Tartalom

In memoriam Ecsedy Ildikó *(Salát Gergely)* 7

Salát Gergely: Egy szökött rabszolga pere a Korai Han-korban 11
Tokaji Zsolt: Az öt elem monográfiákról
Kataklizmák, anomáliák és különös jelenségek kategorizálása
a kínai hivatalos történeti művekben 25
Nagy Márton: Kínai források Linyi királyságról 48
Hamar Imre: Az ezoterikus buddhizmus története Kínában 65
Pap Melinda: Zhanran életrajza 80
Kósa Gábor: „A hatalmas felhő fényessége"
Áttekintés a kínai buddhizmus és manicheizmus viszonyáról
a történeti források tükrében (Buddho-Manichaica III.) 115
Birtalan Ágnes: A 13. századi mongol nomádok anyagi
műveltsége kínai források tükrében 136
Oláh Csaba: Tolmácsok a Ming-kori diplomáciai kapcsolatokban 144
Horváth Csaba: A kínai észak–dél ellentét az európai expanzió
időszakában 167
Fajcsák Györgyi: Hatvany Bertalan, az ismeretlen keleti
műgyűjtő 198
Vámos Péter: „Mi történt a kínaiakkal?"
A magyar–kínai kapcsolatok 1956–1966 között 215
Szilágyi Zsolt: Kínai–mongol kapcsolatok a 20–21. század
fordulóján 242

In memoriam Ecsedy Ildikó (1938–2004)

Lakatlan az öreg ház, meghalt a gazda.
Kinek nyílnak a lótuszvirágok?
Hihetetlen végzet, nyomasztó álom:
süthet a nap, fázom, szótlanul állok.
(Li Bai)

Ecsedy Ildikó 1938-ban született Ungváron, a viharos sorsú kárpátaljai városban. Édesapja jogász (majd a szocializmus idején könyvelő), édesanyja polgári iskolai tanárnő volt. A tudományos tevékenységnek a családban nagy hagyományai voltak: anyai nagyapja, Margittai Antal (1880–1939) híres flórakutató, botanikus, tanár volt, akinek 40 ezer lapos herbáriumát ma is őrzi a Magyar Természettudományi Múzeum növénytára. Ecsedy Ildikó öccse, Csaba afrikanista lett.

Ecsedy Ildikó egész életét meghatározta, hogy egyévesen a környéket akkoriban sújtó gyermekbénulás-járvány őt is elérte. Azon kevés gyermek közé tartozott, akik túlélték a betegséget, s egyéves kórházi kezelés után hazatérhetett szüleihez. A titokzatos kór azonban élete derekán visszatért, így utolsó éveit ágyhoz kötve élte le abban a kis óbudai lakásban, amely a magyar orientalisták találkozóhelye, afféle szellemi központ lett. A betegség nem akadályozta meg a tudományos és oktatási tevékenység folytatásában, sőt a nehézségeket éppen arra használta ki, hogy még intenzívebben dolgozhasson. Hihetetlen akaraterejével, munkabírásával, lelkesedésével és jóindulatával, s az egészségeseket megszégyenítő életerejével és életkedvével nemcsak tudósként, hanem emberként is példát mutatott munkatársainak és tanítványainak.

Gyermekkorát szerető családi közösségben, de nehéz körülmények között élte három testvérével együtt. Édesapja hosszú évekre szovjet fogságba, a doni szénbányákba került, édesanyjának a második világháború végén gyermekeivel együtt menekülnie kellett Kárpátaljáról. A könyvek iránti szenvedély s a hatalmas műveltség gyökerei ezekre az évekre nyúlnak vissza: míg a többi gyermek játszott,

az Ecsedy gyerekek olvastak. A családi legendárium szerint tanárnő édesanyjuk a pad alatt titkon olvasó diákoktól három napra elkobozta és hazavitte a könyveket, így a gyerekeknek három napjuk volt elolvasni az elkobzott műveket. A leendő orientalista tehát már gyermekkorában rá volt szorítva, hogy gyorsan falja a könyveket. Egy idő után a diákok szándékosan feltűnően bújták a könyveket az órákon, hogy így segítsenek a szűkös körülmények között élő tanárnő gyermekeinek olvasnivalóhoz jutni…

A család végül sok hányattatás után Budapestre került, ahol Ecsedy Ildikó az általános iskola nagy részét magántanulóként a későbbi Pető Intézet keretében végezte. 1956-ban érettségizett a Veres Pálné Leánygimnáziumban. Ugyanebben az évben jelentkezett az ELTE Bölcsészettudományi Karára, eredetileg magyar és angol szakra, de amikor a felvételiztető bizottság megtudta, hogy a jelentkező magánszorgalomból ekkorra már több keleti nyelvet is elsajátított, az angol helyett a kínai szakra irányították. Így 1956–1961 között az ELTE BTK Kínai és Kelet-ázsiai Tanszékén és a magyar szakon tanult. 1961-ben kínai és belső-ázsiai filológiából „Adalékok a karluk nép történetéhez kínai források alapján" című dolgozatával – *summa cum laude* eredménnyel – doktori vizsgát tett a magyar Kelet-kutatás nagy alakjainál, Ligeti Lajosnál és Németh Gyulánál. 1962 decemberében avatták aranygyűrűvel. Ekkoriban valaki átnézte általános és középiskolai bizonyítványait, egyetemi leckekönyvét, s mint kiderült, több mint másfél évtizedes tanulmányai során kizárólag jeles érdemjegyet szerzett.

1961 szeptemberétől a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Keleti Gyűjteményében dolgozott könyvtárosként. 1970 óta tudományos kutató, előbb a Könyvtár dolgozójaként, majd 1972-től az Orientalisztikai Csoportban, amely 1974 júniusa óta az MTA Nyelvtudományi Intézetének keretében működött. 1973 óta az MTA Nyelvtudományi Intézete Orientalisztikai Osztályának tudományos tanácsadója. 1976-tól az Orientalisztikai Bizottság tagja, a Távol-keleti Munkabizottság elnöke, az *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* és a *Keletkutatás* szerkesztőbizottsági tagja, a Kőrösi Csoma Kiskönyvtár szerkesztője. 1979 óta a Tőkei Ferenc vezetésével ekkor megalakult MTA Orientalisztikai Munkaközösség tudományos kutatója, majd tudományos tanácsadója. 1974–75-ben előadásokat tartott az ELTE BTK Hahn István professzor vezette Ókortudományi Tanszékén az ókori történelem és filológia tárgykörében, valamint tudományos előadásokat tartott itthon és külföldön.

1987 óta az ELTE BTK Kelet-ázsiai Tanszékén és Belső-ázsiai Tanszékén tanított egészen haláláig. 1990 szeptemberétől az ELTE BTK címzetes egyetemi tanáraként tevékenykedett. 1990–91-ben a Miskolci

Bölcsész Egyesület kínai szakának tudományos irányítója, 1999-től a Tan Kapuja Buddhista Főiskola professzora volt. 2000-től 2003-ig vezette az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola ekkor megalakult sinológiai doktori programját, s elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy hazánkban a sinológia területén is megindulhatott az intézményes doktori képzés.

1979-ben megjelent könyvével (*Nomádok és kereskedők Kína határain*. Budapest, Akadémiai Kiadó) 1980 májusában megkapta a nyelvtudomány kandidátusa címet. A nyelvtudomány doktora fokozatot 1985 novemberében szerezte meg *A kínai állam kezdetei* című dolgozattal, amelynek nyomtatott változata 1987-ben jelent meg (Budapest, Akadémiai Kiadó).

Tagja volt számos magyar és nemzetközi tudományos testületnek, többek között a Kőrösi Csoma Társaságnak, az Ókortudományi Társaságnak, az Irodalomtörténeti Társaságnak és a T'ang Societynek. 1994-től az Academia Europaea tagja. 1995-ben a Harvard Egyetem az ezer legjobb Közép-Ázsia-kutató közé sorolta, 1995-ben az MTA Eötvös József-koszorú díjjal tüntette ki. Az amerikai Életrajzi Lexikon (Raleigh, USA) tagja, első asszonya (1998–99), az angol tudóslexikon (*2000 Outstanding Intellectuals of the 20th Century*. Cambridge) tagja. 2000 októberétől a Tőkei Ferenc Társaság tiszteletbeli elnöke.

Ecsedy Ildikó szakterületeinek, az ókori kínai történelemnek, illetve a kínai–nomád kapcsolatoknak nemzetközileg is kiemelkedő, rendkívül termékeny tudósa volt. Mintegy háromszáz könyve, tanulmánya, cikke és egyéb munkája jelent meg magyar és idegen nyelven. Munkáit lenyűgöző precizitás, szenvedélyes igazságkeresés, csodálatra méltó gondosság jellemzi. Az egyik legnagyobb szakértője volt annak a világnak, amelyet személyesen soha nem láthatott. Tanulmányainak minden sorából kitetszik, hogy nemcsak az adott szakterületet ismerte a lehető legalaposabban, hanem mind a kínai és belső-ázsiai civilizációk, mind az egyetemes emberi kultúra területén páratlan műveltséggel rendelkezett. Egyszer összeszámolta: összesen több mint negyven különböző nyelven dolgozott már elsődleges és másodlagos forrásokkal. Bármilyen témával foglalkozott, alaposan megismerte az eredeti forrásokat, a kérdéskör magyar, nyugati, kínai és japán szakirodalmát, s ezek elemzésével számos alapvető jelentőségű felfedezést tett, különösen a korai kínai állam kialakulása és a Kr. u. I. évezred kínai–„barbár" kapcsolatainak területén.

Ugyanakkor a szigorúan vett tudományos tevékenység mellett nagy gondot fordított az ismeretterjesztésre, a kínai kultúra hazai megismertetésére is. Egyszerre írt nemzetközi szakmai folyóiratokba

és gyereklapokba, dolgozott tudományos és népszerűsítő könyveken. Készített nyers- és műfordításokat, s az utóbbi néhány évtizedben kevés olyan kínai tárgyú munka látott napvilágot, amelynek megjelentetésében – szerkesztőként, lektorként vagy tanácsadóként – ne vett volna részt.

Ecsedy Ildikó tanárként is kiemelkedő egyéniség volt, sinológusok nemzedékei nőttek fel a keze alatt. Az ELTE BTK kínai szakán haláláig tanított, s rengeteg segítséget nyújtott diákjainak az előmenetelben. Ha valaki hozzá fordult, mindig segített, bármilyen témáról volt is szó. Munkatársait, tanítványait mindenben támogatta, anélkül hogy viszonzást várt volna. Nemcsak sinológiai ismereteket, hanem emberséget, segítőkészséget, jóindulatot is tanulhattunk tőle. Egy apró példa gondosságára és odafigyelésére: a halála előtti napon a kórházból még megszervezte, hogy diákjait egy kollégája levizsgáztassa, nehogy a hallgatók az elvégzett kurzus után érdemjegy nélkül maradjanak… Gazdag könyvgyűjteményét az ELTE BTK Orientalisztikai Intézetének könyvtárára hagyta, hogy egy élet munkájával összegyűjtött szakkönyveit és folyóiratait az utódok is forgathassák.

Ecsedy Ildikó öt éve, 2004 februárjában távozott. Örökségét igyekszünk mi, volt tanítványai a lehetőségeink szerint továbbvinni. A Tanárnő mindent megtett, hogy az ehhez szükséges útravalóval – tudományos alázattal, szorgalommal, gondossággal és az emberi kultúra szeretetével – el legyünk látva. Hogy sikerrel járunk-e, csak rajtunk múlik.

A jelen kötetet az ő emlékének ajánljuk.

Salát Gergely

Budapest, 2009 februárja

SALÁT GERGELY

Egy szökött rabszolga pere a Korai Han-korban

Az ókori kínai törvénykezésről egészen a legutóbbi időkig rendkívül keveset tudtunk.[1] A ránk hagyományozódott szövegek között nem voltak törvénykönyvek vagy jogesetleírások, az ítélkezésre vonatkozó információkat a filozófiai és történeti szövegekből lehetett csak összegyűjteni. Az 1970-es évektől kezdve azonban ez a helyzet megváltozott: a Kínában megszaporodó építkezéseknek köszönhetően számos olyan ókori hivatalnoksírt tártak fel, amelyben a régészek selyemre, bambusz- vagy falapokra írt – eddig ismeretlen vagy elveszettnek hitt – szövegeket találtak, s több ilyen szöveg a törvénykezéssel foglalkozik. A legjelentősebb jogi vonatkozású leletcsoport 1975-ben került elő a Hubei tartományi Shuihudinál 睡虎地; ez több száz Qin-kori (Kr. e. 221–206) törvénycikkelyt és -magyarázatot, valamint néhány tucat mintadokumentumot tartalmaz.[2] Egy másik fontos szövegcsoportot 1983-ban találtak meg a szintén Hubei tartományi Zhangjiashannál 張家山, egy Kr. e. 186 körülre datált sírban. Ez utóbbi lelet egyik része egy *Zouyanshu* 奏讞書 *(Beadványok és jelentések)* című dokumentumgyűjtemény, amely 22 mintairatból áll.[3]

---

[1] A jelen tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

[2] A shuihudi iratok közlését lásd SHUIHUDI QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 1978; angol fordításukat lásd HULSEWÉ 1985; magyar nyelvű ismertetésüket és a büntetőjogi vonatkozású cikkelyek fordítását lásd SALÁT 2003.

[3] A zhangjiashani szövegek ismertetését lásd ZHANGJIASHAN HAN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 1985, SALÁT 2005b. A *Zouyanshu* szövegének közlését lásd JIANGLING ZHANGJIASHAN HAN JIAN ZHENGLI XIAOZU 1993, 1995. A szövegről lásd még LI 1993, LI 1995, valamint PENG 1993, PENG 1995. A szövegek datálásáról lásd CHEN–YAN 1985.

A *Zouyanshu*

A *Zouyanshu* az ókori kínai büntetőeljárás és büntetőjog fontos forrása. Az egyes dokumentumok egy-egy jogeset leírását tartalmazzák, hivatalnoki jelentés formájában. Hogy pontosan milyen dokumentumokról van szó, az kiderül egy császári rendeletből, amely *A Han-dinasztia története* (*Hanshu* 漢書) című, Kr. u. 1. századi műben maradt fenn. A Kr. e. 200-ban Han Gaozu 漢高祖 (ur. Kr. e. 206–195) császár által kiadott rendelkezés a kétséges megítélésű jogesetek elbírálási rendjére vonatkozik:

A Magasságos Császár, uralkodásának hetedik évében, a következő rendelkezést bocsátotta ki a császári titkároknak:

„Ha az ítélkezésben kételyek merülnek fel, az [ítélkező] hivatalnok néha nem mer dönteni, s a bűnösöket hosszú ideig nem ítélik el, míg az ártatlanokat sokáig őrizetben tartják anélkül, hogy döntenének ügyükről. Ezért mostantól fogva a járások és határkörzetek hivatalaiban, ha egy kétséges ügy merül fel, akkor arról minden esetben nyújtsanak be jelentést (*yan* 讞) ahhoz a kétezer vékányi [fizetéssel rendelkező] hivatalnokhoz, aki alá tartoznak. A kétezer vékányi [fizetéssel rendelkező] hivatalnok küldjön válaszleiratot (*bao* 報), amely tartalmazza a bűncselekmény megnevezését és [a bűnnek] megfeleltethető [büntetést]. Valamennyi olyan ügyet, amelyben nem tud dönteni, továbbítsa az igazságügyi miniszternek (*tingwei* 廷尉). Az igazságügyi miniszter is küldjön válaszleiratot, amely tartalmazza a [bűncselekmény és a büntetés] megfeleltetését. Az olyan ügyekről, amelyekben az igazságügyi miniszter sem tud dönteni, tisztelettel készítsen egy beadványt (*zou* 奏), amelyhez csatolja a vonatkozó megfeleltetéseket, hasonló jogeseteket, törvényeket és rendeleteket, s így tájékoztassa [a császárt].”

高皇帝七年， 制詔御史：「獄之疑者，吏或不敢決， 有罪者久而不論，無罪者久繫不決。自今以來， 縣道官獄疑者， 各讞所屬二千石官，二千石官以其罪名當報之。所不能決者， 皆移廷尉， 廷尉亦當報之。廷尉所不能決，謹具為奏，傅所當比律令以聞。」[4]

A rendelet szerint tehát ha a legalacsonyabb, járási szinten – ahol alapesetben az ítélkezés zajlott – egy ügyben nem tudtak döntést hozni, a járási hivatalnoknak egy *yan*nek hívott, az ügy fontos részleteit összefoglaló jelentést kellett felterjesztenie a tartomány kormányzójához (*junshou* 郡守, majd Kr. e. 148-tól *taishou* 太守). Megjegyzendő, hogy a Han-kori iratokban a hivatalnokok rangját gyakran

[4] *Hanshu* 4: 1106, HULSEWÉ 1955: 343, HULSEWÉ 1987: 250, SALÁT 2005a: 61–62.

a fizetésükkel adták meg. Kétezer véka gabonányi évi fizetése többek között a tartományok kormányzóinak volt, s itt minden bizonnyal róluk van szó.[5]

A kormányzó egy válaszleiratban *(bao)* megküldhette döntését a járásnak, de ha ő sem tudott dönteni, az ügyet továbbította az igazságügyi miniszternek *(tingwei)*.[6] A miniszter maga is meghozhatta az ítéletet, kétséges esetben azonban beadványt *(zou)* írhatott a császárnak, amely alapján az uralkodó hozta meg a végleges döntést.

A *Zouyanshu* dokumentumai egy-egy ilyen eljárást foglalnak összse: tartalmazzák az eset vázlatos leírását, az egyes szereplők vallomását, az alsó fokú hivatalnokbíró javaslatát az ítéletre, valamint a felsőbb szintek döntését, a megfelelő formulákkal együtt. Az esetleírások rendkívül tömörek, s csak a jogilag releváns részleteket tartalmazzák. A *Zouyanshu* szövegei valószínűleg nem elsődleges termékei az igazságszolgáltatásnak, hanem mintadokumentumok, vagyis megtörtént eseteken alapuló iratformulák, amelyek azt a célt szolgálták, hogy leendő vagy gyakorló hivatalnokok segédeszközként használhassák őket egy bizonyos jelentéstípus megírásához.

Az alábbiakban egy ilyen, Kr. e. 197-re datált dokumentumot ismertetünk. Az eset történeti háttere a következő: a kisebb-nagyobb fejedelemségek által uralt kínai területeket Kr. e. 221-ben véres harcok árán egyesítette Qin Shi Huangdi 秦始皇帝 (ur. Kr. e. 246–221–210), de ő maga Kr. e. 210-ben váratlanul meghalt, s dinasztiáját Kr. e. 206-ra a különböző felkelések elsöpörték. Ekkor véres belháború vette kezdetét két lázadó vezér, az egykori Chu államból származó Xiang Yu 項羽, illetve az alacsony származású – a Han királya (Han wang 漢王) címet viselő – Liu Bang 劉邦 között. Chu és Han háborújából, bár kezdetben Xiang Yunek sikerült csaknem egész Kínára kiterjesztenie uralmát, végül Han került ki győztesen. Kr. e. 202-ben megalakult a Han-dinasztia, amely egy rövid megszakítással több mint négy évszázadon át, Kr. u. 220-ig fennállt (hivatalosan a dinasztia megalapítását Kr. e. 206-tól számolták, bár ekkor Liu Bang még csak egy kis területet tartott ellenőrzése alatt). Liu Bang – aki a Han Gaozu posztumusz uralkodói nevet kapta – lázas birodalomszervező munkába fogott. Részben megtartotta ugyan a Qin-dinasztia központosított államszervezetét, kormányzati eszközeit és törvényeit, de számos engedményt is tett a helyi hatalmasságoknak és az

---

[5] BIELENSTEIN 1980: 93.

[6] Az igazságügyi miniszterről lásd BIELENSTEIN 1980: 38–39; bővebben lásd HULSEWÉ 1987.

írástudó elitnek. Tevékenysége eredményeként az elnéptelenedett, lerombolt birodalom hamarosan gyors fejlődésnek indult, s Gaozu utódai alatt Kína történelmének egyik virágkorát élte.

Egy szökött rabszolga pere Kr. e. 197-ből

Az általunk tárgyalt eset Kr. e. 197-ben, Han Gaozu uralkodásának tizedik évében, a Han-ház győzelme után öt évvel történt. Az alábbiakban a dokumentum teljes szövegét közöljük, s igyekszünk elemzésünkkel feltárni a Korai Han-kori ítélkezés néhány jellemző vonását.[7]

Az irat a keltezéssel, illetve a jelentést benyújtók nevének és tisztségének megadásával kezdődik:

A tizedik év hetedik hónapjában, amelynek első napja *xinmao* volt, *jiayin* napon Jiangling [járásfőnöke], Yu és helyettese, Ao az alábbi jelentést bátorkodnak benyújtani.

十年七月辛卯朔甲寅，江陵余、丞驁敢讞之。

A keltezést a szöveg természetesen hagyományos módon, az uralkodási évvel, a holdhónappal, valamint a hatvanas ciklus megfelelő jegyeivel jelzett nappal adja meg.[8] Jiangling járás a mai Hubei tartományban található, ma is így hívják, s itt fekszik Zhangjiashan is, ahol az általunk vizsgált szövegeket találták.

A dokumentum következő része az ügyben először eljáró hivatali embernek, nevezetesen egy szakaszvezetőnek (*xiaozhang* 校長) a beszámolója, amelynek nyomán megkezdődik maga a per. A szakaszvezető a közrendért felelős alacsony rangú hatósági ember volt, ő irányította egy adott kisebb egység poroszlóit, tolvajfogóit.[9] A szövegből kiderül, hogy a szakaszvezető egy őrállomáshoz (*ting* 亭) volt beosztva. Az őrállomás a járás alatti egység, afféle rendőrőrs volt, itt

---

[7] A fordítás az alábbi közlés alapján készült: JIANGLING ZHANGJIASHAN HAN JIAN ZHENGLI XIAOZU 1993: 23. Itt a dokumentum az 5. sorszámot kapta.

[8] A meglehetősen bonyolult hagyományos kínai időszámításról lásd például WILKINSON 2000: 170–197.

[9] A *xiaozhang* szó vitatott értelmezéséről lásd HULSEWÉ 1985: 191/2. jegyzet.

közigazgatási tevékenység nem folyt, csak a járás közbiztonságát felügyelték innen.[10]

Az ötödik hónap *gengxu* napján Chi szakaszvezető jelentette:

– A Jun nevű közember nálam feljelentést téve azt állította, hogy felnőtt rabszolgája, Wu megszökött (*wang* 亡), de látták őrállomásomtól nyugatra, ahogy nyugat felé tartott. Én, Chi, a Shi nevű tolvajfogóval Wu után eredtünk, hogy elfogjuk. Wu azonban ellenállt, s kardjával megsebesítette Shit. Erre Shi kardjával szintén megsebesítette Wut.

乃五月庚戌，校長池曰： 士五軍告池曰，大奴武亡，見池亭西，西行。 池以告， 與求盜視追捕武。武格斗，以劍傷視，視亦以劍傷武。

A tolvajfogó (*qiudao* 求盜) az őrállomásokhoz beosztott hatósági ember, poroszló volt, akinek a bűnözők elfogása volt a fő feladata.[11] Mint látható, az eljárás a legalacsonyabb szintű hatóságnál, az őrállomásnál tett feljelentéssel (*gao* 告) kezdődik. Ennek nyomán a szakaszvezető a körülmények vizsgálata, valamint felettese tájékoztatása nélkül intézkedik, s poroszlójával elfogja az állítólagos szökött rabszolgát. Wu elköveti azt a hibát, hogy ellenáll a hatósági embereknek, s csak erőszakkal tudják legyűrni. Ugyanakkor nemcsak Wu, hanem a tolvajfogó viselkedése is a per tárgya lesz, hiszen kardjával ő is megsebesítette (*shang* 傷) Wut. A beszámolóból kiderül, hogy kik és mi okból lesznek a per szereplői: Jun, a feljelentő, akinek azt kell igazolnia, hogy Wu valóban az ő szökött rabszolgája; Wu, akinek egyrészt a szökésért, másrészt a tolvajfogó megsebesítéséért kell felelnie; valamint Shi, a tolvajfogó, aki letartóztatás közben megsebesítette Wut. Mivel a vallomások nem mondanak ellent egymásnak, több tanú meghallgatására nincs szükség.

A dokumentum magának a pernek a leírásával folytatódik. Hogy egész pontosan miként zajlott egy per, azt nem tudjuk; a shuihudi leletek egyik cikkelye azonban ad némi tájékoztatást a Qin-beli eljárásról, s ha ezt összevetjük a későbbiekkel, láthatjuk, hogy a per menete alapvetően a Korai Han-korban sem tért el ettől. A Qin-kori dokumentumban ez áll:

---

[10] A *Hanshu* 漢書 *Baiguan gongqing biao* 百官公卿表 *(Táblázat a hivatalokról és méltóságokról)* című fejezete ezt írja az őrállomásról: „Nagyjából tíz falu (*li* 里) alkotott egy őrállomást (*ting* 亭), az őrállomást főnök (*zhang* 長) vezette. 大率十里一亭，亭有長。" (*Hanshu* 19A: 742–743.) Nem tisztázott, hogy az itt szereplő „főnök" (illetve a más forrásokban felbukkanó „állomásfőnök" [*tingzhang* 亭長]) és a fenti „szakaszvezető" *(xiaozhang)* ugyanazt a tisztséget jelenti-e.

[11] SHUIHUDI QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 1978: 147/3. jegyzet.

Kihallgatás a tárgyaláson (*Xun yu* 訊獄). Minden tárgyaláson először végig kell hallgatni [a vádlott és a tanúk] szavait, s le kell azokat jegyezni, hogy mindegyik megtehesse vallomását (*ci* 辭). Ha [a bíró] tudja is, hogy az illető hazudik, nem kell azonnal nyomást gyakorolnia (*jie* 詰). Ha az egész vallomást lejegyezték, de maradtak tisztázatlan pontok, [a bíró] gyakoroljon nyomást. Ha a nyomásgyakorlást követően [a bíró] ismét végighallgatta és lejegyezte a magyarázó vallomást, újból szemügyre kell vennie a mondottak érthetetlen [pontjait], s megint nyomást kell gyakorolnia. Ha [a bíró] a végletekig vitte a nyomásgyakorlást, de [a vallatott illető] újból és újból hazudik, szavait megváltoztatva, nem adva be a derekát, akkor azokat, akiket a törvény szerint meg kell botozni, botozzák meg. A botozás alkalmazásakor le kell jegyezni: „Beszámoló (*yuanshu* 爰書): Mivel *X* újból és újból megváltoztatta szavait, s zavaros volt a vallomása, a vallatás folyamán *X* megbotoztatott."

訊獄。 凡訊獄， 必先盡聽其言而書之， 各展其辭， 雖知其詭， 勿庸輒詰。 其辭已盡書而毋解， 乃以詰者詰之。 詰之又盡聽書其解辭， 又視它毋解者以復詰之。 詰之極而數詭， 更言不服， 其律當笞掠者， 乃笞掠。 笞掠之必書曰：爰書：以某數更言，毋解辭，笞訊某。[12]

A per első szakaszában tehát a résztvevők a hivatalnokbíró előtt – ez vagy maga a járásfőnök (*ling* 令), vagy a helyettese (*cheng* 丞) – előadják „vallomásukat" (*ci* 辭), vagyis azt, hogy szerintük mi történt.[13] Ebben a szakaszban a bírónak hagynia kell, hogy a felek végigmondják mondandójukat, nem szakíthatja meg őket keresztkérdésekkel és fenyegetésekkel. Úgy tűnik, az általunk tárgyalt esetben is ez volt az eljárás menete.

Az első vallomást az ügy fő vádlottja, Wu teszi:

Wu ezt állította:

– Régen Jun rabszolgája voltam. Chu idején azonban megszöktem, feladtam magamat Hannál, s szabad lakosként nyilvántartásba vétettem magam: nem tartozom tehát rabszolgaként szolgálni Junt. Amikor Shi el akart fogni, valóban ellenálltam, s kardommal megsebesítettem. Minden más úgy történt, ahogy Chi állította.

今武曰： 故軍奴。 楚時去亡，降漢，書名數為民，不當為軍奴。視捕武，誠格斗，以劍擊傷視，它如池。

---

[12] A shuihudi E 2-es cikkely (SHUIHUDI QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 1978: 246–247, HULSEWÉ 1985: 184, SALÁT 2003: 211–212.

[13] A „vallomásról" lásd HULSEWÉ 1985: 145 (D 79/1. jegyzet); HULSEWÉ 1955: 77.

Wu vallomása megerősít egy fontos körülményt, amelyet a ránk hagyományozódott történeti forrásokból ismertünk: Chu és Han véres háborúja idején Han, hogy hívei számát növelje, szabadságot ígért azoknak a Chu-beli rabszolgáknak, akik átszöktek hozzá, és nyilvántartásba vétették magukat Hanban. (A nyilvántartásba vétel rendkívül fontos volt, hiszen ez adta az adózás, valamint a katonai és munkaszolgálat alapját.)[14] A bíró minden bizonnyal ellenőrizte Wu állítását a nyilvántartásban, de erről a dokumentum nem számol be, hiszen ez magától értetődő lehetett. A továbbiakban Wut szabad embernek tekintik, de a tolvajfogó megsebesítése miatt, amelyet ő is elismer, tovább folyik ellene az eljárás. Ezután a tolvajfogó vallomása következik:

Shi ezt állította:

– Jun feljelentése alapján Chivel együtt Wu után eredtünk, hogy elfogjuk. Wu azonban kardjával ellenállt, s megsebesített engem. Mivel tartottam tőle, hogy másképp nem tudok fölé kerekedni, kardommal valóban megszúrtam Wut, és elfogtam. Minden más úgy történt, ahogy Wu állította.

視曰： 以軍告， 與池追捕武，武以劍格斗，擊傷視，視恐弗勝，誠以劍刺傷武而捕之，它如武。

A tolvajfogó tehát elismeri Wu megsebesítését, de mentségül felhozza, hogy erőszak nélkül nem tudta volna elfogni. A következő vallomás Juné, a feljelentőé:

Jun ezt állította:

– Wu régen a rabszolgám volt, de Chu idején megszökött. Látták Chi őrállomásától nyugatra. Azért, hogy Wut ismét a rabszolgámmá tegyem, feljelentést tettem Chinél, azt állítva, hogy Wu az én szökött rabszolgám. A feljelentésem valóban gondatlan volt. Minden más úgy történt, ahogy Chi és Wu állította.

軍曰： 武故軍奴， 楚時亡，見池亭西。以武當復為軍奴，即告池所，曰武軍奴，亡。告誠不審，它如池、武。

Bár Jun feljelentőként került az ügybe, vallomásából kiderül, hogy immár ő is vádlottá vált. A feljelentéseket ugyanis a korabeli Kínában

---

[14] A *Zouyanshu*ban szerepel egy olyan eset, amelyben egy Chu-beli rabszolga Hanba szökik, de nem véteti fel magát a nyilvántartásba. Ez utóbbi mulasztása miatt visszaadják volt gazdájának (SALÁT 2005b: 662). A szökéssel és nyilvántartásba vétellel kapcsolatos *Zouyanshu*-beli cikkelyekről lásd LI 1993: 29–30.

nagyon komolyan vették: a vétkeseket mindenkinek kötelessége volt feladni, de ha a feljelentés téves volt, a feljelentőt felelősségre vonták. Ha a feljelentés szándékosan volt téves, akkor az a „hamis vád" (*wu* 誣) esetének számított, s a „büntetés megfordítása" (*fan zui* 反罪) jogintézmény alapján a feljelentőt elvileg azzal a büntetéssel sújtották, amely a feljelentettnek járt volna, ha a vád igaznak bizonyul (a „büntetés megfordítását" azonban nem alkalmazták mechanikusan, a tényleges büntetést számos tényező befolyásolhatta).[15] Ha viszont a téves feljelentő jóhiszeműen járt el, akkor a „gondatlan feljelentés" (*gao bu shen* 告不審) bűnét követte el, amiért bírság, súlyosabb esetekben pedig megcsonkítás és kényszermunka járt (a „gondatlan feljelentés" nem feltétlenül járt enyhébb szankcióval, mint a „hamis vád").[16] Mindezzel az állam nyilván tehermentesíteni akarta a hivatalnokait: a járásfőnök ugyanis nemcsak a törvénykezésért felelt járásában, hanem a közigazgatásért, adószedésért, sorozásért, s minden állami funkció ellátásáért. Az állam tehát igyekezett megakadályozni, hogy a felesleges és időigényes pereskedés elvonja a helyi hivatalnokok figyelmét egyéb feladataikról. A tárgyalt esetben Jun nyilván nem tudta, hogy Wu időközben szabad emberként nyilvántartásba vétette magát, ezért a „hamis vád" bűne az esetében nem merül fel. Mivel azonban nem bizonyosodott meg arról, hogy Wu jogilag továbbra is az ő rabszolgájának számít-e, ezért „gondatlan feljelentés" miatt felelősségre vonják. Mint fenti vallomásából kiderül, ezt a vádat el is ismeri. Mivel a „gondatlan feljelentés" büntetésével kapcsolatban nem merült fel kétség, Jun nem szerepel többet a dokumentumban.

Továbbra is kétséges azonban Wu és Shi bűnének megítélése, ezért megkezdődik a per második szakasza, a „vallatás" vagy „nyomásgyakorlás" (*jie* 詰).[17] Ebben a szakaszban a vádlottakat általában a vonatkozó törvényekkel, tényállásokkal és a többi vallomással szembesítik, aminek az a célja, hogy pszichés nyomásgyakorlással beismerő vallomást csikarjanak ki belőlük (ennek a perbeli szakasznak még nem része a kínvallatás). Először Wut kezdik vallatni:

Wut nyomásgyakorlásnak vetettük alá, mondván:

– Bár nem kell rabszolgaként szolgálnod Junt, amikor Shi a feljelentés alapján el akart fogni, neked engedelmeskedned kellett volna neki, s később

---

[15] HULSEWÉ 1985: 126 (D 18/4. jegyzet), SALÁT 2003: 158/372. jegyzet, SHUIHUDI QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 1978: 159/3. jegyzet, HULSEWÉ 1979: 25.

[16] HULSEWÉ 1985: 66 (A 64/41. jegyzet). Lásd még SALÁT 2002: 100.

[17] A nyomásgyakorlásról lásd HULSEWÉ 1985: 184 (E 2/5. jegyzet).

a hivatalnok előtt tisztázhattad volna, hogy jogosan vagy jogtalanul [fogtak el]. De te ellenálltál, kardoddal megsebesítetted Shit. Ez a „más megsebesítése bűnös szándékkal" esete. Mit tudsz felhozni a mentségedre?

詰武： 武雖不當受軍奴， 視以告捕武，武宜聽視而後與吏辯是不當狀，乃格斗，以劍擊傷視，是賊傷人也。何解？

Itt a hivatalnokbíró megnevezi a vádat, amellyel Wut illeti: „más megsebesítése bűnös szándékkal" (*zei shangren* 賊傷人). A vád igen súlyos. Személy elleni bűncselekmény – testi sértés, emberölés – esetén a Qin- és Korai Han-kori jog két alapvető kategóriát ismert a tettes tudattartalmának megítélésekor. Az egyik a „verekedés közben" (*dou* 鬥) volt, ami azt jelentette, hogy a bűncselekményre a verekedés hevében, „hirtelen felindulásból", nem előre megfontolt szándékkal került sor. Az ilyen eseteket némileg enyhébben ítélték meg. A másik kategória a „bűnös szándék" (*zei* 賊) volt, ami a szándékosságot, előre megfontoltságot jelentette, s jóval súlyosabb büntetéssel járt.[18] Itt a bíró ez utóbbival vádolja Wut, noha az eset megítélése kétséges, hiszen Wu ténylegesen nyilván nem tervezte el előre a tolvajfogó megsebesítését. A vád súlyosságának oka nyilván az, hogy Wu egy hatósági személyt sebesített meg. Bár törvény nem rendelkezett arról, hogy ilyenkor súlyosabb büntetés járt, a hivatalnokok nyilván igyekeztek az ilyen esetek szigorúbb megítélésével védelmezni alkalmazottaikat. Ezt bizonyítja egy néhány évtizeddel korábbi, Qin-beli cikkely, amelyet a már említett shuihudi iratok között találtak:

Egy tolvajfogó üldöz és elfog egy bűnözőt, de a bűnöző agyonveri. Kérdés: „A tettest »bűnös szándékú emberölés« vagy »emberölés verekedés közben« [bűne] terheli?" [Válasz:] „»Emberölés verekedés közben«; de a hivatal gyakorlata »bűnös szándékú« [emberölésként] kezeli."

求盜追捕罪人，罪人格殺求盜， 問殺人者為賊殺人，且鬥殺？ 鬥殺人，廷行事為賊。[19]

Qinben tehát, bár a törvény ezt nem írta elő, a bírósági gyakorlatban a tolvajfogó gyilkosát szigorúbban ítélték meg, mint amit a tényleges tudattartalma indokolt volna. Minden bizonnyal hasonló volt a gyakorlat a Han-korban is, emiatt vádolják Wut „bűnös szándékkal".

---

[18] A „verekedés" és a „bűnös szándék" megítéléséről lásd HULSEWÉ 1955: 253–257, SALÁT 2002: 97–98.

[19] D 53 (SHUIHUDI QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 1978: 179–180; HULSEWÉ 1985: 138, SALÁT 2003: 169.

Wu megpróbálja cáfolni a „bűnös szándék” vádját, de végül elfogadja a hivatalnok megállapítását. Hogy ehhez szükség van-e kínvallatásra, amely a korban az eljárás szerves része volt, nem tudjuk; mindenesetre ennek nem maradt nyoma a dokumentumban:

Wu ezt felelte:

– Én, mivel nem vagyok Jun szökött rabszolgája, [a szökés bűnében] ártatlan vagyok. Ezért amikor Shi el akart fogni, szívemben feltámadt a harag, s kardommal valóban megsebesítettem. Ha a hivatalnok úgy véli, hogy ez a „más megsebesítése bűnös szándékkal” esete, akkor ennek megfelelően állapítsa meg a bűnömet. Nem tudok mit felhozni a mentségemre.

武曰： 自以非軍亡奴，無罪，視捕武，心恚，誠以劍擊傷視， 吏以為即賊傷人，存吏當罪，無解。

A beismerő vallomással Wu ügye lezárult. Hátravan még a tolvajfogó bűnének megállapítása. Úgy tűnik, hogy az eljárás ezen része puszta formalitás: a tények már ismertek, s nem valószínű, hogy a hivatalnoknak szándékában állna elítélnie saját alkalmazottját:

Shit nyomásgyakorlásnak vetettük alá, mondván:

– Wu nem bűnös, de amikor el akartad fogni, kardoddal megsebesítetted. Mit tudsz felhozni a mentségedre?

Shi ezt mondta:

– Jun feljelentésében azt állította, hogy Wu szökött rabszolga; a szökött rabszolga bűnös, el kell fogni. A feljelentés alapján el akartuk fogni Wut, de ő ellenállt, s megsebesített. Féltem, hogy másképp nem tudok fölé kerekedni, ezért kardommal valóban megszúrtam, s elfogtam. Nem tudok mást felhozni a mentségemre.

詰視： 武非罪人也，視捕，以劍傷武，何解？ 視曰：軍告武亡奴，亡奴罪當捕，以告捕武，武格斗傷視，視恐弗勝，誠以劍刺傷捕武，無它解。

Mint látni fogjuk, ezek alapján a hivatalnok Shi felmentését javasolja. Előbb azonban sor kerül a per harmadik szakaszára, a „kikérdezésre” (*wen* 問). Ez már nem magára a bűncselekményre vonatkozik, hanem a vádlott személyéhez kapcsolódó körülmények megállapítására. Erre azért van szükség, mert különböző tényezők – életkor, nemesi rang, korábbi büntetés stb. – befolyásolhatják a végső ítéletet.[20] Jelen esetben azonban módosító körülmény nem merül fel:

[20] Az ítélkezést befolyásoló tényezőkről lásd SALÁT 2002.

Kikérdeztük Wut, [s megállapítottuk]: közember, harminchét éves. A vizsgálat [megállapította, hogy] minden úgy történt, ahogy a vallomásokban állították.

問武：士五，年卅七歲，診如辭。

Ezután következik a negyedik szakasz, az összegzés (*ju* 鞫): ebben a hivatalnok még egyszer összefoglalja a jogilag releváns tényeket. (Lehetséges, hogy ez a szakasz nem tartozott magához az eljáráshoz, hanem csak a hivatalnok által írt jelentésben szerepelt.)

Az összegzés megállapította: Wunak nem kell ismét Junt szolgálnia rabszolgaként; …[21] a rabszolgáról feljelentést tett Chinél. Chi a feljelentés alapján Shivel együtt elfogta Wut, Wu ellenállt, s kardjával megsebesítette Shit. Shi kardjával szintén megszúrta Wut, s elfogta. [A vizsgálat] gondos volt. Wu és Shi bűnösségét kétségesnek találjuk. A fenti jelentést bátorkodjuk benyújtani, kérjük válaszleiratukat. Lejegyezte és elküldte Kuai bírósági írnok.

鞫之： 武不當復為軍奴，□□□弩告池， 池以告與視捕武，武格斗，以劍擊傷視，視亦以劍刺傷捕武，審。疑武、視罪，敢讞之，謁報，署獄如廩發。

A formulában a hivatalnok jelzi, hogy bár a történteket gondosan feltárta, Wu és Shi büntetését illetően bizonytalan, ezért kérelmezi a felsőbb szint döntését. Ehhez azonban mellékeli a saját javaslatát (*li dang* 吏當), így a felsőbb szint dolga csak az, hogy elfogadja vagy visszautasítsa az ítéletet:

A hivatalnok véleménye a következő: Wut tetováljják és tegyék falépítővé; Shit mentsék fel [a vád alól].

吏當：黥武為城旦，除視。

A „falépítés” (*chengdan* 城旦) a legsúlyosabb kényszermunka-fokozat volt, amely általában öt évig tartott. A következő mellékbüntetésekkel járt együtt: a fej leborotválása, „vasgallér” viselése a nyakban, botozás (500, később 300, majd 200 botütés), valamint a láb megbéklyózása.[22] Emellett a falépítőket gyakran sújtották különböző csonkító büntetésekkel: ezek közé számították a Wunak javasolt arc- vagy homloktetoválást (*qing* 黥) is.[23] Wunak a hivatalnok tehát az egyik

[21] A bambuszlapon itt három írásjegy kivehetetlen.
[22] HULSEWÉ 1955: 127–129. A Qin- és Han-kori büntetési rendszerről lásd SALÁT 2003: 133–145.
[23] HULSEWÉ 1955: 124–125.

legsúlyosabb büntetést javasolja; a tolvajfogót viszont nem akarja elítéltetni.

Úgy tűnik, a tartományi szint, amelynek a járás a jelentést felterjesztette, szintén nem tud dönteni, ezért az iratot továbbítja az igazságügyi miniszternek – legalábbis a dokumentum nem utal a tartományi hatóságra. (A *Zouyanshu*ban szereplő iratokban meglehetősen ritka, hogy a tartományi szint mondja ki a döntést.) A miniszter nem hoz ítéletet, hanem a császár elé terjeszti az ügyet:

Az igazságügyi miniszter tájékoztatta [a császárt, akinek döntése a következő]: Wut tetoválják és tegyék falépítővé; Shit mentsék fel [a vád alól].

廷以聞，武當黥為城旦，除視。

A császár tehát jóváhagyja a legalsó szint javaslatát. Ez természetesen nem minden esetben volt így, a felsőbb szintek ugyanis bármikor felülbírálhatták az alsóbb szintek döntéseit.

Konklúzió

A fenti mintairat, hasonlóan a *Zouyanshu* többi dokumentumához, rendkívül tömör, s nyilvánvalóan nem szó szerinti lejegyzése, hanem csak összegzése a perben elhangzottaknak – mégis sokat elárul a Han-dinasztia első évtizedeinek büntető eljárásáról. Kiderül belőle, hogy az eljárás rendkívül formalizált volt, meghatározott tárgyalási szakaszokból állt. Minden lényeges tényt és állítást jegyzőkönyvbe vettek, s kétség esetén speciális jelentésben foglaltak össze, amelynek alapján a felsőbb szintek hozhatták meg az ítéletet. A hivatalnokbíró nagy gondot fordított az igazság kiderítésére: minden szóba jöhető tanút kihallgatott, szükség esetén „szakértők" véleményét is kikérte (ez utóbbira más dokumentumokban találunk példát). A büntetőeljárás közvetlen célja az volt, hogy megállapítsa: a vádlott tette milyen bűncselekmény-kategóriába tartozik. Ha a cselekményt sikerült meghatározniuk, akkor már csak meg kellett keresni a vonatkozó törvénycikkelyt, amely egyértelműen megszabta, hogy az adott bűntettért milyen büntetés jár. A fenti esetből megállapítható például, hogy a „más megsebesítése bűnös szándékkal" elnevezésű cselekményt a legsúlyosabb fokozatú kényszermunkával és tetoválással büntették. Feltűnő az eljárás racionalitása: nem találunk semmiféle utalást esküre vagy istenítéletre, a történteket

a vallomások és a tárgyi bizonyítékok alapján igyekeztek megállapítani.

A *Zouyanshu*ból kiderül, hogy a császári kormányzat nagy gondot fordított a megfelelő büntetés kiválasztására: például a fenti, nem túl jelentős eset egészen a császárig eljutott, csak azért, mert az alsóbb szintű hivatalnokok nem voltak teljesen meggyőződve véleményük helyességéről. Mindez jelzi, hogy a császári kormányzat számára a törvénykezés kiszámítható és igazságos volta rendkívül fontos volt: a gondos igazságszolgáltatás ugyanis a kínaiak számára oly fontos „jó kormányzás" egyik megnyilvánulásának számított, amely a dinasztia legitimációját adta. Ezért a mindenkori központi kormányzat igyekezett elejét venni annak, hogy a helyi hivatalnokok a törvényeket saját kényük-kedvük szerint értelmezzék, s eltérjenek az eljárási szabályoktól. Ez megmagyarázza, hogy miért juthatott el egy egyszerű dulakodás ügye egészen a legfelsőbb szintekig.

Felhasznált irodalom

Elsődleges források

Hanshu 漢書 – Beijing, Zhonghua Shuju, 1975.

JIANGLING ZHANGJIASHAN HAN JIAN ZHENGLI XIAOZU 江陵張家山漢簡整理小組. 1993. „Jiangling Zhangjiashan Han jian »Zouyanshu« shiwen (yi) 江陵張家山漢簡 «奏讞書» 釋文 (一)." *Wenwu* 1993.8: 23–25.

JIANGLING ZHANGJIASHAN HAN JIAN ZHENGLI XIAOZU. 1995. „Jiangling Zhangjiashan Han jian »Zouyanshu« shiwen (er) 江陵張家山漢簡 «奏讞書» 釋文 (二)." *Wenwu* 1995.3: 31–36.

SHUIHUDI QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 睡虎地秦墓竹簡整理小組. 1978. *Shuihudi Qin mu zhujian* 睡虎地秦墓竹簡. Beijing, Wenwu Chubanshe.

Másodlagos források

BIELENSTEIN, HANS. 1980. *The Bureaucracy of Han Times.* Cambridge–London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney, Cambridge University Press.

CHEN YAOJUN–YAN PIN. 1985. „Jiangling Zhangjiashan Han mu de niandai ji xiangguan wenti." *Kaogu* 1985.12: 1124–1129.

HULSEWÉ, A. F. P. 1955. *Remnants of Han Law. Volume I. Introductory Studies and an Annotated Translation of Chapters 22 and 23 of the History of the*

Former Han Dynasty. (Sinica Leidensia edidit Institutum Sinologicum Lugduno Batavum, Vol. IX.) Leiden, Brill.

HULSEWÉ, A. F. P. 1979. „A lawsuit of A.D. 28." In BAUER, W. (ed.) *Studia sino-mongolica. Festschrift für Herbert Franke.* (Münchener Ostasiatische Studien 25.) Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 23–34.

HULSEWÉ, A. F. P. 1985. *Remnants of Ch´in law. An Annotated Translation of the Ch´in Legal and Administrative Rules of the 3rd Century B. C. Discovered in Yün-meng Prefecture, Hu-pei Province, in 1975*. (Sinica Leidensia edidit Institutum Sinologicum Lugduno Batavum, Vol. XVII.) Leiden, Brill.

HULSEWÉ, A. F. P. 1987. „The Functions of the Commandant of Justice during the Han Period." In LE BLANC, CHARLES–BLADER, SUSAN (eds.) *Chinese Ideas about Nature and Society. Studies in Honour of Derk Bodde.* Hong Kong, Hong Kong University Press, 249–264.

LI XUEQIN 李學勤. 1993. „»Zouyanshu« jieshuo (shang) «奏讞書» 解說 (上)." *Wenwu* 1993.8: 26–31.

LI XUEQIN 李學勤. 1995. „»Zouyanshu« jieshuo (xia) «奏讞書» 解說 (下)." *Wenwu* 1995.3: 37–42.

PENG HAO 彭浩. 1993. „Tan »Zouyanshu« zhong de Xi Han anli 談 «奏讞書» 中的西漢案例." *Wenwu* 1993.8: 32–36.

PENG HAO 彭浩. 1995. „Tan »Zouyanshu« zhong Qindai he Dong Zhou shiqi de anli 談 «奏讞書» 中秦代和東周時期的案例." *Wenwu* 1995.3: 43–47.

SALÁT GERGELY. 2002. „Az ítélkezést befolyásoló tényezők Qin állam törvényeiben." In BIRTALAN ÁGNES–YAMAJI MASANORI (szerk.) *Orientalista Nap 2001.* Budapest, MTA Orientalisztikai Bizottság–ELTE Orientalisztikai Intézet, 90–102.

SALÁT GERGELY. 2003. *Büntetőjog az ókori Kínában. Qin állam törvényei a shuihudi leletek alapján.* (Sinológiai Műhely 3.) Budapest, Balassi Kiadó.

SALÁT GERGELY. 2005a. „Az első kínai jogtörténet – Ban Gu értekezése a büntetésekről." In HAMAR IMRE–SALÁT GERGELY (szerk.) *Kínai filozófia és vallás a középkor hajnalán.* (Sinológiai Műhely 5.) Budapest, Balassi Kiadó, 13–75.

SALÁT GERGELY. 2005b. „A zhangjiashani leletek és a *Zouyanshu*." In BIRTALAN ÁGNES–RÁKOS ATTILA (szerk.) *Bolor-un gerel. Kristályfény. Crystal-Splendour. Tanulmányok Kara György professzor 70. születésnapjának tiszteletére. Essays presented in hounour of Professor Kara György's 70th birthday.* Budapest, ELTE Belső-ázsiai Tanszék, 2005, II. kötet, 655–670.

WILKINSON, ENDYMION. 2000. *Chinese History. A Manual. Revised and Enlarged.* (Harvard-Yenching Institute Monograph Series 52) Cambridge (Mass.)–London, Harvard University Asia Center for the Harvard-Yenching Institute.

ZHANGJIASHAN HAN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 張家山漢墓竹簡整理小組. 1985. „Jiangling Zhangjiashan Han jian gaishu 江陵張家山漢簡概述." *Wenwu* 1985.1: 9–15.

TOKAJI ZSOLT

Az öt elem monográfiákról

Kataklizmák, anomáliák és különös jelenségek kategorizálása a kínai hivatalos történeti művekben

Bevezetés

A hagyományos kínai gondolkodás és világnézet kialakulásában jelentős szerepe volt az olyan megfigyeléseken és tapasztalatokon alapuló jelenségek analízisének és kategorizálásának, melyeket manapság még a tudomány képviselői is hajlamosak babonának minősíteni, olyan ítéletet alkotva ezáltal, amely azt sugallja, hogy ezen kulturális jelenségek vizsgálata haszontalan és ésszerűtlen. Csakhogy az olykor egzakt természeti megfigyelések babonás jellegét sok esetben a rendszerbe foglalás mikéntje, vagyis a szövegkörnyezet, valamint a jelenség kiváltó okaira választ kereső magyarázat adja. A kataklizmák, anomáliák és a különös, megmagyarázhatatlan jelenségek nem csupán a pusztító erejükkel (pl. földrengés, áradás, tűzvész, aszály, ragály stb.) vagy rémületre, meghökkenésre (állati vagy emberi torzszületések, deviáns cselekedetek, okkult jelenések stb.) okot adó jellegüknél fogva okoztak traumát a régi Kína lakosaiban. Az ilyen események ugyanis egy olyan metafizikai rendszer részévé váltak, melynek keretében a mindenkori kormányzás hibás működése – illetve az uralkodónak vagy környezetének elhajlásai – által előidézett politikai, gazdasági vagy társadalmi tragédiákat voltak hivatva előre jelezni. Az anomáliákat, kataklizmákat és különös jelenségeket előjelként értelmező metafizikai rendszer oly jelentősnek bizonyult, hogy egészen a legújabb korig helyet kapott a hivatalos történeti művekben is. Tanulmányunkban az ilyen, hagyományosan az „Öt elem monográfia" címet viselő fejezet(ek) megjelenésének körülményeit és szerkezetét vizsgáljuk meg közelebbről.

Az öt elem rendszere

Az „öt elemként" fordított *wuxing* 五行 kifejezés nem szerepel a kínai írott nyelv legkorábbi emlékeit megőrző jóslócsontokon, bár a téma jeles szakértője, Chen Mengjia 陳蒙家 szerint nem kizárt, hogy a *wuxing* kifejezés korai szövegekben az uralkodó „öt (fő)hivatalnoka" jelentésben értelmezendő.[1] Erre vonatkozóan azonban sem a Shang-Yin-dinasztia (kb. Kr. e. 1600–Kr. e. 1046), sem a Nyugati Zhou-dinasztia (Kr. e. 1046–Kr. e. 771) korából nem találunk forrásokat. Csupán a Tavaszok és őszök korában (Kr. e. 770–Kr. e. 476) jelenik meg először a víz, a tűz, a fa, a fém és a föld elemeket közös gyűjtőkategóriaként értelmező kifejezés, bár legkorábbi formájában ezeket még *wucai*nak 五材, azaz „öt anyagnak" nevezik.[2]

A Hadakozó fejedelemségek (Kr. e. 475–Kr. e. 221) korai korszakában sem találkozunk még a *wuxing* kifejezéssel. Első, legkorábbi előfordulásaival egészen a „nagy filozófusok" megjelenéséig kell várnunk, hiszen a *Mozi* 墨子 (kb. Kr. e. 400), a *Mengzi* 孟子 (kb. Kr. e. 3. század eleje) és a *Zhuangzi* 莊子 (kb. Kr. e. 300.) szövegeiben már szerepel, sőt úgy tűnik, ezekben a művekben már nem valamiféle újdonságként tesznek róla említést, hanem régóta létező kozmogóniai kifejezésként használják.

Az öt elemmel kapcsolatban szokás megemlíteni, hogy korántsem statikus matériákról van szó, mint amilyenek az ókori görög filozófiai rendszerekben (pl. Empedoklész [kb. Kr. e. 495–435] négy eleménél) megjelennek, és amivel a korai nyugati sinológia előszeretettel állította párhuzamba őket,[3] hanem sokkal inkább egymással kölcsönhatásban lévő és egymásra állandóan ható erőként értelmezendők. Ezt erősíti meg a kifejezésben szereplő 行 *xing* szó eredeti jelentése is: „tenni", „cselekedni".

A modern sinológiában is általánosan elfogadott az a klasszikus vélekedés, hogy a már korábban is meglévő, metafizikai kategóriaként használt *yin-yang* 陰陽 korrelatív szópárhoz elsőként Zou Yan 鄒衍 (kb. Kr. e. 4–3. sz.)[4] kapcsolta a *wuxing* kifejezést. Zou Yan úttörő

---

[1] CHEN MENGJIA 1938: 36.
[2] NYLAN 1992: 116–117.
[3] CUA 2003: 786–788.
[4] Zou Yan életrajza a *Shiji*ben (74.) maradt fenn, életrajzi adataival kapcsolatban azonban megoszlik a kutatók véleménye. Mi LOEWE (1994: 39) álláspontját fogadjuk el, aki pontos évszám-spekulációk helyett Zou Yan életét valamikor a Kr. e. 4–3. századra teszi, lefedve ezzel a Zou Yan születési és halálozási dátuma kapcsán eddig felmerült valamennyi hipotetikus évszámot. Erről bővebben lásd P. SZABÓ 2007: 128.

tevékenységével kapcsolatban számos kutató kifejtette a véleményét, ezek közül mi csupán Xu Fuguan 徐復觀 megállapítását ismertetjük. Xu abból az – egyébként nem vitatott – álláspontból indul ki, hogy a *yin* és *yang* fogalmának eredetileg semmi köze nem volt az öt elemhez, és a velük kapcsolatos elképzelések jó ideig egymással párhuzamosan fejlődtek. Míg a *yin-yang* elméleteknek egyértelműen metafizikai tartalmat tulajdonít, addig a korai *wuxing*-rendszert – mellyel kapcsolatban egyébiránt túl sok információnk nincs – a babonás hiedelmek részének tartja.[5] Véleménye szerint is Zou Yan volt az, aki a *wuxing*hez kötődő elképzeléseket összekapcsolta a *yin-yang* fogalompárral, ezzel kiemelve őket a babonák világából.[6]

Tény azonban az, hogy Zou Yan elméletére csak másodlagos forrásokból következtethetünk, mert a neki tulajdonított gondolatok csak töredékesen maradtak fenn, idézetek formájában más művekben.[7]

Akár elfogadjuk, hogy Zou Yan volt az, aki filozófiai magaslatokba emelte a *wuxing*-elméletet, akár nem, bizonyosan nem tévedünk, ha azt feltételezzük, hogy az ókori okkultisták rakták le annak az eszmerendszernek, filozófiai irányzatnak az alapjait, melyet a Sima Qian 司馬遷 (kb. Kr. e. 145/135–86) által írt történeti műben, a *Shiji*-ben 史記 már *yin-yang* 陰陽 iskola néven ismernek és tartanak számon. A Han-dinasztia hivatalos történeti munkája, a *Hanshu* 漢書 irodalmi monográfiája (*Yiwen zhi* 藝文志) alapján – melyet a Liu Xin 劉歆 (Kr. e. 50–Kr. u. 23) által írt *Összefoglalás a filozófusokról* című munka alapján állítottak össze – ismerhetjük az okkult tudományok hat csoportját: *1.* asztrológia; *2.* naptárak; *3.* az öt elem; *4.* jóslás cickafarkkóval, teknőspáncéllal és bivalylapockacsonttal; *5.* vegyes jóslások; *6.* „formák rendszere" (ti. fiziognómia, *fengshui*).[8]

Akármi legyen is a *wuxing* eredete, az biztos, hogy az első, komolyabb elemzésre, vizsgálatra is alkalmas előfordulását a *Shangshu* 尚書 vagy más néven *Shujing* 書經 *(Írások könyve) Hongfan* 洪範 című fejezetében találjuk. Ez valószínűleg már Ban Gu 班固 (Kr. u. 32–92) idején is így lehetett, hiszen nem véletlenül épp a *Hongfan*t választotta az általa bevezetett új monográfia, a *Wuxing zhi* 五行志 struktúrájának kiindulási alapjául. Erről azonban a későbbiekben még részletesen szólunk.

---

[5] XU 1990: 569–570.
[6] XU 1990: 572.
[7] Zou Yan személyéről és filozófiájáról lásd az ezekkel kapcsolatos kutatási eredmények legfrissebb összefoglalását: P. SZABÓ 2007: 128–137.
[8] Bővebben lásd FUNG 2003: 170–172.

A *Hanshu*ban található „Öt elem" monográfia szerkezete

Sima Qian a *Shiji*ben lefektette a történeti művek négyes beosztását, ami alapján „évkönyvek" (*ji* 紀), „életrajzi elbeszélések" (*liezhuan* 列傳), „táblázatok" (*biao* 表) és „monográfiák" (*shu* 書) című részeket különböztetünk meg. (A *Shiji*ben még volt egy ötödik fejezettípus is, ez azonban a későbbi művekből elmaradt.) Ez volt a mintája a további dinasztikus történeti műveknek is. Bizonyos változtatásokat azonban már a következő történetíró, Ban Gu is végrehajtott.[9] Ezek közül a legfontosabb, hogy a Sima Qian által használt, általunk „monográfiaként" fordított *shu*[10] címet *zhi*re 志 változtatta, ami elsődlegesen „feljegyzést", „leírást" jelent, vagy általános értelemben „történelmet". A *zhi* szó csak Ban Gu óta jelöli a történeti művek egyik kategóriájának műfaját. Továbbá Ban Gu volt az is, aki a monográfiák témakörét kiszélesítette.[11] A monográfiák mintái alighanem a régi szertartáskönyvek lehettek, ám a vallási áldozatokra, a nagy állami szertartásokra, az udvari szertartások rendjére, a zenére, valamint a díszpompára, felvonulásokra, jelvényekre és egyenruhákra vonatkozó szabályokat egybefoglaló fejezetek jócskán kiegészültek, elsősorban azokkal a témakörökkel, melyeket ma leginkább a természettudományok kategóriájába sorolhatnánk. Mivel az Ég és Föld jelenségeinek megfigyelése és az ezekből levonható törvényszerűségek nagyban meghatározzák a földművelés eredményességét, a monográfiák között is előkelő helyet és terjedelmet kaptak a naptárral vagy időszámítással (*lüli* 律曆) és a csillagászattal (*tianwen* 天文) kapcsolatos fejezetek.[12]

---

[9] Bővebben lásd Étienne Balázs tanulmányát „A történetírás mint a bürokratikus gyakorlat kalauza" címen, in BALÁZS 1976: 183–208.

[10] A *shu*ra 書 elfogadható fordítás lenne az „írás", a „könyv", az „okmány", a „tanulmány" vagy az „értekezés" kifejezés is.

[11] A továbbiakban a *Hanshu*ra való hivatkozáskor csak Ban Gut említjük név szerint, hiszen a Han-dinasztia hivatalos történeti művének összeállítása leginkább az ő nevéhez fűződik. Mindemellett megjegyzendő, hogy a teljes mű összeállítása Ban Gun kívül a Ban 班 család további két tagjához, Ban Biaóhoz 班彪 (Kr. u. 3–54) és Ban Zhaóhoz 班昭 (Kr. u. 48?–116?) is kötődik. A több évtizedig tartó munkával Kr. u. 79–80 körül készülhettek el. Jóllehet a legtöbb fejezetet maga Ban Gu írta, a társszerzők nyomán született fejezetektől ezek nem választhatók el. Így minden esetben, amikor Ban Gura történik hivatkozás, a *Hanshu* szerzői, illetve összeállítói értendők rajta.

[12] Sima Qian, aki nem csupán történetíró volt, hanem udvari asztrológus is, a csillagászattal foglalkozó monográfiájának még „Az Ég hivatalnokai" címet adta.

Ban Gu volt az első, aki az általa megváltoztatott terminussal jelölt monográfiák sorába *Wuxing zhi* címen beemelte a rendkívüli jelenségek, anomáliák és kataklizmák terjedelmes rovatát, olyan tudományok mellé állítva, mint a csillagászat vagy a geográfia.

A *Hanshu*ban fellelhető *wuxing*-rendszer azonban korántsem egységes elmélet. Ban Gu, lelkiismeretes „lexikográfusként" maga sem igyekezett eltitkolni forrásait. Minden bizonnyal saját munkájának tekintélyét, hitelességét alátámasztandó, minden esetben megjelölte a forrásait, ahonnan merített. Így aztán a *Hanshu*-beli *Wuxing zhi* fejezetekben elemezhető rendszer a korábbi, Ban Gu által ismert *wuxing*-elméletek szintézisére tett kísérlet. Olyan kiváló, korábban élt tudósok gondolatai köszönnek vissza, mint Dong Zhongshu 董仲舒 (kb. Kr. e. 179–104), Liu Xiang 劉向 (Kr. e. 79–8), Liu Xin 劉歆 (meghalt Kr. u. 23) és a fiatalabbik Jing Fang 京房 (meghalt Kr. e. 37).[13] Ban Gu elsőd-

[13] A Korai Han-dinasztia korából két Jing Fang nevű személyt is ismerünk. A. F. P. Hulsewé (1986) tett kísérletet arra, hogy különbséget tegyen köztük. Arra a következtetésre jutott, hogy az idősebb Jing Fang nagyjából Kr. e. 140 és Kr. e. 80 között él, míg a fiatalabbikat, akinek az eredeti személyneve Li 李 volt, Kr. e. 37-ben fejezték le, amikor negyvenes évei táján járhatott. Hulsewé úgy véli, az idősebbik Jing Fang lehetett a *Hanshu*ban oly sokat idézett *Jing Fang Yizhuan* című mű szerzője, amelyet ugyancsak a *Hanshu* többször csak *Wuxing zhi* címen emleget. Ezzel szemben Wang Aihe (2000: 133) épp az ellenkező következtetésre jutott. Szerinte ugyanis épp a fiatalabbik Jing Fang a szerzője a *Wuxing zhi*nek. Véleményét három meggyőző bizonyítékkal is alátámasztja. Először is, Jing Fang életrajzát a *Hanshu* 75. és 88. fejezete tartalmazza, amelyben az olvasható, hogy a fiatalabbik Jing Fang eredeti neve [Li] Mingjun 李明君 volt, aki Meng Xi tanítványával, Jiao Yanshouval tanult együtt. Ugyancsak a fiatalabbik Jing Fang volt az is, aki magas hivatalt kapott a központi kormányzatban, és ott is tevékenykedett egészen addig, amíg Shi Xian ki nem végeztette. Valamint Liu Xianghoz és Ban Guhoz hasonlóan, viszont mindenki mástól külön a fiatalabbik Jing Fang a *Yi*t tanulmányozta, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy személye szorosan kapcsolható a *Yi*vel foglalkozók tradíciójához. Wang Aihe második érve amellett, hogy a fiatalabbik Jing Fang lehet a *Hanshu* által idézett *Wuxing zhi* szerzője, leginkább stiláris és logikai bizonyítékokon alapul, ugyanis szerinte a fiatalabbik Jing Fang *wuxing*-elmélete tökéletes összhangban van a *Jing Fang Yizhuan*ban olvasható rendszerrel. Wang Aihe harmadik bizonyítékként pedig rámutat arra, hogy maga Ban Gu is a fiatalabbik Jing Fangot tarthatta a *Jing Fang Yizhuan* szerzőjének, ugyanis a *Hanshu*ba beemelt egy olyan eseményt, amelyre Kr. e. 49-ben került sor, nevezetesen egy tyúk kakassá változott, ami valaki halálát vetítette előre. A későbbiekben kiderül, hogy Jing Fang ezt az eseményt a saját halála előjelének tartotta, ami természetesen csak abban az esetben lehetséges, ha a fiatalabbik Jing Fang hiányos életrajzi adataiból ismert Kr. e. 37-es halálozási dátumra vonatkoztatjuk, hiszen az idősebbik Jing Fang ekkor már több mint négy évtizede halott volt.

leges célja az lehetett, hogy elemezze az általa összegyűjtött 378 szerencsétlenséget, természeti csapást és különös, megmagyarázhatatlan jelenséget, amelyek korának okkultista hagyományokkal és gondolatokkal átszőtt világnézete szerint nem csupán egyes emberek sorsának, hanem gyakorta a kormányzat s ezzel együtt az egész ország boldogulásának vagy épp vesztének előjelei lehetnek. Ezek a jelenségek mindig is felkeltették az írástudó világ figyelmét. Már Sima Qian *Shiji*je is több esetben dokumentál efféle eseményt, sőt azt sem mulasztja el, hogy magyarázattal szolgáljon. Ban Gu természetesen lelkiismeretes tudósként és történetíróként ezeket az eseményeket is átemelte saját történeti művébe, mint az összes többit a korábbi forrásaiból. Természetes, hogy igyekezett valamiféle analitikus rendszer keretei között értelmezni mindezen szokatlan furcsaságokat, kataklizmákat. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a *wuxing*-elméletet választotta, amely azonban akkoriban korántsem volt egységes. Döntése még akkor is érthető, ha tudjuk, hogy az általa ismert *wuxing*-rendszerek igen nehezen voltak összeegyeztethetők a konfuciánus hagyománnyal, amelyet épp a didaktikus, a metafizikától idegenkedő szemlélet tett alkalmassá arra, hogy a történeti műveket ebben a szellemben állítsák össze. Ban Gu tehát egyszerre két feladatra vállalkozott: *1.* a *wuxing*-elméletek szintézise; *2.* az általa szintetizált *wuxing*-rendszer szintézise a konfuciánus szellemben fogant történetírás műfajával. Mint később látjuk, mindkét célkitűzését sikerrel teljesítette, még akkor is, ha sokan támadták és kritizálták mindezért. A legújabb kori bírálói között találjuk példának okáért Étienne Balázst is: „Egészen természetes, hogy Ban Gu is kora kozmológiai spekulációinak hatása alá került… Ami az értekezések *(zhi)* ez utóbbi csoportját illeti, a Song-korig kell várnunk, amíg megérik annak igénye, hogy kiszélesítsék a tudományok körét. Ez azonban kivétel marad: a hagyomány már túlságosan meggyökeresedett. Ragaszkodnunk kell tehát a »tudományok« idézőjeleihez, amely nem mentes a babonás hiedelmektől sem."[14] De nem kell a 20. századig várni, hogy Ban Gu eljárását tudós kritikákkal illessék. Még saját kortársainál is sokkal erősebb támadások érték a konfuciánus hagyományokat mereven értelmező Tang-, Song- és Ming-kori gondolkodók részéről.[15]

Noha Ban Gu újonnan bevezetett monográfiájának a *Wuxing,* vagyis „Öt elem" címet adta, korántsem csak az öt elem – víz, tűz, fa, fém és föld – alkotta rendszert alkalmazta a *Wuxing zhi*ben lefektetett

---

[14] BALÁZS 1976: 192. Az idézetben szereplő kínai szavakat áttettük *pinyin* átírásba.

[15] WANG 2000: 132, 135.

rendszerének strukturális alapjaként. A Föld, az Ember és az Ég fogalmak kozmológiai hármas egységét is felhasználta, s ebben már jelentősen eltért a *Hongfan*ban leírt szisztémától, annak ellenére, hogy ennek a rendszernek az alapjait mégiscsak a *Hongfan*ból merítette, pontosabban annak a kilenc cikkelyéből. Mint látni fogjuk, annak ellenére, hogy Ban Gu az általa létrehozott új monográfiának a *Wuxing zhi* címet adta, az sokkal inkább a *Hongfan*ban szereplő kilenc kategórián alapul, jóllehet jelentős módosításokkal és egyéni értelmezésben. „Ahelyett, hogy a *Wuxing zhi* összeállítói és szerzői a *Hongfan* kilenc kategóriáját használták volna, megalkották a Föld, az Ember és az Ég új kozmológiáját."[16] Wang Aihe megállapítása helytálló, mert ha alaposabban megvizsgáljuk a *Hanshu* ezen monográfiájának struktúráját, könnyen azonosíthatjuk a *Hongfan*ban található kilenc cikkellyel való hasonlóságokat és különbségeket. Sőt, Ban Gu lelkiismeretes historiográfusként maga is idézi a *Hongfan*ból a forrása alapjául szolgáló szakaszt:

Az első [cikkely] az öt elemmel foglalkozik, a második az öt cselekvés figyelmes gyakorlásával, a harmadik a nyolc kormányzás figyelmes ellátásával, a negyedik az öt [idő]szabályozó egybehangolt alkalmazásával, az ötödik a felséges tökéletesség megszerzésével és gyakorlásával, a hatodik a három erény szabályozásával és gyakorlásával, a hetedik a kétség eloszlatóinak okos alkalmazásával, a nyolcadik a különféle bizonyító jelek meggondolt alkalmazásával, a kilencedik pedig az öt boldogság örömével és felhasználásával, valamint a hat szélsőséges szerencsétlenség félelmével és felhasználásával.

初一曰五行； 次二曰羞用五事；次三曰農用八政； 次四曰叶用五紀；次五曰建用皇極； 次六曰艾用三德，次七曰明用稽疑；次八曰念用庶征； 次九曰鄉用五福，畏用六極。[17]

A könnyebb átláthatóság és idézhetőség kedvéért a következőképpen áll össze a kilenc cikkely:

1. Öt elem (*wuxing* 五行)
2. Öt cselekvés (*wu shi* 五事)
3. Nyolc kormányzás (*ba zheng* 八政)

---

[16] WANG 2000: 155.

[17] *HS:* 1316. „A nagy szabály" magyar fordítását lásd TŐKEI 1986. I: 35–42. Csupán azon részleteket adjuk közre, amelyeket a vizsgálat szempontjából jelentős, a *Hanshu*ban szereplő *Wuxing zhi* fejezet is tartalmaz. A részletek fordítása során, figyelembe véve a *Shujing* modern filológiai vizsgálatainak eredményeit (lásd Michael Nylen műveit), helyenként eltértünk Tőkei Ferenc fordításától.

4. Öt időszabályozó (*wu ji* 五紀)
5. Felséges tökéletesség (*huang ji* 皇極)
6. Három erény (*san de* 三德)
7. A kétség eloszlatói (*ji yi* 稽疑)
8. Különféle bizonyító jelek (*shu zheng* 庶征)
9. Öt boldogság (*wu fu* 五福*)* és hat szélsőséges szerencsétlenség (*liu ji* 六极)

Ez tehát az a kilenc cikkely, amely magát a *Hongfan*t alkotja, és amelyet az Ég adományozott Nagy Yunek az emberek feletti uralkodás örök törvényei gyanánt. Azonban Ban Gu, vagy ha igazságosak akarunk lenni, a *Wuxing zhi* összeállítói és szerzői – mert hiszen a *Hanshu* elkészítésében közreműködő személyek pontos szerepe és felelősségi köre ma már nem azonosítható – a kilenc kategóriából mindössze az 1., a 2., az 5. és a 8. cikkelyt használták fel. Az első kategóriára, az öt elemre alapozva alkották meg saját rendszerükben a Föld birodalmát, a 2. és a 8., vagyis az öt cselekvés és a különféle bizonyító jelek kategóriáinak felhasználásával létrehozták az Ember birodalmát, végül az 5., a felséges tökéletesség szolgált az Ég birodalmának alapjául. Vagyis a *Wuxing zhi*nek a *Hongfan*ból építkező hármas tagolása, a Föld, az Ember és az Ég birodalma alkotta struktúrát ilyetén módon alkották meg.

A *Wuxing zhi* három fő szakasza, a Föld, az Ember és az Ég birodalmának mindegyike a *Hongfan*ból átemelt egy-egy idézettel kezdődik, melyet rögtön egy úgynevezett *Kommentár* (*zhuan* 傳) követ. A *Kommentár* nem Ban Gu vagy a *Hanshu* társszerzőinek saját véleményét tartalmazza, hanem egy külön műre történő hivatkozás. Ez a mű a *Shujing* kommentárjaként született, szerzője pedig Fu Sheng 伏生 (működött kb. Kr. e. 221–170). Fu Sheng a Qin- és a Korai Handinasztia idején élt tudós (*jingxuejia* 经学家) volt. Fő műve *Az Írások könyvének nagy kommentárja* (*Shangshu dazhuan* 尚書大傳), melynek legtöbb példánya a Qin Shi Huangdi által elrendelt könyvégetés áldozatául esett. Fu Sheng már elmúlt kilencvenéves, amikor az elrejtett, a Qin-kori cenzúrát átélt példányt valamikor Kr. e. 179 és 157 között felajánlotta a Han-udvarban.[18] A *Kommentár*t később olyan Han-kori tudósok interpretálták, mint például az Ouyangok 歐陽,[19]

[18] Fu Sheng rövid életrajzát a *Shiji*ben és a *Hanshu*ban a konfuciánus tudósok életrajzai között olvashatjuk (*Shiji, Rulin liezhuan* 儒林列传; *Hanshu, Rulin zhuan* 儒林传).

[19] A *Hanshu*ban található tudóséletrajzokból kiderül, hogy az Ouyangok a Han-dinasztia egyik igen befolyásos tudós családjának számítottak. Legelőször is Ouyang Sheng 歐陽生, aki magától Fu Shengtől tanult. Ő volt

Xiahou Shichang 夏後始昌 (működött Kr. e. 96 körül) és Xiahou Sheng 夏後勝 (működött Kr. e. 74. körül), akik Fu Sheng művét az írástudók által hivatalosan tanulmányozandó szövegek sorába emelték.

A Föld birodalma

Mint láttuk, a *Wuxing zhi*ben a Föld birodalmának nevezett szakasz a *Hongfan* kilenc cikkelyének első, „öt elem" kategóriáján alapul, amelyről a következőket tudjuk:

Az öt elem: az első a víz, a második a tűz, a harmadik a fa, a negyedik a fém, az ötödik a föld. A víz [természete szerint] nedvesít és lefelé hatol; a tűz éget és felfelé hatol; a fa meghajlik és kiegyenesedik; a fémet kitermelik és átalakítják; a földet pedig bevetik és learatják.[20]

五行：一曰水，二曰火，三曰木，四曰金，五曰土。水曰潤下，火曰炎上，木曰曲直，金曰從革，土曰稼穡。

Az idézetből jól látszik, hogy a *Hongfan*ban szereplő öt elem olyan matériák csoportjaként képzelendő el, melyek anyagi tulajdonsággal rendelkeznek. Nem dolgozatunk témája vizsgálni azt az ellentmondást, amelyre Nylan is felhívja a figyelmet, hogy ebben az esetben egyáltalán nem tisztázott, az öt elem milyen módon válhatott a kormányzás alapjává, helyes vagy helytelen voltának szabályozójává.[21] Azonban Fu Sheng a *Shujing*hoz és így egyben a *Hongfan*hoz is írt kommentárjában az öt elemet jól felépített analogikus rendszerrel kapcsolja a kormányzáshoz. Nála az öt elem fizikai, materiális tulajdonságai háttérbe szorulnak, és elvont fogalmakként azon kozmikus rend építőköveivé válnak, amelynek földi csúcsán nyilvánvalóan az uralkodó áll, illetve az uralkodó tevékenységei, tulajdonságai és képességei által meghatározott kormányzás. A *Wuxing zhi*ben a Föld birodalmát alkotó, az öt elem szerint szétválasztott részek bevezetőiben olvashatjuk Fu Sheng ezen magyarázatait. Tételesen sorba szedi

---

az, aki az *Írások könyvé*t kifejtette Ni Kuannak 倪寬, aki aztán Wu császárnak (Kr. e. 140–87) magyarázta a művet. Ouyang Sheng fia és Ni Kuan együtt tanult. A család leghíresebbje Ouyang Sheng unokája, Ouyang Gao 歐陽高 akadémikus volt. Lásd WANG 2000: 156.

[20] *HS:* 1318; TŐKEI 1986. I.: 36.

[21] NYLAN 1992: 15.

mindazon hibákat, mulasztásokat, amelyekkel az uralkodó vagy környezete megsérti az öt elem kozmikus rendjét:

[A fa elem:]
Elvéteni a vadászat évadját;
elrontani az ital- és ételáldozatok felajánlását;
szabálytalanul ki- és bemenni;
kimeríteni a népet a mezőgazdasági munkák idején;
összeesküvő tervekkel rendelkezni:
ezekben az esetekben a fa [elem] nem hajlik meg és nem egyenesedik ki.

田獵不宿，飲食不享，出入不節，奪民農時，及有奸謀，則木不曲直。[22]

[A tűz elem:]
Semmibe venni a törvényeket és a szabályokat;
előzni a kiváló minisztereket;
megölni a trónörököst;
az ágyast megtenni első feleségnek:
ezekben az esetekben a tűz [elem] nem éget és nem törekszik felfelé.

棄法律，逐功臣，殺太子，以妾以妻，則火不炎上。[23]

[A föld elem:]
Palotát és tornácot építeni;
lerombolni a teraszokat és a házakat;
bujálkodással zavart okozni belül;
megsérteni a rokonok közötti illendő viszonyt;
háborgatni az apát vagy a fivéreket:
ezekben az esetekben nem valósul meg a vetés és az aratás.

治宮室，飾台榭，內淫亂，犯親戚，侮父兄，則稼穡不成。[24]

[A fém elem:]
Kedvelni a harcot és a háborút;
semmibe venni a száz családnév viselőit;
lerombolni a városfalakat és a városokat;
áttörni a határokon:

---

[22] *HS:* 1318. A *HS*-ban szereplő, a *SSDZ*-ből származó idézetek helyét nem tudjuk megadni, mivel a rendelkezésünkre álló, feltehetően a 19. században nyomtatott, hagyományos formátumú példány ilyen jellegű hivatkozásokra alkalmatlan. A továbbiakban csak akkor hivatkozunk Fu Sheng művére, ha valamiféle eltérés mutatkozik a *HS*-ban idézett szövegváltozathoz képest.
[23] *HS:* 1320.
[24] *HS:* 1338.

ezekben az esetekben a fém [elem] nem engedelmeskedik és nem alakul át.

好戰攻，輕百姓，飾城郭，侵邊境，則金不從革。[25]

[A víz elem:]
Elhanyagolni az ősi oltár gondozását;
nem imádkozni az oltárnál;
elhanyagolni a szertartási áldozatot;
szembemenni az Ég szabta idővel:
ezekben az esetekben a víz [elem] nem nedvesít és nem törekszik lefelé.

簡宗廟，不禱祠，廢祭祀，逆天時，則水不潤下。[26]

Vagyis a *Hanshu* összeállítói és szerzői, természetesen Ban Guval az élen, már a Fu Sheng által átalakított, illetve kiegészített *wuxing*-elméletet használták fel, amelyben az öt elem már a fizikai tulajdonságaitól megfosztott metafizikai kategóriaként kapcsolódik az ország gazdasági és politikai struktúrájának egy-egy alapvető szegmenséhez. A fa elem az élelem biztosításához kapcsolódik, a tűz a törvényekhez és a politikai kérdésekhez, a föld a palota belső ügyeihez, a fém a hadi tevékenységekhez és a külkapcsolatokhoz, míg a víz a szertartásokhoz.

Ám a későbbi korok tudósainak még Fu Sheng rendszere sem bizonyult kielégítőnek. Az Ouyangok és a Xiahouk kísérletet tettek arra, hogy megalkossák Fu Sheng elméletének és a *Yijing* filozófiájának, metafizikai rendszerének egyfajta szintézisét. A *Hanshu* összeállítói és szerzői természetesen az ő munkájukat is ismerték, így a teljességre törekedve ezt sem mulasztották el felhasználni és idézni.

A fa elem:
Az irány: kelet.
A *Yi(jing)*ben 易: Guan-fa 觀 a Földön.

A fejedelem cselekvésében: a kinézete és a viselkedése is látható. Ez az, amivel a fejedelem a jáde ékeivel sétálva szabályozza a lépteit, amivel irányítja bronzharangos kocsijának sebességét, amivel maghatározza az ételkészítés három fajtáját vadászat idején, amivel megvizsgálja az ital- és ételáldozat felajánlását. Ki- és belépéskor is a helyes névvel rendelkezik, az embereket alkalmas időben használja. Elősegíti a földművelési és selyemkészítési munkálatokat, gondoskodik a nép biztonságáról. Csak ha így tesz, akkor teljesedik ki a fa elem igazi természete. Ha túlhajszolva vadászik, és nem tér vissza a palotába, ha mérték nélkül iszik és eszik, ha kifosztja és adókkal sarcolja a

[25] *HS:* 1339.
[26] *HS:* 1342.

népet, ha álnok terveket sző arra, hogyan forgassa ki a népét a vagyonából, ebben az esetben a fa elemnek megváltoztatja a természetét, és a fa nem fog meghajlani és kiegyenesedni. Ha pedig a fa elem megváltoztatja a természetét, és nem hajlik meg és nem egyenesedik ki, akkor az ácsok gyakorta hibát vétenek, amikor kereket vagy nyílvesszőt készítenek (ti. hajlítani vagy egyenesíteni kell a fát), és a fa furcsán fog változni.

木，東方也。于《易》，地上之木為《觀》。其于王事，威儀容貌亦可觀者也。故行步有佩玉之度，登車有和鸞之節，田狩有三驅之制，飲食有享獻之禮，出入有名，使民以時，務在勸農桑，謀在安百姓：如此，則木得其性矣。若乃田獵馳騁不反宮室，飲食沉湎不顧法度，妄興繇役以奪民時，作為奸詐以傷民財，則木失其性矣。蓋工匠之為輪矢者多傷敗，乃木為變怪，是為木不曲直。[27]

A többi négy elem hasonló analízisének filológiai fordításától eltekintünk; ezek ugyanilyen analógia alapján épülnek fel. Viszont a teljes rendszer megismertetéséről nem mondunk le, csupán a könnyebb áttekinthetőség kedvéért az Ouyangok és Xiahouk által átdolgozott rendszert a következő táblázatban foglaljuk össze:[28]

1. táblázat
Az öt elem rendszerének Ouyangok és Xiahouk általi kiegészítése

Elem	**Fa**	**Tűz**	**Föld**	**Fém**	**Víz**
Égtáj	Kelet	Dél	Közép	Nyugat	Észak
A király feladata	Viselkedés	Bölcs kormányzás	Belső ügyek	Katonai ügyek	Szertartások
Jó kormányzás	Segíti a gazdálkodást	Rend és rangsor	Erkölcsi nevelés	Mértékletesség	Szabályok betartása, tisztelet
Rossz kormányzás	Túlzott vadászat, a nép akadályozása és sarcolása	A gonosz legyőzi az igazat	Különcködés és kicsapongás	Mohóság, a nép boldogulásának semmibe vétele	Szabályok áthágása, alkalmatlan időben kiadott rendeletek
Baljós előjel	Hiba a kerék- és nyílkészítésben	Tűz a palotákban és templomokban	Hiba az aratásban	Hiba a fémöntésben és fémkészítésben	Árvíz, állandó esőzés

[27] *HS:* 1318–1319.
[28] A táblázat összeállításához a *Hanshu* következő részeit használtuk fel: *HS:* 1318–1319, 1320, 1338–1339, 1342.

Az Emberek birodalma

A *Hanshu*ban található *Wuxing zhi* monográfia tagolásának második szakasza az Emberek birodalma, melyet az öt cselekvés köré építettek fel. Egyben ez a legterjedelmesebb rész is, melyben a szerencsétlenségeket előrejelző különös, megmagyarázhatatlan események, anomáliák és kataklizmák több mint fele található: 378 esetből 190. Akárcsak az előző fejezetet, a *Hanshu* összeállítói, szerzői az Emberek birodalmát is a *Hongfan*ból és a hozzá írott kommentárból vett idézettel kezdik:

A *[Shu]jing*ben az áll: „Az öt cselekvés figyelmes gyakorlása. Az öt cselekvés [pedig a következő]: az első a viselkedés, a második a beszéd, a harmadik a látás, a negyedik a hallás, az ötödik a gondolkodás.

A viselkedés legyen tiszteletet ébresztő, a beszéd józan, a látás világos, a hallás éles, a gondolkodás mélyre ható.

A tiszteletébresztés adja a tekintélyt [komolyságot], a józanság adja a rendezettséget, a látás világossága adja a bölcsességet, a hallás élessége adja a megfontoltságot, a gondolkodás mélysége adja a szentséget.

Szerencsés bizonyító jelek: a tekintélynek a jókor jött eső, a rendezettségnek a jókor jött derült idő, a bölcsességnek a jókor jött meleg, a megfontoltságnak a jókor jött hideg [idő], a szentségnek a jókor jött szél.

Baljós bizonyító jelek: vadság – állandó eső; rendezetlenség – állandó derült idő; közömbösség – állandó meleg; meggondolatlanság – állandó hideg; ostobaság – állandó szél."

經曰： 羞用五事。五事： 一曰貌，二曰言，三曰視，四曰聽，五曰思。貌曰恭， 言曰從， 視曰明， 聽曰聰， 思曰睿。 恭作肅， 從作艾，明作哲，聰作謀，睿作聖。 休征： 曰肅，時雨若； 艾， 時陽若； 哲， 時奧若；謀，時寒若；聖，時風若。 咎征；曰狂，恒雨若；僭，恒陽若； 舒，恒奧若；急，恒寒若；蒙，恒風若。[29]

Ezt követi Fu Shengnek az öt cselekvéshez írott kommentárja, mely szerint:

Ha a viselkedés nem tiszteletet ébresztő, akkor nem beszélhetünk tekintélyről, ennek pedig a bűne a vadság, büntetése az állandó eső, a szerencsétlenség pedig a gonoszságban [nyilvánul meg]. Olykor abban nyilvánul meg, hogy gonosz szellemek szállják meg a ruhát, olykor a teknősragályban, olykor baromfivészben, olykor az alsó testrészek felül történő kinövésének

[29] *HS* 27B(1): 1351.

betegségében, olykor pedig kék színű belső vagy külső ómenben. [Mindez azt jelenti, hogy] a Fém elem árt a Fa elemnek.

貌之不恭， 是謂不肅，厥咎狂，厥罰恒雨，厥極惡。 時則有服妖，時則有龜孽，時則有雞禍，時則有下體生上之痾，時則有青眚青祥。唯金沴木。[30]

Természetesen az Emberek birodalma alkotta második szakasz megfelelő részeiben a *Hanshu* összeállítói, szerzői nem mulasztják el idézni Fu Sheng munkájából az öt cselekvéshez írt további passzusokat sem, melyek ugyanilyen logika szerint épülnek fel. Az egyszerűség és áttekinthetőség kedvéért mindezt egy táblázatban foglaltuk össze.[31]

Mint láthatjuk, Fu Sheng új jelentésekkel egészíti ki a *Hongfan* kategóriáit. Ami a *Hongfan*ban az uralkodó viselkedésének baljós bizonyító jeleként szerepel, azt Fu Sheng már bűnként és az ezért járó büntetésként értelmezi. A büntetés így – igazodva a *Hongfan* eredeti szövegéhez – elsődlegesen meteorológiai jelenség formájában jelentkezik (eső, derült idő, hideg, meleg, szél), de Fu Sheng mindezt kiegészíti az emberek, állatok, növények és szellemek világában vagy formájában megnyilvánuló szerencsétlenségekkel, csapásokkal, valamint megjelenik a *Hongfan* kilencedik cikkelyéből megismert „hat szélsőséges szerencsétlenség” (*liu ji* 六極) is.

2. táblázat
Az „öt cselekvés” kölcsönhatása Fu Sheng kommentárjában

Cselekvés (*shi* 事)	**Viselkedés (*mao* 貌)**	**Beszéd (*yan* 言)**	**Látás (*she* 視)**	**Hallás (*ting* 听)**	**Gondolkodás (*si* 思)**
Bűn (*jiu* 咎)	vadság	rendezetlenség	közömbösség	meggondolatlanság	ostobaság
Büntetés (*fa* 罰)	állandó eső	állandó derült idő	állandó meleg	állandó hideg	állandó szél
Szerencsétlenség (*ji* 极)	gonoszság	bánat	betegség	nyomor	rövid élet
Rossz szellem (*yao* 妖)	ruhákban	versekben	fűben	dobokban	zsírban, éjszakában
Ragály (*nie* 孽)	teknősök	bogarak	rovarok, férgek	hal	virágok

[30] *HS* 27B(1): 1352.
[31] A táblázat összeállításához felhasznált részek: *HS:* 1352, 1376, 1405, 1421, 1441.

Vész (*huo* 禍)	baromfik	kutyák	juh	sertés	bivaly
Nyavalya (*e* 痾)	az alsó testrészek felül történő kinövése	száj és nyelv	szem	fül	szív, has
Belső ómen (*sheng* 眚)	kék színben	fehér színben	vörös színben	fekete színben	sárga színben
Külső ómen (*xiang* 祥)	kék színben	fehér színben	vörös színben	fekete színben	sárga színben
Ártalom (*li* 沴)	Fém árt Fának	Fa árt Fémnek	Víz árt Tűznek	Tűz árt Víznek	Fém, Fa, Víz és Tűz árt Földnek

Mint arról már esett szó, Fu Sheng *Kommentár*ját az Ouyangok, a Xiahouk és más Han-kori tudósok átdolgozták, illetve részleteiben alaposabban kidolgozták. Az ő ténykedésüknek köszönhetően tisztult le a baljós előjelek Fu Sheng által bevezetett rendszere, amelyekből hetet különböztetünk meg:

1. rossz szellem (*yao* 妖)
2. ragály (*nie* 孽)
3. vész (*huo* 禍)
4. nyavalya (*e* 痾)
5. belső ómen (*sheng* 眚)
6. külső ómen (*xiang* 祥)
7. ártalom (*li* 沴)

E hét kategórián a következőket kell érteni:[32]

1. Rossz szellem (*yao* 妖) – a növények (*caomu* 草木) világában jelenik meg. A *yao* hasonló, mint a *yao tai* 夭胎 (magzat elhalása), jelentése: a [baj] még kicsi.

2. Ragály (*nie* 孽) – a rovarok, férgek (*chongzhi* 虫豸) világában jelenik meg. A *nie* hasonló, mint a *ya nie* 牙孽 (rügy).

3. Vész (*huo* 禍) – a hatféle jószág (*liuchu* 六畜) világában nyilvánul meg, a jelentése, hogy a baj nagyobb lett.

4. Nyavalya (*e* 痾) – az emberek (*ren* 人) világában jelenik meg, jelentése, hogy a baj terjed, és mélyre hatol (*jin shen* 浸深).

5. Belső ómen (*sheng* 眚) – akkor jelentkezik, amikor a baj még komolyabb, különös dolgokban, furcsa jelenségekben (*yiwu* 异物) nyilvánul meg.

6. Külső ómen (*xiang* 祥) – amikor [a különös dolgok] kívülről érkeznek (*zi wai lai* 自外來), olyan, mint a *zhen* 禎.

---

[32] *HS* 27B(1): 1353.

7. Ártalom (*li* 沴) – amikor a *qi*k (vagyis a különböző elemek) egymásnak ártanak (*qi xiang shang* 氣相傷).

凡草木之類謂之妖。 妖猶夭胎，言尚微。 蟲豸之類謂之孽。孽則牙孽矣。及六畜謂之禍， 言其著也。 及人， 謂之痾。 痾，病貌， 言浸深也。 甚則異物生，謂之眚；自外來，謂之祥，祥猶禎也。氣相傷，謂之沴。

Az Ég birodalma

A *Wuxing zhi* égre vonatkozó szakasza nem származtatható közvetlenül a *Hongfan*ból, mert annak előzményét a Fu Sheng-féle *Kommentár*ból ismerjük, ahonnan a *Hanshu*ban olvasható idézetek is származnak. A *Hongfan* ötödik cikkelye tartalmazza a felséges tökéletesség (*huangji* 皇極) leírását, amely tulajdonképpen az ideális uralkodás morálisan kifogástalan, példaértékű modelljét, technikáit kínálja a mindenkori uralkodóknak.[33] Fu Sheng azonban ezt a kategóriát egy külön birodalomként, az Ég birodalmaként értelmezte, ahol az uralkodó a döntéseit hozza, az ellenőrzést gyakorolja és a büntetéseket kirója.[34] Fu Sheng a felséges tökéletességet éppolyan viszonyrendszeren keresztül mutatja be, mint amit korábban az öt cselekvés esetében is láttunk:

A *bűne* a vakság (*mao* 眊).
A *büntetése* az állandó borús idő (*heng yin* 恒陰).
A *szerencsétlensége* a gyöngeség (*ruo* 弱).
Olykor a *rossz szellemek* lövés (ti. nyilazás, *she yao* 射妖) formájában jelennek meg.
Olykor sárkány- és kígyó*ragály* (*long she zhi nie* 龍蛇之孽) támad.
Olykor ló*vész* (*ma huo* 馬禍) támad.
Olykor az alattvalók feljebbvalókra támadásának *nyavalyájaként* jelenik meg.
Olykor a Nap és a Hold elvétik szabályos útjukat, [vagy] a csillagok és csillagképek mutatnak szabálytalan mozgást.

厥咎眊，厥罰恒陰，厥極弱。 時則有射妖， 時則有龍蛇之孽，時則有馬禍，時則有下人伐上之嗣，時則有日月亂行，星辰逆行。[35]

---

[33] TŐKEI 1986. I.: 37–38; NYLAN 1992: 23–32.
[34] Erről bővebben lásd WANG 2000: 165–167.
[35] *HS:* 1458.

Az általunk „felséges tökéletességnek” fordított *huangji* kifejezés értelmezése nem csupán a régi kínai kommentátorok között váltott ki élénk vitákat, de a modern filológiai vizsgálatokat végző szakemberek sem jutottak egységes álláspontra ezt illetően.[36] Mindennek ellenére azt biztosan állíthatjuk, hogy a *Hanshu* szerzői Fu Sheng értelmezését fogadták el mértékadónak, hiszen az ő kommentárjából idézték a *huangji* definícióját:

A *huang* 皇 az uralkodó (*jun* 君); a *ji* 極 a közép[ső] (*zhong* 中); a *jian* 建 pedig az állítani (*li* 立, ti. megszilárdítani). Amikor az emberek uralkodója kudarcot vall a viselkedésben, a beszédben, a látásban, a hallásban és a gondolkodásban – vagyis az öt cselekvésben, akkor elveszíti befolyását a közép[ső] felett, és nem lesz képes megszilárdítani a tízezer dolgot sem, s elvész a vakság homályában. Ezért a vakság az ő bűne. A király (*wang* 王) egyike azon alant lévőknek, kiket elfogadott az Ég, és szabályozza a dolgokat… [Ilyenkor] fellegek borítják el a hegyeket, és elhomályosítják az eget, amitől az égi *qi* összezavarodik, s ezért a büntetése az állandó borult idő… S mivel a *yin qi* 陰氣 mozgásba lendül, ezért támad a sárkány- és kígyóragály… Ha az uralkodó összezavarodik és meggyöngül, az emberek fellázadnak ellene, az Ég pedig elfordul tőle. Ha pedig nincs oly bölcs a király, hogy ezt megtorolja, akkor a bitorló merényletének veszedelme sújtja, ezért keletkezik az alattvalók feljebbvalókra támadásának nyavalyája…

皇，君也。 極，中；建，立也。 人君貌言視聽思心五事皆失，不得其中，則不能立萬事，失在眊悖，故其咎眊也。 王者自下承天理物。 雲起於山，而彌於天；天氣亂，故其罰常陰也… 陰氣動，故有龍蛇之孽… 君亂且弱，人之所叛，天之所去，不有明王之誅，則有篡弒 之禍，故有下人伐上之厤…[37]

Úgy tűnik, hogy a *Wuxing zhi* szerkezetének harmadik nagy egységében, az Ég birodalmában az öt elem egyáltalán nem játszik szerepet. Ennek egyik nyilvánvaló oka, hogy gyakorlatilag „elfogytak” azok a tételek, amelyeket a hagyományos ötös kategóriák kijelöltek.

---

[36] A klasszikus kommentátorok zömükben egyetértenek azzal, hogy a *huang* tulajdonképpen a „nagy” (*da* 大) jelentésben szerepel és értendő. Ez alól, mint látni fogjuk, épp Fu Sheng az egyik kivétel. A *ji*t illetően azonban már alaposan megoszlanak a vélemények, melyek ismertetésétől eltekintünk; az álláspontok rövid összefoglalását lásd NYLAN 1992: 24/30. jegyzet. A *huangji* kifejezés „felséges tökéletességként” való fordítását Tőkei Ferenc nyomán használjuk, lásd TŐKEI 1986. I.: 35. Tőkei értelmezése leginkább James Legge interpretációjával, a „Royal Perfection” kifejezéssel mutat rokonságot. NYLAN (1992) és az ő nyomán WANG (2000) is a „Greatness Maximized” („legnagyobb nagyság”), illetve a „Sovereign Standard” („felséges szabvány” vagy „uralkodói standard”) kifejezéseket tartják elfogadható angol fordításnak.

[37] *HS:* 1458.

Így nem találkozunk a felséges tökéletesség összhangjának megbomlását jelző külső és belső ómenekkel, amelyek az „öt szín" (*wu se* 五色) valamelyikéhez kapcsolódó, abban megnyilvánuló valamilyen különleges, megmagyarázhatatlan jelenséget jeleztek előre. Sem Fu Sheng, sem a későbbi kommentátorok nem merészkedtek arra, hogy a rendszer látszólagos egységesebbé tétele érdekében kibővítsék az öt szín hagyományos értelmezési tartományát. Ugyanígy jártak el akkor is, amikor a *Hongfan*ban szereplő öt cselekvés kategóriáját nem bővítették tovább, hanem mintegy hatodik tételnek a kilenc cikkely ötödikét, a felséges tökéletességet tették meg, megalkotva ezzel az Ég birodalmának kategóriáját. A *Hongfan* azonban nem írja, hogy példának okáért a különféle bizonyító jelekből (*shu zheng* 庶征) csak és kizárólag öt lehet, igaz, csak ötöt sorol fel: eső, derűs idő, meleg, hideg, szél. Így aztán Fu Sheng a rendszert kiegészíthetőnek találta a borús idő kategóriájának bevezetésével, mintegy a felséges tökéletesség bizonyító jeleként, amelynek időben érkezése jó előjel, de állandósága büntetésként sújtja a népet és vele uralkodóját.

Az öt elem rendszerének ilyetén megkerülése viszont további kategóriák teljesebb bevonásának, kifejtésének lehetőségét kínálta. Így épülhetett be a rendszerbe a *Hongfan* kilencedik cikkelyében szereplő hat szélsőséges szerencsétlenség (*liu ji* 六极) és a *Hongfan*ban ugyan nem szereplő, de hagyományosan régtől fogva létező és ismert hat jószág (*liuchu* 六畜, ti. háziállat) kategóriája, melyek közül a felséges tökéletességhez a gyöngeség és a ló társul.

Látjuk tehát, hogy az öt elem mellőzése a felséges tökéletesség köré épített Ég birodalma szakaszból csak látszólag következetlen, hiszen ennek ellenére Fu Shengnek és a további kommentátoroknak formailag tökéletesen logikus kategóriát sikerül alkotniuk. Az általunk is tárgyalt dilemmára úgy tűnik, hogy a *Wuxing zhi* összeállítója, összeállítói is felfigyeltek, hiszen maguk is gondos magyarázattal szolgálnak ezzel kapcsolatban:

> [Annak oka, amiért Fu Sheng] nem beszélt arról, hogy az öt elem árt (*li* 沴) az Égnek, és csak annyit mond, hogy „a Nap és a Hold elvétik szabályos útjukat, a csillagok és csillagképek pedig szabálytalan mozgást mutatnak", az, hogy az alant lévők nem merészelnek az Égnek ártani. Hasonló ez ahhoz, ahogyan a *Tavaszok és őszök* [szerzője] jár el, amikor azt mondja, hogy „a király seregei vereséget szenvedtek Maorongnál", de azt már nem említi meg a szövegben, hogy kitől szenvedtek vereséget.
>
> 不言五行沴天，而曰「日月亂行，星辰逆行」者，為若下不敢沴天，猶《春秋》曰「王師敗績於貿戎」，不言敗之者，以自敗為文，尊尊之意也。[38]

[38] *HS:* 1458.

Arról viszont nem ejtenek szót, hogy ezzel ugyan tökéletesnek tűnő rendszert sikerült alkotniuk, mindezzel együtt elkövették azt a hibát, hogy az olyan asztrológiai jelenségeknek, mint a nap- és holdfogyatkozásoknak, a csillagok és bolygók szabálytalan mozgásainak, a meteorok és üstökösök stb. megjelenésének tételes felsorolásával gyakorlatilag átfedték a közvetlenül a *Wuxing zhi* fejezet előtt található *Tianwen zhi* 天文志 című, csillagászattal, asztronómiával foglalkozó monográfia[39] egy részét. Megjegyzendő azonban, hogy a történeti művek tekintetében az ilyen átfedések nem számítottak hibának vagy szerkesztési fogyatékosságnak.

Wang Aihe a következőképpen összegzi az Ég birodalmának sajátos szerkesztési módját: „Azzal, hogy a *Wuxing zhi* összeállítója és szerzői a szöveg utolsó szakaszában lemondtak az öt elem következetes szerepeltetéséről, egy nagyobb kozmológiai egységet alkottak meg, amely így kiegészíti a Föld, az Ember és az Ég morális kozmológiáját, és az Ég minden kozmológiai rendszer – úgy is, mint a *wuxing* és a *yin-yang* – fölébe emelésével az isteni volt, és a moralitás alapvető hatalmává vált." [40]

Az „Öt elem" monográfiák a további történeti művekben

Annak ellenére, hogy az öt elemmel fémjelzett különös jelenségek, anomáliák és kataklizmák rendszere, illetve egy ilyen monográfiának a hivatalos történeti munkákban történő szerepeltetése mindig is kritikák kereszttüzében állt, e fejezetek a legújabb korig mindvégig megtalálhatók a dinasztikus történeti művekben.[41] Igaz, jó néhány műben hiába keresnénk, de ezekben nemcsak a *Wuxing zhi* monográfia hiányzik, hanem maga a monográfia műfaja is, hiszen ezek kivétel nélkül kisebb dinasztiák, nem egységes történelmi periódusok történeti munkái. A következő, az összehasonlításra alkalmas táblázatból az is kiderül, hogy az adott fejezet a *Weishu* 魏書 és a *Qingshigao* 清史稿 kivételével mindenhol a *Wuxing zhi* címet viseli. A *Weishu*ban *Ling zheng* (靈征), azaz „Természetfeletti előjelek", a *Qinshigaó*ban pedig *Zai yi* 災異, vagyis „Szerencsétlenségek és különös jelenségek" a fejezet címe.

---

[39] *HS* 26: 1273–1314.
[40] WANG 2000: 167.
[41] Bővebben lásd WANG 2000: 130–135.

A *Wuxing zhi* fejezetek előfordulási helye is igen tanulságos következtetésekre adhat lehetőséget. Ezzel kapcsolatban Étienne Balázs a következőket írja: „Jóllehet a monográfiák sorrendje más és más minden hivatalos történetírónál, csoportokra osztásuk nem látszik önkényesnek. Épp ellenkezőleg, úgy tetszik, az osztályozás tökéletesen megfelel annak az általános koncepciónak, amely a tárgyalt anyag felosztásának is alapjául szolgált."[42] Nos, mint arról már ejtettünk szót, a *Wuxing zhi* monográfiák kivétel nélkül az olyan „természettudományok" csoportjába kerültek, mint a csillagászat vagy az időszámítás, és ezzel a monográfiák között is előkelő helyen szerepelnek.

Noha Ban Gu ezen újítása időtállónak bizonyult, a *Wuxing zhi* monográfián több hivatalos történetíró is változtatott. Nem csupán olyan módosítások ezek, mint amilyenről a *Weishu* és a *Qinshigao* esetében már említést tettünk, hanem sokszor komoly és drasztikus szerkezeti átalakítással találkozhatunk. Ezek a szerkezeti változtatások is nyomon követhetők az alábbi táblázatból.

Minden változtatás ellenére a kataklizmákat és különös jelenségeket dokumentáló monográfia egészen a modern korig elmaradhatatlan része volt a hivatalos történeti műveknek, ami jól mutatja az efféle előjelek jelentőségét a kormányzásban.

3. táblázat
A *Wuxing zhi* monográfiák paraméterei
a hivatalos történeti művekben

Cím	**A monográfia címe**	**Helye**	**Modern kiadásban**	**Szerkezete**
Hanshu	*Wuxing zhi*	27A–27c(2)/7A–7C(2)	11. pp. 1315–1522.	A Föld Öt *xing*je, az Ember Öt Cselekvése, az Ég
Hou hanshu	*Wuxing zhi*	13–18 *zhi*	11. pp. 3265–3383.	Az Öt *xing* az Öt Cselekvés és az Ég egyikével
Songshu	*Wuxing zhi*	30–34/20–24	3. pp. 879–1026.	Az Öt *xing* az Ember Öt Cselekvésével kombinálva
Nan qishu	*Wuxing zhi*	19/11	2. pp. 369–388.	Az Öt *xing* az Ember Öt Cselekvésével kombinálva
Weishu	*Lingzheng zhi*	112A–112B–17–18	8. pp. 2893–2968.	Az előjelek fajták szerint osztályozva

[42] BALÁZS 1976: 193.

Jinshu	*Wuxing zhi*	27–29/17–19	3. pp. 799–914.	Öt *xing*, az Ember Öt Cselekvése
Suishu	*Wuxing zhi*	22–23/17–18	3. pp. 617–670.	Öt *xing*, az Ember Öt Cselekvése
Jiu tangshu	*Wuxing zhi*	41/17	4. pp. 1348–1382.	Öt *xing*
Xin tangshu	*Wuxing zhi*	38–40/24–26	3. pp. 871–958.	Öt *xing*
Jinshi	*Wuxing zhi*	23/4	2. pp. 533–548.	Az előjelek időrendi sorrendben
Songshi	*Wuxing zhi*	14–20 *zhi*	5. pp. 1319–1489.	Öt *xing*
Yuanshi	*Wuxing zhi*	51–51/3A–3B	4. pp. 1049–1115.	Öt *xing*
Mingshi	*Wuxing zhi*	28–30. *quan*	2. pp. 425–513.	Öt *xing*
Qingshigao	*Zaiyi zhu*	40/15–19.	1. pp. 431–473.	Öt *xing*

Felhasznált irodalom

Rövidítések

HS *Hanshu*
HHS *Hou Hanshu*
MS *Mingshi*
SGZ *Sanguu zhi*
SSDZ *Shangshu dazhuan*
XTS *Xin Tangshu*

Elsődleges források

BAN GU 班固. *Hanshu* 漢書. Beijing, Zhonghua Shuju, 1962.
CHEN SHOU 陳壽. *Sanguo zhi* 三國志. Beijing, Zhonghua Shuju, 1975.
FAN YE 范曄. *Hou Hanshu* 後漢書. Beijing, Zhonghua Shuju, 1973.
FANG XUANLING 房玄齡. *Jinshu* 晉書. Beijing, Zhonghua Shuju, 1974.
FU SHENG 伏生. *Shangshu dazhuan* 尚書大傳. In *Sibu congkan*.
LIU XU 劉昫. *[Jiu] Tangshu* [舊]唐書. Beijing, Zhonghua Shuju, 1975.
OUYANG XIU 歐陽修. *Xin Tangshu* 新唐書. Beijing, Zhonghua Shuju, 1975.
SHEN YUE 沈約. *Songshu* 宋書. Beijing, Zhonghua Shuju, 1974.
SIMA QIAN 司馬遷. *Shiji* 史記. Beijing, Zhonghua Shuju, 1975.

SONG LIAN 宋濂. *Yuanshi* 元史. Beijing, Zhonghua Shuju, 1976.
TOKTOGHAN 脫脫. *Songshi* 宋史. Beijing, Zhonghua Shuju, 1977.
TOKTOGHAN 脫脫. *Jinshi* 金史. Beijing, Zhonghua Shuju, 1975.
WEI SHOU 魏收. *Weishu* 魏書. Beijing, Zhonghua Shuju, 1974.
WEI ZHENG 魏徵. *Suishu* 隋書. Beijing, Zhonghua Shuju, 1973.
XIAO ZIXIAN 蕭子顯. *[Nan] Qishu* [南]齊書. Beijing, Zhonghua Shuju, 1974.
ZHANG TINGYU 張廷玉. *Mingshi* 明史. Beijing, Zhonghua Shuju, 1974.
ZHAO ERXUN 趙爾巽. *Qinshigao* 清史稿. Beijing, Zhonghua Shuju, 1997.

Másodlagos források

BALÁZS, ÉTIENNE. 1976. *Gazdaság és társadalom a régi Kínában*. Ford. Ecsedy Ildikó. Budapest, Európa Könyvkiadó.
CHEN MENGJIA 陳夢家. 1938. *Wu xing zhi qi yuan* 五行之起源. [Beijing], Yanjing Daxue Hafo Yangjing Xueshe.
CUA, ANTONIO S. (ed.) 2003. *Encyclopedia of Chinese Philosophy.* New York–London, Routledge.
FUNG YU-LAN. 2003. *A kínai filozófia rövid története.* Szerk. Derk Bodde. Ford. Antóni Csaba. Budapest, Osiris Kiadó.
GRAHAM, A. C. 1986. *Yin-Yang and the Nature of Correlative Thinking.* Singapore, Institute of East Asian Philosophies.
GRAHAM, A. C. 1989. *Disputers of Tao: Philosophical Argument in Ancient China.* La Salle, Illinois, Open Court Publishing Company.
HULSEWÉ, A. F. P. 1961. „Notes on the Historiography of the Han Period." In BEASLEY, W. G.–PULLEYBLANK, E. G. (eds.) *Historians of China and Japan*. London, Oxford University Press, 31–43.
HULSEWÉ, A. F. P. 1986. „The Two Early Han I Ching Specialists Called Ching Fang." *T'oung Pao* 72: 161–162.
HULSEWÉ, A. F. P. 1993. „Hanshu." In LOEWE, MICHAEL (ed.) *Early Chinese Texts: A Bibliographical Guide.* Berkeley, Society for the Study of Early China, 129–136.
LOEWE, MICHAEL. 2004. *The Men Who Governed Han China*. Leiden–Boston, Brill.
MASPERO, HENRI. 1978. *Az ókori Kína*. Ford. Csongor Barnabás. Budapest, Gondolat.
NYLEN, MICHAEL. 1992. *The Shifting Center: The Original "Great Plan" and Later Reading*. (Monumenta Serica Monograph Series XXIV.) Netteal, Steyler Verlag.
NYLEN, MICHAEL. 2001. *The Five "Confucian" Classics.* New Haven–London, Yale University Press.
P. SZABÓ SÁNDOR. 2007. *A yin és a yang fogalma az ókori kínai természetfilozófiában és gondolkodásban.* Doktori disszertáció (kézirat). Budapest, ELTE BTK.
TŐKEI FERENC. 1986. *Kínai filozófia. Ókor I–III.* (3. változatlan kiadás.) Budapest, Akadémiai Kiadó.

WANG AIHE. 2000. *Cosmology and Political Culture in Early China*. Cambridge, Cambridge University Press.
XU FUGUAN 徐復觀. 1990. „Yinyang wuxing ji qi youguan wenxiande yanjiu 陰陽五行及其有關文獻的研究." In *Zhongguo renxinglun shi – Xianqin pian* 中國人性論史 — 先秦篇. Taipei, Taiwan Shangwu Yinshuguan, 509–587.

NAGY MÁRTON

Kínai források Linyi királyságról

Linyi 林邑 országa, mely egykor a mai Közép-Vietnam területén feküdt, Délkelet-Ázsia történetének egyik legfontosabb korai állama, s a kelet–nyugati tengeri kereskedelmi útvonal, az úgynevezett tengeri Selyemút meghatározó kereskedelmi központja volt. Mindemellett, nem véletlenül, egyike volt a térség legelső államainak, amelyeket a kínaiak néven neveztek. A mai Észak-Vietnam területe Kr. e. 111-es kínai meghódításától fogva csaknem egy évezreden keresztül a birodalom része volt, s éppen ezen tartományok legdélebbi szegletében született meg Linyi állama. Ahogy az alább közölt szövegekből jól látható, Linyi egyfelől földrajzilag a legközelebbi volt azon idegen országok közül, ahonnan a kínaiak által buzgón keresett egzotikumok (értékes faanyagok és drágakövek, elefántcsont, orrszarvúszarv, ritka beszélő madarak) beszerezhetőnek bizonyultak, másfelől a kínai világ rendkívül agresszív szomszédjává vált, mely gyakorta fenyegetést jelentett a birodalom gazdag déli tartományaira nézve.

A kínai krónikák, útleírások és földrajzi munkák által Linyiről ránk hagyott ismeretanyag – annak rendkívül korlátozott mennyisége, valamint a kínai szövegekkel kapcsolatos problematikus tényezők ellenére – felbecsülhetetlen értékű. A kínai leírások minden kétséget kizáróan a legfontosabb idegen nyelvű, nem helyi, epigráfiai források a korabeli Linyire és általában Délkelet-Ázsia történetére vonatkozóan. Linyi esetében a jelenleg ismeretes helyi epigráfiai és régészeti források csak még szórványosabb információt tartogatnak számunkra. A vizsgált kínai szövegrészletek az úgynevezett dinasztikus krónikákból származnak, ám a krónikák szerkesztői egyetlen esetben sem adták meg a szövegek eredeti forrását. Más a helyzet a *Shuijingzhu* 水經注 *(Kommentárok a vízi utak klasszikusához)*[1] című földrajzi munkával, melynek 36. fejezete számos rendkívül értékes részletet

[1] A *Shuijingzhu* Li Daoyuan 酈道元 (meghalt: 527) munkája.

közöl több, azóta elveszett munkából, köztük egy *Linyi ji* 林邑記 *(Feljegyzések Linyiről)* című műből.[2]

A kínai forrásokban szereplő, s azok alapján Közép-, illetve Dél-Vietnamra pozicionálható államoknak a kínaiak egybehangzóan és következetesen kontinuitást tulajdonítottak, annak ellenére, hogy ők maguk is több, egymástól eltérő névvel illették őket a sok évszázadnyi történelmi és kulturális kapcsolat során. A kínaiak azonosították egymással a kezdetben Linyi, a Tang-kor egy szakaszában Huanwang 環王, majd még később Zhancheng 占城 néven leírt államokat, s többnyire nem tettek kísérletet arra, hogy magyarázatot szolgáltassanak a fenti névváltásokra. Kérdéses, hogy mindezek az egymástól eltérő nevek egymástól eltérő államokat, eltérő etnikumú lakosságot tükröznek-e, vagy netalán csupán hatalmi központok vagy uralkodói dinasztiák váltásait. Délkelet-Ázsia történetének korai kutatói, javarészt a kínai elképzelést elfogadva és követve, hagyományosan Csampa történetének állomásaiként értelmezték a különböző elnevezéssel illetett államokat.[3] A valóságban erősen kérdéses, hogy Linyi etnikailag valóban összefüggésbe hozható-e a csamokkal és a későbbi, teljes bizonyossággal hozzájuk köthető Zhancheng állammal. Egyes kutatók úgy vélik, hogy Linyi lakossága főként a mon-khmer népcsoporthoz tartozhatott. Ennek legfontosabb bizonyítéka a Linyi uralkodóinak neveiben a 7. század közepéig fellelhető *fan* 范 előtag lehet, mely ugyanúgy általános Funan 扶南 állam[4] uralkodóinak esetében is.[5] Michael Vickery ezt az előtagot a khmer nyelvű feliratokban a 7. században gyakorta előforduló *poñ* tisztségnévnek felelteti meg, s ez alapján úgy véli, hogy Funan és Linyi egyaránt

---

[2] A *Suishu* 隋書 (33: 985), a *Jiu Tangshu* 舊唐書 (46: 2016) és a *Xin Tangshu* 新唐書 (58: 1506) is említ egy *Linyi guo ji* 林邑國記 *(Feljegyzések Linyi országáról)* című, egyfejezetes művet, vélhetően egy és ugyanazon munkáról van szó.

[3] Lásd például MASPERO 2002, MAJUMDAR 1985 és COEDES 1968.

[4] Funan a Mekong-folyó deltavidékén feküdt, s a kínai források gyakorlatilag Linyivel egy időben kezdték említeni. Legfőbb lelőhelye Oc Eo halászfalva mellett található Dél-Vietnamban, ahol az 1940-es években egy kiterjedt nemzetközi kikötőváros nyomaira bukkantak, mely az időszámításunk kezdetét követő századokban élte virágkorát. A leletek között római pénzérmék, kínai használati tárgyak és indiai szobrocskák is napvilágra kerültek. Az 1990-es években indult meg a vélt főváros, Angkor Borei régészeti feltárása.

[5] A *fan* előtag nemcsak uralkodóknak járt ki, a kínai szövegekben tábornokok, magas rangú tisztségviselők nevében is előfordul. Ilyenek például Fan Chui 範椎 (*Jinshu* 97: 2545), Fan Longbo 范龍跋 (*Nan Qishu* 58: 1013), valamint Fan Fulong 范扶龍 (*Liangshu* 54: 786 és *Songshu* 97: 1278).

mon-khmer lakosságú volt, s Linyit esetlegesen csak később hódították meg a csamok, mindezt a változást viszont a kínaiak nem jelezték azonnal, s továbbra is Linyiként írtak róla.[6]

Linyi első említése a Három királyság korszakából (220–265) származik, s a *Sanguozhi* 三國志 *(A Három királyság története)*[7] című munkában található,[8] ám retrospektív kínai szövegek Linyi állam születését a Han-dinasztia időszakának (Kr. e. 206–Kr. u. 220) végére datálják. Magát az eseményt egy Qu Lian 區連 nevű lázadó nevéhez kötik, aki egy helyi hivatalnok fiaként, a Han-dinasztia gyengülését kihasználva, felkelést szított a kínai uralom ellen Rinan 日南 tartomány[9] Xianglin 象林 járásában, s győzelme után Linyi királyának kiáltotta ki magát. A *Hou Hanshu* 後漢書 *(A Kései Han-dinasztia története)*[10] említ egy korábbi lázadást is, mely pontosan ugyanezen a helyszínen következett be, s melyet a „barbár Qu Lian" vagy esetleg a „Qu Lian-barbárok" követtek el a Yonghe 永和 időszak második esztendejében (137).[11] A dinasztikus kínai krónikák szövegei nem adják meg az államalapítás pontos időpontját, csak annyit írnak, hogy a „Han-dinasztia vége felé" következett be a jeles esemény.[12] A *Shuijingzhu* szerencsére ennél pontosabb datálással szolgál, s a Chuping 初平 időszakra (190–193) helyezi a történést.[13] A Han-dinasztia ebben az időszakban élte végnapjait, a császári hatalom meggyengült, s a jelentős befolyással bíró eunuchok lemészárlása után a birodalom az egymással hadakozó katonai vezetők prédája lett.[14]

---

[6] VICKERY 2005: 17–18.

[7] A *Sanguozhi* szerzője Chen Shou 陳壽 (233–297), művét 285–297 között írta.

[8] *Sanguozhi* 60: 1385.

[9] Amikor a Han-dinasztia a birodalom részévé tette Észak-Vietnamot (Kr. e. 111.), az új területeken három tartományt szerveztek. Ezek: Jiaozhi 交趾 (a Vörös-folyó torkolatánál), Jiuzhen 九真 (a Ma, Chu és Ca folyók torkolatvidéke), valamint Rinan 日南 (a Ngang-hegyszorostól délre eső tengerparti terület). Erről lásd: SOUTHWORTH 2004: 214.

[10] A *Hou Hanshu* szerzője Fan Ye 范曄 (398–445), művét az 5. században írta.

[11] *Hou Hanshu* 86: 2837.

[12] Így tesz a *Jinshu*, a *Nan Qishu* és a *Liangshu* is.

[13] *Shuijingzhu* 36: 1139.

[14] A befolyásos Yuan Shao 袁紹 és He Jin 何進, a testőrség parancsnoka 189-ben a jelentős hatalomra szert tevő eunuchok kivégeztetését követelte az udvartól, ám az eunuchok értesültek minderről, s meggyilkoltatták He Jint. Yuan Shao megrohamozta Luoyang 洛陽 császárvárosát, és több mint kétezer eunuchot lemészároltatott. Shao 少 császár, valamint testvére, Liu Xie 劉協, a jövőbeli Xian 獻 császár menekülni kényszerült. Dong Zhuo 董卓 hadúr elfoglalta Luoyangot, elűzte Yuan Shaót, majd a kiskorú

Az államalapító Qu Liant további uralkodók követték a trónon, akiknek genealógiáját, a teljesség igénye nélkül, megadják a kínai szövegek. Linyi korai történetének egyik legérdekesebb alakja a kalandorból lett Wen 文 király volt.[15] Wen feltehetően kínai volt, Yangzhouból származott, s Luoyang városában is megfordult, majd a mai Észak-Vietnamban található Rinan tartomány barbár parancsnokának szolgája lett. Marhacsordára vagy juhnyájra felügyelt, s a legenda szerint egy hegyi patakban két pontyot fogott. A pontyok később kővé változtak, majd a bennük rejlő vasércből Wen két kardot kovácsolt, melyek varázslatos erővel bírtak, s így Wen számára a legitimitás bizonyítékául szolgáltak egy későbbi uralkodói tisztséget illetően. Wen szökni kényszerült (más változatok szerint ura bízta meg a küldetéssel), s kereskedőkkel utazván jutott el Linyibe, ahol Yi 逸 király bizalmába férkőzött, s megismertette vele a kínai technika vívmányait, amiért cserébe magas tisztségbe helyezték. Később megrágalmazta és elűzte a király fiait, így annak halálát követően bitorló módon a trónra léphetett. Ehhez előbb leszámolt Yi király udvarának híveivel, majd magukkal a távolba űzött királyfiakkal is. A teljes hatalmat kezébe kaparintva jelentős hódításokba fogott, s komoly fejtörést okozott a kínai helytartóknak is. Az őt követő uralkodók folytatták a hagyományt, s állandó fenyegetést jelentettek a kínai világ legdélebbi határvidékeire.

Az alábbi szövegek nem csupán Linyi politikai történéseit illetően nyújtanak ismereteket, de általuk élénk képet nyerhetünk az egykori ország mindennapjairól, lakóinak öltözködési, házasodási és vallási szokásairól is. A kínaiak hagyományosan „barbárként" értelmezték és írták le a velük kapcsolatba került népeket, s egyfajta kínai szemüvegen keresztül szemlélték azok életét és szokásait, így sokszor a kínai viszonyok alapján értelmezték azokat, s a kínai fogalomrendszer segítségével készítették el róluk feljegyzéseiket. A leírásokat végigolvasva jól látható, hogy a Linyibe érkező kínaiak nem meztelen vademberekkel találták szemben magukat, hanem egy magas kulturális értékekkel és fejlett társadalommal rendelkező állam életének lehettek szemtanúi.

Liu Xiét ültette a trónra, aki Xian császár néven a Han-dinasztia utolsó császára lett. A Yuan Shao és Dong Zhuo közötti harcok során Dong Zhuo felégette Luoyangot, ahol a császári könyvtár és irattár is megsemmisült. Ezt követően a fővárost Chang'anba 長安 költöztette, meggyilkoltatta a korábbi Shao császárt, majd 192-ben ő maga is merénylet áldozata lett. BECK 1986: 341–349.

[15] Wen pályafutását illetően a *Shuijingzhu* 36. fejezete tartalmazza a legrészletesebb leírást.

Jinshu[16]
(A Jin-dinasztia története)

Linyi[17]

Linyi országa eredetileg a Han-kori Xianglin 象林 járás volt, ahol Ma Yuan 馬援[18] oszlopokat öntetett. A Déli-tengertől háromezer *li*-nyire fekszik. A Késői Han-dinasztia vége felé a járás *gongcaó*jának 功曹,[19] bizonyos Qunek 區, volt egy Lian 連 nevű fia, aki meggyilkolta a kormányzót, s királynak kiáltotta ki magát. [Az uralkodásban] fiai és unokái követték egymást. Az utána következő egyik későbbi király helyébe, nem lévén utóda, lányának fia, Fan Xiong 范熊 lépett. Mikor [Fan] Xiong meghalt, fia, Yi 逸 lépett trónra.

Szokásaik szerint összes ajtajuk északra nyílik, szemben a nappal. Ami a lakhelyüket illeti, nincs meghatározva, hogy keleti vagy nyugati irányba tájolják. A helyiek vad természetűek, határozottak a harcban, előnyükre van a hegyvidék, ismerősek a vízen, de nem gyakorlottak a sík terepen. Mind a négy évszak meleg, nincsen náluk sem hó, sem fagy. Az emberek mind mezítláb járnak, s a sötét színt tartják szépnek. Nagyra tartják a nőket, alacsonyabb rendűnek a férfiakat, egyazon családnevet viselők is házasságra léphetnek egymással, s a nő kéri meg a férfit. Amikor egy lányt férjhez adnak, felgöngyölített ruhát visel, valamint egy szövetcsíkot, mely a kút kávájához hasonlatosan van összevarrva. Fejét ékességek és virágok díszítik. Gyász idején lenyírják hajukat, s mindezt szülőtiszteletnek nevezik. A holttestet elhamvasztják a vadonban, ezt nevezik temetésnek. Királyuk kerek fejfedőt hord drágakövekből álló díszekkel, s amikor kihallgatást tart vagy a kormányzás ügyeit intézi, fiai, de még várakozó miniszterei sem nyerhetnek bebocsáttatást.

---

[16] A *Jinshu* 晉書 Fang Xuanling 房玄齡 (578–648) munkája, művét 646-ban fejezte be.

[17] *Jinshu* 97: 1545.

[18] Ma Yuan tábornok (Kr. e. 14–Kr. u. 49) a Han-dinasztia neves tábornoka, aki több győztes hadjáratot is vezetett, s az ő nevéhez fűződik az észak-vietnami Trung nővérek lázadásának leverése 43-ban

[19] A *gongcao* hivatali tisztség neve. A *gongcao* volt a felelős a hivatali kinevezésekkel kapcsolatos bejelentések és javaslatok kezeléséért. A kormányzó (*taishou* 太守) alá tartozott, s gyakorta annak segédjeként ügyködött.

Sun Quan 孫權[20] időszakától fogva nem járultak a kínai udvarhoz. Wu 武 császár Taikang 太康 uralkodási időszakában (280–289) ajánlottak fel először adót. A Xiankang 咸康 időszak (335–342) második esztendejében (336) Fan Yi 範逸 meghalt, s szolgája, Wen 文 elbitorolta a trónt.

Wen a Rinan-beli 日南 Xijuan 西卷 járás barbár parancsnokának, Fan Chuinak 範椎 volt a szolgája. Egykor marhacsordára felügyelt, s egy hegyi patakban két pontyot fogott, melyek vassá változtak. Ő azokból kardokat kovácsolt, s amint a kardok elkészültek, egy hatalmas sziklaszirttel szemben állva a [következő] ráolvasást mondta: „A pontyok átalakultak, s egy pár karddá kovácsoltattak. Aki a kőszirtet összezúzza, az varázserővel bír." Közelebb lépve lecsapott [a sziklaszirtre], s a kő cserépként kettéhasadt. Wen így meggyőződött a [kard] varázslatos voltáról, s magánál tartotta. A kereskedőket követve utazgatott, s látta az ország [Kína] intézményi rendszerét. Elérkezett Linyibe, megtanította Yit paloták és városok emelésére, használati eszközök készítésére. Yi nagyon megkedvelte, bizalmába fogadta, s tábornokává tette. Wen ezután megrágalmazta Yi fiait, akik közül egyesek elköltöztek, mások elmenekültek.

Amikor Yi meghalt, nem maradt örököse, s Wen önmagát tette meg királynak. Yi feleségeit és ágyasait mind egy magas toronyba záratta, s közülük azokat, akik követték, maga mellé vette, akik nem követték, azoktól megvonta a táplálékot (halálra éheztette őket). Ekkor aztán megtámadta Daqijiét 大岐界, Xiaoqijiét 小岐界, Shiput 式僕, Xulangot 徐狼, Qudut 屈都, Qianlut 乾魯 és Fudant 扶單, valamint számos egyéb országot is, összesen mintegy negyven-ötven ezer embert [téve alattvalójává].[21] Követséget küldött, hogy egy beadványban adóját felajánlja a császárnak, a levelét végig *hu* 胡 írásjegyekkel írták. A Yonghe 永和 időszak (345–356) harmadik esztendejében (347) Wen seregei élén feldúlta Rinant, meggyilkolta Xiahou Lan 夏侯覽 tartományi kormányzót, leölt öt-hat ezer embert, a többiek pedig Jiuzhenbe 九真 menekültek. [Xiahou] Lan holttestével áldozott az Égnek, lerombolta Xijuan járás városait, s elfoglalta Rinant. Jiaozhou 交州 főfelügyelőjétől, Zhu Fantól 硃蕃 azt követelte, hogy a Rinan északi határánál lévő Heng-hegyet 橫山 tegyék meg határnak.

---

[20] Sun Quan a Három királyság időszakában Wu 吳 állam első uralkodója volt (222–252).

[21] Az említett hódításokat illetően a *Shuijingzhu* azt írja, hogy a meghódított államok és törzsek lakosságának egy része még a barbár nyelvet is törte, az orrán ivott, tetoválta testét, és meztelenül járt-kelt. *Shuijingzhu* 36: 1141.

Korábban a határon túli országok [kereskedői] drágaságokkal érkeztek a tengeri úton keresztül, hogy kereskedjenek. Jiaozhou főfelügyelője és Rinan kormányzója, mohón vágyakozván a haszonra, elragadott [kincseikből] két-három tizedrészt. Mikor Jiang Zhuang 姜壯 lett a főfelügyelő, elküldte Han Jit 韓戢, hogy átvegye Rinan tartomány kormányzójának tisztségét. [Han] Ji több mint a felét [elragadta a haszonnak], megtámadta a fából készült hajókat, mindezt büntető hadjáratnak nevezvén; így aztán minden [szomszédos] ország meggyűlölte őt. Linyi kevés termőfölddel rendelkezett, ezért hát megkívánták Rinan földjét. [Han] Ji meghalt, s helyébe Xie Zhuo 謝擢 lépett, aki ugyanolyan kegyetlen és mohó volt, mint elődje. Majd [Xiahou] Lan érkezett a tartományba, aki ráadásul még az ital rabja is volt, s a kormányzás és a tanítás ügyei még nagyobb zűrzavarba süllyedtek, ezért elpusztították őt.

Idővel Wen visszatért Linyibe. Abban az évben Zhu Fan megbízta Liu Xiong 劉雄 *duhu*t 督護 Rinan védelmével, ám Wen ismét megtámadta, s feldúlta azt. A negyedik esztendőben (348) Wen rajtaütött Jiuzhenen, s tizennyolc-tizenkilenc hivatalnokot is meggyilkoltak. A rákövetkező esztendőben a „nyugatot megbékítő *duhu*", Teng Jun 滕畯, Jiaoguang 交廣 seregeivel megtámadta Went Lurongnál 盧容, ám Wen legyőzte, s ő visszavonult Jiuzhenbe. Ugyanabban az esztendőben Wen meghalt, s fia, Fo 佛 követte a trónon.

A Shengping 升平 időszak (357–361) végén Guangzhou 廣州 főfelügyelője, Sheng Han 勝含, csapataival megtámadta. Fo megrémült, s megadta magát. [Sheng] Han szövetséget kötött vele, majd hazatért. Xiaowu 孝武 császár Ningkang 甯康 időszakában (373–375) követséget küldtek, s adót ajánlottak fel. A Yixi 義熙 időszakban (405–418) évente ismétlődően feldúlták Rinant, Jiuzhent, Jiude-t 九德 és számos további tartományt. Sokakat meggyilkoltak vagy megsebesítettek. Jiaozhou továbbra is gyenge volt, s Linyi ki is használta ezt a gyengeséget.

Fo meghalt, s fia, Hu Da 胡達 lépett trónra, aki adóként aranytányérokat és -edényeket, aranygongokat és egyebeket küldött.

Nan Qishu[22]
(A Déli Qi-dinasztia története)

Linyi[23]

A déli barbárok Linyi [nevezetű] országa Jiaozhoutól délre fekszik, tengeri úton háromezer *li*nyire. Északon érintkezik Jiude-vel. Nem más, mint a Qin-dinasztia időszakának Linyi járása. A Han-dinasztia vége felé királyt neveztek ki. A Jin-dinasztia Taikang időszakának (280–289) ötödik esztendejében (284) kezdtek el adót ajánlani [udvarunknak].

A Song-dinasztia[24] 宋 Yongchu 永初 időszakának (420–422) első esztendejében (420) Linyi királyává lett Fan Yang Mai 范楊邁 születésekor anyja álmában egy embertől aranygyékényt kapott, melynek ragyogó színe különlegesen szépséges volt. Kínában ezt vörös aranynak hívják, ám a barbárok *yangmai*nak nevezik, s [a király] innen kapta a nevét. Yang Mai halála után fia, Duo 咄 lépett a trónra. Apja iránti szeretetből ő is Yang Maira változtatta nevét.

Linyiben van egy aranyhegy, melyből az arany kifolyik, bele a folyóba. A dzsainák útját követik. Arany és ezüst emberképmásokat öntenek, melyek tíz *wei* 圍[25] nagyságúak. A Yuanjia 元嘉 időszak (424–453) huszonkettedik esztendejében (445) Jiaozhou kormányzója, Tan Hezhi 檀和之 megtámadta Linyit. Yang Mai fel kívánt ajánlani tízezer *jin* 斤[26] aranyat, százezer *jin* ezüstöt, valamint háromszázezer *jin* bronzot, hogy térjen vissza Rinan földjére. Nem fogadta meg magas rangú miniszterének, Bian Sengdának 昇僧達 a tanácsát. Hezhi fegyvert ragadott, s feldúlta az északi határvidékükön fekvő Quanrongquli 犬戎區栗 városát. Aranyat és kincseket zsákmányoltak számolatlanul, lerombolták az arany emberképmásokat, s több tízezer *jin* sárga arany, valamint egyebek kerültek birtokukba. Hezhi ezt követően betegségbe esett és meghalt. Egy barbár szellem rontást hozott rá. A Xiaojian 孝建 időszak (454–456) második esztendejében

---

[22] A *Nan Qishu* 南齊書 Xiao Zixian 蕭子顯 (489–537) munkája, művét 537-ben fejezte be.

[23] *Nan Qishu* 58: 1012.

[24] A Liu-Song-dinasztiáról (420–479) van szó.

[25] A *wei* kínai hosszmérték, mely egyaránt jelenthet arasznak megfelelő méretet (vagyis a kinyújtott hüvelykujj és kisujj közötti távolságot), valamint egy kinyújtott kar hosszának megfelelő méretet.

[26] A *jin* kínai súlymérték, a Han-dinasztia időszakában 1 *jin* megközelítőleg 220–253 grammnak felelt meg. Lásd WILKINSON 2000: 238.

(455) lett Linyi legfőbb hivatalnoka Fan Longbo 范龍跋 *yangwu* 揚武 tábornok.

Yang Mai fiai és unokái egymást követték az uralkodásban, és még nem voltak elnevezések a rangokra. Egy barbár, Fan Danggenchun 範當根純 megtámadta, s elragadta országukat, majd bitorló módon királyuk lett.[27] A Yongming 永明 időszak (483–493) kilencedik esztendejében (491) követséget küldött, hogy adóul aranygyékényt és egyebeket ajánljon. A parancs így szólt: „Linyi a távolban fekszik, s jelenleg[i nemzedékük] a király [átalakító] hatalmának szolgál. Danggenchun őszinteséggel érkezett, vezetve hivatalnokait, távoli érdemei említésre méltóak, kiválósága tiszteletet érdemel. Érdemes rá, hogy magasztos címeket kapjon, s ezáltal kiterjedt gazdagságban nyugodjék. Méltó a »császári jelvények hordozójának«, a »tengeri hadakért felelős *dudu*nak 都督«, a »békés délvidék parancsnokának«, »Linyi királyának«."

Fan Yang Mai unokája, Fan Zhunong 范諸農, földijeit vezetve harcba szállt Danggenchun ellen, s visszaszerezte az országát [Linyit]. A tizedik esztendőben (492) Zhunong tétetett meg a „császári jelvények hordozójává", a „tengeri hadakért felelős *dudu*vá", a „békés délvidék parancsnokává", „Linyi királyává". A Jianwu 建武 időszak (494–498) második esztendejében (495) elnyerte a „délvidéket oltalmazó parancsnok" elnevezést. A Yongtai 永泰 időszak első esztendejében (498) Zhunong udvarunkhoz járult, ám a tengeren szörnyű szélvihar támadt, s vízbe veszett. Fia, Wen Kuan 文款 lett a „császári jelvények hordozója", a „tengeri hadakért felelős *dudu*", a „békés délvidék parancsnoka", „Linyi királya".

A Jin-dinasztia[28] 晉 Jianxing 建興 időszakában (313–317) a Rinanbeli barbár parancsnok, Fan Zhi 范稚 szolgája, Wen, kereskedőként látta országunk (vagyis Kína) kormányzását, s megtanította Linyi királyát, Yit, hogy miként emeljen városfalakat, víztározókat, emeletes épületeket és csarnokokat. Királyuk kerek fejfedőt hord, mely hasonlatos Buddha fejfedőjéhez, testén illatos nyakéket visel. Országuk népe vad és kegyetlen, ismerősek a hegyek s folyók közt, kiváló

---

[27] A *Liangshu* című munka szerint a bitorló egy funani királyfi volt (*Liangshu* 54: 785). Érdemes megjegyezni, hogy a *Nan Qishu* Funan fejezete szerint a Yongming időszak második esztendejében (484) Funan királya, Qiaochenru Duyebamo 僑陳如闍耶跋摩 egy indiai szerzetest, bizonyos Shi Najiaxiant 釋那伽仙 küldött követségbe, s arról panaszkodott a kínai udvarnál, hogy egy szökött szolgája, bizonyos Jiuchouluo 鳩酬羅 meghódította Linyit, s ott királlyá kiáltotta ki magát (*Nan Qishu* 58: 1015). Feltehetően mindkét szövegrészlet ugyanarról a személyről szól.

[28] Jin-dinasztia (265–420).

harcosok. Kürt gyanánt tengeri csigát fújnak. A helyiek mindannyian mezítláb járnak. Mind a négy évszak meleg, nincsen náluk dér és hó. Nagyra tartják a nőket, a férfiakat pedig alacsonyabb rendűnek, a tanítókat és az urakat *poluomen*nek 婆羅門 [bráhmin] nevezik. Ha valaki házassági kapcsolatot kíván, a leendő feleség először ajándékokat küld, hogy megkérje a férjet. Mikor egy nő férjhez megy, kék ruhát visel, egy vízszintes szövetcsíkot, mely a kút kávájához hasonlatosan van összevarrva. Fején virágok és ékességek vannak. A bráhmin vezeti a nőt és a férfit, akik fogják egymás kezét, s egymásnak adják át [az ajándékot], és jó szerencsét kívánnak [maguknak]. Gyász idején lenyírják hajukat, s mindezt szülőtiszteletnek nevezik. A holtakat elhamvasztják a vadonban, ekképpen temetkeznek. Távoli határvidékükön varázslatos keselyűk élnek, melyek tudják, ha valakinek közeleg a halála. Az adott háznál gyülekeznek, teljesen elfogyasztják a halott ember húsát, majd elrepülnek. Ekkor [az emberek] összegyűjtik a csontokat, elégetik őket, majd vízi temetésül a hamvakat a tengerbe hajítják. Az emberek bőrszínének tekintetében a sötétet tartják szépnek, s ez a délvidék összes országában hasonlóképpen van. Quli 區栗 városában építettek egy nyolc *chi*nyi[29] 尺 [nap]órát, a nap árnyéka délen nyolc *cun* 寸.[30]

Linyitől több mint háromezer *li*vel délnyugatra található Funan 扶南 országa.

Liangshu[31]
(A Liang-dinasztia története)

Linyi[32]

Linyi országa eredetileg, a Han-dinasztia idejében Rinan tartomány Xianglin járása volt, az egykori Yueshang 越裳 határát jelentette. A „hullámokat elsimító tábornok", Ma Yuan megnyitotta

---

[29] A kínai mértékegységek időről időre változtak, így nehéz pontosan meghatározni őket. A *chi* hosszmérték volt, s a Han-dinasztia időszakában 1 *chi* megközelítőleg 23,1 cm volt. Lásd WILKINSON 2000: 238.

[30] A *cun* kínai hosszmérték, mely a *chi* tizedrésze.

[31] A *Liangshu* 梁書 szerzője Yao Cha 姚察 (533–606) és Yao Silan 姚思廉 (meghalt 637-ben), a mű 636-ban készült el.

[32] *Liangshu* 54: 784.

a Han-dinasztia határvidékét, s létrehozta ezt a járást. Földjük nagyjából hatszáz *li* széles, [fő]városuk a tengertől százhúsz *li*re fekszik. Rinan határaitól több mint négyszáz *li*nyire van, északon érintkezik Jiude tartománnyal. A déli határaitól vízi úton kétszáz *li*re fekvő Xi 西 ország lakói is királyukként ismerik el [Linyi királyát]. Ma Yuan két bronzoszlopot állíttatott, hogy velük a Han-dinasztia határát kijelölje. Országukban áll egy aranyhegy, ahol a sziklák mind vörös színűek. A hegyen arany keletkezik. Éjszakánként az arany kiröppen, s az alakja szentjánosbogárhoz hasonlatos. Ezenkívül van itt teknőspáncél, kagyló, kapokfa és *chen*-fa 沉 fűszer. Ami a kapokot illeti, az egy fának a neve. Virágzásának idején olyan, mint a vadlúd faroktolla, lehúzzák és összegombolyítják, így szövetet készítenek belőle. Tiszta és fehér, a zsákvászontól nem különbözik. Mikor befestik, ötszínűvé lesz, s tarka szöveteket szőnek belőle. Ami a *chen*-fát illeti, a helyiek kivágják, és egy évre elteszik. Ha elrothadt, csak a legbelseje és göcsörtjei maradnak meg, akkor azt, amelyik vízbe téve elsüllyed, *chen*-fűszernek nevezik, azt pedig, amelyik nem süllyed el, de nem is úszik rajta, *mu*-fűszernek 裸 hívják.

A Han-dinasztia vége felé nagy zűrzavar támadt, és Qu Da 區達 *gongcao* meggyilkolta a járás parancsnokát, s királlyá tette magát. Számos nemzedékük váltotta egymást, s egy későbbi királyuknak nem volt utódja, így egy unokaöcs, Fan Xiong került a trónra. Mikor Xiong meghalt, fia, Yi lett az utódja. A Jin-dinasztia Cheng 成 császárának idején, a Xiankang időszak (335–342) harmadik esztendejében (337) Yi meghalt, s szolgája, Wen elbitorolta a trónt. Wen kezdetben a Rinan-beli Xijuan járás barbár parancsnokának, Fan Zhinek a szolgája volt. Egykor marhacsordára felügyelt, s egy hegyi patakban két pontyot fogott, melyek vassá változtak. Ő azokból kardot kovácsolt, s mikor elkészült, egy szikla felé fordulva így szólt: „Ha lecsapok, és a szikla széthasad, [én,] Wen, az ország királya leszek.” Így hát felemelte kardját, s lecsapott a sziklára, [az pedig kettéhasadt,] mintha csak szalmát vágott volna szét. Wen szívében nagyon különösnek találta mindezt. Fan Zhi elküldte őt kereskedni Linyibe, s ő [ott] megtanította Linyi királyát paloták, harci szekerek, használati eszközök, valamint sáncok készítésére. A király kegyeibe fogadta, és hivatalt adott neki. Később aztán megrágalmazta a király fiait, akik mind elmenekültek más országokba. Mikor a király meghalt, nem volt utódja. Wen a szomszédos országokban ármányosan meglátogatta a királyfiakat, mérget tétetett levesükbe, s így meggyilkolta őket. Azután az ország népét kényszerítve önmagát tette királlyá. Fegyvert ragadott, megtámadta a szomszédos kis országokat, s mindegyiket bekebelezte, összesen mintegy negyven-ötven ezer embert [téve alattvalójává]. Ekkor Jiaozhou főfelügyelője, Jiang Zhuang rokonait,

Han Jit, majd Xie Zhit 謝稚 bízta meg egymás után Rinan tartomány felügyeletével. Mindannyian mohók és erőszakosak voltak, az országok igencsak szenvedtek tőlük. Mu 穆 császár Yonghe időszakának (345–356) harmadik esztendejében (347) a kormányzat elküldte Xiahou Lant kormányzónak, aki rendkívül kegyetlen és követelőző volt. Linyinek eredetileg nem voltak termőföldjei, ezért szemet vetettek Rinan földjének gazdagságára és termékenységére, s meg akarták kaparintani. Ekkor a nép gyűlöletét kihasználva fegyvert ragadtak, s rajtaütöttek Rinanon, meggyilkolták [Xiahou] Lant, és holttestével áldoztak az Égnek. Három évig tartózkodtak Rinanban, majd visszatértek Linyibe. Jiaozhou főfelügyelője, Zhu Fan elküldte Liu Xiong *duhu*t, hogy Rinan határait őrizze, ám Wen ismét Jiude tartományban garázdálkodott, pusztítván a hivatalnokokat és a köznépet. Követséget küldött [Zhu] Fanhoz, a Rinan északi határán álló Huang-hegyet kívánta megtenni határul. Fan nem egyezett bele, s elküldte Tao Huan 陶緩 és Li Qu 李衢 *duhu*kat, hogy megbüntessék. Wen visszatért Linyibe, s minduntalan fosztogatta Rinant. Az ötödik esztendőben (349) Wen meghalt, s fia, Fo lépett trónra, aki szintén feldúlta Rinant. A „nyugatot megbékítő tábornok", Huan Wen 桓溫 elküldte Teng Jun 滕畯 *duhu*t, Jiuzhen tartomány kormányzóját, Guan Suit 灌邃, tábornokát, Jiaót 交, valamint a Guangzhou-beli seregeket, hogy büntessék meg. Fo megrémült, körbevette a fővárost, s szilárdan őrizte. [Guan] Sui megparancsolta [Teng] Junnek, hogy foglalják el helyüket elöl, [Guan] Sui pedig hétszáz erős katonáját vezette, ezután áttörtek a sáncokon, és behatoltak [a városba]. Fo csapatai megrémültek, s megfutamodtak, [Guan] Sui Linyiig üldözte őket, azután Fo megadta magát. Ai 哀 császár Shengping 升平 időszakának elején ismét fosztogattak, ekkor Wen Fangzhi 溫放之 főfelügyelő csapatokat küldött, és szétverte őket. An 安 császár Longan 隆安 időszakának (397–401) harmadik esztendejében (399) Fo unokája, Xuda 須達 ismét feldúlta Rinant, s foglyul ejtette Gui Yuan 炅源 kormányzót, majd feldúlta Jiude-t, és foglyul ejtette Cao Bing 曹炳 kormányzót. Jiaozhi 交趾 kormányzója, Du Yuan 杜瑗 elküldte *duhu*ját, Deng Yit 鄧逸, valamint másokat, hogy leverjék őt. Yuant 瑗 tették meg főfelügyelőnek. A Yixi 義熙 időszak (405–418) harmadik esztendejében (407) Xuda ismét feldúlta Rinant, s meggyilkolta az elöljárót. Yuan elküldte tengeri cirkáló *duhu*ját, Ruan Feit 阮斐, hogy leverje őket. Sokakat levágtak közülük. A kilencedik esztendőben (413) Xuda ismét feldúlta Jiuzhent, a tartomány ügyeit intéző Du Huqi 杜慧期 felvette vele a harcot. Lemészárolta Jiaolong 交龍 királyát, Zhen Zhit 甄知 és parancsnokát, Fan Jiant 範健, valamint másokat. Élve elfogta Xudát, megállította Yi Nenget, foglyul ejtett több mint száz embert. Ruan halálát követően nem volt olyan év, hogy Linyi ne háborgatta

volna Rinant, Jiude-t és számos egyéb tartományt. Meggyilkoltak s megsebesítettek sokakat, Jiaozhou kormányzása nagyon meggyengült.

Xuda meghalt, s fia, Di Zhen 敵真[33] lépett trónra. Öccse, Di Kai 敵鎧 magához vette anyjukat, és elmenekült. Di Zhen elkeseredetten üldözte őket, de nem tudta elfogni anyját és öccsét; hátrahagyta az országot, Indiába távozott, pozícióját unokaöccsére hagyta, s nem fogadta meg az ország főminiszterének, Zang Linnek 藏脊 a határozott tanácsát. Miután unokaöccse trónra lépett, meggyilkolta Zang Lint. Zang Lin fia megtámadta és megölte, majd trónra léptette a Di Kaijal azonos anyától, ám különböző apától származó fiút, Wen Dit 文敵. Wen Dit később egy funani királyfi, Dang Gechun 當根純 megölte, ám a rangos miniszter, Fan Zhunong 范諸農 úrrá lett a zűrzavaron, s királlyá tette magát. Mikor Zhunong meghalt, fia, Yang Mai 陽邁 lépett trónra. A Song-dinasztia Yongchu időszakának (420–422) második esztendejében (421) követséget küldött, adót ajánlott fel, s Yang Mait elismertük Linyi királyának. Yang Mai meghalt, s fia, Duo lépett trónra. Apja iránti szeretetből ő is a Yang Mai nevet vette fel.

Ami a szokásaikat illeti, emeletes épületekben laknak, melyeket *yulan*nak 于蘭 neveznek. Ajtaik és ablakaik mind észak felé néznek. Könyveikhez falevelekből készítenek papírt. A férfiak és a nők egy kapokgyapot csíkot csavarnak altestük köré, melyet *ganman*nak 幹漫 neveznek, de nevezik még *duman*nak 都縵 is. Fülükben apró karikákat viselnek. A gazdagok bőrből készült lábbelit hordanak, a köznép mezítláb jár. Linyitől és Funantól kezdve a déli országok mindegyikében ugyanígy tesznek. Királyuk ünnepi ruhát visel, s drágaköves nyakéket hord, mely a Buddha-képmások ékességeihez hasonlatos. Mikor kivonul, elefántháton utazik. Ilyenkor kürtöket fújnak, verik a dobokat, kapokgyapot napernyőkkel védik [a királyt], s ugyancsak kapokgyapotból készítik a zászlókat. Országukban nincsenek büntetésről rendelkező törvények, a bűnösöket elefánttal tiportatják halálra. Rangos családjaikat *poloumen*nek nevezik. Házasságkötésük

[33] Di Zhent Maspero azonosította a Vikrāntavarman királyhoz köthető, Mỹ Sonból származó C96-os kőfeliratban szereplő Gaïgārājával, aki a felirat szerint elzarándokolt a Gangesz-folyóhoz (MASPERO 2002: 30). Vickery felhívja a figyelmet arra, hogy a szóban forgó felirat 658-ra datálható, így jóval későbbről származik, mint a kínaiak által említett Di Zhen uralkodásának időpontja. A felirat csak retrospektív kontextusban említi meg Gaïgārāja királyt, akit Vickery sokkal inkább mitikus uralkodónak, mint történelmi személynek tart (VICKERY 2005: 19–20).

okvetlenül nyolc hónapig tart, ilyenkor a nő kéri meg a férfit, mivel a nőket becsülik nagyra, a férfiakat pedig lenézik. Az azonos családnevűek is házasodhatnak egymással. Hívatnak egy bráhmint, aki a férfit elvezeti a lányhoz, ott erősen megfogja a kezüket, egymásba fűzi őket, majd így szólnak: „Jó szerencsét! Jó szerencsét!" – hogy a házasság sikeres legyen. A holtakat elhamvasztják a vadonban, ezt tűzbe temetésnek nevezik. Az özvegy nők egyedül laknak, levágják hajukat, és így öregednek meg. Országuk királya a dzsainákat szolgálja. Arany emberképmásokat öntenek, melyek tíz *wei* nagyságúak.

A Yuanjia időszak (424–453) kezdetén Yang Mai rajtaütött Rinanon, Jiude-n, valamint sok további tartományon. Jiaozhou főfelügyelője, Du Hongwen 杜弘文 zászlót bontott, s vissza akarta verni, ám értesült róla, hogy valaki helyette [elvégzi ezt], így megtorpant. A nyolcadik esztendőben (431) újfent feldúlták Jiude tartományt, és elérték a Sihui-folyó 四會 torkolatát. Jiaozhou főfelügyelője, Ruan Mizhi 阮彌之 elküldte hadparancsnokát, Xiang Daoshenget 相道生, hogy seregeivel leverte őket. Megtámadta Quli városát, ám mivel nem aratott győzelmet, így [csapatai] élén visszatért. Ezt követően évről évre követséget küldtek, s elhozták adójukat, ám fosztogató támadásaik sem szűntek. A huszonharmadik esztendőben (446) Jiaozhou főfelügyelőjét, Tan Hezhit, valamint a hadi parancsnokot, Zong Quét 宗慤 bízták meg, hogy támadást intézzenek [ellenük]. [Tan] Hezhi előőrseként elküldte lovassági parancsnokát, Xiao Jingxiant 蕭景憲. Yang Mai megrettent, mikor értesült minderről, s fel akart ajánlani tízezer *jin* aranyat, százezer *jin* ezüstöt, valamint az általuk elfoglalt Rinan-beli településeket, ám egy magas rangú miniszterük, Xian Sengda 嚮僧達 azt tanácsolta, hogy ne tegyék. Ezért elküldték Fan Fulong 范扶龍 főparancsnokot, hogy oltalmazza az északi határukon fekvő Quli várost. [Xiao] Jingxian megtámadta a várost s elfoglalta, Fulongnak fejét vétette, és annyi aranyat, ezüstöt, valamint egyebeket zsákmányolt, hogy össze sem lehetett számlálni. A sikeren felbuzdulva továbbhaladt, és legyőzte Linyit. Yang Mai, apa és fia, mindketten magukat mentve elmenekültek. [Xiao Jingxian] elragadta értékeiket, melyek mindegyike leírhatatlan drágaság volt. Mindezeken túl beolvasztatta az arany emberképmásokat, így több százezer *jin* sárga arany jutott birtokába. [Tan] Hezhi ezt követően betegségbe esett és meghalt. Egy barbár szellem rontást hozott rá.

Xiaowu császár Xiaojian (454–456) és Daming 大明 (457–464) időszakában Linyi királya, Fan Shencheng 范神成 egymás után többször is elküldte legfőbb hivatalnokát, hogy képviseletében adót ajánljon fel. Ming 明 császár Taiyu 泰豫 időszakának első esztendejében (472) ismét követséget küldött, hogy vidékük terményeit ajánlják fel.

A Qi-dinasztia[34] 齊 Yongming időszakában (483–493) Fan Wenzan 範文贊 többször is követséget küldött, s adót ajánlott fel. A Tianjian 天監 időszak (502–519) kilencedik esztendejében (510) Wenzan fia, Tiankai 天凱 fehér majmokat ajánlott fel. A [császári] rendelkezés így szólt: „Linyi királya, Fan Tiankai a tenger mellékén él, szívében jósággal érkezett [hozzánk], távolról érkező adót hozott, kiválósága tiszteletet érdemel. Érdemessé vált az olyan becses címek viselésére, mint »a császári jelvények hordozója«, »a tengeri ügyekért felelős parancsnok«, »a tekintélyes délvidék parancsnoka«, »Linyi királya«." A tizedik (511) és a tizenharmadik (514) esztendőkben Tiankai ismételten követséget küldött, és vidéke termékeit ajánlotta fel. Kis idő múlva betegségbe esett és meghalt. Fia, Bicuibamo 弼毳跋摩 lépett helyébe, s adót ajánlott fel. A Putong 普通 időszak (520–527) hetedik esztendejében (526) királyuk, Gaoshishengkai 高式勝鎧, követséget küldött, és vidékük termékeit ajánlotta fel. A parancs szerint megtették a „császári jelvények hordozójává", a „tengeri ügyekért felelős parancsnokká", a „békés délvidék parancsnokává", „Linyi királyává". A Datong 大通 időszak (527–529) első évében (527) ismét követséget küldött, s adót ajánlott. A Zhongdatong 中大通 időszak (529–534) második esztendejében (530) Linyi királya, Gaoshilütuoluobamo 高式律璁羅跋摩 követséget küldött, s adót ajánlott. A parancs szerint megtettük a „császári jelvények hordozójának", a „tengeri ügyekért felelős parancsnoknak", a „békés délvidék parancsnokának", „Linyi királyának". A hatodik esztendőben (534) követséget küldött, s vidékük termékeit ajánlotta fel.

Összegzés

A mindezeket követő időszakok egyik legfontosabb, kínai vonatkozású eseménye a Sui-dinasztia 隋 Wen 文 császárának (581–604) Linyi elleni hadjárata volt Liu Fang 劉方 tábornok vezetésével, amely során a kínai csapatok kifosztották Linyi fővárosát is. Hasonlóan fontos fordulópont volt a nagy hatalmú miniszter, Mohemanduojiadu 摩訶漫多伽獨 palotaforradalma 645-ben, amely során az egész királyi családot meggyilkolták, s ahogy a krónikák fogalmaznak: „megszakadt a Fan 範 nemzetség".[35]

---

[34] A Déli Qi-dinasztiáról (479–502) van szó.
[35] *Jiu Tangshu* 197: 5270, illetve *Xin Tangshu* 222: 6298.

Linyi egészen a Tang-dinasztia 唐 (618–907) Zhide 至德 időszakáig (756–758) volt a kínai krónikák gyakori szereplője, majd az ország elnevezése Huanwangra 環王 változott,[36] Linyi pedig eltűnt a kínai művek oldalairól. Az új néven, Huanwangként ismeretes államról rendkívül kevés információt nyújtanak a kínai szövegek. Annyi a *Tang huiyao* 唐會要[37] című munka alapján bizonyos, hogy a Zhenyuan 貞元 időszak (785–805) kilencedik esztendejében (793) követség érkezett tőlük a kínai udvarhoz, s ajándékul egy élő orrszarvút vittek a császárnak. Ez az esemény azért különösen fontos és említésre méltó, mivel ez az egyetlen olyan követjárás, mely egyértelműen a Huanwang nevezetű államból érkezett, sajnos azonban a *Tang huiyao* egyáltalán nem szolgál a követséghez köthető uralkodói névvel.

Linyi történetének, földrajzi elhelyezkedésének, lakói etnikai hovatartozásának pontos feltárása rendkívül nehéz feladat, amely munka során számtalan olyan bizonytalan kérdéssel találkozhatunk, melyek megválaszolása, főként a forrásanyag korlátozott mennyisége miatt, szinte lehetetlen vállalkozás. Éppen ezért, minden problematikus jellemzőjük ellenére, az imént közölt kínai szövegek alapvető jelentőséggel és felbecsülhetetlen értékkel bírnak mindazok számára, akik erre a feladatra adják fejüket.

Felhasznált irodalom

Elsődleges források

Jinshu 晉書. Beijing, Zhonghua Shuju, 2003.
Jiu Tangshu 舊唐書. Beijing, Zhonghua Shuju, 2002.
Liangshu 梁書. Beijing, Zhonghua Shuju, 1997.
Nan Qishu 南齊書. Beijing, Zhonghua Shuju, 1997.
Sanguozhi 三國志. Beijing, Zhonghua Shuju, 1982.
Shuijingzhu jiao 水經注校. Shanghai, Renmin Chubanshe, 1984.
Songshu 宋書. 2000. Beijing, Zhonghua Shuju, 2000.
Suishu 隋書. 2002. Beijing, Zhonghua Shuju, 2002.
Tang huiyao 唐會要. http://toyoshi.lit.nagoya-u.ac.jp/maruha/kanseki/tang huiyao098.html
Xin Tangshu 新唐書. Beijing, Zhonghua Shuju, 2003.

---

[36] *Xin Tangshu* 222: 6298.
[37] A *Tang huiyao* szerzője Wang Pu 王溥 (922–982), művét 961-ben fejezte be. *Tang huiyao* 98.

Másodlagos irodalom

BECK, B. J. MANSVELT. 1986. „*The Fall of Han.*" In DENIS TWITCHETT–MICHAEL LOEWE (eds.) *The Cambridge History of China. Volume I: The Ch'in and Han Empires, 221 B.C. – A.D. 220*. Cambridge, Cambridge University Press, 317–376.

COEDES, GEORGE. 1968. *The Indianized States of Southeast Asia.* Kuala Lumpur, University of Malaya Press.

GERNET, JACQUES. 2001. *A kínai civilizáció története*. (Ford. ANTÓNI CSABA.) Budapest, Osiris Kiadó.

HIGHAM, CHARLES. 2002. *Early Cultures of Mainland Southeast Asia*. Bangkok, River Books.

MAJUMDAR, R.C. 1985. *Champa, History and Culture of an Indian Colonial Kingdom in the Far East 2nd–16th century A.D.* New Delhi, Gyan Publishing House.

MASPERO, GEORGES. 2002 [1928]. *The Champa Kingdom, The History of an Extinct Vietnamese Culture*. (Transl. Walter E. J. Tips.) Bangkok, White Lotus Press.

SMITH, R. B. 1979. „Mainland South Esat Asia in the Seventh and Eight Centuries." In SMITH R. B.–WATSON W. (eds.) *Early Southeast Asia. Essays in Archaeology, History and Historical Geography.* New York, Oxford University Press, 443–456.

SOUTHWORTH, W. A. 2004. „The coastal states of Champa." In I. GLOVER–P. BELLWOOD (eds.) *Southeast Asia, From Prehistory to History.* London and New York, RoutledgeCurzon, 209–234.

TAYLOR, KEITH WELLER. 1983. *The Birth of Vietnam*. Los Angeles, University of California Press.

VICKERY, MICHAEL. 2005. *Champa revised* [Online]. (Working Paper Series No. 37.) Asia Research Institute, www.ari.nus.edu.sg

WANG GUNGWU. 2003 [1958]. *The Nanhai Trade, Early Chinese Trade in the South China Sea*. Singapore, Eastern Universities Press.

WHEATLEY, PAUL. 1983. *Nagara and Commandery, Origins of the Southeast Asian Urban Traditions.* Chicago, The University of Chicago.

WICKS, ROBERT S. 1992. *Money, Markets and Trade in Early Southeast Asia*. New York, Cornell University Press.

WILKINSON, E. W. 2000. *Chinese History. A Manual, Revised and Enlarged*. Cambridge–London, Harvard University Press.

HAMAR IMRE

Az ezoterikus buddhizmus története Kínában

Az ezoterikus buddhizmus Indiában

A buddhizmus indiai fejlődése során többször megújult: új gondolatok, gyakorlatok honosodtak meg, amelyek első látásra talán ellentétben álltak az alapító szándékával. A buddhizmus utolsó ilyen nagy megújulása az ezoterikus buddhizmus kialakulása, amelyet hívnak vadzsrajánának, illetve buddhista tantrának is. Ez a folyamat a 6–7. században játszódott le, de bizonyos tantrikus elemek már évszázadokkal korábban beszivárogtak a buddhizmus gyakorlatai közé. Így például a *Szív szútra* már tartalmaz egy mantrát, s ezért gyakran tantrikus szövegnek is tartják.[1] A buddhizmus ezeket az új gyakorlatokat a hinduizmusból kölcsönözte, s új jelentéssel ruházta fel őket. A *homa,* a tűzáldozat célja például a vágyak elpusztítása, s a tűz a tathágata bölcsességét és együttérzését szimbolizálja. Az ezoterikus buddhizmus fő jellemzője a szertartások, rituálék burjánzása, amelyek során a gyakorló varázsmondásokat *(mantra),* kézmozdulatokat *(mudra)* és különböző ábrákat *(mandala)* használ. A meditációs gyakorlatokban *(szádhana)* különböző istenségeket képzel el maga előtt, illetve saját maga azonosul az istenségekkel. Az ezoterikus buddhista gyakorlatokhoz mindenképpen szükség van egy mesterre, aki megadja a szükséges beavatást *(abhiséka).* Ennek hiányában a gyakorlatok rossz útra vezethetnek, s nem hozzák meg a kívánt eredményt, sőt károsakká válnak. Míg a mahájána buddhizmus hosszú időt jelöl ki a megvilágosodás eléréséig, addig az ezoterikus gyakorló még ebben az életében elérheti a megvilágosodást.

Az ezoterikus buddhizmus kezdetét nehéz meghatározni, de az ezoterikus hagyomány Nágárdzsunát tartja az ezoterikus tanok első terjesztőjének.

---

[1] Lásd BUSWELL 2004: 821 (Tantra).

A Tathágata (Sákjamuni) halála után sok idő elteltével élt egy kiváló ember, akit Nágárdzsunának hívtak. Sok évig gyakorolta a Mahávairócsana mantrájának [recitációját]… Miután tökéletesen elsajátította a rituális áldozattevést Mahávairócsanának, Nágárdzsuna elérkezett a nagy vassztúpához Dél-Indiában, s ki akarta nyitni. Hét napon keresztül körbejárta, s a szent szöveget recitálta. A hetedik napon fehér borsmagokat szentelt meg, és a sztúpa bejáratának dobta. A sztúpa ajtaja kinyílt, és egyből kirohantak belőle a védőistenek, kezükben vadzsrával. Félelmetesek voltak, s nem engedték, hogy belépjen. A szándéka felől érdeklődtek. Nágárdzsuna őszintén feltárta szándékát, s ezt a fogadalmat tette: „Sok idő telt már el a Tathágata nirvánája óta. Miközben az eretnek tanok virágoznak, a Nagy Kocsi majdnem eltűnt. Úgy hallottam, hogy a sztúpában megtalálható a múlt, jelen és jövő tathágatáinak Dharma kincse, amely az összes tanítást tartalmazza. Engedjétek meg, hogy a tanításokat megkaphassam, s így azok megmenthessék a lényeket!" A vadzsraőrök elrendelték, hogy lépjen be, s amint így tett, a kapu bezáródott. Nágárdzsuna körülnézett a sztúpa belsejében, s mindenhol füstölőket, gyertyákat, virágfüzéreket és gyémántmennyezeteket látott. Mindjárt felismerte, hogy Mahávairócsana egyetemes palotájában van. Szamantabhadra, Mandzsusrí és a múlt, jelen és jövő összes buddhái és bódhiszattvái ott tartózkodtak. Ekkor Nágárdzsuna megkapta Vadzsraszattva abhisékáját, megkapta a beavatást a három misztériumba *(mudra, mantra, mandala)*, és kezébe vette a titkos Dharma szent iratait, hogy elterjessze azokat a világban.[2]

A dháraník és a csodatevő szerzetesek

Kínában az ezoterikus buddhizmus megjelenését a következő három indiai mester nevével kapcsolják össze: Subhákaraszimha (637–735), Vadzsrabódhi (669–741) és Amóghavadzsra (705–774). Sokan úgy tekintik, hogy az ezoterikus iskola ekkor intézményes formában is megjelent Kínában, míg mások szerint erről nem lehet beszélni, csupán arról, hogy különleges gyakorlatokat hoztak magukkal, amelyekkel azonban nem tűntek ki élesen a korábbi mesterek közül. Mielőtt bemutatnánk ennek a három mesternek a munkásságát, szólnunk kell a tantrikus elemek korábbi megjelenéséről, valamint az ezoterikus buddhizmus (*mijiao* 密教) fogalmának megjelenéséről és jelentéséről.

Már a 3–4. századból ránk maradtak ún. dháraní (*tuoluoni* 陀羅尼) szövegek és varázsmondások (*zhou* 咒), amelyek a későbbi tantrikus

---

[2] Vajrabodhi: *Determining the Meaning of the Vajraśekhara Sūtra,* in ABE 1999: 225.

buddhizmusban is nagy számban megtalálhatók. Felmerül tehát a kérdés, hogy ezeket a korai szövegeket tekinthetjük-e proto-tantrikusnak, vagy semmi közük a későbbi tantrikus irányzathoz.[3] A nyugati tudományban kétféle nézet alakult ki a dháraníkról. Az Étienne Lamotte nevével fémjelzett csoport szerint ezeknek a szövegeknek az elsődleges céljuk az volt, hogy a buddhista tanítások emlékezetben tartását segítsék, a szútrák terjengős szövegét rövid, könnyen megjegyezhető formában foglalják össze.[4] A L. Austine Waddell és Giuseppe Tucci által vezetett tábor viszont azt állítja, hogy ezek a dháraní szövegek tekinthetők a tantrikus buddhizmus csíráinak, ezekből alakult ki ez az új mozgalom. A buddhizmuskutatásban meghatározó japán kutatók, különösen a japán tantrikus iskola, a Shingon követői ezt az utóbbi véleményt osztják.

Varázsmondásokat a kínaiak a buddhizmus megjelenése előtt is már sokszor alkalmaztak démonok elűzésére, rossz hatások kiküszöbölésére. Erről tanúskodnak az utóbbi időben megtalált démonűző szövegek.[5] Annak ellenére, hogy a konfucianizmus óvatosan fogalmaz a szellemi világgal kapcsolatban, s a transzcendens világ helyett inkább az emberi világ etikai problémáival foglalkozik, a kínai embereket mindig is érdekelte a szellemi világ, a csodás lények, a halhatatlanok birodalma ugyanúgy, mint az ártást, szerencsétlenséget hozó démonok lakhelye. A taoizmus szerint az emberi testben is istenek lakoznak, s ezek okozzák a különböző betegségeket.[6] Nem csoda, hogy a 6. században összeállított *Chu sanzang jiji* 出三藏記集, a buddhista művek katalógusa számos olyan szöveget sorol fel, amelyek varázsmondásokat tartalmaznak. Bár ezek közül mára sok elveszett, a címük alapján megállapítható, hogy ezekkel a szövegekkel betegségeket gyógyítottak, illetve az időjárást kívánták befolyásolni.[7] A korai külföldi buddhista mesterek közül többen jártasak voltak a varázsmondásokban, így feltehetően ők közvetítettek az indiai és kínai kultúra között, ők ismertették meg a kínaiakat az indiai módszerekkel.

A kínai buddhista életrajzi gyűjtemények kategóriákba sorolják a híres szerzeteseket, némelyeket fordításaik miatt tartanak számon, másokat exegétikai munkáik miatt, s megint mások csodatevő képességüknek köszönhették, hogy életrajzukat lejegyezték. A csodatevő szerzetesek sokszor varázsmondásaik segítségével tudtak természet-

---

[3] A kérdés összefoglalását lásd MCBRIDGE 2004, 2005.
[4] Ezt a definíciót adja Keown is, lásd KEOWN 2003: 74.
[5] HARPER 1985.
[6] ROBINET 2000: 214.
[7] KIESCHNICK 1997: 82–83.

feletti dolgokat megcselekedni, s ennek köszönhetően nagy befolyásra tettek szert a császári udvarban, politikai ügyekben tanácsokkal szolgáltak, háborúkban az uralkodó segítségére siettek. Természetesen a császár bőkezűen megjutalmazta ezeket a szerzeteseket szolgálataikért, ami a buddhizmus megerősödését idézte elő. A korai korszakban a csodás képességeiről nagy hírnevet szerzett magának Fotudeng 佛圖澄 (megh. 348), aki 317-ben érkezett Észak-Kínába, éppen akkor, amikor a hunok szövetsége Shi Le 石勒 és Shi Hu 石虎 vezetésével megdöntötte a Nyugati Jin-dinasztiát (265–317). Fotudeng mágikus képességével megnyerte magának Shi Le támogatását. Egyszer vizet töltött alamizsnás csészéjébe, füstölőt égetett, varázsmondásokat recitált, majd hirtelen egy káprázatos kék lótusz nőtt ki a csészéből.[8] A nomád uralkodók, akik ebben a korszakban Észak-Kínát uralmuk alatt tartották, s állandó harcban álltak más nomád csoportokkal, különösen fogékonyak voltak a mágikus képességekre.

Huijiao 慧皎 szerint a buddhista varázsmondásokat a 4. századi szerzetes, Srímitra terjesztette el Kínában.[9] Lefordította a *Páva király szútráját*, amely varázsmondásokat tartalmaz. Sajnos ez a korai fordítás nem maradt fenn. Huijiao ennek ellenére megörökíti Heluojie 何羅竭 életrajzát is, aki már a 3. században járvány idején tíz ember közül nyolcat-kilencet meg tudott gyógyítani varázsigéivel. Dzsívaka, a 4. századi indiai szerzetes egy hivatalnokot úgy gyógyított meg, hogy egy csésze tiszta vizet egy fogtisztító pálcával felkavart, majd a pálcával a beteg irányába mutatott, s varázsigéket mormolt. Miután ezt háromszor megismételte, térden ütötte a pálcával, s mondta, hogy keljen fel. A beteg felkelt, minden bajból kigyógyult. Ezekben a példákban nem találunk utalást ördögűzésre, de olyan történeteket is megörökítettek, ahol a szerzetes varázsigéivel ördögűzést hajt végre. Puming egyszer egy szentély mellett haladt el, s a sámán beszámolt arról, hogy a szerzetes láttán elmenekültek a szellemek. A szerzetesek többször latba vetették erejüket, hogy esőt fakasszanak. 462-ben nagy szárazság sújtotta a birodalmat, s hiába könyörögtek a hegyekhez és folyókhoz hónapokon keresztül, mindez hasztalannak bizonyult. A császár Gunabhadrát hívatta, s megparancsolta, hogy imádkozzék esőért, azzal, hogy ha nem jár sikerrel, többé nincs szükség szolgálataira. Gunabhadra attól kezdve nem evett és nem ivott, és csendben recitálta a szent szövegeket és varázsigéket kántált. Természetesen a következő nap megeredt az eső. Mivel a kínai hiedelem szerint az

[8] Fotudeng életrajzát lásd WRIGHT 1990: 34–68.
[9] A következő történeteket lásd KIESCHNICK 1997: 84–87.

esőt szellem-sárkányok ellenőrzik, így a szerzeteseknek hozzájuk kellett fohászkodniuk. Fontos megemlíteni, hogy ebben a korai korszakban valamennyi varázsigét használó szerzetes külföldről érkezett, kínait nem találunk köztük. Kumáradzsíva, a nagy fordító halálos ágyán varázsigékhez folyamodott, s külföldi tanítványait is kérte, hogy vele együtt ismételgessék ezeket, hogy megmeneküljön. A kínai tanítványokat feltehetően nem tartotta alkalmasnak a varázsigék alkalmazására. A mesteren azonban ez sem segített, rövidesen meghalt.

A Tang-korban azonban már a kínai szerzetesek is elsajátították az idegen varázsigék használatát, több életrajzban találhatunk erre vonatkozó utalást. Sengfan 僧範 (476–555) az ötödik század híres polihisztora volt, aki huszonhárom éves korára jártasságot szerzett a csillagászatban, a matematikában és az indiai varázsigék technikájában (*tianzhu zhoushu* 天竺咒術).[10] Sengchou 僧稠 (480–560), aki hírnévre tett szert meditációs gyakorlataival, egy varázsige segítségével mutatta meg az Északi Qi-dinasztia 齊 uralkodójának, Wenxuannek 文宣 (ur. 550–559), hogy előző életében a gonosz démonok (ráksasza) királya volt.[11] Xuanzang 玄奘, a kínai jógácsára iskola nagy mestere, sok fontos szöveg fordítója, maga is többször dháraníknak köszönhette életét viszontagságos zarándoklata során, hol vihartól, hol banditák kezei közül menekült meg. Legtöbb fordításával a jógácsára filozófia népszerűsítését szolgálta, ám találunk köztük nyolc dháraní szöveget is, amelyeket a buddhista kánon ezoterikus szekciójába vettek fel.[12] Jingying Huiyuan 淨影慧遠 (523–592) részletesen elemezte a dháraníkat buddhista enciklopédiájában, a *Dasheng yizhang*ban 大乘義章. A dháraníkat négy csoportra osztotta: *1.* dharma-dháraní; *2.* jelentés-dháraní; *3.* varázsige-technikák; *4.* elfogadás dháraníja.

A Tang-kor három nagy ezoterikus mestere: Subhákaraszimha, Vadzsrabódhi és Amóghavadzsra

Az alábbiakban a Tang-kor három híres ezoterikus mesterének életrajzát foglaljuk össze. Ehhez a munkához kiváló forrás Chou Yi-

---

[10] Lásd *Xu gaoseng zhuan* T 2060: 50.483b21–22.
[11] Lásd *Xu gaoseng zhuan* T 2060: 50.55b7.
[12] McBRIDGE 2005: 99–100.

liang cikke, amely nemcsak a *Song gaoseng zhuan*ban 宋高僧傳[13] szereplő életrajzokat használja fel, de feliratokra és más történeti munkákra is támaszkodik.[14]

Subhákaraszimha

Subhákaraszimha, kínai nevén Shanwuwei 善無畏 Közép-Indiából származott, Sákjamuni nagybátyja, Amritodana leszármazottja volt. Saját országából háborúk miatt a család Odra 烏荼 államba ment, hogy átvegye az uralmat. Apját Foshou 佛手 (Buddhakara) királynak hívták. Shanwuwei erényes embernek bizonyult, ezért apja különböző pozíciókba nevezte ki. Tízéves korában a hadsereg parancsnoka lett, tizenhárom évesen pedig elfoglalta a trónt. Bátyjai azonban féltékenységükben lázadást szítottak, s a királyt meg is sebesítették a csatában. Miután legyőzte őket, megbocsátott nekik, lemondott a trónról, majd szerzetesnek állt. Egy kereskedőhajón utazva több országba ellátogatott, a hajón titokban mantrákat ismételgetett és meditált, s közben fehér fényt bocsátott ki szájából. Egyszer három napig nem fújt a szél, a hajó mégis haladt előre. Egy másik alkalommal a hajót kalózok támadták meg, a mester ekkor egy dháranít suttogott, majd az égen istenek jelentek meg. Nem sokra rá ismét kalózok tűntek fel, akik megvédték a kereskedőket, majd a szerzetes tanítványául szegődtek.

Shanwuwei kiválóan ismerte a különböző buddhista tanításokat, jártas volt a meditációban, és egyben művészként, kézművesként is hírnevet szerzett. Elment a Nálandá kolostorba, ahol Dharmaguptát tekintette mesterének, akitől jógát, dháraníkat és mudrákat tanult, s elnyerte tőle a felhatalmazást *(abhiséka)*. Shanwuwei felkereste a szent helyeket, s szabadon, félelem nélkül kóborolt mindenfelé. Mikor Közép-Indiát szárazság sújtotta, kérték, hogy imádkozzék esőért. Imájának köszönhetően Avalokitésvarát látták a napkorongban, amint egy vizes edényből vizet önt a földre. Anyja már régóta nem hallott róla, így halottnak hitte, s éjjel-nappal sírt. Mikor levelet kapott tőle, visszanyerte látását.

Mestere utasítására Kínába indult. Kasmírban szürkületkor érkezett egy folyóhoz, amelyen nem vezetett át híd, így Shanwuwei

---

[13] A *Song gaoseng zhuan* egy buddhista életrajzi gyűjtemény, amely Tang-kori szerzetesek életét örökíti meg, természetesen nagyon sok hagiografikus elem felhasználásával. Lásd HAMAR 1998: 25–26.

[14] Lásd CHOU 1945.

átrepülte. Udjánába érkezett, ahol a türk kán udvarában a tant magyarázta. A tan arany betűkkel megjelent az égen, s ekkor egy udvarhölgy kezével megnyomta a mellét, s abból három csepp tej hullott ki Shanwuwei szájába. A mester ekkor összekulcsolta a kezét, és ünnepélyesen azt mondta: „Előző életemben az anyám voltál." Továbbfolytatta az útját, s útközben banditák támadták meg, háromszor sújtottak rá kardjukkal, de sértetlen maradt. Mikor Tibeten haladt át, ismét rablók törtek rá, de mudrák segítségével legyőzte őket. Elérkezve Kína nyugati határaihoz, könyveit egy teve hátára pakolta, de amikor Xizhouban 西州 egy folyón kelt át, egy sárkány a tevét a vízbe húzta, s a mester is a vízbe esett. Három napot töltött a sárkányok palotájában, s a tant tanította nekik, majd mikor elhagyta a folyót, könyvei szárazak voltak.

Shanwuweit megelőzte a híre, ezért Ruizong császár elrendelte, hogy Dnyána és Shi Xian 史獻 tábornok[15] fogadja a szerzetest a Jáde kapunál.[16] Xuanzong császár azt álmodta, hogy találkozott egy furcsa kinézetű kiváló szerzetessel, s képmását a palota falára festette. Amikor 716-ban Shanwuwei a palotába érkezett, kiderült, hogy az ő képe látható a falon. A császár tisztelete jeléül maga mellé ültette az indiai vendéget, s a Birodalom Tanítója címet adományozta neki. Előbb a Xingfu kolostorban 興福寺 szállásolták el, majd a Ximing kolostorban 西明寺. A császár parancsára Shanwuwei kínai segítőivel elkezdett buddhista szövegeket, főleg ezoterikus iratokat fordítani. Ha szerzetestársai a tanról faggatták, a mester csak Ratnacsintának (Baosiwei 寶思惟) nyilatkozott meg, aki maga is ezoterikus mester volt, több ezoterikus szöveget lefordított.

Egyszer nagy szárazság sújtotta a birodalmat, ezért a császár kérte, hogy a mester fakasszon esőt. A kérést azonban visszautasította azzal, hogy most szárazságnak kell lennie, ha esőért imádkozna, hatalmas árvíz keletkezne. A császár azonban tovább erősködött, így Shanwuwei csészéjét vízzel töltötte, és egy kis késsel kavargatta, miközben néhány száz szótagból álló dháranít recitált. Hamarosan egy ujj nagyságú, sárkányhoz hasonló piros alak emelte ki a fejét a vízből, majd a víz alá bukott. A mester folytatta a recitálást és a keverést. Egy idő múlva fehér füst emelkedett fel a csészéből, és a levegőben szétoszlott. Ekkor hatalmas vihar támadt, óriási esőket hozva. A Mang-hegyen egy hatalmas kígyó jelent meg, amely el akarta

---

[15] A neve alapján türk származású tábornok valószínűleg a nyugati határnál állomásozott csapataival.

[16] A Jáde kapu Gansu tartomány északnyugati részén található.

árasztani vízzel Luoyangot. A mester egy dháraní segítségével megfékezte a kígyót.

735-ben kérte a császárt, hogy hazamehessen, de nem kapta meg az engedélyt. 735-ben a tizedik hónap hetedik napján jobb oldalán fekve, csendben meghalt. Kilencvenkilenc évet élt. 740-ben a tizedik hónap harmadik napján eltemették a Guanghua kolostorban 廣化寺. Szent ember lévén, teste nem indult bomlásnak. A császár, magas rangú hivatalnokok, szerzetesek és hívek együtt siratták a mestert. Teste idővel összezsugorodott, a csontok láthatóvá váltak. Szárazság és árvíz idején az emberek a barlanghoz jöttek imádkozni, s a baj elmúltával ajándékokat halmoztak fel a sír előtt. Hímzett selyemmel takarták be a holttestet, s időnként kihozták a barlangból, és illatos kenőcsökkel kenték be.

Vadzsrabódhi

Vadzsrabódhi Malajában, Dél-Indiában született, apja nagy tudású brahman volt, aki a királyt is tanította. Néhány évesen már naponta el tudott olvasni tízezer szót, gyorsan megértette az olvasottakat, s egész életére megjegyezte. Tizenhat évesen Buddha tanítása megvilágosította, így levágta haját, s felöltötte a szerzetesi ruhát. Mesterével Nálandába ment, ahol szútrákat, abhidharmát és más iratokat tanulmányozott. Miután szerzetessé avatták, Nyugat-Indiába utazott, hogy a hínajána művekről, a vinajáról és a dháraníkról szerezzen ismereteket. Tíz év múlva mind a három pitakában, a teljes buddhista kánonban jártas lett. Ceylonba utazott, s több keletre fekvő országot meglátogatott. Útja közben hallott arról, hogy Kínában virágzik a buddhizmus, így hajóra szállt, de a gyakori hajótörések miatt csak néhány év múlva, 719-ben érkezett meg Kantonba. Először a Cien kolostort 慈恩寺, majd a Jianfu kolostort 薦福寺 jelölték ki szálláshelyéül. Mindegyik kolostorban épített egy oltárt az abhiséka szertartáshoz, s egy-egy mandalát festett rájuk. Ekkor fogadta tanítványául Amóghavadzsrát.

A mester elkísérte a császárt Luoyangba, s abban az évben már öt hónapja nem esett eső. Hiába imádkoztak a szent helyeken épített templomokban, mindez hatástalannak bizonyult. Ekkor a császár utasította Vadzsrabódhit, hogy építsen egy oltárt az esőcsináláshoz szükséges szertartás elvégzésére. A mester elkezdte festeni a Hét Koti bódhiszattvájának képét, s azt jósolta, hogy mire megfesti a szemét, elkezd esni az eső. A hetedik nap reggelén még mindig forróság perzselt, felhőknek nyoma sem volt, ám amikor Vadzsrabódhi a bódhiszattva szemöldökét és szemét megfestette, hirtelen hatalmas

szél támadt, lefújta a háztetőről a cserepeket, a fákat gyökerestül csavarta ki. Lehullott a régóta várt eső. Az oltár felett a tetőn egy lyuk keletkezett, s az eső beesett a terembe. Másnap az emberek arról beszéltek, hogy a szerzetes elfogott egy sárkányt, amely a tetőn keresztül szökellt a magasba. Az emberek ezrével keresték fel a termet, hogy saját szemükkel is megbizonyosodhassanak a hallottakról.

A császár huszonötödik lánya, akit a császár nagyon szeretett, súlyosan megbetegedett. A császár Vadzsrabódhit jelölte ki tanítójának, mert félt, hogy a lány meg fog halni. A mester felkereste a hercegnőt, két hétéves lányt vitt magával, akiknek arcát vörös selyemmel takarta el, majd a földre fektette őket. Megbízta Niu Xiantongot 牛仙童, hogy írjon egy ediktumot, amelyet elégettek, miközben varázsigéket mondogattak. A két lány kívülről el tudta mondani az ediktum szövegét, egyetlen szót sem hagytak ki belőle. Vadzsrabódhi ekkor a szamádhi állapotába került. Határtalan erejével a két lányt Jama királyhoz küldte az ediktummal. A hercegnő Liu nevű halott dajkája a két lánnyal együtt visszakísérte a hercegnő lelkét. A császár azon nyomban odalovagolt, kíséret nélkül. A hercegnő ezt mondta: „Nagyon nehéz a túlvilágon eldöntött sorsot megváltoztatni. Jama király egy rövid időre visszaküldött, hogy lássalak." Fél nap múlva meghalt. Ezután a császár erősen hitt az idegen mesterben.

A mester minden buddhista tanításban jártasnak bizonyult, bármit kérdeztek a szútrákról, sásztrákról, vinajáról, titkos dháraníkról, mindenre megfelelt, miként a harang megszólal, ha megütik. Ha valakivel találkozott egyszer, soha nem felejtette el. Arckifejezése soha nem változott, akár örült, akár dühöt érzett. Fáradhatatlanul terjesztette az ezoterikus iskola tanításait, 723-ban császári parancsra a Zisheng kolostorban 資聖寺 fordított ezoterikus szövegeket, majd 730-ban a Dajianfu 大薦福 kolostorban. Az általa fordított dháraník mind hatásosnak bizonyultak, az ezoterikus tanok nagy népszerűségnek örvendtek. 732-ben a Guangfu kolostorban 廣福寺 azt mondta tanítványainak: „Mikor a fehér hold kiteljesedik, eltávozom." Ezt követően visszavonult szobájába, füstölőt égetett, hódolt Vairócsana buddhának, fogadalmakat tett, új fordításait tanítványaira bízta, majd csendben meghalt. Hetvenegy évet élt, ebből ötvenegyet szerzetesként. Longmentől délre, a Yi folyó 伊 jobb partján temették el. Egy sztúpát emeltek emlékére. Tanítványa, Amóghavadzsra felterjesztésére a császár a Birodalom Tanítója posztumusz címet adományozta neki. A mester sírfeliratát Du Hongjian 杜鴻漸, a császári titkárság segédtitkára készítette, aki Vadzsrabódhitól megkapta az abhisékát.

Amóghavadzsra

Amóghavadzsra, kínai nevén Bukong 不空, észak-indiai brahman családból származott, apja gyerekkorában meghalt. Nagybátyjával együtt utazott Kínába. Tizenöt éves korában Vadzsrabódhi tanítványa lett. A mestere először a sziddham írást tanította meg neki, és bevezette a hangok tudományába. Meglepően gyorsan megtanulta mindezt, ezért lerakhatta a bódhiszattva fogadalmat. Megismertette vele a Vadzsradhátu-mandalát, s mikor a szertartás szerint a tanítványnak egy virágfüzért kellett a mandalába dobnia, hogy így jelölje ki a védőistenét, a mester az eredményből tudta, hogy tanítványa nagy sikereket fog elérni. Mire szerzetessé avatták, már a Szarvásztivádin vinaja szakértőjeként tisztelték, s számos idegen nyelvet elsajátított, így gyakran felkérték, hogy segítsen mesterének a fordításokban. Nagyon gyorsan tanult, a *Bhadracsarípranidhána* (*Wenshu puxian xingyuan* 文殊普賢行願) című szöveget két este alatt feldolgozta, míg ugyanez másoknak egy évbe tellett. A mester először vonakodott átadni az összes ezoterikus tanítást, ezért Amóghavadzsra Indiába akart utazni. A mester egyszer azt álmodta, hogy a főváros összes templomának buddha- és bódhiszattva-festményei keletre mentek. Ebből megértette, hogy tanítványa kivételes képességű, s nem habozott tovább átadni a tanításokat. Megtanította neki a *homa* szertartást, a *Vairócsana szútrá*t, s mindazt, amit egy ácsárjának tudnia kellett.

Mesterét elkísérte Luoyangba, s annak halála után úgy döntött, hogy Indiába és Ceylonba utazik, ahogy mestere utasította korábban. Amikor Nanhaijunbe 南海郡 (Kanton) érkezett, Liu Julin 劉巨鱗 főkormányzó kérte, hogy megkaphassa az abhisékát. A Faxing kolostorban 法性寺 nagy tömegeknek tartott beavatást, a főistenséghez imádkozott, s tíz nap múlva Amóghavadzsra erős hitének hatására megjelent Mandzsusrí. 741 tizenkettedik hónapjában huszonegy tanítványával együtt elhajózott. Mikor Jáva közelébe értek, hatalmas vihar kerekedett, s minden utas saját istenéhez fohászkodott könyörületért, de hasztalanul. Amóghavadzsra egy ötágú vadzsrát fogott a jobb kezében, egy *Pradnyápáramitá szútrá*t a bal kezében, a Mahápratiszarádháranít recitálta, s közben az előírt szertartást végezte. A szél elült, a tenger lecsendesült. Egy másik alkalommal egy hatalmas bálnával találkoztak, s mindenki már a halálra készült, de a mester varázsigéi ismét megszabadították őket a bajtól.

Mikor Ceylonba érkeztek, a király a helyettesét küldte fogadására, s a hivatalnokok felsorakoztak előtte. A király leborult a lába elé hódolata jeléül, s hét napig a palotájában vendégül látta, maga fürdette illatos vízben. Találkozott Szamantabhadra ácsárjával, s aranyat,

selymet és drágaköveket ajándékozott neki, majd kérte, hogy magyarázza el a *Jin'gangding jing* 金剛頂經 jóga tanítását és a *Vairócsana-szútrá*ban leírt Mahákarunágarbha-dhátumandala oltár felállításának módszerét. Több mestere nem volt, mintegy ötszáz ezoterikus szútrát és kommentárt gyűjtött össze, pontos leírást kapva a szamajáról,[17] az istenségek mudráiról, színeiről, formáiról, oltárelrendezéséről, zászlókról. Ezt követően Indiába utazott, ahol számos csodát tett.

746-ban visszatért Kínába, elhozva a császárnak Ceylon királyának, Szilámégháhának a levelét értékes ajándékokkal, a *Pradnyápáramitá-szútra* szanszkrit szövegével, gyöngyökkel és fehér ruhákkal együtt. Ideiglenesen az Állami Szertartások Hivatalában szállásolták el, majd a palotába hívták, hogy állítson fel egy oltárt a császár abhiséka szertartásához. Végül a Jingying kolostorba 淨影寺 költözött.

Azon a nyáron nagy szárazság gyötörte az embereket, ezért a császár arra kérte, hogy imádkozzék esőért. Amóghavadzsra egy oltárt állított fel a Páva Királynak, s még a harmadik nap előtt megérkezett az eső. A császár nagyon elégedett volt, s a mestert egy lila szerzetesi ruhával és kétszáz vég (*pi* 匹) selyemmel ajándékozta meg. Egy másik alkalommal heves szél támadt, s a császár megparancsolta, hogy fékezze meg. Amóghavadzsra egy ezüstkancsót kért, s varázslatot hajtott végre, a szél azon nyomban elállt. Egy kacsa azonban véletlenül feldöntötte a kancsót a tavon, s így a szél még vadabbul és sebesebben kezdett fújni. A császár kérésére a mester ismét latba vetette varázstudományát, s érdemei elismeréséül a Bölcsesség Tárháza (Zhizang 智藏) nevet kapta.

749-ben a császár engedélyezte, hogy hazautazzék, mire azonban Kantonba ért, a császár meggondolta magát, s feltartóztatták. 753-ban Geshu Han 哥舒翰 katonai kormányzó kérésére a császár megparancsolta, hogy Gansuba menjen, s ott a Kaiyuan kolostorban 開元寺 telepedett le. A katonai kormányzó és kísérete, valamint mindenféle rangú emberek részesülni akartak az abhisékából, így több ezer ember számára végezte el a szertartást. A vallási ügyekért felelős hivatalnoknak (*gongdeshi* 功德使), Li Yuanzongnak megtanította a Vadzsradhátumandala használatát. A ceremónia közben megrengett a föld, amit a mester úgy interpretált, hogy ez a hívek koncentrációja miatt következett be. 756-ban a császár visszarendelte a fővárosba, s ő a Daxingshan kolostorban 大興善寺 telepedett le.

---

[17] Az ezoterikus buddhizmusban valamilyen fegyver vagy tárgy, amelyet egy isten a kezében tart, s amelyet az adott isten egyedi jelének tekintenek.

A Zhide 至德 korszak elején (756–757) a császár Lingwuban 靈武 és Fengxiangban 鳳翔 tartózkodott, hogy visszafoglalja a két fővárost. Amóghavadzsra gyakran írt beadványokat, amelyekben a császár egészségi állapota felől tudakozódott. Suzong császár titokban üzeneteket küldött a mesternek, amelyekben titkos módszerek után érdeklődött. Akkor foglalták vissza a fővárost, amikor a mester megjövendölte. A Qianyuan 乾元 korszakban (758–759) a palotába hívták, hogy elvégezze a *homa* szertartást, s a császár megkapja a hét drágakővel rendelkező csakravartin abhisékáját.[18] A Shangyuan 上元 korszak végén (760–761) a császár megbetegedett, ám Amóghavadzsra előzte az ártó szellemeket azzal, hogy hétszer elrecitálta a *Mahápratisarádhárani*t. A császár másnapra meggyógyult, s még jobban tisztelte a mestert.

Suzongot halála után Taizong követte a trónon, aki szintén nagyon megbecsülte az ezoterikus mestert. Miután elkészült a *Ghanavjúha szútra* (*Miyan jing* 密嚴經)[19] és *Az Emberséges Király szútrájá*nak (*Renwang jing* 仁王經)[20] fordításával, a császár maga írt előszót a művekhez. A fordítás elkészülésének hivatalos bejelentésekor szerencsefelhők jelentek meg váratlanul az égen. A miniszterek gratuláltak, a mester megkapta a *tejin* 特進 címet,[21] és a Daguangzhi sanzang 大廣智三藏 nevet. 768-ban a Xingshan kolostorban recitációt tartottak, s a császár megparancsolta, hogy eunuch kísérői, miniszterei és a császári hadsereg parancsnokai részesüljenek az abhisékában. A császár selyemmel jutalmazta a mestert, és a szertartásban részt vevő szerzeteseket tizennégy napig ellátta élelemmel. 769 telén Amóghavadzsra kérte a császárt, rendelje el, hogy valamennyi kolostori étkezdében Mandzsusrí bódhiszattvát tiszteljék védőistenként. A császár jóváhagyta a kérést. 770-ben egy üstökös jelent meg, ezért a mestert a Wutaishanra hívták.[22] Miután a szertartást befejezték, az üstökös eltűnt. 771-ben a mester a császár születésnapjára felajánlotta az általa fordított műveket, összesen hetvenhetet. A császár rendelet-

---

[18] A csakravartin, azaz világuralkodó hét drágakővel *(ratna)* rendelkezik: *1.* kerék, *2.* elefánt, *3.* ló, *4.* gyöngy, *5.* feleség, *6.* miniszter, *7.* tábornok.

[19] T 682.

[20] T 246. Feltehetően egy apokrif szútra, valószínűleg Kínában készült. Amóghavadzsra előtt is már „lefordították", de a tantrikus mester is elkészítette saját verzióját az uralkodó kérésére, ez természetesen már ezoterikus elemeket is tartalmaz. A mű elemzését és fordítását lásd ORZECH 1998.

[21] A huszonkilenc tiszteleti cím közül a második.

[22] Amóghavadzsra hatására a Wutaishan az ezoterikus buddhizmus egyik központja lett. Lásd BIRNBAUM 1983.

ben engedélyezte a művek terjesztését, s felvételüket a buddhista katalógusokba. A mester engedélyt kért, hogy a Xingshan kolostorban egy csarnokot építhessen Mandzsusrínak. Megkapta az engedélyt, s Dugu Guifei 獨孤貴妃 hercegnő és fia, Han 韓 hercege, valamint lánya, Huayang 華陽 hercegnője bőkezű adományokkal segítették az építkezést.

Amóghavadzsra érezte, hogy meg fog halni, ezért egy feliratban elbúcsúzott a császártól. A császár orvosokat és orvosságokat küldött, s neki adományozta a legmagasabb tiszteleti címet, a *kaifu yitong sansi*t, kinevezte Su hercegének, és háromezer háztartást kapott birtokként. Amóghavadzsra visszautasította ezeket a kitüntetéseket, de a császár ezt nem fogadta el. Búcsúajándékként a mester a császárra hagyta ötágú csengőjét és vadzsráját, egy ezüsttálat, a bódhifa magjából készült olvasóját. Megfürdött illatos vízben, majd fejjel keletre, arccal északra nézve (a császár palotája felé), meditációba merülve meghalt. Hetven évet élt, ebből ötvenet szerzetesként. Posztumusz megkapta a *sikong* 司空 hivatalt és a Nagy Igazságért Érvelő Széles Bölcsességű Fordító Mester (Dabianzheng guangzhi sanzang 大辯正廣智三藏) címet. Amikor a halotti máglya kialudt, több száz relikviát *(saríra)* találtak, amelyből nyolcvanat a császárnak adtak. A császár egy sztúpát építtetett ezeknek a saját lakhelyén.

Összegzés

A fenti három életrajzban számos közös vonást fedezhetünk fel. Először is mind a három mester külföldről származott. Valamenynyiük életét csodás elemek színesítik, amelyek részben szokásos hagiografikus elemek a kiváló szerzetesek életrajzaiban, részben a tantrikus iskola sajátosságai. Dháraník recitálásával képesek voltak gyógyítani, esőt csinálni, szerencsétlenségeket elhárítani. Csodás képességeiknek köszönhetően nagy tisztelet vette körül őket, s a császárok is nagyon kedvelték őket, annyira, hogy nem is engedték, hogy hazautazzanak. Fontos megemlíteni, hogy nemcsak csodatevőkként tevékenykedtek, de fordításaikkal is jelentősen hozzájárultak a kínai buddhizmus fejlődéséhez. Természetesen felmerül a kérdés, hogy a három mester munkássága elegendő volt-e egy iskola megteremtéséhez, találunk-e kínai követőket, akik nyomdokaikban jártak, s megteremtették a tantrikus iskola hagyományát az elődök tevékenysége alapján. Sajnos erről viszonylag keveset tudunk, de Kūkai (774–835), a japán ezoterikus Shingon iskola megalapítója

Kínában kapta meg a tantrikus beavatásait, amelyek segítségével Japánba hazatérve a tantrikus iskola autentikus képviselőjeként lépett fel.[23] Van, aki úgy gondolja, hogy őt tekinthetjük a tantrikus hagyomány megteremtőjének Kelet-Ázsiában, s Kínában nem beszélhetünk a tantrikus iskola létezéséről.[24] Mások viszont egy sajátos kínai ezoterikus iskola megléte mellett érvelnek.[25] Kétségtelen viszont, hogy a tantrikus buddhizmus hatása a három alapító mester halála után is kimutatható. Újabb és újabb tantrikus szövegeket fordítottak le, a buddhista művészetben számos tantrikus műalkotás maradt fenn, és szerzetesek továbbra is alkalmaztak dháraníkat esőcsinálásra, gyógyításra.

Felhasznált irodalom

ABE, RYUICHI. 1999. *The weaving of mantra: Kūkai and the construction of esoteric Buddhist discourse.* New York, Columbia University Press.

BIRNBAUM, RAUL. 1983. *Studies on the mysteries of Mañjuśrī: a group of East Asian mandalas and their traditional symbolism.* Boulder, Society for the Study of Chinese Religions.

BUSWELL, ROBERT (ed.) 2004. *Encyclopedia of Buddhism.* New York, Macmillan Reference USA.

CHOU YI-LIANG. 1945. „Tantrism in China." *Harvard Journal of Asiatic Studies* 8.3–4: 241–332.

HAMAR IMRE. 1998. *Kínai buddhizmus a középkorban – Cs'eng-kuan élete és filozófiája.* (Történelem és kultúra 15.) Budapest, Balassi Kiadó–Orientalisztikai Munkaközösség.

HAMAR IMRE. 2007. „Buddhizmus a Heian-korban: Saicho és Kukai." In SZERDAHELYI ISTVÁN (szerk.) *Japanológiai körkép*. Budapest, Eötvös Kiadó, 183–201.

HARPER, DONALD. 1985. „A Chinese Demonography of the Third Century B.C." *Harvard Journal of Asiatic Studies* 45.2: 459–498.

KEOWN, DEMIAN. 2007. *Encyclopedia of Buddhism.* London, Routledge.

KIESCHNICK, JOHN. 1997. *The eminent monk: Buddhist ideals in medieval Chinese hagiography*. Honolulu, University of Hawai'i Press.

MCBRIDGE, RICHARD D. 2004. „Is there really »Esoteric« Buddhism?" *Journal of the International Association of Buddhist Studies* 27.2: 329–356.

---

[23] Kūkai életéről és munkásságáról lásd HAMAR 2007.
[24] Lásd SHARF 2002: 263–278.
[25] Lásd ORZECH 1989.

MCBRIDGE, RICHARD D. 2005. „Dhāraṇī and Spells in Medieval Sinitic Buddhism." *Journal of the International Association of Buddhist Studies* 28.1: 85–114.
ORZECH, CHARLES D. 1989. „Seeing Chen-Yen Buddhism: Traditional Scholarship and the Vajrayāna in China." *History of Religions* 29.2: 87–114.
ORZECH, CHARLES D. 1998. *Politics and transcendent wisdom: the Scripture for humane kings in the creation of Chinese Buddhism.* University Park, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press.
ROBINET, ISABELLE. 2000. „Shangqing – Highest Clarity." In LIVIA KOHN (ed.) *Daoism Handbook*. Leiden, Brill.
SHARF, ROBERT. 2002. *Coming to Terms with Chinese Buddhism: A Reading of the Treasure Store Treatise*. Honolulu, University of Hawai'i Press.
WAYMAN, ALEX–TAJIMA RYUJUN. 1992. *The Enlightenment of Vairocana*. Delhi, Motilal Banarsidass.
WRIGHT, ARTHUR. 1990. *Studies in Chinese Buddhism*. Ed. ROBERT M. SOMERS. New Haven–London, Yale University Press.

PAP MELINDA

Zhanran életrajza

Zhanran 湛然 (711–782) nevéhez a kínai buddhizmus tiantai iskolájának (*tiantai zong* 天台宗) Tang-kori (618–907) reneszánsza fűződik. Ő volt az a kiemelkedő szerzetes, aki a Tang-kor első felének tiantai iskoláját jellemző hosszú hallgatás és hanyatlás után megtörte a csendet, munkássága nyomán a tiantai iskola visszanyerte korábbi tekintélyét, és vitába tudott szállni a kor többi jelentős buddhista iskolájával.

A tiantai iskola alapítója és legjelentősebb gondolkodója Zhiyi 智顗 (538–597) volt. Zhiyi azt tűzte ki feladatául, hogy a Keleti Hankor óta Kínába áramló hatalmas mennyiségű és eltérő tartalmú különböző buddhista tant és szent iratot egy egységes, mindent átfogó, hierarchikus rendszerbe foglalja. A tanítások rendszerezésével (*panjiao* 判教) a tiantai iskola lett az első olyan kínai buddhista iskola, amely képes volt az indiai örökségtől elszakadva sajátosan kínai gondolatrendszerű, önálló alkotásokat létrehozni. Zhiyi nemcsak kiváló buddhista tudós, hanem jó politikai érzékkel megáldott szerzetes is volt. Korának viharos politikai viszonyai közepette is tekintélyre tett szert, császárok tanácsadója és pártfogoltja volt, tanai pedig elterjedtek a birodalomban.[1] Tekintélye nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a buddhizmus államvallás lett a rövid életű Sui-dinasztia

[1] Patrónusa volt a Chen-dinasztia 陳 (557–589) Xuan 宣 császára, és Zhiyi tevékenységének köszönhetően a főváros, Jinling 金陵 a kor fontos buddhista központjává válhatott. A Sui-dinasztia második császára, Yangdi 煬帝 (uralkodott 605–617) már trónra lépése előtt közeli kapcsolatban állt Zhiyivel, a mester Yang császártól kapta tiszteletbeli címét (Zhizhe Dashi 智者大師, jelentése: Tudós Nagy Mester), ami nagy kitüntetésnek számított. Zhiyit legtöbbször ezen a néven említik a buddhista krónikák. A mester halála után a császár iránta érzett tiszteletből, Zhiyi eredeti tervei szerint építtette a Tiantaishan si 天台山寺 nevű kolostort, melynek nevét később Guoqing sire 國清寺 változtatta. Ez a tiantai iskola központjának tekinthető, ma is létező kolostor. Zhiyi életéről lásd: HURVITZ 1960–1962.

(581–618) idején. A Sui-dinasztiát felváltó Tang-ház uralkodói a taoizmust részesítették előnyben, a buddhizmus sinizálódási folyamata azonban és az újabb kínai buddhista iskolák megjelenése és megerősödése töretlenül folytatódott. Egyes kiemelkedő buddhista szerzetesek továbbra is részesültek császári pártfogásban, azonban a Sui-dinasztiával szorosan együttműködő tiantai iskola politikai okokból sem élvezhette a korábbi dinasztiával ellenséges Tang uralkodók kegyeit. A hanyatlási folyamathoz az is hozzájárult, hogy Zhiyi tanítványai között nem akadt hozzá hasonló kiemelkedő személyiség.

A Tang-kor derekán Zhanran volt az, aki folytatta a tiantai iskola alapítójának életművét, s kommentárokat írt Zhiyi legfontosabb műveihez, amelyekben kifejtette saját újszerű gondolatait is. Zhanran nevéhez fűződik továbbá a tiantai iskola legfontosabb tanításának, az öt korszak és nyolc tanítás (*wushi bajiao* 五時八教) elméletének rendszerbe foglalása. Az elméletben szereplő fogalmak megtalálhatók ugyan Zhiyi műveiben, de Zhanran alkotott belőlük átfogó és összefüggő rendszert. A kínai buddhizmusban új elméletekkel is előállt, például azzal, hogy az élettelen tárgyak is rendelkeznek buddha-természettel (*wuqing you xing* 無情有性).[2] Zhanran törekvései közé tartozott az is, hogy a tiantai irányzatot elismertesse az egyetlen legitim, Buddha igaz örökségét folytató iskolaként. Mind Zhanran, mind pedig tanítványai és tanításának örökösei nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a tan egyenes ágú áthagyományozási vonalát pátriárkák láncolatán keresztül visszavezessék magához a Buddhához.[3] Zhanran életrajzaiból kitűnik, hogy figyelmét és idejét főleg az elmélkedésnek, tanítványai nevelésének és kommentárok írásának szentelte. Világi követői között híres konfuciánus hivatalnokok is voltak. Híre eljutott ugyan az uralkodókhoz, ő azonban egyszer sem tett eleget a császári udvarba történő meghívásnak. Életét hegyek között lévő kolostorokban, szerzetesi visszavonultságban, tanítványai és követői körében töltötte.

Zhanran hatalmas írásművet hagyott hátra, és nagy szerepe volt abban, hogy a tiantai iskola nem merült ismeretlenségbe és feledésbe, hanem a Tang-kor közepén új lendületet kapott a további fejlődéshez. Zhanran halála után a tiantai iskola ismét lassú hanyatlásnak

---

[2] Zhanran *Gyémánt nyílhegy* (*Jingang bei* 金剛錍; T46: 1932.) című, idős korában írt műve tárgyalja részletesen az élettelen tárgyak buddha-természetének tantételét. A mű angol nyelvű fordítása: PENKOWER 1993: 360–556.

[3] Zhiyi tanítványa – és műveinek lejegyzője –, Guanding volt az első, aki megpróbálta a pátriárkák vonalát visszavezetni Indiába. PENKOWER 1993: 148.

indult. A Huichang 會昌 korszakban[4] bekövetkezett buddhistaüldözés (845–847) következtében a Tang-dinasztia végére Zhiyi művei szinte mind megsemmisültek, és a teljes eltűnés fenyegette a tiantai iskolát is. A Tang-dinasztia bukását követő években a tizenötödik tiantai pátriárka, Louqi Xiji 螺溪羲寂 (919–987) ösztönzésére Wu-Yue 吳越 (907–978) királya, Zhong Yi 忠懿, aki a buddhizmus patrónusa volt, követeket küldött Koreába, hogy Zhiyi műveit visszahozassa.[5] A Song-korra (960–1279) a tiantai iskola háttérbe szorult a népszerű chan és tiszta föld iskolák mellett. A tiantai Song-kori történetét az ortodox (*shanjia* 山家) és heterodox (*shanwai* 山外) irányzatok intellektuális vitája jellemezte. A Song-kor egyik kiemelkedő szerzetes gondolkodója az ortodox tiantai vonalhoz tartozó Zhili 知禮 (960–1028) volt, aki Zhanran után a tiantai iskola második leghíresebb kommentátora.[6]

Zhanran életútjának leírása számos, szerzeteseket bemutató életrajzi műben fennmaradt. A továbbiakban a legfontosabb eredeti források feldolgozásával mutatom be Zhanran életét.

A felhasznált források

A kiváló szerzetesek Song-kori életrajzi gyűjteménye (*Song gaoseng zhuan* 宋高僧傳)

Zhanran legkorábbi ismert életrajza *A kiváló szerzetesek Song-kori életrajzi gyűjteményé*ben található. Ezt a művet a vinaja iskolához (*lüzong* 律宗) tartozó Zanning 贊寧 (919–1002) írta Taizong 太宗 császár

[4] Wuzong császár 武宗 Huichang uralkodási időszakában (841–846) következett be az üldözés, ezért nevezik „Huichang buddhistaüldözésnek".

[5] A tiantai szövegeket egy koreai mester, Chegwan 諦觀 hozta vissza Kínába. A tiantai művek és eszmék Koreában hiánytalanul fennmaradtak, és Chegwan alaposan ismerte Zhiyi műveit. Chegwan írta *A tiantai négy tanításának vázlata* (*Tiantai sijiao yi* 天台四教儀; T46: 1931.) című művet, melyben összefoglalta a tiantai iskola legfontosabb tanítását, az öt korszak és nyolc tanítás rendszerét. A mű angol nyelvű fordítása: CHAPELL 1983: 53–184.

[6] Zhili Zhiyi és Zhanran műveihez is írt kommentárokat; *A nem-kettősség tíz kapuja* (*Shi buer men* 十不二門, T46: 1927) című kommentár alkommentárja a Zhili által írt *Útmutató a nem-kettősség tíz kapujának lényegi mondanivalójához* (*Shi buer men zhiyao chao* 十不二門指要鈔, T46: 1928). A két kommentár elemzéséről és összehasonlításáról lásd RA 1988.

(976–998) parancsára, azzal a céllal, hogy folytassa a két korábban készült, szerzetesek életrajzát bemutató gyűjteményt.[7] Zanning megírta az előző életrajzi gyűjtemények összeállítása óta született szerzetesek életrajzát – ide tartozott Zhanrané is –, valamint olyan korábban élt szerzetesekét is, akiket elődei kihagytak. A *Song gaoseng zhuan* a Tang-korban élt szerzetesek életét bemutató legfontosabb forrás, 531 fő- és 124 alárendelt életrajzot tartalmaz. A szerzeteseket 10 csoportba sorolja,[8] Zhanran életrajza a második csoportban, a szövegmagyarázók között található. Ez nem jelenti azt, hogy Zhanran tevékenysége csak erre a területre korlátozódott volna, hanem arra enged következtetni, hogy Zanning szerint Zhanran legnagyobb érdeme a szútrákhoz és kommentárokhoz kapcsolódó magyarázatok és alkommentárok megírása volt.

Zhanran átfogó életrajza ebben a gyűjteményben szerepel először, holott Zhanran halála (782) és a mű keletkezése (988) között több mint kétszáz év telt el. Közvetlenül a mester halála után sírfeliratok és töredékes feljegyzések készültek életéről, tanítványai vagy világi követői tollából.[9] A neves konfuciánus írástudó – és Zhanran világi tanítványa –, Liang Su 梁肅 által írt sírfelirat szövege szerepel a műben. Zhanran műveiben is találhatók életrajzi adatok, melyeket az életrajzírók felhasználtak. Zanning a korai sírfeliratok, feljegyzések, valamint a Zhanran műveinek előszavaiban szereplő életrajzi adatok

---

[7] Az első a Huijiao 慧皎 (497–554) által írt *Kiváló szerzetesek életrajza* (*Gaoseng zhuan* 高僧傳), amely mintául szolgált a későbbi buddhista életrajzírók számára. Ez a mű a 67-től 519-ig terjedő időszakban élt 250 kiváló szerzetes életrajzát, valamint 200 életrajzi megjegyzést tartalmaz. A második a Daoxuan 道宣 (696–667) által írt *A kiváló szerzetesek életrajzának folytatása* (*Xu gaoseng zhuan* 續高僧傳) című, amely 340 fő- és 160 alárendelt életrajzot tartalmaz. Az életrajzi művekről lásd HAMAR 1998: 24–29; HAMAR 2002: 23–30.

[8] A tíz csoport: *1.* fordítók (*yijing* 譯經); *2.* szövegmagyarázók (*yijie* 義解); *3.* meditálók (*xichan* 習禪); *4.* regulaértelmezők (*minglü* 明律); *5.* tanvédők (*hufa* 護法); *6.* csodatevők (*gantong* 感通); *7.* öncsonkítók (*yishen* 遺身); *8.* recitálók (*dusong* 讀誦); *9.* erényeket gyakorlók (*xingfu* 興福); *10.* egyéb (*zake* 雜科). Zanning ezt a csoportosítási módszert Daoxuantől vette át, aki pedig Huijiao rendszerét módosította némileg. Huijiao rendszerében más sorrendben szerepelnek a csoportok, hiányzik a tanvédők kategóriája, az utolsó kettő pedig a himnuszköltők és prédikálók csoportja, akik Zanningnél az egyéb csoportban szerepelnek. HAMAR 2004: 150–151.

[9] A legkorábbi ismert, írásban fennmaradt életrajzi utalás Zhanran halála után harminchét évvel keletkezett, és a japán tendai iskola egyik megalapítójától, Saichōtól 最澄 (767–822) származik. Terjedelme csupán két sor, amelyben Saichō Zhanran érdemeit méltatja, és Xuanlang legkiválóbb tanítványának nevezi. PENKOWER 1993: 11–16.

alapján állította össze a mester átfogó életrajzát. Ez az életrajz minden későbbinek az alapja, ezért teljes egészében lefordítottam.

A kilenc tiantai pátriárka életrajza (Tiantai jiuzu zhuan 天台九祖傳)

Zanning után, a Song-kor kései éveiben keletkezett legfontosabb Zhanran-életrajzokat a tiantai iskolához tartozó szerzetesek írták. Ezeket az életrajzi gyűjteményeket azzal a szándékkal készítették, hogy az egyre népszerűbb chan iskolával szemben a tiantai iskola legitimitását igazolják, és bizonyítást nyerjen, hogy ez az iskola a Buddha tanításainak egyedüli igaz örököse. Ezekben a művekben, a chan iskola példáját követve és azzal versengve szoros mester–tanítvány láncolaton keresztül mutatták be a tan egyenes ágú átadási vonalát a Buddhától a tiantai pátriárkákig.[10] Ezek közül a legfontosabbak: *A kilenc tiantai pátriárka életrajza* (*Tiantai jiuzu zhuan* 天台九祖傳); *A buddhista iskolák helyes leszármazása*[11] (*Shimen zhengtong* 釋門正統) és *A Buddháról és a pátriárkákról készült feljegyzés* (*Fozu tongji* 佛祖統紀). Zhanran életrajza mind a háromban megtalálható. Az életrajzok szövegéből kitűnik, hogy ismerték és felhasználták Zanning Zhanran-életrajzát, ezt alapul véve azonban kisebb-nagyobb változtatásokat végeztek, egyes részeket kihagytak, s új szövegrészeket is betoldottak, amelyeket más forrásokból vettek át, például Zhanran műveinek elő- vagy utószavaiból, kőtáblákra vésett feliratokból stb.

*A kilenc tiantai pátriárka életrajzá*t a tiantai iskolához tartozó Shiheng 士衡 írta, a mű 1207-ben készült el. Shiheng a hagyományos szemlélet szerinti kilenc tiantai pátriárka életrajzát mutatja be, kronológiai sorrendben. Az első Nágárdzsuna, a kilencedik pedig Zhanran. Shiheng gyakorlatilag lemásolta a Zanning által írt Zhanran-életrajzot úgy, hogy néhány írásjegyet kicserélt benne. Két lényeges

---

[10] A Song-korban jelentek meg azok a történeti munkák, amelyek a buddhista hagyományt egyik vagy másik iskola szempontjából mutatták be. A chan iskola volt az első, amely ilyen művek egész sorát hozta létre. Az első és legfontosabb *A Jingde korszakban készült feljegyzés a lámpás átadásáról* (*Jingde chuandeng lu* 景德傳灯錄). Ezekben a művekben a chan iskola szempontjából mutatták be a kínai buddhizmus és a kiváló szerzetesek történetét, például Zhiyi a chan buddhizmus követőjeként szerepelt. Ezért a tiantai iskola képviselői hevesen bírálták e munkákat, és saját iskolájuk védelmében megírták a tiantai szempontból bemutatott szerzetesi életrajzok gyűjteményeit. HAMAR 2004: 152, 153; HAMAR 2002: 27.

[11] Egy világi buddhista hívő, Wu Keji 吳克己 írta meg először 1195 és 1214 között, majd 1330 körül Zongjian 宗鑑 kibővítette. Ez volt az első olyan buddhista történeti mű, amely a hivatalos császári krónikák szerkezeti felépítését alkalmazta. HAMAR 2002: 27, 28.

különbség van a két munka között. Az első az, hogy az életrajz első tartalmi egységéből Shiheng kihagyta a tan átadásának bemutatását, hiszen Zhanran életrajza előtt részletesen tárgyalja a korábbi pátriárkákat, és a mű szerkezete is a tan átadásának vonalát követi. A második különbség sokkal fontosabb, Shiheng az életrajz befejezésében leírja a Kaiyuan kolostor[12] kis kőtáblájára vésett szöveget, amelyet vallomása szerint személyesen olvasott, és amelyet Zhanran maga írt. Ez a szöveg olyan részletekkel szolgál Zhanran életére vonatkozóan, amelyek nem szerepelnek a *Song gaoseng zhuan*ban, de azt nagyon jól kiegészítik, és beleillenek Zhanran élettörténetébe. A kis kőtábla szövegének fordítását az élettörténet kronológiáját követve a megfelelő események közé illesztve közlöm.

A Buddháról és a pátriárkákról készült feljegyzés (*Fozu tongji* 佛祖統紀)

A tiantai iskolához tartozó Zhipan 志磐 írta 1258 és 1269 között. Tiantai szempontból mutatja be a kínai buddhizmus átfogó történetét, mely szerint Sákjamuni Buddha eredeti tanítása a tiantai eszmékben és vallási gyakorlatokban őrződött meg egyedül tiszta, eredeti formájában. Ez a tiantai iskola legterjedelmesebb történeti munkája, felépítése különbözik a hagyományos *Gaoseng zhuan*ok szerkezetétől. Zhipan buddhista és világi forrásokat egyaránt használt, és a kínai történetírás klasszikusának, *A történetíró feljegyzései*nek (*Shiji* 史記) szerkezeti beosztását követte: évkönyvek, örökletes házak, életrajzok, táblázatok, értekezések. Érdeme, hogy a buddhizmus történetét a kínai történelem egészében helyezte el, a buddhisták és nembuddhisták vallási életéről egyaránt beszámolt.

Az ebben a műben bemutatott Zhanran-életrajz több ponton is eltér Zanning változatától. Zhipan az életrajz több mint felét a *Song gaoseng zhuan*ból másolta, de sok új adatot is közöl, amelyeket más forrásokból vett át, például a fent említett Shiheng által idézett kis kőtábla tartalmát ő is belefűzte a történetbe, de nem közli, hogy ezek az adatok a Kaiyuan kolostor kis kőtábláján szerepeltek volna. A tartalmilag azonos részekben a mondatszerkezet és szóhasználat nagyjából megegyezik, és vannak teljesen azonos mondatok is, de Shiheng változatához képest sokkal több az eltérés. Zhipan kiegészítéseit Zanning szövegének passzusai között, a megfelelő helyekre betűzdelve közli.

---

[12] A Kaiyuan kolostor 238–250 között épült, eredeti neve Tongxuan si 通玄寺 volt. A Tang-korban nevezték át Kaiyuan sire, a Song-kor után többször is lerombolták, majd újjáépítették. Ma Suzhou városában van.

A következőkben a lefordított *Song gaoseng zhuan* szerint fogom bemutatni és elemezni Zhanran életét és munkásságát, kiegészítve a *Tiantai jiuzu zhuan* és a *Fozu tongji* életrajzaiban szereplő adatokkal. Az eredeti szöveg egységes és összefüggő, az átláthatóság és könnyebb elemzés kedvéért osztottam tematikus fejezetekre.

A Tang-kori Taizhou-beli Guoqing kolostor[13] szerzetesének, Zhanrannak (711–782) az életrajza[14]

唐台州國清寺湛然傳

I. A tan átadása Sákjamuni Buddhától Zhanranig

Shi Zhanran világi családneve Qi volt. Családja nemzedékek óta a Jinling-beli Jingxiben élt, tehát [Zhanran] Changzhou körzetből[15] való volt.

釋湛然,俗姓戚氏,世居晉陵之荊溪,則常州人也。

Nagyon régen, a Buddha nirvánája után tizenhárom pátriárka [követte egymást] egészen Nágárdzsunáig.[16] [Nágárdzsuna] volt az első, aki írásban

---

[13] A Guoqing kolostor 國清寺 a Tiantai-hegyen, a Folong-hegycsúcs lábánál található, a tiantai iskola központjának tekinthető, ma is létező kolostor. Eredeti neve Tiantaishan si 天台山寺 volt, a Sui-dinasztia második császára, Yangdi 煬帝 (uralkodott 605–617) építtette Zhiyi 智顗 (538–597) iránti tiszteletből, a mester eredeti tervei szerint. 605-ben a császár a kolostor nevét Guoqing sire változtatta, melynek jelentése: „Az Ország Megtisztulásának kolostora".

[14] A *Song gaoseng zhuan*-beli Zhanran-életrajz teljes kínai szövegének forrása: T50: 2061: 739b9–p740a16.

[15] Changzhou körzet a mai Jiangsu tartomány területén feküdt, Jingxi pedig a mai Yixing 宜興 településtől délre volt.

[16] Nágárdzsuna a buddhista filozófia madhajamaka (középút) iskolájának megalapítója (a kínai madhjamaka iskola a három értekezés iskolája, *sanlun zong* 三論宗). Nágárdzsuna a Kr. u. 2. században élt és alkotott India területén, életéről nagyon keveset tudunk. Kiváló filozófus volt, akit valamennyi mahájána buddhista rend és irányzat kiemelkedő mesterként tisztel. Lásd HAMAR 2009. Legfontosabb műve a *Múlamadhjamaka-káriká (A Középút alapversei)*, lásd FEHÉR 1997.

kifejtette az elsődleges igazságot.[17] Akik az ő tanítását örökül kapták, a dharma-természet iskola[18] nevet viselik.

昔佛滅度後,十有三世至龍樹。始用文字廣第一義諦。嗣其學者號法性宗。

A Yuan [nemzetség által alapított] Wei-[19] és a Gao [nemzetség által alapított] Qi-dinasztiák[20] idejében élt egy Shi Huiwen[21] nevű szerzetes, aki csendben megértette [Nágárdzsuna tanítását], majd átadta azt a Nanyue-beli [Hui]si nagy mesternek. A három meditáció[22] tanítása tőlük ered.

---

[17] Az elsődleges, első rendű vagy legfelsőbb igazság *(di yi yidi)* az üresség tanítása, amely Nágárdzsuna filozófiájának alappillére.

[18] A buddhizmus iskoláinak dharma-természet és dharma-jelleg (*faxiangzong* 法相宗) iskolákra való felosztása Kínában ment végbe, és ez a két fogalom széles körben elterjedt a kelet-ázsiai buddhizmusban. A hagyomány a két fogalom megalkotását és a kínai buddhizmus iskoláinak egyik vagy másik csoportba sorolását a huayan iskolához tartozó Fazang 法藏 (643–712) nevéhez fűzi. Fazang valóban használta a *faxiangzong* elnevezést Xuanzang 玄奘 (600–664) jógácsára tanításaira, de HAMAR bebizonyította, hogy a dharma-természet és dharma-jelleg megkülönböztető elnevezés alkalmazása valójában Chengguan 澄觀 (738–839) műve volt. Chengguan rendszerében a *faxiangzong* (dharma-jelleg irányzat) a mahájána kezdetleges tanításait foglalja magába, és általában a jógácsára tanítások sorolhatók ebbe a kategóriába, míg a *faxingzong* (dharma-természet irányzat) a mahájána végső tanításait foglalja magába, és általában a madhjamaka és a tathágatagarbha tanítások sorolhatók ebbe a kategóriába. Lásd HAMAR 2007.

[19] A tuoba (tagbacs) Yuan nemzetség által alapított Keleti Wei-dinasztia (534–550).

[20] A Gao család által alapított Qi-dinasztia az Északi Qi-dinasztia (550–557).

[21] Huiwen 534–558 között élt. A tiantai iskola hagyományos nézete szerint Huiwen az iskola második pátriárkája, de valójában csak a tiantai előfutárának tekinthető. A hagyomány szerint Huiwen egy Nágárdzsunának tulajdonított mű (a *Dazhidulun*) olvasásakor érte el a megvilágosodás, ezért tekinthető Nágárdzsuna tanítványának. Ez a magyarázat a mester–tanítvány láncolat Buddháig való visszavezetésében játszott kulcsszerepet. Huiwen és Huisi mindketten a tiantai iskola előfutárainak tekinthetők, életükről és tanításaikról kevés adat maradt fenn.

[22] A három meditáció az üres, a függő és a közép igazságán való meditáció, szemlélődés (*kongguan* 空觀; *jiaguan* 假觀; *zhongguan* 中觀). A három igazság Nágárdzsuna két igazságának újrafogalmazása. A *paramártha szatja* a végső igazság, vagyis az üresség igazsága, a *szamvriti szatja* pedig a világi, vagyis függő igazság, ez Nágárdzsuna két igazsága, amely végső soron azonos. A két igazság közti azonosság egy harmadik, a közép igazságaként való megfogalmazása már kínai szerzetesek műve. A három igazság filozófiájáról lásd SWANSON 1989.

元魏高齊間,有釋慧文,默而識之,授南嶽思大師,由是有三觀之學。

De csak Zhizhe nagy mester [Zhiyi] volt az, aki gazdagon felvirágoztatta [ezt a tanítást] a Tiantai-hegyen, az ő útja hatalmas és csodálatos volt. A tanítás szempontjából tehát [Zhan]ran valójában Nágárdzsuna távoli [dharma-] unokája (örököse), Zhizhe ötödik generációs [dharma-] unokája (örököse), valamint a Zuoxi [-hegy] [Xuan]lang[23] mesterének dharma-gyermeke (közvetlen tanítványa).

洎智者大師蔚然興於天台, 而其道益大。 以教言之, 則然乃龍樹之裔孫也, 智者之五世孫也, 左溪朗公之法子也。

Az első bekezdés tartalma a későbbi életrajzokban is azonos, az életrajzok általános jellemzője, hogy a szerző az első bekezdésben közli a személy neveit és származási helyét. Zhipan annyit tesz hozzá, hogy mivel Zhanran Jingxiből származott, ezért tisztelői gyakran Jingxi néven szólították.[24]

A további bekezdések, melyek a tan átadását mutatják be, hiányoznak Shiheng és Zhipan Zhanran-életrajzából. *A kilenc tiantai pátriárka életrajza* című mű teljes egészében erről a kilenc pátriárkáról szól, tehát érthető, hogy a Zhanran-életrajz elején nem tesz említést róluk, hiszen sokkal részletesebben, külön-külön tárgyalja a Zhanrant megelőző nyolc pátriárka életrajzát. A kilenc pátriárka a következő: Nágárdzsuna (Longshu 龍樹, Kr. u. 2. sz.), Huiwen 慧文 (534–558), Huisi 慧思 (515–577), Zhiyi 智顗 (538–597), Guanding 灌頂 (561–632), Fahua Zhiwei 法華智威 (meghalt: 680), Huiwei 慧威 (634–713), Xuanlang 玄朗 (673–754) és Zhanran 湛然 (711–782). A tiantai iskola alapjait valójában Zhiyi fektette le, aki a tiantai filozófia legkiemelkedőbb személyisége, ebből a meggondolásból helyesebb őt nevezni első pátriárkának.[25] A hagyomány azonban úgy tartja számon,

---

[23] Xuanlang 玄朗 (673–754) a hagyomány szerinti nyolcadik tiantai pátriárka volt, aki közvetlen mester–tanítványi láncon keresztül kapta örökségül Zhiyi tanításait, a következőképpen: a Zhiyi szóban elhangzott tanításait lejegyző, hűséges tanítvány, Guanding 灌頂 (561–632) lett az ötödik pátriárka. A hatodik Fahua Zhiwei 法華智威 (meghalt: 680), a hetedik pedig Xuanlang mestere, Huiwei 慧威 (634–713) volt. Zuoxi annak a hegynek a neve, ahová Xuanlang visszavonult meditációt gyakorolni, leggyakrabban ezen a néven említik őt. A Zuoxi-hegy Zhejiang tartomány középső részén található, ma ott látható a Xuanlang emlékét őrző Zuoxi kolostor.

[24] *Fozu tongji:* 時人尊其道因以為號 (T49: 2035: 188c6).

[25] PENKOWER Zhiyit nevezi első pátriárkának, így nála Zhanran hatodik pátriárkaként szerepel. Azonban az eredeti kínai életrajzi forrásokban (*Song gaoseng zhuan, Fozu tongji* stb.) Zhanrant kilencedik pátriárkaként

hogy Zhiyi csupán a negyedik pátriárka volt, és az iskola kezdeteit az indiai Nágárdzsuna nevéhez fűzi. Nágárdzsuna semmiképpen sem tekinthető a tiantai iskola valós alapítójának, hiszen közel négy évszázad telt el Nágárdzsuna korától a második tiantai pátriárka megjelenéséig. A tiantai iskola ezzel az elmélettel kívánta igazolni legitimitását, és a tanítások hiteles eredetét, visszavezetve azt a Buddháig. A pátriárkák vonalának megállapítása későbbi fejlemény, Guanding volt az első, aki kísérletet tett arra, hogy a tanítások eredetét Buddhához kösse.[26] Zhanran korában és azt követően ez a törekvés rendkívül fontossá vált a riválisan chan iskola egyre növekvő népszerűsége, illetve a chan által hirdetett közvetlen mester–tanítvány kapcsolat fontossága miatt.

Zhiyi tanításait hűséges tanítványa, Guanding jegyezte le, így keletkeztek a tiantai iskola alapművei,[27] ezt követően Zhanran megjelenéséig nem születtek írásművek sem a három köztes pátriárka, sem a Zhiyi iskolájához tartozó más szerzetesek tollából, ezért ez az időszak a hanyatlás korszakaként szerepel a tiantai iskola történetében.[28]

II. Zhanran fiatalkora és elhívatása (711–748)

[Zhanran] családja konfuciánus volt. „Egyedül én akarom meghaladni a közönséges világot!" [– mondta Zhanran]. A gyerekektől [gyerekes dolgoktól] távol tartotta magát, [mert] más volt, mint az átlagos [gyerekek].

家本儒墨。“我獨有邁俗之志。”童丱邈焉,異於常倫。

(*jiuzu* 九祖) említik, és ezt a hagyományt a modern kínai nyelvű munkák is tiszteletben tartják, ezért helyesebbnek tartom a hagyományt követve kilencedik pátriárkának nevezni Zhanrant.

[26] PENKOWER 1993: 148.

[27] A tiantai iskola három fő műve a következő: *Nagy lecsendesedés és szemlélődés* (*Mohe zhiguan* 摩訶止觀, T 46: 1911), *A Lótusz szútra szövegelemzése* (*Miaofa lianhua wenju* 妙法蓮華經文句, T 34: 1718) és *A Lótusz szútra rejtélyes jelentése* (*Miaofa lianhua xuanyi* 妙法蓮華經玄義, T 33: 1716). Zhanran mind a háromhoz több kommentárt is írt. Az első a meditáció két alapvető formájával foglalkozik, a másik kettő pedig a *Lótusz szútrá*hoz írott kommentár. A tiantai iskola szerint a *Lótusz szútra* tartalmazza Buddha végső, tökéletes tanítását.

[28] PENKOWER 1993: 30–33.

Amikor húszéves elmúlt, megkapta a szútrák tanítását Zuoxitól (Xuanlangtól, Zuoxi Langgong mestertől). [Zuoxi,] miután beszélgetett vele, nagyon meglepődött. Egy másik napon ezt mondta [Zhan]rannak: „Mit álmodtál?" [Zhan]ran ezt válaszolta: „Nem olyan régen, egy éjszaka azt álmodtam, hogy szerzetesi köntös volt a vállamon, két kereket vittem a hónom alatt, és egy hatalmas folyóban mentem." Zuoxi ezt mondta: „Ó! Vajon nem a lecsendesedés és szemlélődés két módszerével[29] kell majd kimentened a lények millióit a születés és halál völgyéből (a szamszárából)?!"

年二十餘,受經於左溪。 與之言,大駭。 異日謂然曰,"汝何夢乎?"然曰,"疇昔夜夢披僧服,掖二輪,遊大河之中。"左溪曰: "嘻!汝當以止觀二法,度群生於生死淵乎?!"

Ezután [Zuoxi] megtanította [Zhanrannak] a lecsendesedés és szemlélődés [módszerét], úgy, ahogy az ő mestere [Huiwei] is átadta azt neki. [Zhan]ran erénye kikristályosodott és kifinomult lett, szellemének (tudásának) éle ragyogott és kiemelkedett, az ő gazdag tudása mély tettekben nyilvánult meg, életenergiáját a bölcsesség alkalmazásának szentelte, szívében pedig egyesült a végtelennel. Ezt elérve visszavonult írástudóként kezdte el hirdetni a tant. Tanítványai örömmel követték őt, hasonlóan a patakok sokaságához, melyek egy nagy folyóba sietnek.

乃授以本師所傳止觀。 然德宇凝精,神鋒爽拔。 其密識深行, 冲氣慧用。 方寸之間,合於天倪.至是,始以處士傳道。學者悅隨,如群流之趣於大川也。

---

[29] A lecsendesedés, *zhi* 止 és a szemlélődés, *guan* 觀 (*samatha* és *vipasjaná*) a meditáció két típusa. Az előbbi az aktív tudat kiküszöbölését és a gondolatok lecsendesítését célozza meg, az utóbbi pedig a jelenségek megfigyelését, elemzését és ezáltal a tudat megtisztítását. A tiantai gyakorlat egymás kiegészítéseként kezeli a kettőt, a lecsendesedés során a tudat megnyugszik és eredendően tiszta, megvilágosodás-természetében időzik, ezután a meditáló ezzel a tiszta tudattal világít rá a világban létező dolgokra, felismerve azok valódi természetét *(szvabháva)*. Zhiyi a *Lótusz szútra* tanulmányozása mellett nagyon nagy figyelmet szentelt a *zhiguan* meditáció módszerének, *A nagy lecsendesedés és szemlélődés (Mohe zhiguan)* című művében a tökéletes és hirtelen *zhiguan* (*yuandun zhiguan* 圓頓止觀) meditációt tanítja, amely jellegzetesen kínai, tiantai tanítás. Zhiyi az indiai eredetű *samatha* és *vipasjaná* fogalmak kínai megfelelőjét sokkal tágabb értelemben használja, mint amit azok eredetileg jelentettek. Zhiyi értelmezésében a *zhiguan* a buddhista vallásgyakorlat egészét magába foglalja, beleértve az erkölcs *(síla)* és a bölcsesség *(pradnyá)* művelését is. Ez a tanítás nemcsak Zhanranra volt nagy hatással, hanem a kínai buddhizmus többi iskolája is nagy becsben tartotta. DONNER–STEVENSON 1993: 3–13. A tiantai buddhizmus *zhiguan zong* 止觀宗, vagyis „lecsendesedés és szemlélődés irányzat" néven is ismert.

A *Song gaoseng zhuan* nem említi Zhanran születésének idejét, de leírja halálának évét (782) és azt is, hogy ekkor hetvenkét éves volt, ebből arra tudunk következtetni, hogy 711-ben született. A *Fozu tongji* közvetlenül is megadja Zhanran születésének évét, eszerint Ruizong császár Jingyun korszakának második évében, vagyis 711-ben született.[30]

Mindhárom forrás említést tesz arról, hogy konfuciánus családban született, és különleges gyermek volt, de többet nem árulnak el gyermekkori tanulmányairól és a konfucianizmushoz való viszonyáról. A szöveg utolsó részéből azonban megtudjuk, hogy Zhanrannak konfuciánus körökben is voltak tisztelői és követői, közülük a legfontosabb a Hanlin akadémikus Liang Su volt, aki Zhanran sírfeliratának megírását kapta feladatául, és amelynek szövegét Zanning idézi.

A következő esemény, amiről a *Song gaoseng zhuan*ból értesülünk, az, hogy miután Zhanran elmúlt húszéves, megkapta a szútrák tanítását Zuoxi Xuanlangtól. A *Tiantai jiuzu zhuan*ban található Zhanran-életrajz utolsó tartalmi egységében Shiheng a Kaiyuan kolostor kis kőtáblájára vésett szöveget idézi. Ennek egyik mondata arról számol be, hogy mielőtt Zhanran Xuanlang mesterrel találkozott volna, egy Fangyan[31] nevű szerzetestől már megkapta a *Nagy lecsendesedés és szemlélődés* szövegét. A kis kőtábla első mondata így hangzik:

A Kaiyuan korszak tizenhatodik évének (728) elején [én, Zhanran] a Zhe [vidékének] keleti részén vándoroltam, és mestert kerestem, akit a tanításról kérdezhettem volna. [A Kaiyuan korszak] huszadik évében (732) a Dongyang [prefektúrabeli] Jinhuában találkoztam Fangyan apáttal.[32] [Fangyan] kifejtette [számomra] a tiantai alaptanításait, és átadta a *Nagy lecsendesedés és*

---

[30] *Fozu tongji*: 睿宗景雲二年生 (T49: 2035: 188.c8). Ruizong császár Jingyun korszaka: 710–711. A kínai hagyomány szerint születésének pillanatában egyévesnek minősül az ember, ebből ered az egy év eltérés.

[31] Fangyanről csak annyit lehet tudni, hogy Zhanran első tanítója volt. Ebben a szövegrészletben az áll, hogy Zhanran 732-ben találkozott Fangyan apáttal, majd ezután Xuanlanggal, a *Fozu tonji* viszont eltérő adatot közöl, eszerint Zhanran a Kaiyuan korszak tizennyolcadik évében, vagyis 730-ban kezdett el Xuanlangtól tanulni, és azt is hozzáteszi, hogy ebben az évben húszéves volt. Abban mindhárom forrás egyetért, hogy Zhanran húszéves kora után lett Xuanlang tanítványa. Zhanran 731-ben lett húszéves (a kínai életkorszámítás szerint), tehát valószínűbb, hogy a *Tiantai jiuzu zhuan* (vagyis az idézett kis kőtábla szövege) a pontosabb ebben a tekintetben.

[32] A Zhe vagy Zheyou térség a mai Zhejiang tartomány területén fekszik, és itt található Jinhua is.

szemlélődés [szövegét] és egyéb szövegeket. Ezután Zuoxi [Xuanlang] nagy mesternél tanultam. [Xuanlangtól] megkaptam a leglényegesebb tanításokat, de úgy éreztem, hogy tudásom nem elég világos. Mindent, amit hallottam vagy láttam, tussal papírra vetettem…"

開元十六年首,遊浙東,尋師訪道。 至二十年,於東陽金華遇方巖和尚。 示以天台教門,授止觀等本。 遂求學於左谿大師。 蒙誨以大旨,自惟識昧。 凡所聞見,皆紀於紙墨。[33]

Zhipan nem említi ugyan a Kaiyuan kolostorbeli kis kőtáblát, de valószínűleg innen vette át a történetet. Míg Shiheng az életrajz végére illeszti be ezt az epizódot, Zhipan beépíti a történetbe, az események kronológiáját követve:

[Amikor Zhanran] tizenhét éves lett (Ruizong császár Jingyun uralkodási időszakának második évében [711] született, tehát Xuanzong császár Kaiyuan uralkodási időszakának[34] tizenötödik évében [727] tizenhét éves kellett legyen), a tan felkutatásáért a Zheyou [térségbe ment]. Találkozott a Jinhuabeli Fangyannel, akitől megkapta a lecsendesedés és szemlélődés tanítását.[35]

年十七 (睿宗景雲二年生。 至玄宗開元十五年, 當十七歲) 訪道浙右。 遇金華方巖, 授以止觀之法。

Zhipan ezután számol be arról, hogy Zhanran húszéves kora után kezdett el Zuoxi Xuanlangtól tanulni. Zhanran álmát és Xuanlang álomfejtését mindhárom forrás idézi, majdnem szóról szóra, a variációkban csupán néhány írásjegy különbözik, de ez nem változtat a szövegrészletek jelentésén. A szerzetesi életrajzok gyakori motívumai a csodálatos események, próféciák vagy jövőbe mutató álmok. Zhanran álmával a szerző azt kívánja bizonyítani, hogy a mester elhívatása előre elrendelt, égi eredetű volt.

Zanning költői megfogalmazásban írja le Zhanran lelki átváltozását és felmagasztosulását, mely minden bizonnyal a meditáció két alapvető formájának elsajátítása és gyakorlása folytán következhetett be. Shiheng majdnem szóról szóra veszi át Zanningtől ezt a részletet, Zhipan azonban nem tesz róla említést. A lecsendesedés és szemlélődés módszere a tiantai iskola egyik legfontosabb tanítása, átfogó rendszerezése Zhiyi egyik fő művében, a *Nagy lecsendesedés és*

---

[33] T51: 2069: 103.a20–22.

[34] Xuanzong császár Kaiyuan korszaka: 713–741.

[35] T49: 2035: 188, c7–9. A *Fozu tongji* jellemzője, hogy az eredeti szöveg zárójeleket tartalmaz, amely magyarázatot, pontosítást vagy többletinformációt közöl.

*szemlélődés*ben (*Mohe zhiguan* 摩訶止觀) található. A tiantai közösségek az ebben leírtak szerint gyakorolták és tanították a meditáció két módszerét. Zhanran nagy becsben tartotta ezt a szöveget, tanította, magyarázta és több kommentárt is írt hozzá. Az életrajzokból az derül ki, hogy Zhanran nagyobb jelentőséget tulajdonított ennek a szövegnek és a benne foglalt tanításoknak, mint a *Lótusz szútrá*hoz írt kommentároknak.

Végül arról is mindhárom szerző beszámol, hogy Zhanran világi buddhistaként kezdett el *zhiguan* meditációt tanítani. Shiheng pontosan a fent idézett részlet szerint írja ezt le, Zhipan viszont más megfogalmazásban, az ő változatában Zhanran kifejezetten a szemlélődés tanítását hirdette.[36]

III. Zhanran szerzetesi élete (748–782)

III.1. Korai korszak (748–754)

[Zhanran] a Tianbao[37] uralkodási időszak kezdeti éveiben[38] levetette írástudói köntösét, és [neve] felvétetett a szerzetesek lajstromába. Ezután Yuezhouba[39] ment, hogy részt vegyen Tanyi vinaja mester[40] dharmagyűlésén,

---

[36] *Fozu tongji:* 遂以處士服受教觀之道 (T49: 2035: 188.c13–14).

[37] A Tang-kori Xuanzong 玄宗 császár harmadik uralkodási korszaka (*nianhaó*ja) volt a Tianbao (742–756).

[38] A *chunian* kifejezés első évet is jelenthetne, a továbbiakban azonban az áll a szövegben, hogy Zhanran a Jianzhong korszak harmadik évében, 782-ben halt meg, és azt is hozzáteszi, hogy ekkor 74 éves volt, szerzetesi életkora *(fala)* pedig 34 év volt. Ha visszaszámolunk, azt kapjuk, hogy Zhanran 748-ban tehette le a szerzetesi fogadalmakat, nem pedig a Tianbao korszak első évében, 742-ben. Ezért fordítottam a *chunian*t kezdeti éveknek és nem első évnek. Továbbá a *Fozu tongji* párhuzamos szövegrészletében az áll, hogy Zhanran a Tianbao korszak hetedik évében, vagyis 748-ban tette le a szerzetesi fogadalmakat, tehát ez a helyes évszám.

[39] Yuezhou a mai Zhejiang tartományban, Shaoxing város helyén feküdt.

[40] Tanyi (692–771) a vinaja iskola Dongta 東塔 aliskolájához tartozott, szerzetesi regulákat tanító, koreai származású mester volt. A Kaiyuan kolostor 開元寺 főszerzetesének is kinevezték. Számos híres szerzetes tanult nála, például a huayan iskola pátriárkája, Chengguan 澄觀 (738–839) is. Chengguan Zhanran fiatalabb kortársa volt, és az életrajzok tanúsága szerint többször is találkoztak. 775-ben Chengguan Suzhouba ment, hogy Zhanrantól tiantai meditációt tanuljon, és a *Lótusz*, a *Vimalakírti* és más szútrák kommentárjait tanulmányozza. Chengguan neve nem jelenik meg

ahol széleskörűen tanulmányozta a megtartandó [előírások] és elkerülendő [vétségek] szabályrendszerét (a vinaját).

天寶初年,解逢掖而登僧籍。遂往越州曇一律師法集,廣尋持犯開制之律範焉。

Később a Wu prefektúrabeli Kaiyuan kolostorban népszerűsítette a lecsendesedés és szemlélődés [tanát]. Nemsokára rá [Xuan]lang mester eltávozott az élők közül.[41] [Zhanran] fölemelte a [tiantai tanítások] titokzatos tárházát, és egyedül kóborolt vele Délkelet[-Kínában].

復於吳郡開元寺,敷行止觀。無何朗師捐代,挈密藏獨運於東南。

Miután közel húsz évet töltött el Xuanlang mester mellett tanulással, meditációs gyakorlatok végzésével és tanítással, Zhanran csak harmincnyolc éves korában tette le a teljes szerzetesi fogadalmat, az általános gyakorlathoz képest nagyon későn.[42] A szerzetessé avatás színhelyét csak a *Fozu tongji* említi, amely így ír erről az eseményről:

A Tianbao korszak hetedik évében (748) először vetette le írástudói köntösét, és öltötte magára a szanghátit (a szerzetesek öltözékét). (Ebben az évben harmincnyolc éves volt. A szerzetesi fogadalmakat a Yixing-beli Jun-hegy vidékén lévő Jingle kolostorban[43] tette le. A levetett köntös a konfuciánus írástudók posztóruháját [jelenti], a szangháti rongydarabokból varrott szerzetesi ruhaként fordítandó.[44] [Zhanranét] huszonöt darabból [varrták]).[45]

天寶七載,始解縫掖著僧伽梨。(時年三十八。受業於宜興君山鄉淨樂寺。縫掖儒士布衣,僧伽梨,翻為大衣。二十五條也)。

Tanyi vinaja mesternél folytatott tanulmányairól mindhárom forrás beszámol. Miután a szerzetesi regulák rendszerét kellőképpen

---

a tanítványok között Zhanran életrajzaiban, de Yuanhao életrajzában – akiről még szó lesz a továbbiakban – Chengguan tanulótársként szerepel. HAMAR 1998: 44–48; HAMAR 2002: 38.

[41] Xuanlang életrajzából tudjuk, hogy 754-ben, nyolcvankét éves korában halt meg.

[42] A tanoncok általában húszéves koruk körül tették le a szerzetesi fogadalmat. PENKOWER 1993: 59.

[43] A Jingle kolostor Zhanran születési helyéhez, Jingxihez közel található.

[44] A szangháti rongydarabokból összevarrt szerzetesi ruha, a darabok számának rangjelölő szerepe van. Összesen kilenc fokozat létezik: három alacsony fokozat 9, 11 és 13 darabból álló ruhával, három középső fokozat 15, 17 és 19 darabbal, és három felső fokozat 21, 23 és 25 darabból álló ruhával. Zhanran tehát a legmagasabb fokozatú szerzeteseknek járó ruhát kapta.

[45] A szöveg forrása: *Fozu tongji*, T49: 2035: 188.c14–15.

elsajátította, figyelme újra a lecsendesedés és szemlélődés tanítása felé fordult. A Kaiyuan kolostorban a lecsendesedés és szemlélődés módszerét gyakorolta, valamint Zhiyi *Mohe zhiguan* című művét tanította és magyarázta. Ez volt az első olyan szöveg, amelyet Zhanran szerzetes tanítóként magyarázott és tanított. Már fiatalkorában, Fangyan irányítása alatt megismerkedett a lecsendesedés és szemlélődés módszerével, később pedig nagyon nagy fontosságot tulajdonított ennek a szövegnek, és számos kommentárt írt hozzá. Elmondható róla, hogy ez a szöveg Zhanran egész életét végigkísérte, és nagyban befolyásolta tanítói tevékenységét. Zhanran hátrahagyott műveiből az is kiderül, hogy az elméleti tanításokat a *zhiguan* meditáció megértéséhez vezető eszköznek tartotta, és alárendelte annak.[46]

Xuanlang 754-ben halt meg, ekkor Zhanran negyvennégy éves volt. Xuanlang halála után robbant ki Kínában An Lushan 安祿山 felkelése (755–763), amely jelentős csapást mért a buddhista közösségekre.[47] Mindhárom életrajz szerint Zhanran ekkor Kína délkeleti területein utazott egyik helyről a másikra, magával menekítve a birtokában levő szövegeket, amelyeket megőrzött és tanított. Az életrajzok nem említik az An Lushan-felkelést, de több mint valószínű, hogy az általános zűrzavar és csatározások miatt kellett Zhanrannak egyik helyről a másikra vándorolnia.

III.2. Zhanran tanításai

[Zhanran] így szólt tanítványaihoz: „Tudom, hogy a helyes utat nehéz követni.[48] A régi bölcsek nyugalmukban a létezők gyökerét szemlélték, és amikor cselekedtek, harmóniában voltak a létezőkkel.[49] E kettő (nyugalom és

---

[46] PENKOWER 1993: 70.

[47] Ebben az időszakban számos kolostort leromboltak, és a harcokban sok szöveg elveszett, a szerzetesi levelek áruba bocsátása az államkincstár kisegítése érdekében pedig erkölcsileg rombolta a szanghát.

[48] Zhanran első mondata egy írásjegy kivételével megegyezik *A közép mozdulatlansága* (*Zhongyong* 中庸) negyedik bekezdésével: „Tudom, hogy a helyes utat nem követik. 道之不行也，我知之矣." (TŐKEI 1962: I. 198.)

[49] A *Fozu tonggji* az ennek megfelelő szövegrészletben a „gyökér" *(ben)* írásjegyet a „visszatérés" *(fu)* írásjeggyel helyettesíti (古之至人，靜以觀其復, T49: 2035: 188.c18–19). A fordítás tehát: „A régi bölcsek nyugalmukban a létezők visszatérését szemlélték." Ez a mondat utalás a *Laozi* 老子, vagyis *Az út és az erény könyve* (*Dao de jing* 道德經) 16. fejezetére: „Elérek a teljes ürességig, megőrzöm a rendíthetetlen nyugalmat, és minden dolog maga növekszik, én meg csak szemlélem visszatérésüket (körforgásukat). Íme, minden dolog felvirágzik, s minden visszatér a gyökeréhez

cselekvés) közül egyikben sem tartózkodtak, így beléphettek a végtelenbe. A mai emberek vagy az ürességben ténferegnek, vagy pedig a léthez ragaszkodnak. Megbetegítik magukat, majd megfertőznek másokat, ezért a tan lehanyatlik. Ha valaki az igaz utat akarja választani, akkor kihez is fordulhatna rajtam kívül?" Ezért [Zhanran] magasra emelte a felsőbbrendű tant, és sokféle módon tanított.

謂門人曰: "道之難行也, 我知之矣。古先至人, 靜以觀其本, 動以應乎物, 二俱不住, 乃蹈于大方。今之人或蕩於空, 或膠於有。自病病他, 道用不振。將欲取正, 捨予誰歸?" 於是大啟上法,旁羅萬行。

Tökéletesen egyesítette a számtalan megkülönböztető tulajdonságot,[50] így ezek beleolvadtak a határtalan egységbe. Az írott szövegek segítségével valósította meg a szemlélődés [módszerét], a beszéd és hallgatás irányításával visszatért az eredethez (elérte a megvilágosodást). Továbbá a pátriárka, [Zhiyi] által hagyományozott kommentárokhoz terjedelmes magyarázatokat írt.

盡攝諸相, 入於無間。即文字以達觀, 導語默以還源。乃祖述所傳章句, 凡十數萬言。

[Azt tanította, hogy] ha a tudat számos meditáció (dhjána) [eszközével] megváltásra lel, akkor a személy nem fogja áthágni a helyes szabályokat. A három tanítás[51] egyformán ragyogott, és [tanítványainak] számtalan kétsége napról napra fogyatkozott. Az igazgyöngyöt keresők[52] és árnyékot kérdezők[53] típusa fokozatosan megértette, hogy miben áll Forma-nélküli (Wang-

---

(kezdetéhez). A gyökérhez való visszatérést nevezik nyugalomnak, erről pedig azt mondják: meghódolás a sors előtt…" TŐKEI 1962: II. 22.

50 A *xiang* jelentése: megkülönböztető tulajdonság, forma, jelenség, laksana, vagyis az a jelleg, amitől a világ jelenségei, a dharmák mind egymástól különbözőnek, egyedinek látszanak, elfedve ezáltal az ürességben való egység-természetüket.

51 A három tanítás: fegyelem, meditáció és bölcsesség.

52 A „gyöngyöt kereső" *(qiuzhu)* kifejezés a *Lü mester tavasza és ősze* (*Lüshi Chunqiu* 呂氏春秋) című mű „Kiszárítja a tavat és keresi az igazgyöngyöt" (*Jie chi qiu zhu* 竭池求珠) című példázatára való utalás. A történet a következő: „A Song-beli Huan hadügyminiszternek volt egy értékes igazgyöngye. [Huant] vétség miatt száműzték. A király elküldött egy embert, hogy megkérdezze tőle, hol található az igazgyöngy, [Huan] ezt felelte: »A tóba dobtam.« Erre a király kiszáríttatta a tavat, és kereste a gyöngyöt, de nem találta. A halak a tóban mind megdöglöttek."
(宋桓司馬有寶珠。抵罪出之，王使人問珠之所在，曰:
投之池中。於是竭池而求之，無得，魚死焉。)

53 Az „árnyékot kérdező" *(wen ying)* utalás a *Zhuangzi* 莊子 *A dolgok egyenlőségéről* (*Qi wu lun* 齊物論) című fejezetének tizenegyedik történetére. A példázat címe: „A félárnyék kérdezi az árnyékot" (*Wangliang wen ying*

xiang)[54] érdeme. A lecsendesedés és szemlélődés [tanításának] újjáéledése [Zhan]ran erőfeszítéseinek volt köszönhető.

心度諸禪, 身不踰矩。三學俱熾, 群疑日潰。求珠問影之類, 稍見罔象之功行。止觀之盛始然之力也。

A szövegrészlet Zhanran néhány tanítását, tanítványaihoz intézett szavait ismerteti. Ez a passzus sok mindenben eltér az eddig olvasott vagy a továbbiakban következő szövegrészletektől, először is nincsenek benne Zhanran életére vonatkozó adatok. A felvázolt tanítások és aforizmaszerű kinyilatkoztatások számos klasszikus konfuciánus és taoista szövegre való utalást rejtenek magukban, melyek ismerete nélkül a szövegrészletek értelmezhetetlenek. Ezenfelül a párhuzamos szövegek, amelyekre az utalások vonatkoznak, további értelmezési lehetőséget kínálnak a leírtaknak, vagy árnyalják azok értelmét. Ez a szövegrészlet bizonyíték arra, hogy a hagyományos kínai kultúra mélyen áthatotta a kínai buddhizmus világát, és nem lehet attól elkülönítve tanulmányozni.

A Zhanran szavait idéző bekezdés első mondata – „Tudom, hogy a helyes utat nehéz követni" – *A közép mozdulatlansága* (*Zhongyong* 中庸) című klasszikus konfuciánus szöveg egyik mondatával mutat

---

罔兩問影), a történet a következő: „A félárnyék megkérdezte az árnyéktól, mondván: »Egyszer jársz, máskor állsz; egyszer ülsz, máskor felemelkedsz. Hogyhogy nincs saját kezdeményezésed?« Az árnyék így felelt: »Nekem van valakim, akitől függök, s attól vagyok ilyen. S akitől én függök, annak szintén van mitől függenie, s attól olyan. Olyan vagyok én, mint a kígyó bőre vagy a cikáda szárnya. Hogyan ismerhetném meg azt, ami ilyenné tesz? Hogyan ismerhetném meg azt, ami nem tesz ilyenné?«"
(罔兩問景曰： "曩子行， 今子止， 曩子坐，今子起，何其無特操與？" 景曰： "吾有待而然者邪！ 吾所待又有待而然者邪！ 吾待蛇蚹、 蜩翼邪！ 惡識所以然？惡識所以不然？") (TŐKEI 1962: II. 74.)

[54] Wangxiang vagy Xiangwang egy képzeletbeli figura a *Zhuangzi* 莊子 *Ég és Föld* (*Tiandi* 天地) című fejezetének egyik történetében. Jelentése „forma nélküli", olyan valami, aminek mintha lenne formája, de valójában nincs. A történet a következő: „A Sárga Császár a Vörös-folyótól északra kóborolt, felmászott a Kunlun-hegy csúcsára, és dél fele nézett. A visszafelé vezető úton elvesztette csodálatos gyöngyét. Elküldte Tudást, hogy keresse meg, de az nem találta. Elküldte Messzelátót, hogy keresse meg, de az nem találta. Elküldte Legerősebbet, de az sem találta. Végül elküldte Forma-nélkülit, és Forma-nélküli megtalálta. A Sárga Császár ezt mondta: »Milyen különös! Forma-nélküli meg tudta találni!«"
(黃帝游乎赤水之北， 登乎崑崙之丘而南望， 還歸，遺其玄珠。 使知索之而不得， 使離朱所之而不得， 使喫詬所之而不得。 乃使象罔， 象罔得之。 黃帝曰：異哉!象罔乃可以得之乎!)

hasonlóságot: „Tudom, hogy a helyes utat nem követik." A következő mondatában Zhanran a régi bölcsek nagysága és kortársai érdemtelensége között von párhuzamot, a konfuciánus művekben nagyon gyakori az ilyen párhuzam. A régi bölcsek, akik nyugalmukban a létezők gyökerét (*ben* 本), vagy Zhipan változatában a létezők visszatérését (*fu* 復) szemlélték, Laozi 老子 filozófiájára emlékeztetnek. *Az út és az erény könyve* (*Dao de jing* 道德經) tizenhatodik fejezete így kezdődik: „Elérek a teljes ürességig, megőrzöm a rendíthetetlen nyugalmat, és minden dolog maga növekszik, én meg csak szemlélem visszatérésüket (körforgásukat)."[55]

A fent lefordított részlet legnehezebben értelmezhető mondata, amely a legtöbb utalást tartalmazza, a következő: „Az igazgyöngyöt keresők és árnyékot kérdezők típusa fokozatosan megértette, hogy miben áll Forma-nélküli (Wangxiang) érdeme." Az „igazgyöngyöt kereső" példázata a *Lü mester tavasza és ősze* (*Lüshi Chunqiu* 呂氏春秋) című műben található.[56] A történet főhőse fölöslegesen fáradozik, nemhogy haszna nem származik abból, amit tesz, de még azt is elveszíti, amije van, tehát a történet a balgaság és kapzsiság példázata. Az „árnyékot kérdező" példázata a *Zhuangzi* 莊子 *A dolgok egyenlőségéről* (*Qi wu lun* 齊物論) című fejezetében található.[57] Az árnyék és a félárnyék, vagyis az árnyék árnyéka, mozgásában egyaránt függ attól, aminek az árnyéka; kettejük párbeszédéből az derül ki, hogy önmagukból kiindulva tévesen látják a világot, úgy gondolják, hogy minden dolog hozzájuk hasonló, az árnyékot kérdező tehát a tévelygések és hamis nézetek rabját jelképezi. Forma-nélküli (Wangxiang) története a *Zhuangzi Ég és Föld* (*Tiandi* 天地) című fejezetében található.[58] A Sárga császár mitikus gyöngyét, mely itt a megvilágosodás szimbóluma lehet, sem tudással, sem más különös képességgel nem lehet megszerezni, csak az ürességtermészet megértésével.

A fent idézett utolsó bekezdés hiányzik a *Fozu tongji* Zhanran-életrajzából. Ehelyett Zhipan egy hosszabb szövegrészletben elemzi a Zhanran korában virágzó buddhista iskolákat, a chan, a huayan, valamint a csak-tudat irányzatokat. Az alább olvasható szövegből egyértelműen kitűnik, hogy Zhipan a tiantai iskola szemszögéből és annak védelmében mutatja be elmarasztaló hangvételben ezeket az iskolákat. Következtetésében kiemeli Zhanran érdemeit, aki fölemelte a buddhizmus igaz örökségét, és vitába szállt a tévutakat követő

---

[55] TŐKEI 1962: II. 22.
[56] Lásd 52. jegyzet.
[57] Lásd 53. jegyzet.
[58] Lásd 54. jegyzet.

iskolákkal. Egy objektív történeti munkában – amilyen a *Song gaoseng zhuan* – nem szerepel ehhez hasonló részrehajló elemzés. Az alább idézett részlet Zhipannak a tiantai iránti elkötelezettségéről tanúskodik:

[Zhanran] a tökéletes és hirtelen [tiantai] iskola minden tanítását teljes egészében kiigazította. A buddhista tudósok között, akik az azt követő több mint száz évben [éltek], hogy Zhizhe (Zhiyi) [vitában] legyőzte észak és dél [szerzeteseit], nem volt olyan [szerzetes], aki ne úgy tekintett volna magára, mint aki azonos mértékben hirdeti a meditációt és a bölcsességet; [és e kettő: meditáció és bölcsesség] tökéletesen beragyogta az egy járművet (tant).[59] Kezdetben nem létezett az egy kerék és egy szárny[60] hibás nézete.

使一家圓頓之教悉歸於正。 每以智者破斥南北之後, 百餘年間,學佛之士, 莫不自謂雙弘定慧,圓照一乘。初無單輪隻翼之弊。

Azonban a Tang-kortól kezdődően a Yuling[61] [hegység környékén] teret hódítottak a köntös- és koldulócsésze-átadók (a chan iskola), Chang'anban pedig felvirágoztak a dharma-dháturól értekezők (a huayan iskola) és a nevet és jelleget kifejtők (a jógácsára, más néven csak-tudat iskola). Ez a három (chan, huayan és jógácsára) mind látványosan és feltűnően gyakorolja a tant, hírnevük eljutott mind a kilenc égbe (mindenhova). [Hirdetőik] császárok tanítói lettek, ezért tanaik elterjedtek, és így önmagukat nevezik egy iskolának (Buddha egy, tökéletes tanának).

而自唐以來, 傳衣鉢者起於庾嶺, 談法界闡名相者盛於長安。 是三者皆以道行卓犖, 名播九重.為帝王師範, 故得侈大其學,自名一家。

---

[59] Az egy jármű a tökéletes tanítás, Buddha végső soron igaz tanítása; a tiantai-követők a tiantai iskolát értik ezen.

[60] Zhiyi az elméleti tanításokat (*jiao* 教) és a vallásgyakorlatot, meditációt (*guan* 觀) a madár két szárnyához és a szekér két kerekéhez hasonlította, a hasonlattal azt kívánva megvilágítani, hogy csakis e kettő együttes alkalmazásával érhető el szellemi fejlődés. Az Északi és déli dinasztiák korában (Nanbeichao 南北朝, 317–589) Kína északi területein a gyakorlatra, meditációra, délen pedig az elméleti tanításokra, filozófiára helyeződött nagyobb hangsúly. Zhiyi a Kínába áramló buddhista tanok szintézisét tűzte ki céljául, oly módon, hogy egyforma hangsúlyt fektetett a tanítás elméleti és gyakorlati oldalára. Ez a szimmetria műveiben is tükröződik, Zhiyi fennmaradt művei nagyjából fele-fele arányban foglalkoznak elméleti és gyakorlati tanításokkal. DONNER–STEVENSON 1993: 3–5. Az egy kerék és egy szárny hibás nézete tehát a valamelyik irányba történő elhajlást jelenti. A szerző azzal vádolja a Tang-kor népszerű iskoláit, hogy a tan vagy egyik, vagy másik aspektusára helyezik a hangsúlyt, és ezzel eltérnek a helyes iránytól.

[61] A Yuling-hegység Jiangsu és Guangdong tartományok határán található.

Így aztán a szútrákat követőknek, az értekezéseket terjesztőknek és a magyarázatokat rendszerezőknek nem maradt kihez fordulniuk. A Huayan *(Avatamszaka szútra)* magyarázói csak az ént és a Buddhát tisztelik. A *Csaktudat [sásztrát]* olvasók (jógácsára) nem ismernek el más szútrát. Ami pedig a tanításokon kívüli másfajta átadás [hirdetőit] illeti (chan), ők csak az érzelmeket fogadják el, és semmi többet.

然而宗經, 弘論, 判釋, 無歸。 講華嚴者唯尊我佛。 讀唯識者不許他經。 至於教外別傳但任胸臆而已。

A mester (Zhanran) igyekezett átmenekíteni a tanítást (a tiantai tanokat), vitatkozott [más iskolákkal], és értekezésekben fejtette ki [erre vonatkozó nézeteit. Ezeket a műveket] nevezik *Arany nyílhegy*nek (*Gyémánt nyílhegy*nek) és *[A lecsendesedés és szemlélődés] összegzésé*nek.[62] [Zhanran] teljes [életműve hasonló] Menciuszéhoz, aki Konfuciusz útját tisztelte, és elvetette Yang [Zhu] és Mo[di] szavait. [Tehát] a bölcsek ezt mondják: „Ha Jingxi (Zhanran) nem született volna meg, akkor a tökéletes értelmezés örökre feledésbe merült volna."[63]

師追援其說辯而論之。 曰金錍, 曰義例。 皆孟子尊孔道闢楊墨之辭。 識者謂: "荊溪不生則圓義將永沈矣"。

Zhipan értékeléséből kirajzolódik Zhanran hagyományosan elfogadott alakja, akinek legnagyobb érdeme a tiantai tanok Tang-kori újjáélesztése, valamint a tiantai iskola megerősítése volt. A szerző tiszteletét fejezi ki azzal, hogy Zhanrant a konfucianizmus hatalmas személyiségéhez, Menciuszhoz hasonlítja. A kínai buddhizmus különböző irányzatai a Tang-korban értek önálló, kiforrott iskolákká. A legfontosabbak a filozófiai téren kiemelkedő, elit tiantai és huayan 華嚴, valamint a nép körében hódító, a Tang-kor közepére egyre népszerűbbé váló chan 禪 és tiszta-föld (jingtu 淨土) iskolák voltak. Az iskolák képviselői egymással vitatkoztak, a császári kegyekért versengtek, és igyekeztek bebizonyítani, hogy iskolájuk a Buddha tanainak egyetlen, igaz örököse. A parázsló intellektuális légkör az iskolák által hirdetett tanok gazdagodását és a kor buddhizmusának sokszínűségét eredményezte. A szövegrészlet a tiantai iskola követői által folytatott vallási propaganda terméke, amely Zhipan korában és azt megelőzően is folyt.

---

[62] Zhanran művei közül kettő: *Jingang bei* és *Zhiguan yili*, lásd alább a Zhanran műveiről szóló részt. Az előző elméleti jellegű, témája az élettelen tárgyak buddha-természettel való rendelkezése, a második a *zhiguan* meditációt tárgyalja.

[63] *Fozu tongji*: T49: 2035: 188.c24–p.189.a6.

III.3. Kései korszak (755–782)

A Tianbao korszak végén és a Dali korszak[64] elején egymás után hívatták az udvarba császári ediktumokkal, [Zhanran azonban] betegségre hivatkozva mindannyiszor elutasította [a meghívást]. A nagy háborúk és az éhínség idejében[65] a tan átadása hol kisebb, hol nagyobb mértékben szenvedte el a [csapások] hatását.[66] A tanítványok azonban annál többen lettek, [minél pusztítóbb volt a háború és éhínség]. Reménykedve tekintettek a [kolostor] termeire és szobáira, és a [kolostort] vélték támaszuknak. [Zhan]ran kegyesen fogadta őket, és nagy gonddal vigyázott rájuk. [Zhanrannak] egy nagy darab posztó volt a ruhája, és egy fekhely az otthona. A saját példájával tanított másokat, és nagyon idős korában sem pihent meg.

天寶末, 大曆初, 詔書連徵, 辭疾不就。 當大兵大饑之際, 揭厲法流, 學徒愈繁。 瞻望堂室, 以為依怙。 然慈以接之, 謹以守之。大布而衣, 一床而居。 以身誨人, 耆艾不息。

A Zhanran életének kései korszakára vonatkozó feljegyzések a császári udvarba történő meghívások említésével kezdődnek. Nem világos, hogy pontosan mikor és hányszor hívták Zhanrant az udvarba. A *Fozu tongji* ebben a kérdésben eltérő adatokat közöl: eszerint a Tianbao (742–756) és a Dali (766–779) korszakok között kapott Zhanran háromszor meghívást, Xuanzong 玄宗 (uralkodott 712–756), Suzong 肅宗 (uralkodott 756–762) és Daizong 代宗 (uralkodott 762–779) császároktól.[67] Abban azonban mindhárom forrás egyetért, hogy Zhanran mindannyiszor visszautasította a császári kegyet, amelynek általában a szerzetesek örömmel eleget szoktak tenni, hiszen egy udvari meghívással hírnév és elismerés járt. Zhanran magatartása a világtól elvonuló, a politikai eseményektől elzárkózó szerzetesére vall, aki életét a meditáció gyakorlásának, tanítványai nevelésének és kommentárjai megírásának szenteli. Zhanran élete során kerülte a nagyvárosokat, és Zhiyivel ellentétben nem

---

[64] Daizong 代宗 császár Dali 大曆 korszaka (766–780).

[65] Az An Lushan-felkelés 安祿山 (755–763) okozta belháborúk és az ennek következtében felmerülő társadalmi problémák korszakára utal.

[66] A *qi* 揭 szó jelentése: fölemelt ruhával való átkelés sekély gázlón; a *li* 厲 jelentése: ruhában való átkelés mély gázlón, úgy, hogy a ruha beér a vízbe. Ezek a kifejezések a *Dalok könyvé*nek *Beh keserű a töklevél* című versében fordulnak elő. („Ahol mély, a ruha beér. / Szoknyát emelünk, hol sekély…" (深則厲，淺則揭) (*Klasszikus kínai költők* I: 62.) A két szó együttes jelentése: elszenvedni egy külső erő befolyását, hol kisebb, hogy nagyobb mértékben.

[67] *Fozu tongji*: 天寶大歷間(玄肅代三宗)朝延三詔。並辭疾不起 (T49: 2035: 189, a6–7).

került kapcsolatba uralkodókkal és politikai vezetőkkel, figyelmét egyedül vallási küldetésének teljesítése kötötte le. Szerény, remete életmódot folytatott, és önmegtartóztatásával mutatott példát követőinek. Az erre vonatkozó részlet mindhárom forrásban megtalálható.

A „nagy háborúk és az éhínség ideje" az An Lushan-felkelést követő zűrzavaros korszakra utal. A *Song gaoseng zhuan* nem árul el többet Zhanran utazásairól és tevékenységéről ebből a hosszú korszakból. A *Tiantai jiuzhuan*ban található, korábban már idézett kis kőtábla szövege azonban ennek az időszaknak az eseményeit is kiegészíti. A második fejezetben már idézett részlet kihagyásával a kis kőtábla szövege a következő:

Miután [Zhiyi] három fő művének kommentárjával[68] elkészült, a mester személyesen odaajándékozta ezeket a Gusu-[hegyen található][69] Kaiyuan kolostor könyvtárának. [A mester szavait] egy kis kőtáblára vésték föl, ami máig fönnmaradt. [Ami a kőtáblára írva van, én, Shiheng] is lejegyzem itt, hogy aki olvassa, annak könyörület szülessék a szívében. [A kőtáblán] ez áll:

„…A Zhide korszak[70] derekán (757) ebbe a kolostorba (Kaiyuan) költöztem, és mire a Kanyuan korszakba[71] értünk, [jegyzeteimből] kézirattekercseket állítottam össze. [Csak azért írtam ezeket, hogy] megóvjam magam a tévelygéstől és tévedésektől, azonban [mivel] a tan minden irányba terjed, véletlenül újra másolták [műveimet]. Most gyengének és betegnek érzem magam, és sok mindent nem tudok már megtenni, [ezért] ezt a kötetet *(Zhiguan fuxing zhuan hong jue)* a *[Fahua] xuan[yi shiqian]* és *[Fahua] shu[ji]* két kommentárral együtt, ami összesen harminc tekercs, ennek a könyvtárnak adományozom. Ha a régen élt mesterek hagyatékához egy hajszálnyit is hozzá tudtam tenni, akkor nem szegtem meg korábbi ígéretem. Remélem, hogy mind megőrződnek és átadatnak az utókornak, hogy tanulmányozhassák őket. Írta Zhanran, a srámana, a Dali korszak tizenkettedik évében (777), az ősz első havában."

述三部記成, 師親書寄姑蘇開元寺大藏。 語刊小石碑, 至今存焉。 亦錄於此, 庶見慈悲為人之心也。 其又曰: "…暨至德中, 移隸此寺, 乾元已來, 攢成卷軸。 蓋欲自防迷謬, 而四方道流,偶復 傳寫。 今自覺衰疾,諸無所任, 留此本兼

---

[68] Zhanran három legjelentősebb alkotása a Zhiyi három fő művéhez írott alkommentár. *A Lótusz szútra rejtélyes jelentésé*hez írott kommentár a *Fahua xuanyi shiqian* 法華玄義釋籤 (T33: 1717), *A Lótusz szútra szövegelemzésé*hez írott kommentár a *Fahua wenju ji* 法華文句記, más néven *Fahua shuji* 法華疏記 (T34: 1719), a *Nagy lecsendesedés és szemlélődés*hez írott kommentár a *Zhiguan fuxing zhuan hong jue* 止觀輔行傳弘訣 (T46: 1912).

[69] Jiangsu tartomány délnyugati részén található hegy.

[70] Suzong császár Zhide uralkodási időszaka: 756–758.

[71] Suzong császár Kanyuan uralkodási időszaka: 758–760.

玄.疏兩記共三十卷，以寄此藏。儻於先　師遺文,碑[裨]補萬一，則不負比來之誠。 幸眾共守護,以貽後學。 大曆十二祀孟秋,沙門湛然記."[72]

A kis kőtábla szövegéből megtudjuk, hogy a vándorlások korszakában Zhanran hosszabb ideig tartózkodott a Kaiyuan kolostorban. Az ekkor már szép hírnévnek örvendő, császári meghívásokat visszautasító Zhanran szavai rendkívüli szerénységről tanúskodnak. A *Fozu tongji* nem ír Zhanran Kaiyuan kolostorban való tartózkodásáról, közöl azonban egy olyan történetet, melyről bebizonyosodott, hogy valótlan. Az alábbi részlet a császári meghívásokról tudósító bekezdés után található a szövegben:

A mester először Lanlingben[73] tartózkodott. Egyszer a Jianghuai [térség] negyven híres szerzetesével együtt elzarándokolt a Wutai-[hegyre].[74] Ekkor történt, hogy Bukong[75] tripitaka [mester] tanítványa, Hanguang[76] így szólt a mesterhez (Zhanranhoz): „Régebben, amikor Bukongot követve Indiában utaztam, találkoztam egy indiai szerzetessel, aki ezt mondta: »Hallottam, hogy a nagy Tang [Birodalomban] létezik a tiantai [iskola] tanítása, [mely által] megismerhető a részrehajló [függő igazság] és a tökéletes [igazság], megkülönböztethető a hamis és az igaz, [valamint] világossá válik a lecsendesedés és szemlélődés [gyakorlata]. Lehetséges lenne lefordítani ezeket [a tanításokat], és elhozni erre a vidékre (Indiába)?«" A mester (Zhanran) meghallva ezt, sóhajtott, és ezt mondta: „Vajon nem mondható erre az, hogy ha a Középső Országban elvész a tan, akkor keressük azt a négy környező irányban?"[77] Később [Zhanran] visszatért a [Tian]tai hegyre.

師始居蘭陵。 嘗與江淮名僧四十人, 同禮五臺。 有不空三藏門人含光白師曰: "頃從不空遊歷天竺，見梵僧云: "聞大唐有天台教迹，可以識偏圓,簡邪正，明

---

[72] *Tiantai jiuzu zhuan*: T51: 2069: 103.a18–b1.

[73] Több Lanling nevű helység is ismert ebből a korból, kettő a mai Shandong tartomány területén, egy a mai Jiangsu tartomány területén, így nem tudhatjuk biztosan, hogy Zhanran hol tartózkodott pontosan. PENKOWER 1993: 101.

[74] A buddhizmus négy szent hegye közül az egyik, fő temploma 471 és 500 között épült. A mai Shanxi tartományban található, ma is sokak által látogatott szent hely.

[75] Híres tantrikus mester, más néven Amoghavadzsra (705–774).

[76] Hanguang (662–732).

[77] A Középső Ország itt Indiát jelenti. Zhanran szavai utalást tartalmaznak a következőkre: *1. Zuozhuan* 左傳: „Konfuciusz mondta: »Ha az Ég Fia elveszíti a hivatalokat, tanulja meg azt a négy barbár [néptől]!«" (孔子曰: 天子失官， 學在四夷。) *2. A Kései Han-dinasztia keleti barbárokról szóló krónikájának előszava* 後漢東夷傳序: „Ha a Középső Birodalomban [Kínában] kihalnak a rítusok, keressük azokat a négy barbár [népnél]!" (中國失禮求之四夷。)

止觀。 可能譯之, 至此土耶?" 師聞之歎曰:"可謂中國失法求之四維。 "晚歸台嶺。[78]

Erről a történetről Chen Jinhua bebizonyította, hogy nem hiteles életrajzi adat, hanem valójában Zhanran követőinek utólagos betoldása Zhanran *Fahua wenju ji* című művébe.[79] Zhanran és Hanguang Wutai-hegyen történő találkozásáról és beszélgetéséről a *Song gaoseng zhuan* is beszámol, de csak a Hanguang életéről szóló fejezetben.[80] Zanning az életrajzi gyűjtemény összeállításakor a *Fahua wenju ji*ben található betoldást másolta át Hanguang életrajzába, azonban Zhanran-életrajzában nem tett említést róla, talán azért, mert kételkedett a történet hitelességében.[81] A tiantai iskola indiai hírnevét Zanning megkérdőjelezte, Hanguang életrajzában a történetet azzal a kérdéssel zárta le, hogy vajon valóban megtörténhetett-e mindez.[82] Zhipan azonban a tiantai iskolához való hűsége folytán nem kételkedett a történet valóságában, és beleírta Zhanranról szóló életrajzába is. Tehát Zhanran és Hanguang találkozásának és beszélgetésének történetét, amelyben a tiantai iskola indiai hírnevéről esik szó, Zhanran követői találhatták ki azzal a céllal, hogy a tiantai iskola presztízsét növeljék Kínában.

IV. Zhanran búcsúbeszéde és világból való távozása

A Jianzhong korszak[83] harmadik évében (782), a második hónap ötödik napján, amikor a Folong[84] templomban tartózkodott, betegség jelei mutatkoztak rajta. Ekkor visszatekintvén ezt mondta tanítványainak:

---

[78] *Fozu tongji* T49: 2035: 189, a7–14.
[79] CHEN 1999: 24–39.
[80] Hanguang életrajza: *Song gaoseng zhuan,* T50: 2061: 879, b14–c2.
[81] A szóhasználat és mondatszerkezet hasonlósága bizonyítja, hogy Zanning a *Fahua wenju ji*ben megjelenő történetet másolta át saját művébe. CHEN azt is bebizonyítja, hogy a *Fahua wenju ji*ben megjelenő Hanguang-történet utólagos betoldás, hiszen nem illik bele abba a szövegkörnyezetbe (CHEN 1999: 28–30).
[82] *Song gaoseng zhuan:* 未聞中華演述佛教，倒傳西域，有諸乎? (T50: 2061: 879c3–4). Fordítás: „Soha nem hallottam olyasmiről, hogy egy Kínában kifejtett buddhista tanítás visszakerült volna a nyugati területekre [Indiába]. Vajon volt ilyen?"
[83] Dezong 德宗 császár első uralkodási időszaka (780–784).
[84] A Folong-templom a Tiantai-hegyen található, Zhiyi alapította.

„Az út (Buddha tana) végtelen, a [Buddha-]természet testetlen (nincs lényegi léte). Élet és halál egylényegű. Csontjaim ezen a hegyen fognak pihenni, [mert] ma estére az én karmám véget ér (meghalok). A tant magyarázva akarok tőletek búcsút venni. Tehát, az egy gondolatnak[85] nincs formája (egyedi jellemzője), ezt nevezzük ürességnek (az üres igazságának); nincs egyetlen olyan dharma (lételem), amely ne lenne teljes és tökéletes [egyediségében], ezt nevezzük függőnek (ideiglenes igazságnak); [az üres és a függő] sem nem azonos, sem nem különböző, ezt nevezzük a közép [igazságának]. A közönséges ember számára [a három igazság] a három karmikus okot[86] hozza létre, a bölcs számára pedig a három erény[87] válik belőle. Ha meggyújtasz egy kanócot, akkor az eleje és a vége hasonlóan [fog égni, de] ha besétálsz a tengerbe, akkor [érezni fogod], hogy a sekély és a mély víz áramlása különböző.[88] Ebben áll a magunk üdvéért [való cselekvés], és a mások üdvéért [való cselekvés értelme]. Jól jegyezzétek meg, [amit mondtam]!"

建中三年二月五日,示疾佛隴道場。顧語學徒曰:

"道無方, 性無體。 生歟死歟, 其旨一貫。吾歸骨此山,報盡今夕。要與汝輩談道而訣。 夫一念無相,謂之空; 無法不備,謂之假;不一不異,謂之中。 在凡為三因,在聖為三德。 爇炷則初後同相, 涉海則淺深異流。 自利利人, 在此而已。爾其志之!"

Miután befejezte a szavait, leroskadt az [ágyán lévő] asztalkára, és csendesen eltávozott a világból. [Zhanran] hetvenkét tavaszt és őszt élt meg,

---

[85] A tiantai filozófia egyik alaptétele, hogy egyetlen gondolat tartalmazza, magába foglalja az egész univerzumot, mivel minden dolognak végső természete az üresség. Ennek megfogalmazása a „háromezer világ egyetlen gondolatban" (*yi nian sanqian* 一念三千) szentencia, a háromezer világ a dharmák függő vagy ideiglenes igazság szerinti egyediségét és sokféleségét jelenti, míg az egy gondolat az egységes, mindent átható üresség-természetet.

[86] A három karmikus ok a *Szatjasziddhi sásztra* (*Chengshi lun* 成實論) szerint a következő: *1.* a teremtő ok (*sheng yin* 生因): a jó vagy rossz tettek jó vagy rossz karmát okoznak; *2.* a szokás ok (*xi yin* 習因): például a lustaság szokása lustaságot szül; *3.* a függő ok (*yi yin* 依因): például a hat érzékszerv és tárgyai együtt létrehozzák a hat érzékszervi tudatot.

[87] A három erény a következő: *1.* a tantest *(dharmakája)* erénye (*fashen de* 法身德): Buddha örök, szellemi, tanító formájához hasonló forma felvételének erénye; *2.* a bölcsesség *(pradnyá)* erénye (*bore de* 般若德): a bölcsesség erénye, mellyel mindent a maga valóságában látunk; *3.* a megszabadulás erénye (*jietuo de* 解脫德): a minden világi kötelékektől való megszabadulás és teljes szabadság erénye.

[88] Az objektív és szubjektív tapasztalás különbségére vonatkozik a hasonlat: ha kívülről szemlélünk valamit, akkor nem érzékeljük a folyamat finom árnyalatait, ha viszont mi vagyunk az esemény megtapasztalói, akkor minden apró különbséget közvetlenül érzékelünk.

szerzetesi életkora pedig harmincnégy év volt (harmincnégy évig volt szerzetes). Tanítványai sírva gyászolták, és egész testét egy pagodába temették, melyet Zhizhe nagy mester [Zhiyi] sírjának délnyugati sarkában emeltek. Bizalmas tanítványáról,[89] a Wumen-beli Yuanhaóról[90] elmondhatjuk, hogy személyesen is közel került [mesteréhez, Zhanranhoz], és közel volt az ő [tanítói] terméhez (tanításaihoz) is.

言訖隱几, 泊然而化。 春秋七十二, 法臘三十四。 門人號咽, 奉全身起塔, 衬于智者大師塋兆西南隅焉。入室弟子吳門元浩, 可謂邇其人, 近其室矣。

Zhanran halálának pontos dátumát illetően mindhárom életrajz megegyező adatot közöl. Mindhárom forrás azt írja, hogy Zhanran hetvenkét évet élt, és harmincnégy éven át volt szerzetes. A *Fozu tongji* érdekessége, hogy Zhanran szerzetesi életkorát nem harmincnégy, hanem negyvenhárom évben állapítja meg, ez nyilvánvalóan elírás, az írnok tévedésből cserélhette fel a hármas és négyes számokat, mivel az életrajz adatai szerint itt is harmincnégy év telt el Zhanran szerzetessé avatása és halála között.[91] Zhanran tanítványaihoz intézett utolsó tanbeszédének szövege – egy-két írásjegy eltérésével – azonos formában található meg mindhárom forrásban.

Búcsúbeszédében Zhanran a tiantai iskola egyik sarkalatos tantételét, a három igazság tanítását magyarázza el – ez az üres, a függő, és a közép igazsága.[92] A három igazság fogalma gyakran előfordul Zhiyi műveiben. A három igazság elméleti megfogalmazásához

---

[89] A *rushi dizi* kifejezés szó szerint azt jelenti, hogy „a terembe belépő tanítvány", vagyis a mester bizalmát élvező, közeli tanítvány, és esetleg utódjelölt.

[90] Yuanhao (meghalt: 817 vagy 818) életrajza megtalálható a *Song gaoseng zhuan*ban, közvetlenül Zhanrané után. Mielőtt Zhanran tanítványa lett volna, a déli chan iskola követője volt. Ez a részlet arra enged következtetni, hogy Yuanhao lett volna Zhanran utóda. Yuanhao életéről lásd PENKOWER 1993: 123–125.

[91] *Fozu tongji:* 言訖隱几而化。壽七十二，夏四十三 (T49: 2035: 189, a22–23).

[92] A három igazság a madhjamaka iskola szerinti két igazság újrafogalmazása. Az első kettő megfelel a Nágárdzsuna által kifejtett üres és függő igazságnak *(szamvriti szatja* és *paramártha szatja)*. Az üres igazsága szerint minden dharma végső soron ürességtermészetű, vagyis nem bír önmagában való léttel. A függő igazság szerint minden dharma konvencionális értelemben létezik, vagyis keletkezik, fennáll és megszűnik, ez az emberek által megtapasztalt hétköznapi valóság. A közép igazsága szerint az üres és a függő igazsága nem különbözik egymástól. A közép harmadik igazságként való megfogalmazása a tiantai iskola újítása, Nágárdzsuna filozófiájában nem volt szó harmadik igazságról, azonban ő is egyenlőségjelet tett az üres és a függő igazság közé.

Zhiyi a három szemlélődés (*sanguan* 三觀) módszerét rendeli, amely által ezek az igazságok megtapasztalhatóak. Ez a megközelítés az elméleti és gyakorlati tanítások egységét és egyensúlyát hangsúlyozza, amely a tiantai iskola egyik fő törekvése.

Az életrajz tanúsága szerint Zhanran kiválasztott utóda Yuanhao 元浩 nevű bizalmas tanítványa lett volna. Zhanran pátriárkai címének örökösét illetően két különböző hagyomány ismert, az egyik szerint Yuanhao, a másik szerint Daosui[93] 道邃 követte Zhanrant a pátriárkák sorában. Daosui arról híres, hogy a japán szerzetes, Saichō 最澄 (767–822) egyik kínai tanítója volt. A tiantai tanok ezoterikus változatát Saichō honosította meg Japánban, amely ott ezután virágzó és befolyásos iskolává fejlődött.

V. Zhanran művei

[Zhan]ran élete során a [tiantai] tanokat írásművekbe foglalta, [ezáltal] világosan tisztázta a korábban kétes [tantételeket],[94] és az utókor számára megnyitotta [az utat, elhárítva minden] akadályt. Tehát művei közt találhatók a következők: *Magyarázó jegyzetek a Lótusz szútra [rejtélyes jelentéséhez] (Fahua [xuanyi] shiqian),*[95] *Kommentár a Lótusz szútra [szövegelemzéséhez] (Fahua shuji; [Wenju ji]),*[96] mindkettő tíz-tíz kötetben; *Versben írott kézikönyv a Lecsendesedés és szemlélődéshez (Zhiguan fuxing zhuan hong jue),*[97] tíz kötetben; *Kiegészítő magyarázatok a Lótusz szamádhihoz (Fahua sanmei buzhu yi)*, egy kötetben; *Kiegészítés az akadályokon való mahájána meditációhoz (Fangdeng chan buque yi)*, két kötetben; *Rövid kommentár a Vimalakírti[-nirdésa szútrához] (Lüe Weimo shu)*, tíz kötetben; *Jegyzetek a Vimalakírti[-nirdésa szútra] kommentárjához (Weimo shu ji)*, három kötetben; *A „Kommentár a Nirvána [szútrához]" ismételt meg-*

---

[93] Daosui születésének és halálának éve ismeretlen, életéről lásd PENKOWER 1993: 113–118.

[94] Megmagyarázta azokat a kétes részeket, melyeket elődei tisztázatlanul hagytak.

[95] Zhiyi *A Lótusz szútra rejtélyes jelentése* (*Miaofa lianhua xuanyi* 妙法蓮華經玄義, T33: 1716) című művéhez írt kommentár, teljes címe: *Fahua xuanyi shiqian* 法華玄義釋籤 (T33: 1717).

[96] Zhiyi *A Lótusz szútra szövegelemzése* (*Miaofa lianhua wenju* 妙法蓮華經文句, T34: 1718) című művéhez írt kommentár. A *Fozu tongji*ban *Wenju ji* 文句記 néven szerepel. Teljes címe: *Fahua wenju ji* 法華文句記 (T34: 1719).

[97] Zhiyi *Nagy lecsendesedés és szemlélődés* (*Mohe zhiguan* 摩訶止觀, T46: 1911) című művéhez írt kommentár. Teljes címe: *Zhiguan fuxing zhuan hong jue* 止觀輔行傳弘訣 (T46: 1912).

határozása (Chong zhiding „Niepan shu”), tizenöt kötetben; *Az arany nyílhegy értekezés (Jin bei lun)* [más néven*: Gyémánt nyílhegy (Jingang bei)*], egy kötetben. Valamint *A lecsendesedés és szemlélődés összegzése (Zhiguan yili); A lecsendesedés és szemlélődés lényegi jelentése (Zhiguan dayi); A lecsendesedés és szemlélődés szövegelemzése (Zhiguan wenju); A nem-kettősség tíz csodálatos kapuja (Shimiao buer men)*[98] stb. [Zhanran] művei széles körben elterjedtek a világban.

然平日輯纂教法, 明決前疑, 開發後滯, 則有: 法華釋籤, 法華疏記, 各十卷; 止觀輔行傳弘訣十卷; 法華三昧補助儀一卷; 方等懺補闕儀二卷; 略維摩疏十卷;維摩疏記三卷; 重治定涅槃疏十五卷; 金錍論一卷; 及止觀義例; 止觀大意; 止觀文句; 十妙不二門等。盛行于世。

Zhanran műveinek felsorolása nem kimerítő, Zanning tizenhármat emel ki, Shiheng ugyanezeket sorolja föl, Zhipan azonban eltérő listát közöl, ő huszonnégy mű címét írja le, felsorolja a Zanning által leírt tizenhármat, és még tizenegy mű címét teszi hozzá.[99] A felsorolásban elsőként említett három mű tekinthető Zhanran legfontosabb alkotásának, ezek Zhiyi három fő művéhez írt kommentárok. Zhanran kommentárjainak nagy része a lecsendesedés és szemlélődés témakörhöz,[100] illetve a *Lótusz szútra* témaköréhez[101] íródott. Ezenkívül kommentárokat írt a *Vimalakírti nirdésa szútrá*hoz,[102] a *Nirvána szútrá*hoz[103] és az *Avatamszaka szútrá*hoz[104] is.

---

[98] A *Fahua xuanyi shiqian* kiemelt fejezetei alkotják.

[99] A művek táblázatba foglalása megtalálható: Chi 2008: 86.

[100] Ezek a művek Zhiyi *Nagy lecsendesedés és szemlélődés* (*Mohe zhiguan* 摩訶止觀, T 46: 1911) című művéhez írott kommentárok. Zhanran *zhiguan* témakörben írott, Zanning által felsorolt művei a következők: *Zhiguan fuxing zhuan hong jue* (T46: 1912); *Zhiguan yili* (T46: 1913); *Zhiguan dayi* (T46: 1914); *Zhiguan wenju* (elveszett).

[101] A *Lótusz szútra* témaköréhez írott művek Zhiyi *A Lótusz szútra szövegelemzése* (*Miaofa lianhua wenju* 妙法蓮華經文句, T34: 1718) és *A Lótusz szútra rejtélyes jelentése* (*Miaofa lianhua xuanyi* 妙法蓮華經玄義 T33: 1716) című műveihez írott kommentárok. Zhanran *Lótusz szútra* témakörben írott és Zanning által felsorolt művei a következők: *Fahua xuanyi shiqian* 法華玄義釋籤 (T33: 1717), *Fahua wenju ji* 法華文句記 vagy más néven *Fahua shuji* 法華疏記 (T34: 1719) és a *Shimiao buer men* 十妙不二門 (T46: 1927).

[102] Ezek a *Lüe Weimo shu* 略維摩疏, teljes nevén *Weimojing lüe shu* 維摩經略疏 T38: 1778; *Weimo shu ji* 維摩疏記, teljes nevén: *Weimojing shu ji* 維摩經疏記, ZZ28.

[103] Guanding *Nirvána szútrá*hoz írt kommentárját, a *Dapan Niepanjing shu* 大槃涅槃經疏 (T38: 1767) című művet egészítette ki Zhanran, ez a fent említett *Chong zhiding Niepan shu;* valamint a *Jinbei lun*, ami a *Fozu tongji*-ban *Jingang bei* 金剛錍 (*Gyémánt sztélé;* T46:1932) néven szerepel.

[104] Ezt csak a *Fozu tongji* említi: *Huayan jing gumu* 華嚴骨經目 (T36: 1742).

VI. Zhanran méltatása

Ha megvizsgáljuk [Zhan]ran mester [életét, azt látjuk, hogy szerzetesi pályafutása] a Tianbao korszakban kezdődött, és a Jianzhong korszakban ért véget. Olyan tudattal hirdette a soha nem hallott tant, amely egyedül is képes a megvilágosodásra. Vajon nincs megírva a szútrában: „Hogyan lehetséges, hogy [valaki már] ifjúkorában nagyban beteljesítette a Buddha művét?”[105] [Zhan]ran mester valóban ilyen volt!

詳其然師, 始天寶, 終建中。以自證之心說未聞之法。經不云乎: „云何於少時大作佛事?” 然師有焉。

A császári udvarból egyedül a művelt tudós, Liang Su érte el [valósította meg] az ő [Zhanran] útját [tanítását]. Ezért [Liang Su] megragadta csodálatos ecsetjét (kifinomult művészeti stílusát), és varázslatosan szép szavakat alkotott. Az [általa írt] sírfelirat így hangzik:

„Megpróbálom így elmondani: Ha szent ember nem emelkedik föl [a népből], akkor biztosan megjelenik egy kiváló ember közöttük. Miután Zhizhe [Zhiyi] átadta a tant Guandingnek, Guandinget két nemzedék [követte, míg a tan] eljutott Zuoxihez. »A világosság útja, mintha sötét lenne«,[106] és arra várt, hogy mesterem megvilágítsa. [Miután Zhanran] felszállt erre a drágaságos járműre,[107] [a tiantai tanítás] ragyogva újra felemelkedett. Azok a szerzetesek, akik tőle tanultak, és csodálatos képességekre [tettek szert,] harminckilencen voltak, továbbá azok a hivatalnokok, magas rangú és híres személyek, akik meghajoltak előtte, és elfogadták tanításait, több tucatnyian voltak. Ha a tanító szigorú és komoly, akkor közelről és távolról hozzá járulnak az emberek jóindulatáért. Ha [Zhanran] nem égi elrendelés folytán született volna, akkor hogyan is juthatott volna ilyen magasra?”

其朝達得其道者,唯梁肅學士。故摛鴻筆成絕妙之辭。彼題目云:

„嘗試論之： 聖人不興, 其間必有命世者出焉。 自智者以法傳灌頂, 頂再世至于左溪. 明道若昧, 待公而發。 乘此寶乘, 煥然中興。 蓋受業身通者, 三十有

---

[105] Az idézett mondat – egy írásjegy eltéréssel – a *Lótusz szútrá*ból (*Miaofa lianhua jing* 妙法蓮華經) származik: „云何於此少時大作佛事” (T09: 262:41.c6–7). A szövegrészlet, amelyben ez a mondat elhangzik, arról szól, hogy Buddha hallgatósága megkérdezi tőle: hogyan lehetséges az, hogy ifjú emberként beteljesítette a Buddha művét, vagyis elérte a megvilágosodást? Buddha válaszként elmagyarázza, hogy korábbi életeiben hosszú kalpákon keresztül jó karmát halmozott fel, így vált lehetségessé, hogy már fiatalkorában elérje a buddhaságot.

[106] Idézet az *Út és az erény könyvé*ből (*Daode jing* 道德經). TŐKEI 1962: II. 31.

[107] A tiantai iskola másik neve az „egy jármű iskolája” (*yi sheng jia* 一乘家), itt erre utal a szöveg.

九僧。 搢紳先生, 高位崇名, 屈體承教者, 又數十人。 師嚴道尊, 遐邇歸仁。向非命世而生, 則何以臻此。”

Megvizsgálva a nagy tudós, Liang [Su] értekezését, [azt látom, hogy] hasonlata tökéletes. Ha nem ez az ember [lett volna Zhanran], akkor hogyan is indíthatta volna meg a híres írástudót? Ha pedig nem [lett volna] az ecset [Liang Su művészete], akkor hogyan is lehetett volna kőbe vésni a kiváló bölcs [Zhanran dicséretét]? Tehát ha kinyitod a kaput, és belépsz a helyiségbe, [csak akkor] látod az ősök templomának gazdagságát. Ezért tanulmányozom ezt az esszét [Liang Suét]. De ó jaj! Még a mi [buddhista] követőink közt is gyakran akadnak olyanok, akik nem ismerik [Zhan]ran útját! A Dalok könyvében ez áll: „Szarka fészkén / Gerle fészkel.”[108] [Ezek a sorok] bizonyráillenek Liang [Su] mesterre, aki mélyen megértette a buddhizmus alapelveinek tárházát.

觀夫梁學士之論, 儗議偕齊。 非此人何以動鴻儒, 非此筆何以銘哲匠。 蓋洞入門室, 見宗廟之富。 故以是研論矣。 吁!吾徒往往有不知然之道。 詩云: „維鵲有巢,維鳩居之。” 梁公深入佛之理窟之謂歟?

A Kuaiji-beli Fahua- (Lótusz-) hegy[109] Shenyong[110] [mestere] dicshimnuszt írt [Zhanranról]. A Song-dinasztia Kaibao[111] korszakában Wu-Yue királya,[112] akinek családneve Qian volt, kutatta [Zhanran tanításait], dicsőítette [nevét], és a „Mindentudó Tiszteletreméltó” címet adományozta neki. Mennyire igaza volt!

有會稽法華山神邕作真讚。 至大宋開寶中。 吳越國王錢氏, 追重而誄之, 號„圓通尊者” 焉。 可不是歟!

Zhanran sírfeliratának megírásával a híres konfuciánus hivatalnokot és Hanlin Akadémikust, Liang Sut 梁肅 (753–793) bízták meg,

---

[108] Az idézet a *Dalok könyvé*nek „Szarka fészkén” című verséből származik. *Klasszikus kínai költők* I: 55.

[109] A mai Zhejiang tartományban található.

[110] Shenyong (719–788) is Xuanlang tanítványa, tehát Zhanran egykori tanulótársa volt.

[111] Az északi Song-dinasztia megalapítójának, Taizu 太祖 császárnak harmadik uralkodási korszaka (968–976).

[112] Wu-Yue (907–978) az Öt dinasztia korának egyik rövid életű királysága volt, nagyjából a mai Jiangsu és Zhejiang tartományok területét foglalta magában. A Wu-Yue királyságnak öt uralkodója volt, mindegyiknek Qian volt a családneve. Az a király, aki a Song-dinasztia Kaibao korszakával egy időben uralkodott, az utolsó király, Qian Chu 錢俶, más néven Zhong Yi 忠懿 volt (uralkodott 947–978). A királyság államvallása a buddhizmus volt, és utolsó királya különösképpen támogatta a tiantai buddhizmust.

aki Zhanran legjelentősebb világi követője volt. Zhanran halálát követően egy rövid ideig a tiantai iskola megőrizte hírnevét és befolyását, amiben Liang Sunak fontos szerepe volt, mivel megismertette az elit írástudó réteggel Zhanran filozófiáját.[113]

Liang Su sírfeliratát mindhárom forrás idézi, viszont a sírfelirat előtti bevezető szöveg és az utána következő bekezdés, amelyben Zanning Zhanran és Liang Su példaértékű mester–tanítvány kapcsolatát méltatja, hiányoznak Zhipan életrajzából. Shiheng ezeket a bekezdéseket is idézi, és megjegyzi, hogy ezek Zanning szavai. Zhipan nem ír Shenyong dicshimnuszáról, de beszámol arról, hogy Zhanran Wu-Yue királyától a „Mindentudó Tiszteletreméltó" posztumusz címet kapta. Ezt követően Zhipan elmesél még egy csodálatos elemekkel tarkított történetet, mely szerint Zhanran földi maradványait az égbe emelték:

A jelenleg uralmon lévő [Song-]dinasztia Yuanyou korszakának[114] elején a Yongjia-beli [Ji]zhong mester[115] elküldte tanítványait pagodát (síremléket) takarítani. A fű és bozót teljesen benőtte, és nem lehetett felismerni [a Zhanran holtteste fölé emelt pagodát]. Ekkor a Liang [Su által írott] sztélé alapján, a nagy mester (Zhiyi) sírhelyétől száz lépést tettek, és ott keresték. Felismerték [Zhanran sírhelyét, azonban] a sírbolt már üres volt, csak egy szál illatos füstölő volt ott. [Jizhong] álmában éjszaka a Xuanbi-hegy ura így szólt hozzá: „Korábban az istenség elküldte számos szolgálóját, akik kiemelték [Zhanran] egész testét, és elvitték magukkal. Nem szabad [ebben] kételkedned!" Erre aztán [Jizhong] a régi alapokra kőpagodát építtetett, hogy felismerhető legyen [Zhanran síremléke].

本朝元祐初, 永嘉忠法師遣門人掃塔。草棘荒蕪, 不能辨。即案梁氏碑, 去大師塋兆百步尋,識之,其龕已空, 唯乳香一塊耳。夜夢玄弼山君謂曰: „昨者天神遣多人, 取全身去也. 不須猶豫!" 於是即舊基建石塔,以識之.

---

[113] A Tang-kor közepén nem Liang Su volt az egyetlen konfuciánus írástudó, akire hatással volt a tiantai filozófia. Liang Su a neokonfucianizmus előfutáraként ismert Li Aóval 李翱 (kb. 772–836) baráti kapcsolatban volt, és gyakran beszélgettek tiantai tanokról. Zhanran filozófiája tehát a neokonfucianizmusra is hatást gyakorolt, különösképpen a természetről alkotott nézetei. A „régi szövegek" mozgalmához tartozó híres irodalmár, Liu Zongyuan 柳宗元 (773–819) is tanulmányozta a tiantai és chan tanításokat, és jó viszonyt ápolt híres szerzetesekkel, a *Fozu tongji* Zhanran negyedik nemzedékbeli tanítványaként tünteti föl (PENKOWER 1993: 41, 67).

[114] Yuanyou időszak: 1086–1094.

[115] Jizhong (1012–1082) a tiantai iskolához tartozó szerzetes volt, a mai Zhejiang tartomány területén lévő Yongjiában született. A *Lótusz szútrá*t, valamint a szemlélődés meditációt tanította.

Összefoglalás

Zhanran életrajzai rendkívül sokszínűek, találhatók bennük precíz, pontos történelmi és életrajzi adatok, filozófiai fejtegetések és tanítások, klasszikus kínai művekre és személyekre való utalások, vallási propagandaszövegek és hamis beszámolók – ez utóbbiak főleg a tiantai iskola követői által írt életrajzokra jellemzőek –, de találunk bennük csodálatos történeteket, profetikus álmokat is. A különböző források egybevetéséből nagy vonalakban a következő történet tárul elénk:

Zhanran konfuciánus családban született, és a későbbiekben is jó kapcsolatot ápolt konfuciánus hivatalnokokkal. Fiatalkorában világi hívőként tiantai *zhiguan* meditációt tanult Fangyan mestertől, és valószínűleg az ő ösztönzésére kereste fel Xuanlang mestert, Zhiyi tanításainak örökösét. A lecsendesedés és szemlélődés meditációs módszere, valamint az ezt tárgyaló *Mohe zhiguan* tanulmányozása, kommentálása és tanítása egész életét végigkísérte. Világi hívőként kezdett el tiantai meditációt tanítani, majd viszonylag későn, harmincnyolc éves korában tette le a szerzetesi fogadalmakat. Fogadalomtétele után Tanyi mester útmutatását követve elsajátította a vinaja rendszerét. Szerzetesként először a Kaiyuan kolostorban tanította a *zhiguan* meditációt. Xuanlang halála után, az An Lushan-felkelést követő zavaros időkben írta meg három fő művét, melyek Zhiyi három fő művéhez írott kommentárok. A vándorlás időszakában hosszabb időt töltött a Kaiyuan kolostorban, amelynek kis kőtáblája – melyet Shiheng is láthatott – Zhanran szavait őrizte. Zhanran híre a császári udvarba is eljutott, minek következtében az udvarba hívták tanítani, ami rendkívüli kitüntetésnek számított, és Zhiyi után nem volt olyan tiantai szerzetes, aki ebben a kegyben részesült volna. Zhanran mégis visszautasította, kitartott egyszerű, visszahúzódó élete mellett, és távol tartotta magát a politikai ügyektől. Zhanran kirajzolódó jelleme szerénységet, állhatatos szorgalmat, tanítványaival szembeni kedves odaadást, komolyságot és szilárd küldetéstudatot sugall. Minden életrajz igyekszik hangsúlyozni, hogy a tiantai iskola Tang-kori reneszánsza Zhanran érdeme volt, és életrajzait vagy műveit olvasva ebben mi sem kételkedhetünk.

Felhasznált irodalom

CHAPPEL, DAVID W. 1983. *T'ien-t'ai Buddhism: An Outline of the Fourfold Teachings.* Tokyo, Daiichi-Shobo.

CHEN JINHUA. 1999. *Making and Remaking History: A Study of Tiantai Sectarian Historiography.* (Studia Philologica Buddhica Monograph Series XIV.) Tokyo, International Institute for Buddhist Studies.

CH'EN, KENNETH K. S. 1964. *Buddhism in China: A Historical Survey*. Princeton, Princeton University Press.

CHI LIMEI 池麗梅. 2008. *Tōdai tendai bukkyō fukkō undō kenkyū josetsu – Keiken Tannen (Jingxi Zhanran) to sono Shikan bugyō dengu ketsu (Zhiguan fuxing chuanhong jue)* 唐代天台仏教復興運動研究序説 – 荊渓湛然とその「止 観輔行伝弘決」. Tokyo, Daizō Shuppan.

DONG PING 董平. 2002. *Tiantai zong. Yanjiu* 天台宗–研究. Shanghai, Shanghai Guji Chubanshe.

DONNER, NEAL–STEVENSON, DANIEL B. 1993. *The Great Calming and Contemplation: A Study and Annotated Translation of the First Chapter of Chih-i's Moho chih-kuan.* Honolulu, University of Hawaii Press.

FEHÉR JUDIT. 1997. *Nágárdzsuna – A mahájána buddhizmus mestere.* Budapest, Farkas Lőrinc Imre Kiadó.

HAMAR IMRE. 1998. *Kínai buddhizmus a középkorban – Cs'eng-kuan élete és filozófiája.* (Történelem és kultúra 15.) Budapest, Balassi Kiadó–Orientalisztikai Munkaközösség.

HAMAR IMRE. 2002. „A Religious Leader in the Tang: Chengguan's Biography" In *Studia philologica Buddhica Occasional Paper Series XII*. Tokyo, International Institute for Buddhist Studies.

HAMAR IMRE. 2004. *A kínai buddhizmus története*. Budapest, ELTE BTK Keletázsiai Tanszék.

HAMAR IMRE. 2007. „A Huayan Paradigm for Classification of Mahāyāna teachings: The Origin and Meaning of Faxiangzong and Faxingzong." In IMRE HAMAR (ed.) *Reflecting Mirrors: Perspectives on Huayan Buddhism*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 195–220.

HAMAR IMRE. 2009. „Egy Nāgārjuna-mű a Csoma-gyűjteményben – *A függően keletkezés.*" *Távol-keleti Tanulmányok* I./1: 27–42.

HAN HUANZHONG 韩焕忠. 2005. *Tiantai panjiao lun* 天台判教论. Chengdu, Bashu Shushe.

HURVITZ, LEON. 1960–1962. *Chih–I (538–597): An Introduction to the Life and Ideas of a Chinese Buddhist Monk.* (Mélanges Chinois et Couddhiques XII.) Bruxelles, Institut Belge des Hautes Études Chinoises.

Klasszikus kínai költők I–II. Válogatta, szerkesztette és életrajzi jegyzetekkel ellátta CSONGOR BARNABÁS–TŐKEI FERENC. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1967.

NG YU-KWAN. 1993. *T'ien-t'ai Buddhism and Early Madhyamika.* Honolulu, University of Hawaii Press.

PAN GUIMING 潘桂明–WU ZHONGWEI 吴忠伟. 2001. *Zhongguo Tiantaizong tongshi* 中国天台宗通史. Nanjing, Jiangsu Guji Chubanshe.

PENKOWER, LINDA L. 1993. *T'ien-t'ai during the T'ang Dynasty: Chan-jan and the Sinification of Buddhism.* Ph.D. dissertation, New York, Columbia University.
RA, LANG EUN. 1988. *The T'ien-t'ai philosophy of non-duality: A study in Chan-jan and Chih-li.* Temple University.
SKILTON, ANDREW. 1997. *A buddhizmus rövid története.* Budapest, Corvina.
SWANSON, PAUL L. 1989. *Foundations of T'ien-t'ai philosophy. The Flowering of the Two Truths Theory in Chinese Buddhism.* Berkeley, California, Asian Humanities Press.
TŐKEI FERENC. 1962. *Kínai filozófia I–III*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
WU HONGYAN 呉鴻燕. 2007. *Tannen (Zhanran) Hokke gohyaku mon ron (Fahua wubai wen lun) no kenkyū* 湛然「法華五百問論」の研究. Tokyo, Sankibō Busshorin.

KÓSA GÁBOR

„A hatalmas felhő fényessége”

Áttekintés a kínai buddhizmus és manicheizmus viszonyáról a történeti források tükrében (Buddho-Manichaica III.)

A következőkben a buddhizmus és a manicheizmus kínai történetének azon elemeit emelem ki, melyekben e két idegen eredetű vallás valamilyen viszonyba került egymással. Tanulmányomban nem egy egyszerű kronológiai áttekintést kívánok elvégezni, hanem a történeti források beszámolóira építve elsősorban bizonyos paradigmatikus attitűdöket vizsgálok, aminek során kitérek a két vallás egymáshoz való viszonyára (1), illetve az uralkodó ezen két valláshoz való hozzáállásának – konkrétan a támogatás és a tiltás koordinátáiban megfogalmazható paradigmáknak – elemzésére (2).[1]

I. A két vallás egymáshoz való viszonya

Habár az Irán és Kína közötti kapcsolatok régi időkre nyúlnak vissza, a manicheizmus Kínába érkezésének „hivatalos” dátuma, vagyis az erről szóló első írásos feljegyzés Kr. u. 694-ből származik.[2] A saját dinasztiát (Zhou 周) alapító Wu Zetian császárnő határozottan kedvezően fogadta a manicheusokat, amit az általa szintén támogatott buddhista szerzetesek nem néztek jó szemmel:[3]

Wu Zetian uralkodása alatt (684–704) ezen *mushe* (magas rangú manicheus tanító) egy kiváló tanítványa, Miwumosi[4] *fuduodan* („püspök”) jött a császári

[1] A jelen tanulmány a Chiang Ching-kuo Foundation for International Scholarly Exchange RG 009-U-04 számú pályázatának támogatásával készült.

[2] *Fozu tongji* 佛祖統記 T2035: 0370a1, 0474c. Az időszak általános történetéről lásd LIEU 1992: 231–242, BRYDER 1985: 1–10, LIU 1976.

[3] LIN 1991: 228.

[4] CHAVANNES–PELLIOT (1913: 249) és LIEU (1992: 231) szerint Ohrmuzd-Jupiterrel azonos (lásd még PELLIOT 1923: 203/6. jegyzet).

udvarba. A buddhista szerzetesek irigykedtek rá, megtámadták, és akadályokat gördítettek elé. [Wu] Zetian azonban elégedett volt tanításaival, és ott marasztalta a követet, hogy az magyarázza el szent könyveik [értelmét].

至武則天時， 慕闍高弟密烏沒斯拂多誕復入見， 群僧妒譖， 互相擊難， 則天悅其說， 留使課經。[5]

Wu Zetian a buddhizmus elkötelezett híve és patrónusa volt, uralkodásának elején (691) a buddhistákat a taoista szerzetesek fölé helyezte.[6] A fenti és egyéb szövegekből arra következtethetünk, hogy a buddhista szerzetesek féltékenysége nem pusztán a császárnő által potenciálisan támogatandó egyik új vallásnak szólt általános értelemben, ami azután elméletileg magával vonhatja a buddhista tanítások és így a szerzetesek fokozatos kegyvesztését. A „féltékenység" azért merülhetett fel ilyen élesen éppen a manicheizmus kapcsán, mivel az mind nyugati eredetét, mind terminológiáját tekintve rendkívüli módon hasonlított a Kínában addigra már évszázadok óta meghonosodott, de alapvetően szintén idegen eredetű buddhizmusra. Wu Zetian ugyanakkor a nyilván konkrét tettekre utaló akadályok ellenére éppen azért tarthatott ki intenzív érdeklődése mellett, mivel újszerű, de ismerős legitimációs bázis lehetőségét fedezte fel az új vallásban.

A fent említett első történeti utalás a *Fozu tongji*ben 佛祖統記 található.

[A Yanzai uralkodási időszak első évében, 694-ben] egy Perzsiából származó *fuduodan* – a nyugati tenger Da Qin államából – magával hozva a *Két Princípium könyvé*nek hamis tanítását, felkereste udvarunkat.

延載元年。(…) 波斯國人拂多誕(西海大秦國人)持二宗經偽教來朝。[7]

A látszólag objektív leírásba bekerülő „hamis" jelző jól mutatja, hogy a jóval későbbi (13. századi) buddhista *Fozu tongji* című történeti mű – valószínűleg a Tang-kori buddhisták valós véleményét tükrözve – mennyire elítélte és veszélyesnek tartotta a manicheizmust. Mint a következőkben látni fogjuk, a buddhista történeti írások között számos esetben találkozunk a manicheizmus kifejezetten negatív beállításával.

---

[5] *Minshu* 閩書 7.32a.
[6] *Fozu tongji* (T49: 2035, 0369c09): „二年。勅僧尼依舊立在道士女冠之 上。".
[7] *Fozu tongji* 佛祖統記 T49: 2035, 0370a1, 0474c; CHAVANNES–PELLIOT 1913: 175.

Az Öt dinasztia korában (907–960), miközben a Kínától északra élő ujgurok továbbra is elkötelezettek a manicheizmus iránt, addig Kína délkeleti részén a 843–845-ös üldözések miatt szárazföldi úton odakerült manicheizmus,[8] úgy tűnik, igen nagy népszerűségnek örvendett. A nép körében is elterjedt manicheizmus egyik vonulata, jelenleg nem ismert folyamatok során, ettől az időtől kezdve, elsősorban a buddhista történetírás lapjain többször is összekapcsolódik bizonyos alulról szerveződött felkelésekkel. Az első ilyen nagyobb szabású lázadást Wu Yi 母乙 vezette:

A Liang-dinasztia hatodik évében (920) a Chenzhou-beli manicheus banda megtette Wu Yit császárnak. [Az udvar] csapatokat küldött ki, hogy leverje őket. Wu Yit élve fogták el, és más vezetőkkel együtt bilincsbe verve a palotába szállították, majd a piactéren nyilvánosan kivégezték mindahányat. A Chenzhou-beli közönséges népség már korábban is szívesen járt ferde utakon. A buddhista tanítások alapján saját maguk létrehoztak egy szektát, melynek a Legeslegnagyobb Szekér elnevezést adták. Húst nem esznek.

Magukhoz édesgetik az egyszerű népet és megtérítik őket. Maguk között összekeveredve (férfit és nőt nem megkülönböztetve) paráznaságokba merülnek. Este gyűlnek össze, és csak reggel szélednek szét. A főprefektus [Zhu] Youneng, Hui hercege, kihasználva ezt, számos törvénytelen tettet hajtott végre. Ennek következtében gonosz fosztogatók rablóbandákba verődtek, és [a császári csapatoknak] a leverésükre irányuló többszöri próbálkozása után sem állt helyre a béke. A Zhenming uralkodási időszaknak (914–923) kellett ahhoz eljönnie, hogy a kivégzések és a lefejezések teljesen véget érjenek.

A Kései Tang-korban (923–936) és a Shi [család] Jin-korszakában (935–946) titokban ismételten felbukkantak, egy személyt megtettek vezetőjüknek, és mindenben neki engedelmeskedtek. Úgy ábrázolták a démonok királyát, amint kinyújtott lábbal ül, miközben Buddha a lábát mossa. [Azt mondták,] hogy a buddhizmus csak a nagy szekér, míg az ő vallásuk a legeslegnagyobb szekér. Lényegében a buddhizmust utánozták, és ezt úgy nevezték, hogy „az utak egymáshoz hasonítása". Volt olyan szerzetes, aki az éhségtől és a hidegtől űzve gyakran járt közéjük, hátha meggazdagszik. A bölcsnek azonban távol kell magát tartania tőlük. Akit ez a tanítás elcsábít, az egyenesen a pokolba kerül. Legyetek óvatosak!

---

[8] Néhány kutató (pl. ZHUANG 1983: 77–79, CHIKUSA 1991: 35, részben SMITH 1958: 177) feltételezte, hogy a manicheizmus a tengeren keresztül került *Fujian*be. Ez azonban kevéssé valószínű, hiszen a *fujian*i manicheizmus terminológiája rendkívüli mértékben megegyezik az „északi" manicheizmus szóhasználatával (MORIYASU 2000: 433). Ezenkívül, amennyiben tengeren érkeztek volna, akkor saját fordítási munkába kellett volna kezdeniük, amire sehol nem találunk utalást (LIEU 1992: 297).

梁貞明六年，陳州末尼黨類立母乙為天子。 發兵討之，生擒母乙。 餘黨械送闕下， 斬於都市。 初陳州里俗喜習左道。 依浮圖之教， 自立一宗，號上上乘。 不食葷茹， 誘化庸民。 糅雜淫穢， 宵集晝散。 因刺史惠王友能動多不法。 由是妖賊嘯聚， 累討未平。 及貞明中， 誅斬方盡。 後唐石晉時，復潛興。 推一人為主，百事稟從。或畫一魔王踞座佛為其洗足云。佛止大乘， 此乃上上乘也。 蓋影傍佛教， 所謂相似道也。 或有比丘， 為飢凍故往往隨之效利。有識者尚遠離之。此法誘人直到地獄，慎之哉！[9]

Egy másik buddhista forrás hasonló módon egyértelműen a manicheusokat teszi felelőssé a lázadás kialakulásért:

[A Liang-dinasztia Zhenming uralkodási időszakának] hatodik évében (920) a Chenzhou-beli[10] manicheusok (*moni* 末尼) tömegesen fellázadtak, és Wu Yit tették meg az Ég Fiává (császárrá). Az udvar csapatokat küldött, akik elfogták Wu Yit, majd lefejezték. Ezen [vallás] követői nem esznek húst és nem isznak bort,[11] éjjelente összegyűlnek, és parázna tivornyázásba

---

[9] *Zanning* 贊寧 (919–1002?): *Da Song Sengshilüe* 大宋僧史略. T54: 2126, 253b.

[10] Chenzhou a mai Henanban található, Kaifengtől délkeletre.

[11] A húsevés tilalmára mint jellegzetes manicheus előírásra több dokumentum utal (pl. *Weinan wenji* 渭南文集 5.7b–8b, *Fozu tongji* T2035: 0370a, 0475a, *Song huiyao jigao* 宋會要輯稿 [*xingfa* 刑法] 2.130), a borivástól való tartózkodásra ehhez képest kevesebb (*Fozu tongji* T49: 2035, 0370a, 0475a, *Song huiyao jigao* 宋會要輯稿 [*xingfa* 刑法] 2.130). A M2 középperzsa szövegben, amikor a manicheizmus keleti terjesztője, Mār Ammō a keleti tartományok határához érkezik, és ott a határt őrző szellem megkérdezi tőle, milyen vallást hirdet, Mār Ammō így felel: „Nem eszünk húst, [nem iszunk] bort, és távol tartjuk magunkat a [nők]től. – *Pit ud may nē xwarēm, az zan dūr pahrēzēm* [*Pyt 'wd *my ny xwr'm, 'c *zn dwr phryzym.*]" (Középperzsa M2 [BOYCE 1975: 41, h–6; ORT 1967: 64–66], ASMUSSEN 1975: 22). A kopt források egyenesen a harmadik pecséthez kapcsolják mindkét tilalmat: „A harmadik [pecsét] a száj tisztasága, vagyis hogy [az electus] távol (tisztán) tartja száját a hústól és a vértől, és hogy nem kóstol semmilyen bornak nevezett nedűt, semmilyen erjesztett italt" (*Kephalaia* 192,8–13; GARDNER 1995: 201). A borral kapcsolatban lásd még Augustinus kijelentését: „Bort nem isznak, mivel azt mondják, hogy az a Sötétség mérge, bár szőlőt, azt esznek. Még mustot sem isznak, legyen bár a legfrissebb." – „Nam et vinum non bibunt, dicentes fel esse principium tenebrarum, cum vescantur uvis. Nec musti aliquid, vel recentissimi, sorbeant." (*De haeresibus* 46,11). Az M177 R 17–24. középperzsa szöveg a bor és a részegség ártalmas hatásai között olyanokat említ, mint a tudatosság elvesztése, a veszekedésre való hajlam, a betegség vagy a félelem (BOYCE 1975: 57–58, LIEU 1992: 27). A bortól való tartózkodás ugyanakkor nyugati keresztény körökben egyértelműen megkülönböztette a manicheusokat, hiszen ők csak „egy szín alatt" áldoztak, és elutasították a „megváltás vérét" („sanguinem autem redemptionis nostrae haurire omnino declinent" – [I. Leo] *Sermo* 42,5; SCHIPPERT–OORT 2000: 40).

merülnek.[12] Úgy ábrázolják a démonok királyát (Mowang 魔王), amint kinyújtott lábbal ül, miközben Buddha a lábát mossa.[13] Azt mondják, hogy a buddhizmus csak a nagy szekér (*dasheng* 大乘), míg az ő vallásuk a legeslegnagyobb szekér (*shangshang sheng* 上上乘). Hát ilyen az ő minden szabályt nélkülöző elvetemültségük.

梁貞明六年， 陳州末尼聚眾反，立毋乙為天子。 朝廷發兵，擒毋乙，斬之。其徒以不茹葷飲酒，夜聚婬穢。 畫魔王踞坐佛為洗足。 云佛是大乘，我法乃上上乘，其上慢不法有若此。[14]

Az első idézet elején szereplő „manicheus banda" kifejezésről semmi pontosat nem tudunk. Elképzelhető, hogy a manicheus jelzőt pusztán általános „szitokszóként" használták, és mindössze a különféle heterodox gondolkodásmódok jelölésére alkalmazták. Azt sem zárhatjuk ki, hogy egyes vezetők a popularizálódott manicheizmus egy-egy koncepcióját kölcsönvették, és így próbáltak egy – Kínában egyébként nem példa nélküli – vallási-politikai felkelés élére állni. Az sem zárható ki, hogy a buddhista történetírás egy-egy képviselője, elsősorban apologetikus vágytól hajtva, úgy vélte, hogy a sajnálatos módon a buddhizmussal is összefüggésbe hozott felkeléseket le kell választani az ortodox buddhizmusról.[15] Erre jó alkalmat biztosított a bizonyos mértékben magát szintén buddhistának valló manicheizmus összekapcsolása ezen felkelésekkel. Ezt a lehetőséget erősíti az a tény is, hogy míg a buddhista beszámolók már az első mondatban hangsúlyozzák, hogy a lázadók manicheusok voltak,[16] addig a hivatalos történetírás egy különleges – de buddhista – szektával kapcsolja össze az eseményeket.

---

[12] Az aszketizmusáról jól ismert manicheizmus ellen a paráznaság vádja, bár minden alapot nélkülöz, Kínán kívül is ismert. Lehetséges, hogy ezek a nemritkán véres jelenetekben és szexuális aberrációkban is bővelkedő vádak az *Ašaqlūn* és *Nebrō'ēl* nevével fémjelzett mítosz eltorzításából származnak (LIEU 1998b: 169–170).

[13] CHAVANNES–PELLIOT (1913: 321/1. jegyzet) szerint kétséges a kifejezés értelme, ugyanakkor szerintem jó analógia a következő mondat: „Pei herceg kinyújtott lábbal az ágyon ült, miközben két szolgálónőnek meghagyta, hogy a lábát mossák 沛公方踞床，使兩女子洗足." (*Shiji* 史記 8.8.31).

[14] *Fozu tongji* T49: 2035, 0391a, ugyanez (a „tömeges" kifejezés nélkül) megtalálható egy későbbi részben is (T49: 2035, 0474c); CHAVANNES–PELLIOT 1913: 283.

[15] LIEU 1992: 291.

[16] *Da Song Sengshilüe* T54: 2126, 253b; *Fozu tongji* T49: 2035, 0391a.

[920-ban] a második hónapban, télen, a Chenzhou-beli elvetemült lázadókat, Wu Yit és Dong Yit 董乙 kivégezték. [Ennek előzménye pedig a következő volt:] A Chenzhou-beli közönséges népség szívesen járt ferde utakon. A buddhista tanítások alapján létrehoztak egy szektát, melynek a Legfelső Szekér elnevezést adták. Nem ettek húst. Magukhoz édesgették az egyszerű népet, és megtérítették őket. Maguk között összekeveredve (férfit és nőt nem megkülönböztetve) paráznaságokba merültek. Esténként összegyűltek, és csak reggel széledtek szét. A prefektúrák és alprefektúrák [lakói egyre inkább] őket követték, és [a szekta így] folyamatosan terjeszkedett.

冬十月， 陳州妖賊毋乙、 董乙伏誅。 陳州里俗之人喜習左道， 依浮屠氏之教，自立一宗，號曰上乘。 不食葷茹，誘化庸民， 揉雜淫穢，宵聚晝散。州縣因循，遂致滋蔓。[17]

A legkevésbé valószínű ugyanakkor az, hogy itt ténylegesen manicheus vezetőkről és manicheus tömegekről van szó. Ennek oka, hogy ennek a vallásalakulatnak a tagjairól még legádázabb ellenfelei is elismerték, hogy az etikai szabályokat rendkívüli szigorúsággal betartják, és, amint ez a kínai forrásokból is kiderül, az ezek ellen a legkisebb mértékben is vétőket, legyenek bár a legmagasabb rangúak, azonnali kizárás sújtja. A fennálló hatalom elleni lázadás egyébként, a nyilvánvaló etikai megfontolásokon túl, már csak azért sem kapcsolódhat autentikus manicheus közösségekhez, mert a manicheizmus egész történetén végigvonul, hogy a manicheus vezetők különleges hangsúlyt fektettek a fennálló uralkodókkal való jó kapcsolatra.[18] Ugyanakkor mindenképpen érdemes mindezt itt megemlíteni, mivel a buddhizmus–manicheizmus viszonyának történetéhez mindenképpen hozzátartozik ez a fejezet is.

Az 1120 októberében kitört Fang La-felkelés áttételesen igen negatív hatással volt az akkorra már-már elfogadottá váló manicheizmus számára.[19] A több mint tízezer főre duzzadt lázadó csapat egyik csoportját a manicheizmus egyik közismert centrumából, a Tai

---

[17] *Jiu Wudai shi* 舊五代史 10: 144; LIEU 1992: 265–226, LIEU 1998b: 161–162.

[18] LIEU 1998c: 89. Itt példaként említhető Šābuhr, testvére, Pērōz, Tūrān šāh, Baat király, Waruzān uralkodója vagy Bügü kagán (lásd KLIMKEIT 1998).

[19] A Fang La-felkelésről lásd Fang Shao 方勺: *Qingxi kougui* 青溪寇軌 1, *Bozhai bian* 泊宅編, Li Tao 李燾 (1115–1184): *Xu Zizhi tongjian changbian shi shibu* 續資治通鑑長編 42–43 (SHIGEMATSU 1991: 77–78/12. jegyzet). Az igazság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy a kormány, úgy tűnik, mintegy előre érezte a felkelés kitörését, hiszen mindössze néhány hónappal előtte kiadott egy rendeletet, melyben betiltotta a manicheizmussal szoros összefüggésbe hozott vegetáriánus démonimádók szektáját (FORTE 1973).

prefektúrából származó Lü Shinang 呂師囊 vezette.[20] Az 1121 májusában Fang La és családja elfogásával véget ért lázadás sikerét a hivatalos források a vezetők által alkalmazott mágikus inkantációknak és varázsigéknek tulajdonították, így a kínai történelem egészén végigvonuló szemléletmód, mely a (vallási) szektarianizmus és a (társadalmi) szubverzivitás között szoros kapcsolatot feltételez,[21] ezúttal is éreztette hatását,[22] aminek következtében a lázadásra hivatkozva az állam részéről számos intézkedésre kerülhetett sor a Tang-kor végétől gombamód szaporodó heterodox szekták visszaszorítására. Ugyanebben az időszakban, 1133-ban alakult meg a buddhista indíttatású Fehér Lótusz Társaság (Bailian jiaohui 白蓮教會), melynek keretein belül szerveződött a mindenkori barbár hódítókkal (dzsürcsi, mongol, mandzsu) szembeni ellenállás.[23]

A Fény vallásának nevezett manicheizmus fokozatosan egy általános címke alá soroltatott be. Mivel „a vegetáriánus démonimádók"[24] (*shicai shimo* 食菜事魔) kategóriáján belül a hivatalnokok nem igazán tettek további distinkciókat, a manicheusok ugyanazon elbírálás alá estek, mint a buddhista indíttatású és valóban politikai célokat is kitűző Maitreya Társaság (Mile jiaohui 彌勒教會) vagy a Fehér Felhő Társaság (Baiyun jiaohui 白雲教會). A buddhista történetírás hasonló módon egy irányzathoz sorolta őket:

> A Liangzhu[ból való Zongjian] így ír: Ez a három (a manicheizmus, a Fehér Felhő és a Fehér Lótusz) [magát] hamis módon buddhistáknak nevezi, hogy ezzel becsapja a nép egyszerű gondolkodású gyermekeit. Ez ahhoz hasonlatos, mint amikor az öt elem (*wuxing* 五行) [természetes működését] összezavaró *qi* lép fel.[25] Manapság a manicheusok elsősorban a Három-hegy környékén terjesztik [tanaikat], a Fehér Felhő és a Fehér Lótusz szektának viszont mindenhol vannak követői.
>
> Általánosan elmondható, hogy nem esznek húst és nem isznak bort, ezért könnyen megelégszenek [a körülményeikkel]. Mivel senkit sem ölnek meg, ezért már-már közel állnak ahhoz, hogy jót cselekedjenek. Az egyszerű

---

[20] A manicheizmusáról ismert Wen és Yue prefektúrákból is érkeztek segítő csapatok (LIEU 1979: 143).

[21] Jó példa erre a Fujian tartományban két alkalommal is (1158 és 1178) adminisztratív pozíciót betöltő Lu You (1125–1210) 1163–66-ra datált beadványa (*Weinan wenji* 5.7b–9a, CHAVANNES–PELLIOT 1913: 344–351, LIEU 1992: 287).

[22] LIEU 1992: 293.

[23] WANG 1992: 186–195; *Weinan wenji* 渭南文集 5.7b–8b, CHAVANNES–PELLIOT 1913: 313–314, LIEU 1992: 287.

[24] Lásd CHIKUSA 1991, SHIGEMATSU 1991.

[25] Az öt elemről és a *qi*ről magyarul lásd P. SZABÓ 2000.

gondolkodású népnek azonban nincs képessége, hogy tisztán lásson, így aztán örömmel követi [őket], így még ha nem terjesztik is [hitüket], úgy is gyarapodnak. Egészen odáig jutottak, hogy ezek a démoni némberek még az előkelőbb házak asszonyait is a gyülekezetbe csábították. [Látszólag] bűnbánatot gyakorolnak, és Buddha nevét recitálják, valójában azonban gonoszságba és bujaságba merülnek. Az előrelátó hivatalnokoknak szigorúan be kellene tiltaniuk [az ilyen szektákat].

良渚曰: 『此三者皆假名佛教以誑愚俗， 猶五行之有沴氣也。 今摩尼尚扇於三山， 而白蓮、 白雲處處有習之者。 大氐不事葷酒， 故易於裕足， 而不殺物命，故近於為善。 愚民無知，皆樂趨之，故其黨不勸而自盛。 甚至第宅姬妾，為魔女所誘入其眾中。 以修懺念佛為名，而實通姦穢。 有識士夫宜加禁止。』 [26]

Zongjian 宗鑑 *Shimen zhengtong* 釋門正統 című művének 4. fejezete szerint a vegetáriánus démonimádók a Tang-kori *xianjiao* (zoroasztrianizmus) és manicheizmus örökösei. Zhipan 1296-os művében ezt a véleményt és Hong Mai *Yijianzhi* 夷堅志 című munkáját idézi, hogy alátámassza a démonimádók és a manicheusok közötti azonosságot. A téma egyik mai kutatója, Chikusa ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a „vegetáriánus démonimádó" kifejezésen nem kizárólagosan a manicheusokat értették, hanem sokkal általánosabb értelemben használták, taoista, buddhista vagy népi vallásos szektákra egyaránt alkalmazva e kifejezést.[27] Az előbbi nézőpontot képviseli viszont a témáról író J. Gernet is, amikor a démonimádókat egyértelműen „manicheus ihletésűnek" állítja be, miközben figyelmen kívül hagyja, hogy ellentmondás rejtőzik a nem-ártás elvét szigorúan betartó manicheus közösségek gyakorlata és azon elképzelés között, mely szerint „a szekta azon híveinek volt a legtöbb esélyük arra, hogy Buddhává legyenek, akiknek számláját a legtöbb gyilkosság terhelte".[28]

Így kerülhetett sor arra, hogy a Fang La-féle lázadás kitörése után mindössze egy hónappal hivatalos forrásokban a manicheizmus már mint a lázadás egyik kirobbantója – és ezért mint elpusztítandó vallásalakulat – szerepeljen.[29] Ami a „vegetáriánus démonimádók" és a manicheizmus kapcsolatát illeti, számos forrás szerint mintha akár az azonosságig is elmenő hasonlóság állt volna fenn közöttük.

---

[26] *Fozu tongji* T49: 2035, 0475a, CHAVANNES–PELLIOT 1913: 325.
[27] CHIKUSA 1991: 59–60.
[28] GERNET 1980: 228.
[29] *Weinan wenji* 渭南文集 5.7b–8b, *Fozu tongji* T49: 2035, 0370a; FORTE 1973: 227–253.

Shigematsu Shunshō is határozottan azon a nézeten van, hogy a Déli Song-korban (1127–1239) legalábbis már a vegetáriánus démonimádókat határozottan megkülönböztették a Fehér Felhő vagy a Fehér Lótusz Társaságtól, és kizárólag a manicheusokat értették rajta.[30] Ugyanezen szerző egyébként a Song-kori manicheusokra, nemcsak időbeli, hanem tartalmi analógiákra hivatkozva a „kínai katharok" elnevezést javasolja.[31] Az adott körülményeket figyelembe véve egyes kutatók feltételezésükben egészen odáig elmerészkednek, hogy nemcsak a Tai prefektúrából származó Lü Shinang, hanem maga Fang La is manicheus lett volna, és magának a „démonimádó" (*shimo* 事魔) kifejezésnek „démon" szava valójában Mānīra (Moni) vonatkozna.[32] Ugyanakkor S. N. C. Lieu joggal óv a túlságosan elhamarkodott következtetésektől, és számos megfontolandó érvet hoz fel egy ilyen jellegű azonosítással szemben, amellett érvelve, hogy valójában sem Lü Shinang, sem Fang La nem rendelkezett manicheus háttérrel, és a manicheusok inkább csak elszenvedői voltak azon lázadások következményeinek, melyeknek gyökereit valószínűleg máshol érdemes keresni.[33]

Miután a dzsürcsi seregek elfoglalták Kaifenget, Huizong császár 1125-ben lemondott, és az udvar Hangzhouba tette át székhelyét, így közelebb kerülve a felkelések déli centrumához. A Fang La-felkelés folytatásaként 1130 és 1150 között legalább öt különböző lázadás tört ki Jiangnan és Zhejiang területén,[34] melyekért a kormány ismét a „vegetáriánus démonimádókat" tette felelőssé. A vallásos szekták elszaporodását természetesen a kormány sem hagyta válasz nélkül, és 1132 és 1209 között nem kevesebb, mint húsz császári ediktum látott napvilágot a démonimádók betiltásáról, az informátorok megju-

---

[30] SHIGEMATSU 1991: 79.

[31] SHIGEMATSU 1991: 111.

[32] GAO 1962–63: 57, ZHU 1979. Tőlük teljesen függetlenül LIEU is azon a véleményen van, hogy a „démonimádó" kifejezést, bár a későbbiekben számos buddhista és taoista szektára alkalmazták, eredetileg a „Moni"-ra rímelő szójátékként fabrikálták, kifejezetten Mānī követői ellen. Hasonló példát máshonnan is ismerünk, hiszen az egyházatyák gyakran használták ki azt a görög nyelv által nyújtott lehetőséget, hogy a görögül Mánésznak hangzó név meglehetősen hasonlít az őrültet jelentő „maneisz" szóhoz (LIEU 1979: 141).

[33] LIEU 1992: 282–285. Ez már csak azért is igen valószínű, mivel a manicheizmussal szemben még legádázabb ellenfelei (Augustinus, Zhipan) is elismerték, hogy a nem-ártás elvéhez rendkívül szigorúan ragaszkodnak. (LIEU 1979: 149). Ugyanezen a véleményen van egyébként M. CHIKUSA (1991: 59) és ZHU RUIXI (1979) is.

[34] A felkelések adatait lásd CHIKUSA 1991: 44.

talmazásáról és a különböző szekták vezetőinek kegyetlen megbüntetéséről.[35]

A beadványok és a császári ediktumok mellett a Déli Song-kor manicheizmusához a legtöbb adatot a korszak legfontosabb buddhista történeti alkotása, Zhipan *Fozu tongji* című műve nyújtja, mely a manicheizmust, a Fehér Lótusz, illetve a Fehér Felhő Társaságot egyaránt elítéli, és mindegyiktől egyértelműen elhatárolja magát. Ugyanakkor érdekes, hogy taoista részről, egy kivételt leszámítva,[36] egyáltalán nem találunk semmiféle ilyen irányú megnyilatkozást.[37]

2. Az uralkodó viszonya a valláshoz

2.1. A mindkét vallást támogató uralkodó

Az első olyan eset, amikor biztos tudomásunk van arról, hogy egy uralkodó mind a buddhizmus, mind a manicheizmus nagylelkű támogatójának bizonyult, rögtön a manicheizmus Kínába érkezésének idejéből származik, és a két vallás viszonyának elemzésekor már fent idéztük:

Wu Zetian uralkodása alatt (684–704) ezen *mushe* egy kiváló tanítványa, Miwumosi *fuduodan* jött a császári udvarba. A buddhista szerzetesek irigykedtek rá, megtámadták, és akadályokat gördítettek elé. [Wu] Zetian azonban elégedett volt tanításaival, és ott marasztalta a követet, hogy az magyarázza el szent könyveik [értelmét].

至武則天時， 慕闍高弟密烏沒斯拂多誕復入見， 群僧妒譖，互相擊難，則天悅其說，留使課經。[38]

Mint tudjuk Wu Zetian császárnő saját legitimitását egyebek között éppen egy buddhista szútrára *(Mahāmegha-sūtra)* vezette vissza, és lelkesen támogatta a buddhizmussal kapcsolatos fordításokat és

---

[35] MOU 1958: 89–96, LIEU 1992: 286. Voltak persze olyan békésebb próbálkozások is, mint például a már említett Li Shouqian által írt tíz rövid vers, melyben a szerző az „egyszerű népet" figyelmezteti a titkos szektákhoz való csatlakozás potenciális veszélyeire.

[36] *Haiqiong Bo zhenren yulu* 海瓊白珍人語錄 1.11a–12a.

[37] LIEU 1992: 291.

[38] *Minshu* 閩書 7.32a.

építkezéseket.[39] Az egyébként rendkívül kései forrásban fennmaradt idézet ugyanakkor arra enged következtetni, hogy a császárnő még akkor is nyitott volt más vallások irányában, ha az általa támogatott és egyben őt támogató buddhista szerzetesek (valószínűleg a korábban elemzett okok miatt) kifejezetten ellenséges álláspontot foglaltak el.

A Tang-dinasztia 705-ös restaurációja után egy ideig nem nézték jó szemmel a Tang-dinasztia uralmát megszakító császárnő által támogatott manicheizmust.[40] Követségek ugyanakkor természetesen érkeztek az udvarba. 719-ben egy Toharisztán királyságából érkezett követ a császárnak egy iratot mutatott be, melyet egy *mushe*-től (tanítótól) kapott ajándékba. Ez a *mushe*, a követ elmondása szerint, az asztrológiában igen jártas volt, s oly hatalmas bölcsességgel rendelkezett, hogy nem volt olyan kérdés, melyre ne tudott volna felelni. A követ ezenkívül megkéri a császárt, hogy a *mushe* „felfogadásáról gondoskodjék, és egyben egy templomot is alapítson annak érdekében, hogy a fent említett vallás itt (Kínában) is elterjedhessen".[41]

Mivel a félig szogd, félig türk származású An Lushan által kezdeményezett felkelés (756–763) után a kínai udvar katonai ügyekben az ujguroktól továbbra is erősen függött, így nyilvánvalóan biztosítani kellett az ujgurok számára a lehetőséget, hogy államvallásukat Kínában is szabadon terjeszthessék.

Daizong 代宗 császár (uralkodott 762–779) erőteljesen buddhista elkötelezettségű volt, s nem mástól, mint a tantrikus hagyomány egyik kínai pátriárkájától, Amóghavadzsrától (705–774) kapott beavatást, aki gyakran volt segítségére az uralkodásban is.[42]

Daizong, vagyis Ruiwen Xiaowu császár elfogadta Buddha parancsolatait és tisztelte a buddhistákat, a Nagy Szekér (mahāyāna) [tanait] tartotta nagyra, az ezoterikus tanokat becsülte.

至代宗睿文孝武皇帝，受佛付囑欽尚釋門，信重大乘尊崇密教。[43]

768. június 12-én egy ujgur követség érkezett, melynek tagjai részére a császár lakomát rendezett. Feltehetően ezen ünnepség alatt

---

[39] Az előbbiről lásd például a *Fozu tongji* Wu Zetianről szóló részeit (T49: 2035, 0369b–0370c).

[40] LIEU 1992: 231.

[41] *Cefu yuangui* 冊府元龜 971.3b, *Taiping huanyuji* 太平寰宇紀 186.9b.

[42] TWITCHETT 1989: 579, WEINSTEIN 1987: 77–89.

[43] *Da Tang Zhenyuan xu Kaiyuan shijiao lu* 大唐貞元續開元釋教錄 T54: 2156, 0760b.

kerülhetett sor egy megállapodásra, hiszen 768. július 18-án a császár által kibocsátott dekrétum engedélyezte, hogy Chang'anban és Luoyangban is épülhessenek „Hatalmas Felhő Fényessége" (Dayun guangming 大雲光明) elnevezésű manicheus templomok.[44] 771-ben pedig a Jangce medencéjének számos prefektúrájában (Jing 荊, Yang 揚, Hong 洪, Yue 越)[45] is templomot alapíthattak.[46] További templomok építését engedélyezte 807-ben a szintén a buddhizmus bőkezű patrónusának számító Xianzong 憲宗 császár Luoyangban és a stratégiailag fontos Taiyuanben.[47]

[A Dali 大歷 uralkodási időszak harmadik évében, 768-ban] a császár parancsa szerint a Mānīt tisztelő ujgurok templomot alapíthatnak „Hatalmas Felhő Fényessége" néven.

敕回紇奉末尼者建大雲光明寺。[48]

A Dali uralkodási időszak harmadik évében egy császári rendelet kimondta, hogy az ujgurok és a Jing, Yang és más prefektúrabeli manicheusok egy-egy „Hatalmas Felhő Fényessége" nevű templomot építhetnek.

大歷三年敕：『回紇及荊揚等州，奉末尼 各建大雲光明寺。[49]

Ezek után a Dali uralkodási időszakban Jing, Yang, Hong, Yue és más tartományokban manicheus templomokat építettek.

厥後大歷間荊、揚、洪、越等 州各建摩尼寺。[50]

Xianzong császár Yuanhe uralkodási időszakának második évében, az első hónap *gengzi* napján (807. február 22.) az ujgur követek azt kérték, hogy Henanfuban (Luoyangban) és Taiyuanfuban három manicheus templomot alapíthassanak.[51] Engedélyeztük.

---

[44] MACKERRAS 1969: 227.

[45] Ezek a mai Hubei, Jiangsu, Jiangxi illetve Zhejiang tartomány Jingzhou, Yangzhou, Nanchang és Zhaoxing járásainak felelnek meg (TAJADOD 1990: 18).

[46] A *Tangshu huiyaó*t (19) idézi Hu Sanxing 胡三省 (1230–1302), a *Zizhi tongjian* 資治通鑑 (237) kommentátora.

[47] WEINSTEIN 1987: 99.

[48] *Fozu tongji* T49: 2035, 0378c.

[49] *Fozu tongji* T49: 2035, 0474c. A fehér öltözékre történő utalás nélkül ugyanezt lásd *Da Song Sengshilüe* T54: 2126, 0253c.

[50] *Fozu tongji* T49: 2035, 0370a.

[51] CHAVANNES–PELLIOT (1913: 238/1. jegyzet) szerint valószínű, hogy itt valójában kettő áll.

憲宗元和二年正月庚子， 迴鶻使者請於河南府、 太原府置摩尼寺三所， 許之。[52]

A kínai–ujgur kapcsolatok természetesen nem voltak teljesen problémamentesek, aminek egyik oka az volt, hogy az ujgurok számos helyzetben demonstrálták erőfölényüket az ebben az időszakban katonailag kiszolgáltatott kínaiakkal szemben.[53] 813-ban például az ujgur kagán a kínai császár lányát kérte (pontosabban követelte) magának feleségül, amire a választ a kínai fél, elsősorban anyagi okokra hivatkozva, meglehetősen sokáig halogatta. 821-ben azonban, amikor összesen 573 magas rangú ujgur személy jelent meg a császári udvarban, miközben a fővárostól nem messze további 1500 ujgur várakozott, a császár kénytelen volt beleegyezni a házasságba.[54]

Wu Zetiannel ellentétben a fenti esetekben tehát az uralkodó nem saját elhatározásából, hanem a diplomáciai helyzet (ujgurokkal való viszony) kényszere folytán engedélyezte a manicheizmus Kínában történő terjesztését.

2.2. Az egyik vallást támogató, a másikat tiltó uralkodó

Mint említettük, részben a manicheizmust kedvezően fogadó Wu Zetian későbbi negatív megítélése miatt az utána következő Tang uralkodók gyanakodva szemlélték ezt a különös vallást. 731. július 16-án a manicheizmus rövid és érthető összefoglalását rendelte el Xuanzong 玄宗 császár (uralkodott 712–756), ennek köszönhetjük a *Kompendium*ként (*Moni guangfo jiao fayi lüe* 摩尼光佛教法儀略, S.3969–P.3884) ismert művet. Az eredménnyel valószínűleg nem lehetett megelégedve, hiszen egy császári dokumentum 732-ben elítélőleg nyilatkozik az új vallásról:

Mār Mānī tana alapjában véve eretnekség, csalárd módon a buddhizmus nevét használja [magára], hogy ezzel az egyszerű népet becsapja és összezavarja, így elengedhetetlenné vált, hogy szigorúan betiltsuk. Mivel azonban a nyugati barbároknál (szogdoknál) ez „államvallásnak" számít, így ha ők mint magánszemélyek gyakorolják, nem részesülnek büntetésben.

---

[52] *Jiu Tangshu* 舊唐書 14: 420; *Cefu yuangui* 999.20a [11724]; vö. CHAVANNES–PELLIOT 1913: 238.

[53] M. T. DALBY egyenesen „megalázónak" nevezi a Kínába érkező ujgur követek, manicheus püspökök és szogd kereskedők arroganciáját (BRYDER 1985: 8).

[54] *Jiu Tangshu* 195: 5211–5215.

開元二十年七月敕：『末摩尼法本是邪見，妄稱佛教。 誑惑黎元，宜嚴加禁斷。以西胡等既是鄉法，當身自行，不須科罪者。』[55]

A dokumentum egyértelműen utal arra, hogy a manicheizmus a buddhizmus terminológiáját használva igyekszik magát elfogadtatni, amit az udvar határozottan elítél. A dekrétum ugyanakkor indirekt bizonyítékát nyújtja annak is, hogy a Kínában alig negyven éve térítő vallás már helyi híveket is szerzett magának, hiszen a nem kínaiaknak (szogdoknak) továbbra is engedélyezte vallásuk gyakorlását, így a tiltás nyilvánvalóan a kínaiakra vonatkozott.

2.3. Mindkét vallást betiltó uralkodó

832-től a belső és külső harcok meggyengítették az Ujgur Birodalmat, olyannyira, hogy 840-ben a kirgizek teljes győzelmet arattak fölöttük, minek következtében az ujgurok két csoportra szakadva kénytelenek voltak hazájukból elmenekülni. Az egyik csoport a Turfán melletti Qočotól (Xizhou 西州) délnyugatra telepedett le,[56] míg a másik csoport tagjai egy Sárga-folyó melletti hegy lábánál verték fel sátraikat.[57] 843-ban ez utóbbiakat Li Deyu 李德裕 vezetése alatt egy kínai császári csapat megtámadta, s több mint tízezer ujgurt meggyilkoltak, húszezret pedig elfogtak. Közvetlenül ezek után vette kezdetét Kínában a manicheizmus elleni szigorú intézkedéssorozat, melynek során az összes manicheus templomot bezáratták, a manicheus könyveket és képeket nyilvánosan elégették, és az egész manicheus papságot arra kényszerítették, hogy kínai ruhát hordjon, és ami lényegesebb, térjen vissza a világi életbe. Az udvar ezen lépései egyébként csak a kezdetét jelentették annak az intézkedéssorozatnak, melyet 845-ben a buddhizmus, a nesztoriánus kereszténység és a zoroasztrianizmus ellen hoztak.

A császári parancs előírja, hogy a *Gongdeshi*höz tartozó ujgurok mindkét fővárosban kínai ruhát hordjanak. Az illetékes hivatalnokok gyűjtsék össze a manicheus írásokat és képeket, majd nyilvánosan égessék el őket. A [manicheusok] magántulajdona pedig koboztassék el.

---

[55] *Tongdian* 通典 40.11b, *Fozu tongji* T49: 2035, 0474c.
[56] Lásd GABAIN 1973.
[57] A két csoportról magyarul röviden lásd VÁSÁRY 2003: 90–98.

詔回鶻營功德使在二京者， 悉冠帶之。 有司收摩尼書若象，燒于道，產貲入之官。[58]

Ennin 仁圓, az éppen Kínában járó híres japán buddhista zarándok a következőt jegyzi föl naplójában:

A negyedik hónap középső szakaszában kiadott császári dekrétum parancsa szerint a Birodalomban tartózkodó összes manicheus papot meg kell ölni. Fejüket kopaszra kell borotválni, [testüket] buddhista szerzetesi ruhába öltöztetni, hogy úgy nézzenek ki, mint a buddhista szerzetesek, azután pedig meg kell ölni őket. A manicheus papok az ujguroknál nagy tiszteletben állnak.

四月中旬敕， 令煞天下摩尼師，剃髮，令著架裟作沙門形而煞之。 摩尼師即迴鶻所崇重也。[59]

Nem lehet kizárni, hogy az ezt követő buddhizmusüldözéshez hasonlóan a manicheizmus betiltását és a manicheus templomok vagyonának elkobzását is erős gazdasági megfontolások motiválták. Egyes vélemények szerint ugyanis a manicheus templomalapítást a vallásos térítők mellett az ujgurokkal igen bensőséges kapcsolatot ápoló szogd kereskedők is erőteljesen szorgalmazták.[60] Egyes kutatók szerint az ujgurok azért választották a manicheizmust és nem más vallást, mert a manicheus szogdok segítségével kívántak kereskedni Kínával.[61] A szogdok, akiknek a manicheizmus terjesztésében játszott szerepét nem lehet eléggé hangsúlyozni, igen nagy befolyással voltak az ujgurokra, kulturális és gazdasági értelemben egyaránt.[62] A mai kutató, Lin Wushu egyenesen úgy fogalmaz, hogy nem túlzás a szogdokat az ujgurok tanítómesterének nevezni.[63]

A gazdaságilag is motivált 843-as manicheusüldözés egyben a gazdasági megfontolásoktól szintén nem mentes buddhizmusellenes intézkedéseknek is mintegy kicsinyített előfutára volt.[64] Ez abból is jól látható, hogy mindkettőnek fontos részét képezte a teljes leltár-

---

[58] *Xin Tangshu* 217: 6133.
[59] KATSUTOSHI 1968: 491, SCHMIDT-GLINTZER 1991: 26–27. Enninről lásd REISCHAUER 1955, magyarul MIKLÓS 1996.
[60] LIEU 1992: 238. Ezt látszik alátámasztani az ujgur *sartlar niγošaklar* = kereskedők és auditorok (TM 276a: 16) elnevezés (BANG–GABAIN 1929: 415, 419/16. jegyzet, KLYASHTORNYJ 2000: 375).
[61] LIN 1987: 91–92.
[62] CH'EN 1964: 228, MACKERRAS 1969: 215.
[63] LIN 1987: 93.
[64] TWITCHETT 1989: 669.

készítés és vagyonbecslés, majd a szerzetesek világi életbe való visszatérése után e pontosan felmért vagyon nagy részének elkobzása.[65] A kínai hagyomány nem lehetett igazán büszke Wuzong 武宗 császár (uralkodott 841–846) ezen tettére, ami onnan is nyilvánvaló, hogy a dinasztia történetét megörökítő hivatalos munkákban (*Jiu Tangshu* 舊唐書, *Xin Tangshu* 新唐書) csak néhány szórványos megjegyzést találunk az üldözésekről.[66] Habár a kínai történelemben már korábban is volt példa a buddhizmus üldözésére,[67] ezek egyike sem volt ilyen nagyságrendű és hatású.

Habár a 843–845-ös üldözések pontos kiváltó oka nem ismert, lefolyásukról van néhány leírásunk, amelyekből az események menete valamelyest rekonstruálható. 841-ben Ennin már megjegyzi, hogy Wuzong császár születésnapján a taoisták bíbor ruhát viselhettek, míg a buddhistáknak ezt nem engedélyezte az uralkodó. Ez a jelzésértékű eset 842-ben megismétlődött. Egy buddhista szerzetes azt állította, hogy mágikus praktikákkal képes legyőzni az oly sokak által gyűlölt ujgurokat, de amikor próbának vetették alá, kudarcot vallott. Ekkor az uralkodó parancsot adott ki, hogy minden mágiát és alkímiát gyakorló vagy az előírásokat megsértő szerzetes térjen vissza a világi életbe. 843 első hónapjában a fővárosban már 3491 buddhista szerzetesnek és apácának kellett otthagynia a szerzetesi életet. Ugyanezen év második hónapjában kezdődtek meg a fent leírt manicheizmusellenes intézkedések, majd 844-ben, részben a taoista Zhao Guizhen hatására, megindultak a buddhistaellenes mozgalom komolyabb előkészületei. A teljes intenzitású intézkedéseket 844–845-ben a buddhistákat számba vevő összeírás és leltárkészítés előzte meg, melynek eredménye a következő adatokban foglalható össze: 260 ezer szerzetes és apáca, 4500 templom és 40 ezer szentély. Az intézkedések után a két fővárosban mindössze 4-4 buddhista templom maradhatott, mindegyikben 30 szerzetessel, minden egyéb buddhista épületet elkoboztak, az összes ingósággal együtt. A rövid, de igen hatásos üldözés 846-ban, Xuanzong 宣宗 császár trónra lépésekor ért véget.[68]

A 843–845-ös, rendkívül szigorú intézkedések következtében a kínai manicheizmust a teljes eltűnés, míg a buddhizmust a hanyatlás

---

[65] CH'EN 1956, TWITCHETT 1989: 666–668.

[66] Az egyetlen hosszabb dokumentum a 845-ös császári rendelet, amely a hagyományos konfuciánus retorika segítségével igazolni igyekszik az intézkedések szükségességét (REISCHAUER 1955: 225–227).

[67] Érdekességképpen megjegyezhető, hogy a négy nagyobb üldözést kezdeményező császárból hármat Wuzongnak („Harciasnak") neveztek (446, 574, 843–845).

[68] REISCHAUER 1955: 217–271, CH'EN 1964: 227–229.

veszélye fenyegette. A teljes enyészettől a manicheizmust az mentette meg, hogy egy állítólagos *hulu* 呼祿 (magas rangú), buddhista terminológiával „dharma-tanítónak" (*fashi* 法師) nevezett személy révén Fujianbe 福建 került, ahol a következő évszázadokban, a belső-ázsiai közösségektől elszakadva, erősen sinizálódva, de lényegi tanításait hosszú ideig megőrizve, egészen a Ming-korig fennmaradt. Hozzá kell tenni, hogy erről a dharma-tanítóról kizárólag egy igen kései, bár megbízhatónak tűnő forrás, a *Minshu* számol be:

A Huichang uralkodási időszakban (841–846), mikor a [buddhista] szerzeteseket elnyomták, a Fény vallása hasonló sorsra jutott. Egy *hulu* (magas rangú) dharma-mester azonban [a Fuzhoutól délre fekvő] Futangba érkezett, [tanítványokat gyűjtött maga köré,] és a Három-hegynél oktatta őket. Utazásai során eljutott Quan tartományba. Halála [után testét] a tartomány északi részén fekvő hegy lábánál temették el.

會昌中汰僧，明教在汰中。 有呼祿法師者來入福唐，授侶三山。 游方泉郡，卒葬郡北山下。[69]

Az üldözések következtében a buddhizmus „filozofikusabb", az inkább a kolostorokhoz kötődő szerzetesekre építő iskolái *(huayan, tiantai)* alapvetően eltűntek, míg a nem kizárólag a kolostorokhoz kapcsolódó, nagyobb népszerűségnek örvendő és szélesebb körben elterjedt irányzatok *(chan, jingtu)* túlélték a tiltások időszakát.

Jóval később a Ming-dinasztia (1368–1644) a külföldi, illetve ezoterikus tanításokkal szemben határozottabb ortodoxiát igyekezett megteremteni.[70] Ennek egyik hatékony eszköze a szigorú törvényhozás volt, amelyben együtt szerepeltek a népi vallásosság és mágia különféle irányzatai a manicheizmussal, igaz, ekkor már valószínűleg sem a manicheizmus, sem a buddhizmus nem volt azonos Tang-kori előzményével:

[Az alább felsorolandó csoportok] vezetőit meg kell fojtani, híveik pedig száz botütést kapjanak, és száműzzék őket 3000 *li*re (kb. 1500 km):

(1) Mindazok a varázslómesterek, akik hamis módon megidézik a gonosz szellemeket, talizmánokat írnak, a vízre ráolvasnak, a médiumírást gyakorolják, vagy a szentekhez imádkoznak, továbbá magukat Alkalmas Gazdának, Nagy Védelmezőnek vagy Tanító Asszonyságnak nevezik.

(2) Akik csalárd módon magukat Maitreya Buddha követőinek nevezik.

(3) A Fehér Lótusz Társaság, a Tiszteletreméltó Fény vallása és a Fehér Felhő szektája, valamint egyéb [hasonló] gyülekezetek, amelyeknek [tagjai]

---

[69] *Minshu* 閩書 7.32a.
[70] WILHELM 1970–1971.

teljesen el vannak kötelezve ezen eretnek módszereknek, és így az [állam] rendjét összezavarják. Azok, akik közülük ábrákat vagy képmásokat rejtegetnek, füstölőket égetnek és csoportokat képeznek, éjjel összegyűlnek, és csak hajnalban válnak el, úgy tesznek, mintha jót cselekednének, és ezzel összezavarják és felbujtják a népet.

凡師巫假降邪神， 書符，咒水，扶鸞，禱聖。 自號端公、太保、師婆，及妄稱彌勒佛、尊明教、白雲宗等會。 一應左道，亂正之術，或隱藏圖像。 燒香集眾，夜聚曉散。 佯修善事，扇惑人民。 為首者絞，從者各杖一百，流三千里。[71]

Összefoglalásként a két szempontú elemzés végeredménye a következő: *1.* Ami a buddhizmus és a manicheizmus történeti viszonyát illeti, itt egyértelműen elmondható, hogy a buddhizmus képviselői különböző okokból (hatalmi féltékenység, a heterodox irányzatoktól való elhatárolódás) számos alkalommal bírálták a manicheizmust, míg ugyanez az ellenkező irányban nem történt meg. *2.* Ami az uralkodónak a két valláshoz való viszonyát illeti, megállapítható, hogy az esetek többségében vagy mindkét vallás támogatásával (Wu Zetian, Daizong, Dezong), vagy mindkettő elutasításával (Wuzong, *Minglü jijie fuli*) találkozunk, és csak egyetlen esetben (Xuanzong) hallunk arról, hogy egy buddhizmust támogató császár a manicheizmust elítéli. A manicheizmus kínai története tehát a Tang-kortól egészen a Ming-korig sok szempontból összefonódott a buddhizmussal.

Felhasznált irodalom

Elsődleges források

Bozhai bian 泊宅編 – Beijing, Zhonghua Shuju, 1983.
Cefu yuangui 冊府元龜 – Beijing, Zhonghua Shuju, 1960.
Da Song Sengshilüe 大宋僧史略 – T54: 2126.
Da Tang Zhenyuan xu Kaiyuan shijiao lu 大唐貞元續開元釋教錄 – T54: 2156.
Fozu tongji 佛祖統記 – T49: 2035.
Jiu Tangshu 舊唐書 – Beijing, Zhonghua Shuju, 1975.
Jiu Wudai shi 舊五代史 – Beijing, Zhonghua Shuju, 1976.
Minglü jijie fuli 明律集解附例 – Taibei, Taibei Chengwen Chubanshe, 1969.
Minshu 閩書 – Fuzhou, Fujian Renmin Chubanshe, 1994–1995.

[71] *Minglü jijie fuli* 明律集解附例 11.9b–10a.

Qingxi kougui 青溪寇軌 – *Jinhua congshu* 金華叢書.
Songshi 宋史 – Beijing, Zhonghua Shuju, 1977.
Taiping huanyuji 太平寰宇記 – Wenhai Chubanshe, 1980.
Tongdian 通典 – Hangzhou, Zhejiang Guji Chubanshe, 2000.
Weinan wenji 渭南文集 (*Siku congkan zhengbian* 四庫叢刊正編 59.) – Taibei, Taibei Shangwu Yinshuguan, 1979.
Xin Tangshu 新唐書 – Beijing, Zhonghua Shuju, 1982.
Xu Zizhi tongjian changbian shi shibu 續資治通鑑長編 – Shanghai, Shanghai Gujishe, 1986.
Zizhi tongjian 資治通鑑 – Beijing, Guji Chubanshe, 1956.

Másodlagos források

ASMUSSEN, JES P. 1975. *Manichaean Literature: Representive Texts Chiefly from Middle Persian and Parthian Writings.* (Persian Heritage Series 22.) New York, Delmar.
BANG, W.–GABAIN, A. VON. 1929. *Türkische Turfan-Texte. II.* Berlin, Verlag der Akademie der Wissenschaften–W. de Gruyter & Co.
BOYCE, MARY. 1975. *A Reader in Manichaean Middle Persian and Parthian. Texts with Notes.* (Acta Iranica 3. sér., II, 9; Textes and mémoires.) Téhéran–Liège, Bibliothèque Pahlavi; Leiden, Brill.
BRYDER, PETER. 1985. *The Chinese Transformation of Manichaeism. A Study of Chinese Manichaean Terminology.* Löberöd, Plus Ultra.
CHAVANNES, ÉDOUARD–PELLIOT, PAUL. 1913. *Un traité manichéen retrouvé en Chine.* Paris, Imprimerie Nationale.
CH'EN, KENNETH. 1956. „The economic background of the Hui-ch'ang suppression of Buddhism." *Harvard Journal of Asiatic Studies* 19: 67–105.
CH'EN, KENNETH. 1964. *Buddhism in China. A Historical Survey.* Princeton, N.J., Princeton University Press.
CHIKUSA MASAAKI 竺沙雅章. 1991. „Über die Vegetarischen Dämonverehrer." In KLIMKEIT, HANS-JOACHIM–SCHMIDT-GLINTZER, HELWIG (eds.) *Japanische Studien zum östlichen Manichäismus.* Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 33–62. [Eredetileg: „Kitsusaijima ni tsuite 喫菜事魔について." In *Aoyama hakase koki kinen Sōdaishi ronsō* 青山博士古 稀紀念宋代史論叢. Tokyo, 1974, 239–262.]
FORTE, ANTONINO. 1973. „Deux études sur le manichéisme chinois." *T'oung Pao* 59: 220–253.
GABAIN, ANNEMARIE VON. 1973. *Das Leben im uigurischen Königreich von Qočo (850–1250).* I–II. Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
GAO YOUGONG. 1962–1963. „A Study of the Fang La Rebellion." *Harvard Journal of Asiatic Studies* 24: 17–63.
GARDNER, IAIN. 1995. *The Kephalaia of the Teacher: The Edited Coptic Manichaean Texts in Translation with Commentary.* Leiden, Brill.
GERNET, JACQUES. 1980. *Kína hétköznapjai a mongol hódítás előestéjén (1250–1276).* (Ford. Gyáros Erzsébet.) Budapest, Gondolat.

KATSUTOSHI ONO 小野勝年 (ed.) 1968. *Ennin* 圓仁: *Nittō guhō junrei gyōki no kenkyū*. 入唐求法巡礼行記. Tokyo.

KLIMKEIT, HANS-JOACHIM. 1998. „Temporal and Spiritual Power in Central Asia Manichaeism." In HEUSER, MANFRED–KLIMKEIT, HANS-JOACHIM. *Studies in Manichaean Literature and Art.* (Nag Hammadi and Manichaean Studies 46.) Leiden–Boston–Köln, Brill, 229–236. [Eredetileg: „Weltliche und geistliche Macht im Manichäismus Zentralasiens." In PREISSLER, HOLGER–SEIWERT, HUBERT (eds.) *Gnosisforschung und Religionsgeschichte. Festschrift für Kurt Rudolph zum 65. Geburtstag.* Marburg, Diagonal-Verlag, 1994, 119–129.]

KLYASHTORNYJ, SERGEJ G. 2000. „Manichaean Monasteries in the Land of Arghu." In EMMERICK, RONALD E.–SUNDERMANN, WERNER–ZIEME, PETER (eds.) *Studia Manichaica. IV. Internationaler Kongress zum Manichäismus, Berlin, 14.–18. Juli 1997.* Berlin, Akademie Verlag, 374–379.

LIEU, SAMUEL N. C. 1979. „Polemics against Manichaeism as a Subversive Cult in Sung China (A.D. c.960–c.1200)." In *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester* 62.1: 131–167. [Repr.: LIEU 1998b.]

LIEU, SAMUEL N. C. 1992. *Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China. A Historical Survey.* (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 63.) Tübingen, J. C. B. Mohr. [1. kiadás: 1985, 2. kiadás: 1988.]

LIEU, SAMUEL N. C. 1998a. „Precept and Practice in Manichaean Monasticism." In LIEU, SAMUEL N. C. *Manichaeism in Central Asia and China.* Leiden, Brill, 76–97.

LIEU, SAMUEL N. C. 1998b. „Polemics against Manichaeism as a Subversive Cult in Sung China (A.D. c.960–c.1200)." In LIEU, SAMUEL N. C. *Manichaeism in Central Asia and China.* Leiden, Brill, 127–176.

LIN WUSHU 林悟殊. 1987. „Huihu feng monijiao de shehui lishi genyuan 回鶻奉摩尼教的 社會歷史根源." In LIN WUSHU 林悟殊. *Monijiao ji qi dongjian* 摩尼教及其東漸. Beijing, Zhonghua Shuju, 87–99.

LIN WUSHU. 1991. „The Origin of »The Compendium of the Teaching of Mani, the Buddha of Light« in Chinese." In TONGERLOO, ALOÏS VAN–GIVERSEN, SØREN (eds.) *Manichaica Selecta. Studies presented to Prof. J. Ries on the occasion of his 70th birthday.* (Manichaean Studies 1.) Lovanii, International Association of Manichaean Studies–Center of the History of Religions–BCMS (Louvain), 225–232.

LIU TS'UN-YAN (LIU CUNREN). 1976. „Traces of Zoroastrian and Manichaean Activities in Pre-T'ang China." In UŐ: *Selected papers from the Hall of Harmonious Wind.* Leiden, Brill, 3–55.

MACKERRAS, COLIN. 1969. „Sino-Uighur Diplomatic and Trade Contacts." *Central Asiatic Journal* 13.3: 215–240.

MIKLÓS PÁL. 1996. „Ennin shonin útleírása." In UŐ: *Tus és Ecset. Kínai művelődéstörténeti tanulmányok.* Budapest, Liget Műhely Alapítvány, 179–193.

MORIYASU TAKAO. 2000. „On the Uighur *čxšapt ay* and the Spreading of Manichaeism into South China." In EMMERICK, RONALD E.–SUNDERMANN, WERNER–ZIEME, PETER (eds.) *Studia Manichaica. IV. Internationaler Kongress zum Manichäismus, Berlin, 14.–18. Juli 1997.* Berlin, Akademie Verlag, 430–440.

MOU RUNSUN 牟潤孫. 1958. „Songdai monijiao 宋代摩尼教." In *Songshi yanjiu ji* I. 宋史研究集. Taipei, 79–100]. [Eredetileg: *Furen xuezhi* 輔仁學志 1938.7.1–2: 125–146.]

ORT, L. J. R. 1967. *Mani. A Religion-Historical Description of his Personality.* Leiden, Brill.

P. SZABÓ SÁNDOR. 2000. „Tudomány és természetfilozófia az ókori Kínában." In ROPOLYI LÁSZLÓ–SZEGEDI PÉTER (szerk.) 2000. *A tudományos gondolkodás története.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 35–58.

PELLIOT, PAUL.1923. „Les traditions manichéennes au Fou-Kien." *T'oung Pao* 22: 193–208.

REISCHAUER, E. O. (trans.) 1955. *Ennin's Travels in T'ang China.* New York, The Ronald Press Company.

SCHIPPER, HENDRIK GERHARD–OORT, JOHANNES VAN. 2000. *Sancti Leonis Magni Romani Pontificis Sermones et Epistulae. Fragmenta Selecta. Sermons and Letters against the Manichaeans. Selectes Fragments. (Introduction, Texts & Translations, Excursus, Appendices, and Indices.)* Turnhout, Brepols.

SCHMIDT-GLINTZER, HELWIG. 1991. „Der Manichäismus in China." In KLIMKEIT, HANS-JOACHIM–SCHMIDT-GLINTZER, HELWIG (eds.) *Japanische Studien zum östlichen Manichäismus.* Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 17–30.

SHIGEMATSU SHUNSHŌ 重松俊章. 1991. „Manichäismus und Dämonlehre während der T'ang- und Sung-Zeit." In KLIMKEIT, HANS-JOACHIM–SCHMIDT-GLINTZER, HELWIG (eds.) *Japanische Studien zum östlichen Manichäismus.* Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 63–112. [Eredetileg: „Tō Sō jidai no Manikyō to Makyō mondai 唐宋時代の末尼教と魔教問題." *Shi'en* 史淵 12 (1936): 85–143.]

SMITH, HOWARD D. 1958. „Zaitún's Five Centuries of Sino-Foreign Trade." *Journal of the Royal Asiatic Society* 1958: 165–177.

TAJADOD, NAHAL. 1990. *Mani: le bouddha de lumiére, catechisme manichéen chinois.* Paris, Cerf.

TWICHETT, DENIS (ed.) 1989. *The Cambridge History of China. Vol. 3. Sui and T'ang China, 589–906.* I–II. Taipei, Caves Books. [1. kiadás: London, Cambridge University Press, 1979.]

VÁSÁRY ISTVÁN. 2003. *A Régi Belső-Ázsia története.* (Magyar Őstörténeti Könyvtár 19.) Második, átdolgozott kiadás, Budapest, Balassi Kiadó. [1. kiadás: 1993.]

WANG JIANCHUAN 王見川. 1992. *Cong monijiao dao mingjiao* 從摩尼教到明教. Taibei, Xinwenfeng Chubanshe.

WEINSTEIN, STANLEY. 1987. *Buddhism under the T'ang.* Cambridge, Cambridge University Press.

WILHELM, H. 1970–1971. „On Ming Orthodoxy." *Monumenta Serica* 29: 1–26.

ZHU RUIXI 朱瑞熙. 1979. „Lun Fang La qiyi yu moni jiao de guanxi 論方腊起义与摩尼教 的關系." *Lishi yanjiu* 历史研究 1979.9: 69–84.

ZHUANG WEIJI 庄為璣. 1983. „Quanzhou monijiao chutan 泉州摩尼教初探。" *Shijie zongjiao yanjiu* 世界宗教研究 3: 77–82.

BIRTALAN ÁGNES

A 13. századi mongol nomádok anyagi műveltsége kínai források tükrében

Az egyszerűnek tűnő képlet, hogy a belső-ázsiai nomád birodalmak mércéje a mindenkori szomszédos kínai államalakulat, s hogy legitimációjuk Kínához igazodik, sokat kutatott téma. Különböző tudományterületek művelői, elsősorban gazdaságtörténészek, társadalomtörténészek, politológusok, művészettörténészek, nyelvészek vizsgálták a forrásokat, próbálták és próbálják feltárni a valójában igen sokrétű kapcsolat természetét. A hagyományos filológiai alapú Kelet-kutatás képviselői, s közülük is a sinológusok számára is újra és újra kihívás e téma vizsgálata. Ecsedy Ildikó tanárnő is, akit volt szerencsém ismerni s vele eszmét cserélni, ezek közé a kutatók közé tartozott; számos tanulmányában elemezte a kínai civilizáció és a nomádok egymásra hatását. Az ő munkássága előtt tisztelegve ajánlom emlékének az alábbi cikket, melyet bevezetőül szánok egy későbbi részletes elemzéshez.

A Magyar–mongol nyelvjárás- és népi műveltségkutató expedíció tagjaként és vezetőjeként 1991 óta veszek részt a mongol népek, elsősorban a nyugati mongolság (ojrátok; halha[1] *oird*, ojrát *ōrd*), az északi Hövszgöl (halha Xöwsgöl) megyében lakó darhatok (halha, darhat *darxad*), és a Mongólia nyugati területén élő halhák (halha *xalx*) műveltségének kutatásában és a terepmunka anyagainak feldolgozásában.[2] A sokrétű anyag nagyszámú hangfelvételt és fotódokumentációt tartalmaz,[3] melyet feldolgozva nemcsak tágabb kontextusba elhelyezett szövegkiadásokat jelentettem meg, hanem a gyűjtött adatok alapján több elemzési rendszert és tipológiát is sikerült felállítanom (műfajelemzés, műfajtipológia, mitologémák elemzési rendszere,

[1] A halha a Mongol Köztársaság hivatalos nyelve, az ojrát a nyugati mongolság néven ismert és egymáshoz közeli nyelvjárásokat beszélő csoportokat jelenti. Az egyes szakszavak előtt áll a nyelv, amelyből a kérdéses kifejezés származik (jelen tanulmányban nem rövidítem a hivatkozott nyelveket, nyelvjárásokat).

[2] Az expedícióról lásd BIRTALAN 2008a.

[3] Számszerű részletezését lásd BIRTALAN 2008a.

szakrális személyek életrajzával kapcsolatos elemzési rendszerek). Az expedíciós tevékenység középpontjában elsősorban a szöveghagyomány áll, de a képi anyag – és a hozzákapcsolódó szóbeli közlések alapján – fontos diszciplínává vált a nomádok anyagi műveltségének a kutatása is. Ennek első és a maga nemében egyedülálló eredménye a mongóliai nomádok anyagi kultúráját feldolgozó DVD.[4] Az DVD-n található szöveges és képi anyag, valamint az Expedíció adatbázisában meglévő további fotódokumentáció megfelelő alap arra, hogy olyan új kutatási szempontokat is bevonjunk a feldolgozásba, amelyeket eddig nem vagy kevéssé érintett a tudomány. E szempontok közé tartozik a mongóliai nomádság anyagi kultúráját ért kínai hatások vizsgálata. 2008-ban a Chiang Ching-kuo Alapítvány projektjének keretében kezdtem tanulmányozni a fenti témát az expedíciós anyagok és az Alapítvány segítségével beszerzett szakirodalom segítségével *(Chinese impact on the material culture of the Mongolian nomads*[5]*).* A projekt az alábbi témákat érinti:

1. A 13. századi mongol nomádok anyagi kultúrája történeti források alapján (az elemzett téma történeti kontextusa)[6]
2. Kínai hatások a mai mongóliai nomádok anyagi kultúrájában
   2.1. Kínai eredetű tárgyak a mai mongol nomádok használatában
   2.2. A tárgyi világ motívumkincsének kínai kapcsolatai[7]
   2.3. Kínai hatások a mongol nomádok étkezési kultúrájában

Az elemzés alapjául az 1991 óta folyamatosan zajló Magyar–mongol expedíció által gyűjtött anyagok szolgálnak.[8]

Jelen tanulmányban a nomádok anyagi műveltségének történeti kontextusából szeretnék bemutatni néhány részletet. A Nagy Mongol Birodalom időszakáról szóló, elsősorban idegen (kínai, európai vagy a muszlim világhoz tartozó arab, perzsa) szerzők által írt művek alapján sokat megtudhatunk a napjainkban is meglévő jelenségek hátteréről. A forrásokat vizsgálva szembetűnő, hogy számos olyan munkafolyamat és tárgy található bennük, melyek meglehetősen közel állnak a ma is ismertekhez.

---

[4] BIRTALAN 2008b.

[5] A tanulmányban ismertetett kutatást a Chiang Ching-kuo Alapítvány (RG001-EU-06) támogatta.

[6] E kutatási szempont egyik résztémáját mutatom be jelen tanulmányban.

[7] A vonatkozó tanulmányt lásd BIRTALAN 2009.

[8] A fotóarchívumunk jelentősen kiegészült olyan anyagokkal, melyeket az expedíciós tematikához kapcsolódóan más kutatók bocsátottak a rendelkezésünkre.

A nomádok és Kína viszonyának problematikája[9]

E rövid történeti háttérismertetés, melynek célja az anyagi műveltség történeti kontextusának a vizsgálata, nem térhet ki részleteiben a fenti problematikára, melynek szakirodalma folyamatosan bővül, ugyanakkor fontosnak tartom, hogy a „klasszikusok"[10] mellett megemlítsek itt néhány olyan munkát, amelyek újabb források vagy módszerek bevonásával készültek, s amelyek érintik az anyagi kultúra egy részét is. A belső-ázsiai nomádok és letelepült szomszédaik viszonyát többféle megközelítésből elemzik a szakemberek. A megközelítés módja többnyire hol az, hogy a kétféle gazdálkodás kiegészíti egymást, hol az, hogy a nomadizáló közösség nem, vagy nehezen létezhet a földművelő szomszéd termékei nélkül. Számos olyan tanulmány is készült, melyeknek központi témája a nomádok és Kína viszonyára leginkább jellemző háború és kereskedelmi tevékenység. Egy adott korszak kínai birodalmát az éppen hatalma teljében lévő nomád elit kényszeríti kereskedelmi, illetve dinasztikus kapcsolatokra, mely kevéssé előnyös Kína számára.[11] E nézetek összefoglalását legutóbb – a számomra elérhető szakirodalomban – Nicola Di Cosmo[12] végezte el, illetve több tanulmány foglalkozik vele a Reuven Amitai–Michal Biran által szerkesztett tanulmánykötetben.[13] Érdekes megközelítésű Sławoj Szynkiewicz cikke, aki a centrum–periféria megközelítési módot – a hagyományos felfogástól eltérően – megfordítja, centrumként kezelve a nomád világot, melynek az ő megközelítésében perifériája a földművelő gazdálkodás.[14] A fent említett kitűnő tanulmányok s a bennük idézett gazdag bibliográfiában fellelhető művek általában „periferiálisan" kezelik az anyagi kultúrát, melynek vizsgálatában elsőrendű fontosságúak a kiállításkatalógusok.

---

[9] Jelen tanulmányban nem térek ki egy olyan történeti áttekintésre, mely tartalmazza a nomádok anyagi kultúrájával kapcsolatos sztereotípiákat. A nomádokról szóló legelső tudósításoktól kezdve visszatérő elemek – mint az életmóddal és a nomádok tipikusnak tartott jellemvonásaival kapcsolatos nézetek – megtalálhatók a mongolokkal kapcsolatban is.

[10] Például LATTIMORE 1940, GERNET 1980, ECSEDY 1971, 1978, 1979, KHAZANOV 1984.

[11] YÜ 1967, VÁSÁRY 2003, valamint a korai Belső-Ázsia történetét feldolgozó tanulmányok: SINOR 1990.

[12] DI COSMO 1994, DI COSMO 2002.

[13] AMITAI–BIRAN 2005.

[14] SZYNKIEWICZ 1989.

Ez utóbbiak szerencsés esetben a tárgyleírásokon kívül igényes bevezető tanulmányokat is tartalmaznak.[15]

A *Mengda beilu* és a *Heida shilüe*[16]

A két kiválasztott forrás, mely alapján az anyagi műveltség szerepét felvázolom, voltaképpen követi jelentés. Hasonlóak a 13. század közepén készült európai misszionáriusok által lejegyzett útijelentésekhez,[17] több szempontból azonban a hangsúly – az eltérő célokból következően – máshol van az európai, és máshol a kínai szolgálatban álló megfigyelők esetében. A területi hovatartozás fontos politikai-társadalmi, hadászati, vallási összefüggésekre világít rá az anyagi műveltség kérdésében is. Az alábbiakban a két fenti forrásban megjelenő anyagi műveltség tipologizálását mutatom be. Az anyagi műveltség fogalom – mint ahogy azt a fent említett DVD elkészítésekor is használtam – a nomád életmódot és annak tárgyi világát jelenti. Természetesen gyakran előfordul, hogy nem lehet éles határvonalat húzni az úgynevezett anyagi és szellemi kultúra között.[18] A két diszciplína között számos összefüggés és átfedés van, jelen tanulmányban a mindennapok életmódját mutatom be (az ünnepi és szakrális szférához tartozó jelenségekre egy másik alkalommal kívánok kitérni).

A *Mengda beilu* 蒙韃備錄 (1221) Zhao Hong 趙珙 jelentése, a *Heida shilüe* 黑韃事略 (1237) című művet Peng Daya 彭大雅 és Xu Ting 徐霆 jegyezte le.[19] Mindkét forrás gyakran idézett munka a korai, birodalmi mongolságról szóló történeti elemzésekben, több, részletes jegyzetapparátussal ellátott feldolgozásuk is készült.[20] A jelentésekben

---

[15] HEISSIG–MÜLLER 1989, SO–BUNKER 1995.

[16] Az Olbricht–Pinks-féle szövegkiadásban *Meng Ta pei-lu* és *Hei Ta shih lüeh* átírással szerepelnek (OLBRICHT–PINKS 1980).

[17] GYÖRFFY 1986.

[18] A nomádok anyagi és szellemi műveltsége kutatásának módszertanát lásd JOHANSEN 2007.

[19] A szerzőkről részletesen lásd: OLBRICHT–PINKS 1980: VII–XIII.

[20] OLBRICHT–PINKS 1980, MUNKUJEV 1975. Olbricht és Pinks Erich Haenish és Yao Ts'ung-wu előzetes fordítását és kommentárját felhasználva dolgozták fel és látták el megjegyzésekkel a két forrás szövegét. Kiemelendő még Werner Banck munkája, aki bevezetéssel és további kommentárokkal rendezte véglegesen sajtó alá a kötetet. Munkujev közli az általa vizsgált szöveg hasonmását is.

a hangsúly a mongol birodalmi elit társadalmi, hadászati kérdésein van, de az anyagi műveltség számos aspektusa is sokszor feltűnik bennük. A követi jelentések nemcsak adatgyűjtésre szolgáltak, hanem kitértek a mindennapi élet egy-egy, a kínai olvasók számára érdekes vagy éppenséggel idegenségével riasztó mozzanatára is. Ahogy fentebb már említettem, függetlenül attól, hogy melyik nomád népről van szó, bizonyos sztereotípiák folyamatosan visszatérnek a kínai történeti forrásokban. Az újonnan feltűnő mongol nomád birodalom Kína északi határán az első évezred korábbi nomád államalakulataihoz hasonló módon jelenik meg a beszámolókban.[21]

Az anyagi műveltségnek, a belső-ázsiai nomád kultúrszindróma alapjának a tipológiáját Walther Heissig és Kőhalmi Katalin dolgozta ki.[22] Ez alapján készítettem el egy olyan tipológiai rendszert, melynek segítségével részletesen bemutatható napjaink mongol nomádjainak az életmódja és tárgyi világa.[23] Az, ahogyan a két vizsgált forrásban megjelenik az életmód és a hozzákapcsolódó tárgyi világ, az alábbi módon tipologizálható:[24]

I. A nagyállattartó életmód (M, H)[25]
  I. 1. 1. Állattartás
    A jószág általában (H)
    Lótartás (M, H)
    Juhtenyésztés (M, H)
    Lovaglás és íjászat (H)
  I. 1. 2. Az állattartás tárgyi világa
    Nyereg és kantár (H)
  I. 2. Vadászat
    Körvadászat (H)
    Vadász-zsákmány (H)
  I. 3. Földművelés
    A fölművelés hiánya és annak esetleges lehetősége (H)
II. Szállás (H)
  II. 1. Jurta
    Tiszteleti hely (H)

---

[21] Párhuzamul lásd DI COSMO 2002.
[22] URAY-KŐHALMI 1989.
[23] BIRTALAN 2008b.
[24] A hagyományos műveltség teljes tipológiai rendszere megtalálható a DVD-n (BIRTALAN 2008b).
[25] A továbbiakban a forrásokra való hivatkozást rövidítve jelölöm.

III. Étkezés (M, H)
III. 1. Élelmiszerek
Húsételek (M, H)
Italok (H)
Növényi táplálék (M)
Fűszerek (H)
IV. Viselet
IV. 1. Ruházat (M, H)
IV. 2. Fejviselet (M, H)
IV. 3. Hajviselet (M)
IV. 4. Arcfestés, smink (M)

A fenti tipológiából is leszűrhető, hogy a 13. századi mongolság anyagi műveltségéből a kínai követek stratégiai szempontú érdeklődésének a középpontjában a lótartás áll, ennek szentelik a legtöbb figyelmet: a lovak fajtáinak, a lovaglás módjának, a lószerszámoknak és az íjászatnak. A második legrészletesebben előforduló téma az étkezés: a nomádok étkezési rendszere (a húsételek és a tejes ételek), az élelmiszerforrások (az állattenyésztés – elsősorban a juhtartás – és a vadászat, a zsákmányállatok), a földművelés hiánya, valamint annak esetleges lehetőségei, a növényi táplálék megjelenése kínai hatásra, illetve a kínai területekről ejtett foglyok táplálására.

Nem szentelnek túl sok figyelmet a források a szállásnak és a viseletnek, ezekben a részekben inkább a kuriózumokat emelik ki. Szinte teljesen hiányzik a hagyományos műveltségi tipológiában fontos szerepet játszó kézművesség, mely része a nomádok önellátásra berendezkedő életmódjának.

Összegzésként megállapítható, hogy az éles szemű kínai követek megfigyeléseiket egy ellenséges állam hadászati célú felméréséért végzik,[26] még az olyan területeken is, mint a mindennapi élet, a hagyományos mongol anyagi műveltség.

[26] Természetesen a fegyverzetről is megemlékszik mindkét forrás. A fenti tipológiában csak az íjászatot emeltem ki a lótenyésztés kapcsán, mert ez része a vadászatnak, s így a hagyományos műveltségnek is.

Felhasznált irodalom

AMITAI, REUVEN–BIRAN, MICHAL (eds.) 2005. *Mongols, Turks, and Others. Eurasian Nomads and the Sedentary World*. Leiden–Boston, Brill.

BIRTALAN ÁGNES. 2008a. „A Magyar–mongol nyelvjárás- és népi műveltségkutató expedíció tevékenysége." *Vallástudományi Szemle* 2008/2: 197–206.

BIRTALAN ÁGNES (szerk.) 2008b. *A mongol nomádok anyagi műveltsége. (Hagyományos mongol műveltség I.) Material Culture (Traditional Mongolian Culture I.) Materielle Kultur. (Traditionelle mongolische Kultur I.) Ulamjlalt mongol soyol*. Wien–Budapest, IVA-ICRA Verlag–ELTE BTK Belső-ázsiai Tanszék.

BIRTALAN ÁGNES. 2009. „Kínai eredetű díszítőelemek *(xē ugalj)* a mongóliai nomádok tárgyi világában. (A Magyar–mongol nyelvjárás- és népi műveltségkutató expedíció anyagai alapján, 1991–2008)." *Távol-Keleti Tanulmányok* I/1: 71–97.

DI COSMO, NICOLA. 1994. „Ancient Inner Asian Nomads: Their Economic Basis and Its Significance in Chinese History." *Journal of Asian Studies* 53.4: 1092–1126.

DI COSMO, NICOLA. 2002. *Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asia*. Cambridge, Cambridge University Press.

ECSEDY, ILDIKÓ. 1971. „Foreign Trade in Ancient China (First Millenium A. D.)." In *Papers presented to the XXI International Congress of Chinese Studies. Senigallia, 7–13 September, 1969*. Roma, Instituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente; Napoli, Instituto Universitario Orientale 37–59.

ECSEDY, ILDIKÓ. 1978. „Archaic Markets in Ancient China." *Oikumene* II: 69–78.

ECSEDY ILDIKÓ. 1979. *Nomádok és kereskedők Kína határain*. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 16.) Budapest, Akadémiai Kiadó.

GERNET, JACQUES. 1980. *Kína hétköznapjai a mongol hódítás előestéjén (1250–1276)*. (Ford. Gyáros Erzsébet.) Budapest, Gondolat.

GYÖRFFY GYÖRGY (szerk.) 1986. *Julianus barát és napkelet fölfedezése*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

HEISSIG, WALTHER–MÜLLER, CLAUDIUS C. (eds.) 1989. *Die Mongolen.* Innsbruck, Pinguin Verlag; Frankfurt am Main, Umschau Verlag.

JOHANSEN, ULLA. 2007. „Walther Heissig und die materielle Kultur. Entwicklung und Leitfragen einer modernen Forschung an Artefakten." *ZAS* 36: 21–34.

KHAZANOV, A. M. 1984. *Nomads and the Outside World*. (Cambridge Studies in Social Anthropology 44.) Cambridge, Cambridge University Press.

LATTIMORE, OWEN. 1940. *Inner Asian Frontiers of China.* New York, American Geographical Society 1940; Reprint: Boston, Beacon, 1967.

MUNKUJEV, N. C. 1975. *Meng-Da Bei-Lu. Pol'noe opisanie mongolo-tatar*. Moskva, Nauka.

OLBRICHT, PETER–PINKS, ELISABETH (eds.). 1980. *Meng-Ta pei-lu und Hei-Ta shih-lüeh. Chinesische Gesandtenberichte über die frühen Mongolen 1221 und*

1237. Nach Vorarbeiten von Erich Haenisch und Yao Ts'ung-wu. Eingeleitet von Werner Banck. (Asiatische Forschungen. 56.) Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
„Plano Carpini útijelentése 1247-ből." In GYÖRFFY 1986: 91–183.
„Rubruk útleírása 1255-ből." In GYÖRFFY 1986: 201–380.
SINOR, DENIS. 1990. *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Cambridge, Cambridge University Press.
SO, JENNY F.–BUNKER, EMMA C. 1995. *Traders and Raiders on China's Northern Frontier*. Seattle–London, Arthur M. Sackler Gallery, Smithsonian Institution in association with the University of Washington Press.
SZYNKIEWICZ, SŁAWOJ. 1989. „Interactions between the nomadic cultures of Central Asia and China in the Middle Ages." In CHAMPION, T.C. (ed.) *Centre and Periphery. Comparative Studies in Archaeology*. London, Unwin Hyman, 151–158.
VÁSÁRY ISTVÁN. 2003. *A régi Belső-Ázsia története*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 19.) Budapest, Balassi Kiadó.
URAY-KŐHALMI, KÄTHE. 1989. „Das zentralasiatische Kultursyndrom." In HEISSIG–MÜLLER 1989: 47–51.
YÜ, YING-SHIH. 1967. *Trade and Expansion in Han China. A Study in the Structure of Sino-Barbarian Economic Relations*. Berkeley–Los Angeles, University of California Press.

OLÁH CSABA

Tolmácsok a Ming-kori diplomáciai kapcsolatokban

Kína a Ming-korban (1368–1644) számos országgal tartott fenn diplomáciai kapcsolatokat. A külfölddel való kommunikációban fontos szerepet játszottak a fordítók (*yizisheng* 譯字生 vagy *yiziguan* 譯字官), akik az írásbeli fordítással foglalkozó hivatalnokok voltak, valamint a tolmácsok (*tongshi* 通事), akik a kínaiak és az idegenek közötti szóbeli fordítást végezték. Tolmács és fordító posztokat először a kitajok létesítettek a Liao-dinasztia (907–1125) idején, akik erre a feladatra a kínai szokásokat jól ismerő és a kínai nyelvet beszélő embereket alkalmaztak. A Jin- (1115–1234) és a Yuan-dinasztia (1279–1368) idején szintén több központi és regionális hivatalban alkalmaztak tolmácsokat és fordítókat, akik a Kínával érintkező különböző – főként környező – népek nyelvét ismerték.

A *tongshi* (japánul *tsūji*) kifejezést azonban nem csupán a kínai hivatalos tolmácsok, hanem az idegen követségekkel együtt Kínába érkezett tolmácsok esetében is használták. Jelen írás célja, hogy különkülön megvizsgálja ezeknek a tolmácsoknak a Ming-kori diplomáciában betöltött szerepét a japán–kínai kapcsolatok példáján keresztül. Japán azért jó példa, mert a korabeli japán követségek által készített feljegyzések – melyekhez hasonlót legfeljebb Korea esetében találhatunk – jó néhány támpontot nyújtanak a tolmácsok szerepének tisztázásához. Ezekből a korabeli japán útinaplókból olyan információkat lehet megtudni a korabeli kínai diplomáciai rendszerről, amelyeket esetenként a kínai forrásokból sem ismerhetünk meg.

A kínaiak hivatalos fordítói és tolmácsai

A Ming-korban a fordítók először az udvarnak szánt beadványok fogadásával, iktatásával és a császárnak történő bemutatásával foglalkozó Közvetítő Hivatal (Tongzheng shisi 通政使司), majd később az Áldozati Szertartások Hivatala (Taichangsi 太常寺) alá tartozó

Fordító Hivatal (Siyiguan 四夷館) irányítása alatt álltak. A Fordító Hivatalt 1407-ben létesítették, s eredetileg a Hanlin Akadémia része volt. Kezdetben nyolc alárendelt hivatalból állt, melyben egyenként különböző népek – mongolok, dzsürcsik, „nyugati barbárok" (tibetiek), indiaiak, „muszlimok" (perzsák, arabok), *dai*ok 傣 (Yunnan tartomány), ujgurok és burmaiak – nyelveire szakosodott fordítók dolgoztak. Az épületet öt évvel később további huszonegy helyiséggel bővítették ki. Vezetését a Hongzhi időszakban (1488–1505) fokozatosan az Áldozati Szertartások Hivatala vette át.[1]

Ahogyan a fenti felsorolásból is kitűnik, a Fordító Hivatalban nem dolgoztak olyan fordítók, akik a korabeli kelet-ázsiai országokra (Japán, Korea, Rjúkjú) szakosodtak. Ennek nyivánvalóan az volt az oka, hogy a korabeli kelet-ázsiai országok az ún. – a japán történész, Tanaka Takeo szavaival élve – „kínai írásjegyek kultúrköréhez" (*kanji bunkaken* 漢字文化圏) tartoztak, azaz ismerték és tudták használni a kínai írásjegyeket, valamint a klasszikus kínai nyelvet. A klasszikus nyelven írt dokumentumok elengedhetetlen eszközei voltak a nemzetközi kapcsolatok formálásának és fenntartásának. Az természetesen nem volt elegendő, ha valaki a kínai írásjegyeket csupán olvasni és megérteni tudta. Általános elvárás volt ezen kultúrkör népeitől, hogy jól ismerjék a kínai klasszikus műveket és értsenek a kínai verseléshez, amely Kínában is fontos alapot jelentett a hivatalnokréteg kiképzése során. Japán esetében a kiotói Gozan 五山 templomokban élő – egyben a *bakufu* hivatalnokainak is tekinthető – *zen* szerzetesek részesültek a kínai hivatalnokokhoz hasonló klasszikus kínai kulturális, irodalmi és nyelvi képzésben.[2] Ezen népek tehát a sok évszázados kínai kulturális hatásnak köszönhetően képesek voltak írásban kommunikálni a kínai hivatalnokokkal, míg a Fordító Iroda hatáskörébe tartozó nyelveket beszélő idegenek egyáltalán nem ismerték a kínai nyelvet, ezért a fordítók segítségére voltak utalva.

Mivel a korabeli Kína az idegeneket vazallusoknak tekintette, a korábbi dinasztiáknál is szigorúbban ügyelt arra, hogy a külföldiek a megfelelő módon megfogalmazott dokumentumok birtokában érkezzenek Kínába. Az egyik alapvető dokumentum, amelyet minden idegen követségnek kötelező volt magával hoznia, a vazallusi levél (*biao* 表)[3] volt, melyet a kínai császárnak kellett címezni. Ez egy olyan

---

[1] *Zhongguo lishi dacidian:* 789, 2597; HUCKER 1995: 448, 476, 553, 555.

[2] TANAKA 1996: 3; NISHIO 1999: 190–210. A *gozan*-szerzetesekről lásd még OLÁH 2003.

[3] A *biao* egy „vazallus → uralkodó" irányultságot magában foglaló levélforma (*shangxingwen* 上行文), melynek megírásával az idegen uralkodó

formális dokumentum volt, amelyben az idegen uralkodónak a kínai császárt és a kínai kultúra nagyszerűségét kellett dicsérnie, valamint hangsúlyoznia, hogy milyen fontos számára a Kínával való kapcsolat. A „kínai írásjegyek kultúrköréhez" tartozó népek kivételével[4] tehát minden országnak szüksége volt arra, hogy dokumentumait a Fordító Hivatal lefordítsa, hiszen ők ezeket a saját nyelveiken írták. A kínai udvar által küldött dokumentumokat is rendszerint kínaiul és az adott országban használatos nyelven (például a Timurida Birodalomnak küldött levelek esetében kínaiul, mongolul, perzsául) írták.

Yongle 永樂 császár (uralkodott 1402–1424) nemcsak fogadta az idegen követségeket, hanem maga is indított küldöttségeket az idegen országokba (a legismertebbek a Zhenghe 鄭和 által vezetett expedíciók, valamint Chen Cheng 陳誠 közép-ázsiai követsége). Nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a környező országokkal hivatalos kapcsolatot építsen ki.[5] Minden bizonnyal ezért utasította a Szertartások

---

automatikusan elismerte, hogy ő a kínai császár alattvalója. Kína éppen ezért ezt a levélformát várta el a külföldiektől. Konkrét ügyek (például kérés, közlemény stb.) esetében a Szertartások Minisztériumának kellett a leveleket címezni. Erre a *zi* 咨 elnevezésű levélformát használták, amelyet Kínán belül egyenrangú személyek, illetve hivatalok használtak egymás között (*pingxingwen* 平行文). Ezzel a levélformát illető formális kötöttséggel Kína az idegen országok uralkodóit a Szertartások Minisztériumával helyezte azonos szintre.

[4] Kína természetesnek tartotta, hogy a kínai nyelvet ismerő népek a vazallusi leveleket ékes kínai nyelven, a Hat dinasztia táján keletkezett irodalmi stílus (*pianliti* 駢儷體) szabályai szerint írják meg. Ezt a stílust a kínai hivatalos dokumentumok (*gongwen* 公文) esetében is alkalmazták. Japán példáján keresztül jól megfigyelhető, milyen hosszú ideig tartó munka is volt egy ilyen levél elkészítése. Miután a szöveg tervezete elkészült, a sógun elé terjesztették, majd az esetleges javítások után elkészítették a végleges változatot. A vazallusi leveleket Japánban buddhista szerzetesek fogalmazták meg és készítették el. A vazallusi levelek esetében nem találhatunk utalást arra, hogy azokat kínai tolmácsok készítették volna. A Shōkokuji 相國寺 templom apátja, Zuikei Shūhō 瑞渓周鳳 (1391–1473) által összegyűjtött vazallusi levelek másolatához fűzött kommentárok alapján azt mondhatjuk, hogy a vazallusi leveleket kivétel nélkül a kínai kultúrát jól ismerő *gozan*-szerzetesek írták. A fennmaradt levelek másolatai a Zuikei Shūhō által összeálltott *Zenrin kokuhōki* és az annak folytatásaként összeállított *Zoku Zenrin kokuhōki* című munkákban találhatók. TANAKA 1995; NISHIO 1999: 240–266. A vazallusi levelek elkészítéséről Japánban bővebben lásd OLÁH 2007.

[5] A Yongle által indított számos követség és a külföldieknek adományozott nagy mennyiségű, értékes ajándékok költségei azonban nagy terhet jelentettek a Ming Birodalom számára. Ebben a gazdasági helyzetben nem

Minisztériumát (Libu 禮部) már uralkodása korai szakaszában, 1407-ben arra, hogy válasszon ki az Oktatási Hivatal (Guozijian 國子監) által működtetett Nemzeti Egyetem (Taixue 太學) diákjai (*guozisheng* 國子生) közül harmincnyolcat, akiknek az lett a feladatuk, hogy a Hanlin Akadémia által szervezett keretek között megtanulják, hogyan kell idegen nyelvű dokumentumokat kínaira fordítani. Yongle 1421-ben ismét elrendelte, hogy további jó képességű diákokat válasszanak ki, akik az idegen nyelvekkel foglalkoznak, hiszen „a Középső Birodalomnak minden idegen írás értelmét meg kell tudni fejteni". 1459-ben a Fordító Hivatalban összesen 154-en dolgoztak. A diákoknak az akadémián tanultakból vizsgát kellett tenniük. Azok, akik sikeresen letették a vizsgáikat, fordító hivatalnokokká lettek, azoknak pedig, akik nem feleltek meg, el kellett hagyniuk az iskolát. Nekik nem volt már lehetőségük arra, hogy hivatalt vállaljanak.[6]

Bár a Siyiguanban nem voltak olyan tolmácsok, akik a japán vagy koreai nyelvre szakosodtak, a Huitongguanban 會同館, ahol a Kínába érkező külföldieket szállásolták el pekingi tartózkodásuk alatt, dolgoztak olyan tolmácsok, akik a japán vagy a koreai követséggel foglalkoztak. A Huitongguanban összesen hatvan tolmács dolgozott, akik tizennnyolc különböző területre specializálódtak. A dzsürcsikkel, valamint a belső- és közép-ázsiai népekkel foglalkozott a legtöbb tolmács (összesen huszonnyolc), míg Szumátra, Malakka, Burma és Zhenla (a mai Kambodzsa) követei körül országonként csupán egy tolmács tevékenykedett. A koreaiakkal öt, a rjúkjúiakkal és a vietnamiakkal kettő, a japánokkal pedig négy tolmács foglalkozott. A Huitongguan tolmácsainak feladata az volt, hogy a császári audienciák során fordítsanak a külföldieknek, valamint ők kísérték őket az udvarba és onnan vissza a vendégházba. Arra is ügyelniük kellett, hogy az idegenek ne kövessenek el törvénytelenségeket. Ezeket a feladato-

---

csoda, hogy a későbbi császárok inkább csak fogadták a külföldi követségeket, de maguk nemigen küldtek követeket külföldre. Sőt a költségek csökkentése érdekében rendeletben korlátozták az idegen követségek gyakoriságát és a résztvevők számát, valamint az ajándékok mennyiségét. Hozzá kell azonban tenni, hogy Yongle esetében a külkapcsolatoknak fontos belpolitikai jelentőségük volt. Mivel Yongle erőszakkal ragadta magához a hatalmat, Kínán belül nehéz volt a legitimitását elismertetni, ezért vette fel a kapcsolatot a környező népekkel. Az idegen uralkodók a kedvező feltételek és a bőséges ajándékok miatt szívesen szolgáltattak be adót Kínának, és ismerték el magukat – ugyan csak formálisan – Yongle vazallusainak. Ezek a „külső vazallusok (*waichen* 外臣)" erősítették meg Yongle belpolitikai pozícióját.

[6] *Guochao dianhui*: 1b, 2b, 60. j.; LIAO 2007: 255.

kat a „kis tolmácsok" (*xiao tongshi* 小通事) végezték, akik a „nagy tolmácsok" (*da tongshi* 大通事) irányítása alatt álltak.[7]

A japánok naplóiban találunk olyan feljegyzéseket, amelyek megemlítik, hogy a kínaiaknak nemcsak a fővárosban, hanem Ningbóban is voltak tolmácsaik, akik a japánokkal foglalkoztak. Egy ilyen volt Zhou Wenheng 周文衡, a Tengeri Kereskedelmi Hivatal (Shibo tijusi 市舶提舉司) tolmácsa. Miután a japánok 1539-ben a kínai partokhoz értek, egy ningbói katonai alakulat parancsnoka Zhou Wenhenggel együtt a japánok hajóihoz ment. A tolmácsnak az volt a feladata, hogy köszöntse a követeket. A naplóból azonban arra lehet következtetni, hogy ez a tolmács nem tudott japánul. Ezért miután a hajóra szállt, elővett az ingujjából egy papírt, amelyre az üdvözlet szövege fel volt írva, és azt a japánok felé tartotta. Ezután a parancsnok átadott egy levelet a japánoknak, amely részletes kérdéseket tartalmazott a követségről, és kérte, hogy erre írásban válaszoljanak.[8] A japánok által készített naplókból tehát arra következtethetünk, hogy a kínai hivatalos tolmácsok a kínai hivatalok és a követségek közötti közvetítő szerepet is betöltötték. Közvetítőként Zhou Wenheng neve is többször szerepel a *Shotoshū*ban – rendszerint az volt a feladata, hogy a helyi hivatalok leveleit továbbítsa a japánok felé.

Hasonló közvetítő szerepet töltöttek be a hivatalos tolmácsok Pekingben is. 1549-ben például a Pekingbe érkezett japán követséghez két „nagy tolmács"[9] érkezett, hogy átadja nekik a Szertartások Minisztériumának és az Állami Szertartások Hivatalának (Honglusi 鴻臚寺) utasítását. Az utasítás szerint a japánoknak kötelező volt elmenniük az Állami Szertartások Hivatalához tartozó Xilitingbe 習禮亭, hogy a császárnál tett látogatás előtt megtanulják a kínai császári audiencia szertartásrendjét. A japánok ezt elutasították, mondván, hogy ők már 1540-ben, a korábbi követség alkalmával megtanulták a rítusokat. A tolmács azonban ragaszkodott ahhoz, hogy még egyszer tanulják meg őket, mivel ez volt a hivatal utasítása. A japánok végül eleget tettek a kérésnek.[10]

---

[7] A Jiajing időszak (1522–1566) elején eltörölték a „nagy tolmács" pozíciót, minden tolmács a *Huitongguan* vezetőjének irányítása alá került. *Da Ming huidian:* 2b–4a, 109. j.; WANG 2002: 55.

[8] *Shotoshū:* 146–147.

[9] Mivel a *Da Ming huidian* szerint a Jiajing időszak elején eltörölték ezt a pozíciót, nem biztos, hogy a japán forrás által itt említett „nagy tolmács" kifejezés helyes. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy más hivatalokban alkalmazott tolmácsok esetében is használták ezt a megnevezést.

[10] *Saitoshū:* 364–365.

A kínai forrásokban is találhatunk bizonyítékot arra, hogy a Szertartások Minisztériuma már korábban, 1469-ben tolmácsokat használt közvetítőként. Akkoriban a japán követség vezetője, Ten'yo Seikei 天與清啓 szembeszállt a minisztériumnak a japán termékek áráról szóló döntésével. Seikei úgy vélte, hogy a japán termékek kínaiak által meghatározott egységára jóval alacsonyabb, mint a korábbi kínai árak, ezért további ajándékokat, illetve rézpénzt – amely a korabeli Japánban fontos fizetőeszköz volt – kért az udvartól. A minisztérium jelentette a császárnak, hogy a japánok nem fogadják el az udvar által felajánlott árat. A hivatalnokok azonban azt a tanácsot adták, hogy nem szabad engedni a japánok követelésének, „akiknek még akkor sem tudjuk mohó vágyaikat kielégíteni, ha felforgatjuk az államkincstárat", hanem ehelyett „el kell nyomni a mohóságukat". A császár elfogadta ezt a javaslatot, majd erről a döntéséről egy tolmács révén értesítette a japánokat.[11]

Sajnos a források nem részletezik, milyen nyelven beszéltek egymással a japánok és a közvetítés miatt a követségeket meglátogató kínai tolmácsok, az azonban a naplókból bizonyosan kivehető, hogy szóban közölték az üzeneteket a japánokkal. Nem zárható ki teljesen, hogy mondandójukat japán nyelven közölték, de az is lehetséges, hogy ezek a tolmácsok a japán követségek tolmácsainak kínaiul adták át az üzenetet, majd ezután azok az üzenet tartalmát japánul szóban továbbadták a japán követeknek. Sajnos ezekről a részletekről nincs egyértelmű feljegyzés.

A japán követségek tolmácsairól

A japán küldöttségekkel együtt Kínába menő tolmácsok alapvetően olyan kínaiak voltak, akik Kínából Japánba menekültek, akiket a japán követségek tagjai Kínában vásároltak, majd rabszolgaként eladtak, illetve akiket kalózok Kínából elraboltak. Később az ő leszármazottaik is gyakran tolmácsokként tevékenykedtek. A tolmácsok tehát alapvetően kínaiak, illetve kínai származásúak voltak.

A *Boshi nyūminki*ben 戊子入明記 fennmaradt listából, amelyből többek között megismerhetjük az 1468-ban Kínába érkezett japán hajókon szolgáló személyzet tagjainak nevét és létszámát is, az derül ki, hogy a három japán hajón egyenként két tolmács utazott: Chai 柴

[11] *Xianzong shilu:* 1268–1269, 62. j.

(valószínűleg Chai Jiang 柴江) és Shen 沈 az Izumi-maru 泉丸 nevű hajón, Xue 薛 és Zhang 張 a Miya-marun 宮丸, valamint Lin 林 és Ruan 阮[12] a Tera-marun 寺丸. Minden hajón egy-egy szolgáló állt a tolmácsok rendelkezésére.[13] A tolmácsok teljes neve ugyan nem maradt fenn, de az a családnevekből is egyértelmű, hogy mind kínaiak vagy kínai származásúak voltak. Ebből arra lehet következtetni, hogy rendszerint minden japán hajón két tolmács volt. A tolmácsok szolgálataikért fizetést kaptak. A *Daijōin jisha zōjiki* 大乗院寺社雑事記 szerint két tolmács fizetése összesen 60 *kan* 貫 rézpénz volt.[14]

A legtöbb tolmácsnak ugyan csupán a nevét ismerjük, vannak azonban olyanok is, akikről valamivel több információ áll a rendelkezésünkre. Egy ilyen tolmács volt Wei Tian 魏天, aki az Ōei időszakban (1394–1427) tevékenykedett Japánban.[15] Amikor egy koreai követ, Song Hŭigyŏng 宋希璟 (1376–1446) egy követséggel 1420-ban Japánba érkezett, Wei Tian otthonában szállásolták el. Song Hŭigyŏng naplójából (*Nosongdang Ilbon haengnok* 老松堂日本行録) megtudhatunk néhány részletet Wei Tian életéről és arról, hogyan vendégelte meg a koreai követet:

„Wei Tian kínai, akit gyermekkorában fogolyként Japánba vittek, majd később Koreába küldtek. Koreában Yi Chaan úrnál szolgált inasként, majd azután egy viszont-követséggel ismét Japánba jött. Akkor éppen egy követ érkezett Jiangnanból (a Ming Kínából) Japánba, aki találkozott Wei Tiannel. Mivel Wei Tian kínai, a követ elvitte őt magával vissza Kínába. A [kínai] császár azonban tolmácsként visszaküldte őt Japánba. A Japánba való visszatérése után megházasodott, és két lánya született. A legutóbbi király (sógun) kegyét is élvezte, és vagyont szerzett. Jelenleg több mint hetvenéves. Hallott a koreai küldöttség állami látogatásáról, és nagyon megörült. A Tōjiji kolostorban borral fogadott bennünket. Jól beszélte a nyelvünket, és úgy tudtunk vele társalogni, mintha régi ismerősök lennénk. Végül meghívott minket a házába, ahol vendégül látott bennünket. Az ő otthonában már várt minket Chen Wailang 陳外郎 (japánul Chin Uirô) is, akivel együtt a vendégszobában foglaltunk helyet. Az ételt és az italt Wei Tian a saját zsebéből fizette."[16]

---

[12] A *Shintei zōho Shiseki shūran* 新訂増補史籍集覧 szövegkiadásában a *yuan* 院 írásjegy szerepel a tolmács neveként, a kiotói Myōchiin-templom kézirata alapján azonban kiderül, hogy ez valójában a *ruan* 阮 írásjegy elírása.

[13] *Boshi nyūminki:* 368–370.

[14] *Daijōin jisha zōjiki:* VIII. 347.

[15] KOBATA 1969: 222–223.

[16] PACK 1973: 98–99.

Qu Xiangot 麹祥 szintén kalózok rabolták el, amikor még gyermek volt, hogy azután Japánban eladják. Ashikaga Yoshimitsu 足利義滿 (1358–1408) őt is a *bakufu* szolgálatába állította tolmácsként. Ebben a minőségben később a japánok 1433-as és 1435-ös követségeiben vett részt.[17]

Azok a kínaiak, akik Japánban tolmácsként tevékenykedtek, gyakran megváltoztatták a nevüket. Voltak, akik más kínai nevet vettek fel, és voltak, akik a nevüket „japánosították", illetve japán nevet vettek fel. Az 1468-ban Kínába indult 1-es számú hajón (a *bakufu* hivatalos hajóján) volt egy Saburō 三郎 nevű tolmács. Ő például valószínűleg egy olyan kínai volt, aki már hosszabb ideje Japánban élt, és ezt a japán nevet vette fel. Cai Tang 彩塘 is egyike volt azoknak a tolmácsoknak, akik a nevüket megváltoztatták. Cai Tang Haiyang 海陽 járásból (Guangdong) származott, és Ōtomo Yoshishige 大友義鎮 (1530–1587) küldöttségének tolmácsaként ment Kínába 1557-ben Jiang Zhouval 蔣洲 együtt, aki korábban állami ösztöndíjas diákként (*shengyuan* 生員) Ningbóban tanult, és még évekkel korábban, 1490-ben jött Japánba. Cai Tang Japánban a Gojirō 呉四郎 nevet vette fel. Nevén egyaránt érezhető a kínai és a japán befolyás: benne van a „Go" (kínai Wu) családnév és a japán „Jirō" név is.[18]

A Ming-korban Japánban tevékenykedő tolmácsok között találhatjuk Lin Congjie 林從傑 nevét is. A fent említett tolmácsokhoz hasonlóan ő is még gyermekként a kínai partokat fosztogató kalózok fogságába került, akik Japánba vitték, és ott eladták őt. 1468-ban ment ismét Kínába a japán követség tolmácsaként. Miután Kínába érkezett, Pekingben bejelentette az udvarnak, hogy eredetileg Ningbóból származik, majd engedélyt kért az udvartól arra, hogy elutazása előtt áldozatot mutathasson be ősei sírjánál Ningbóban. Ningbo a japánok számára fontos állomás volt, hiszen a Ming Birodalom szabályai szerint minden Japánból érkezett követségnek ott kellett partra szállnia. Lin végül megkapta az engedélyt, hogy meglátogassa ősei sírját, ugyanakkor azt szigorúan megtiltották neki, hogy japán követeket is magával vigyen a szülőházába. Az udvar – amely Hongwu 洪武 császár (1328–1398) trónra lépése után szigorúan megtiltotta a kínaiaknak a tengerre szállást és az idegenekkel való nem hivatalos kapcsolattartást – attól tartott, hogy ha Lin japánokat visz magával a szülőföldjére, akkor az ott élő kínaiak kapcsolatba kerülhetnek a japánokkal, és esetleg felmerülhet bennük az a gondolat, hogy ők is tengerre szálljanak és idegen országokba utazzanak. Az udvar szigorú

---

[17] KOBATA 1969: 223.
[18] KOBATA 1969: 225; *Riben yijian:* 6b, 7. j.

büntetést helyezett kilátásba, amennyiben Lin megszegi ezt a tilalmat.[19]

A forrásokban egy Yan Zongda 閻宗達 nevű tolmács nevével is találkozhatunk, aki eredetileg Fenghua 奉化 járásból (Zhejiang) származott. A többi tolmácstól elérően őt nem gyermekkorában rabolták el a kalózok, hanem egy csaló volt, aki mások jóságát kihasználva több embert is megkárosított, és egy csalás alkalmával okozott incidens miatt Japánba menekült. Később, a Chenghua időszakban (1465–1487) egy japán követség tolmácsaként ment ismét Kínába, ahol megérkezése után a kínai hatóságok meg akarták őt büntetni a korábbi tetteiért – valószínűleg nem csupán a csalások, hanem a tengerre szállást tiltó törvény megszegése miatt is. A császár azonban azon a véleményen volt, hogy Yan ügyét nem kell újravizsgálni, és megbüntetni sem kell őt. Arra azonban figyelmeztették, hogy ha ismét törvénytelenséget követ el, úgy a szülőföldjén maradt összes rokonát ki fogják végezni.[20]

Qian Zonghuang 錢宗黃 szintén egy olyan kínai volt, aki már hosszabb ideje a *bakufu* tolmácsaként szolgált. 1476-ban ment először Kínába mint tolmács, majd utána a főkövet (*zhengshi* 正使) tolmácsaként ismét részt vett az 1511-ben Kínába érkezett követségben. Az útra magával vitte a fiát, Qian Zonglit 錢宗璃 is, hogy az segítsen neki a munkában. A fia azonban már évek óta Japánban élt, ezért nem tudott kínaiul, s emiatt később nem tudta átvenni az apja munkáját. A *Kanrin koro shū* 翰林葫蘆集 című japán forrás szerint Qian Zonglinek kínai tartózkodása alatt számos problémája akadt, s emiatt a főkövet, Ryōan Keigo 了庵桂悟 (1425–1514) nagyon aggódott érte.[21]

A fentiekben említett, Japánban tolmácsként dolgozó kínaiakhoz hasonló sors várt a Yin 鄞 járásban (Zhejiang) született Zhu Gaóra 朱縞 is, bár ő Japánban – ahol a Song Suqing 宋素卿 nevet vette fel – hivatalosan nem tolmácsként dolgozott, hanem annál lényegesen magasabb pozíciót töltött be. Az ő életéről a *Shuyu zhouzilu* 殊域周咨録 című munkában találhatunk egy részletes feljegyzést. Ebből megtudhatjuk, hogy Zhu Gao apja korán meghalt, ezért fiatalon szülői támogatás nélkül maradt. Egyetlen rokona a nagybátyja, Zhu Cheng 朱澄 volt. Ő közvetítőként (*yaren* 牙人 vagy *yahang* 牙行) dolgozott, ami azt jelentette, hogy ő létesített kapcsolatot a helyi és a más területekről érkezett kereskedők között. A közvetítőknek szintén fontos

---

[19] *Xianzong shilu:* 1112, 55. j.
[20] *Xianzong shilu:* S. 1281, 63. j.
[21] *Kanrin koro shū:* 364–365.

szerepük volt a helyi kínai kereskedők és a külföldi kereskedők közötti kereskedelmi kapcsolatok létesítésében és a felek közötti kapcsolattartásban is. Éppen ezért a Tengeri Kereskedelmi Hivatalokban is alkalmaztak közvetítőket. Ilyen közvetítőként Zhu Cheng intenzív kapcsolatot tartott fenn a japán követségek tagjaival, a japán kereskedőkkel is. A közvetítők és a külföldi kereskedők között azonban nem mindig zajlottak probléma nélkül a kereskedelmi tranzakciók, a források számos incidensről is beszámolnak.[22] Zhu Cheng neve is egy ilyen – az ő esetében kivételesen békésen tisztázott – incidenssel kapcsolatban maradt fenn a forrásokban, amelynek kiindulópontja az volt, hogy a Hongzhi korszakban az akkoriban Kínába érkezett Gyōfu Jumei 尧夫壽莫 által vezetett japán követség egyik tagjával kereskedelmi kapcsolatot létesített. Ez a japán – akit a források csak „Tōshigorō" 湯四五郎 néven emlegetnek – a Zhu Chenggel való üzlet révén ismerkedett meg Zhu Gaóval. Tōshigorō felfigyelt Zhu Gao szépségére és rendkívüli énektudására, valamint arra, hogy milyen jól vág az esze. Egy idő után kettejük között – a forrás által nem részletezett – „bensőséges kapcsolat" alakult ki. Ezt a kapcsolatot azonban beárnyalta a nagybátyja és a japánok közötti üzleti bonyodalom. Tōshigorō és Zhu Cheng ugyanis megállapodtak arról, hogy Zhu Cheng közvetítőként segít eladni Kínában Tōshigorō kardjait és legyezőit, melyek akkoriban a legnépszerűbb japán termékek voltak. Bár ígéretéhez híven sikerült eladnia a japán termékeket, de az azokért kapott pénzt a saját adósságainak rendezésére használta fel, ahelyett hogy a megegyezés szerint Tōshigorōnak adta volna át. Mivel Zhu Cheng a pénzt nem tudta kifizetni, Tōshigorō adósa lett. Végül úgy döntött, hogy az adósság fejében a pénz helyett Zhu Gaót adja Tōshigorōnak, aki magával vitte őt Japánba.[23]

Mivel Zhu Gao családneve „Zhu" volt, azt hazudta a japánoknak, hogy a szintén Zhu családnevet viselő kínai császári családból származik. Később azután nevét az előbb említett Song Suqingre változtatta. Japánban a sógun, Ashikaga Yoshizumi 足利義澄 (1480–1511) szolgálatába állt, s eközben gyakran megfordult a jelentős befolyással rendelkező Hosokawa Masamoto 細川政元 (1466–1507) házában is. Mindkettőjükkel egyaránt jó kapcsolatot tartott fenn.[24] Hosokawa Takakuni 細川高國 (1484–1531) is bizalmasaként kezelte, sőt Japánba való érkezése után még az udvarban is bemutatták. Japánban való-

---

[22] Ezekről bővebben lásd OLÁH 2008.
[23] *Shuyu zhouzi lu:* 64–65, 2. j.
[24] *Kyōto shōgun kafu:* 353–354.

színűleg elhitték, hogy a császári családból származik, ez lehetett az oka annak, hogy nem egyszerű tolmácsként alkalmazták, s még az udvarba is eljuthatott. Közvetlenül Japánba érkezése után többek között egy magas rangú udvari nemes, Sanjōnishi Sanetaka 三條西實隆 (1455–1537) is találkozott vele (1498. 9. hónap 14. nap). Mivel nem tudtak egymással szóban beszélgetni, „írásban" társalogtak, azaz a kérdéseket és a válaszokat mindketten papírra írták fel egymásnak.[25]

Song Suqinget azután kétszer, 1509-ben és 1523-ban küldték Kínába, de nem tolmácsként, hanem a japán követség vezetőjeként.[26] Mindkét követség indításában döntő szerepe volt a Hosokawa családnak, valószínűleg ez volt az oka annak, amiért Song Suqing ezekben részt vehetett. A Hosokawák természetesen bizonyára nem csupán a közöttük levő jó kapcsolat miatt döntöttek mellette, hanem azért is, mert abban reménykedtek, hogy Song Suqing kínaiként jobban szót tud érteni a kínai hivatalnokokkal, és ezáltal biztosítani tudja a küldöttség sikerét. Képességeire szüksége is volt, mivel egyik fent említett követség sem a Ming Birodalom szabályainak megfelelően a *bakufu* által küldött hivatalos követségként, hanem az akkoriban a *bakufu*t és a sógunt a háttérből irányító kancellár, Hosokawa Takakuni által megszervezett követségként indult. Formálisan ugyan a sógun beleegyezett a követség elküldésébe, és átadta a beutazáshoz szükséges igazoló szelvényeket is, de a hajókat – mindkét követség esetében egyet-egyet – teljes egészében Hosokawa Takakuni irányítása alatt készítették elő az útra. Ahogyan az előrelátható volt, mindkét követség esetében problémák léptek fel. Az első követséget a kínai udvar nem tekintette hivatalosnak, és nem fogadta el az általuk hozott adóajándékokat, mivel nem rendelkeztek a sógun által küldött vazallusi levéllel.[27] Ezenkívül Song Suqing mindkét követség esetében magas rangú hivatalnokokat vesztegetett meg a követség céljainak elérése érdekében – ennek a második követség idején azonban fatális következményei lettek. Miután 1523-ban megvesztegette

---

[25] *Sanetaka kōki:* III. 559–560.

[26] Az ő követségeiről részletesebben lásd OLÁH 2005: 20–23.

[27] Ez a levél az igazoló szelvényekkel együtt olyan alapvető dokumentum volt, amely a követség hitelességét igazolta. Amennyiben ezek a dokumentumok hiányoztak – ahogyan arra több példát is találhatunk a forrásokban –, a kínaiak elutasították az adott küldöttséget. Ugyanakkor – bizonyítandó a Ming Birodalom nagylelkűségét – az elutasított követségeket is rendszerint megjutalmazták különféle ajándékokkal, mielőtt visszaküldték volna őket.

a ningbói Tengeri Kereskedelmi Hivatal vezetőjét, Lai Ent 賴恩, el tudta érni, hogy a kínai hivatalnokok a velük egy időben érkezett másik japán követséget – melyet a Hosokawák riválisa, Ōuchi Yoshitaka 大内義隆 (1507–1551) küldött – lényegesen rosszabb bánásmódban részesítsék. Az Ōuchi-követség ezt természetesen nem tűrte sokáig, és végül a két csoport közötti veszekedés véres öldöklésbe torkollott. Ez volt az 1523-as ningbói incidens.[28] Az ezt követő vizsgálat során Song Suqinget letartóztatták, majd 1525-ben halálra ítélték, de kivégzése előtt a börtönben meghalt. Song Suqingnek volt egy fia, Song Dongzhan 宋東瞻, aki tolmácsként 1547-ben részt vett az Ōuchik által szervezett, Kínába tartó követségben.[29] Róla ezenkívül nem szólnak a források.

Japán külkapcsolatainak történetében fontos szerepe volt a szintén kínai származású Lu Yuannek 盧圓 is, aki az 1453–1454 között Kínában járt japán követség tagjaként tolmácsként tevékenykedett Kínában. Neve ezután újból előkerül a koreai *Sejo shillok*ban 世祖實録, ugyanis 1458-ban Japán követeként Chai Jianggal 柴江 és tizenegy másik követtel (származásuk nem derül ki) együtt Koreába ment.[30] Feladatuk az volt, hogy átadják a sógun ajándékait, valamint egy levelet, amelyben a sógun a koreai uralkodót arra kérte, hogy közvetítőként segítsen az 1453-ban a japán követség tagjai által okozott linqingi 臨清 incidens miatt megromlott japán–kínai kapcsolatok helyreállításában. A sógun azt várta a koreai uralkodótól, hogy kérjen elnézést a nevében a kínai császártól. A kínai udvar Koreán keresztül tudatta a sógunnal, hogy elfogadja a bocsánatkérését, és újból engedélyezi, hogy Japán követségeket küldjön Kínába.[31] A koreai uralkodó számára érthetetlen volt, miért kínai származású követek adják át neki a japán sógun levelét. Mikor erre az audiencián rákérdezett, a követek elmondták neki, hogy annak idején – valószínűleg a többi tolmácshoz hasonlóan kalózok – elrabolták őket Kínából. Ezután Japánba kerültek, ahol a sógun megkedvelte és a pártfogásába vette őket. „Ez volt az oka, amiért [a sógun] nekünk parancsolta meg, hogy idejöjjünk követként" – válaszolták neki.

A fentiekből az derül ki, hogy a japánok tolmácsainak egy részét olyan kínaiak alkották, akiket Kínában kalózok elraboltak, és Japánban eladtak, vagy a követségek vittek magukkal Japánba. Ezeken az

---

[28] Magyarul erről bővebben lásd OLÁH 2005: 23–36.
[29] *Riben yijian*, S. 5b, 7. j.
[30] *Sejo shillok:* XIV. 12a–b.
[31] Az incidens részleteit és a kínai császár levelének fordítását lásd OLÁH 2005: 15–17.

eseteken kívül a japán forrásokból arra lehet következtetni, hogy Kína biztosította a tolmácsokat a japánoknak, amennyiben azoknak szükségük volt rájuk. Egy Kanshō időszakban (1460–1465) készült feljegyzés szerint a kiotói Shōkokuji 相國寺 templomban található Inryōken 蔭凉軒 akkori vezetője, Kikei Shinzui 季瓊眞蘂 – aki pozíciója révén a *bakufu* külkapcsolataival is foglalkozott – javaslatokat tett a sógunnak arra, hogy a kínai udvarnak írt levélben, melyet a következő követség visz majd magával Kínába, mit kell feltétlenül megemlíteni. Ebből az egyik volt a tolmácsok kérdése. Kikei azt javasolta, a sógun kérje meg a kínai udvart, hogy küldjék vissza Japánba Zhao Wenduant 趙文端, aki tolmácsként 1453-ban együtt ment a japánokkal Kínába, de azóta nem tért vissza Japánba. Az Inryōken vezetőjének szava a diplomáciai dokumentumok készítésénél sokat nyomott a latban. Végül ebben az esetben is elfogadták a javaslatát.

Hasonló példát találhatunk az 1496-os követség számára elkészített diplomáciai dokumentum esetében is, melynek elkészülte után öt hónappal a követség helyettes vezetőjéül választott szerzetes, Ishū Tōen 葦洲等縁 azt javasolta, hogy egészítsék ki azt további részletekkel. Az egyik javaslata az volt, hogy a sógun ebben a dokumentumban kérje meg a kínai udvart, hogy küldjenek Japánba új, fiatal tolmácsokat, mivel a jelenleg tevékenykedők már túl idősek. Tōen arra kérte az Inryōken akkori vezetőjét, Kisen Shūshōt 亀泉集證, hogy ezt a javaslatot terjessze a sógun elé.[32] Időközben – többek között a főkövet személyének változása miatt – úgy alakult, hogy a dokumentum, amelyben a főkövet nevét rendszerint meg kellett említeni, mindenképpen módosításra szorult. Végül Kisen – a sógun egyetértésével – elrendelte, hogy a dokumentumot Tōen javaslatának megfelelően át kell írni.[33]

Ezekből a feljegyzésekből arra lehet következtetni, hogy létezett a Ming-korban egy olyan rendszer, amely biztosította a tolmácsok utánpótlását, amennyiben a sógun ezt igényelte. Mivel azonban a tolmácsok kérdése fontos hivatalos ügy volt, Kína elvárta, hogy a japánok erről a hivatalos diplomáciai dokumentumokban tegyenek említést. Azt sajnos nem lehet pontosan tudni, hogy az ebben a feljegyzésben foglaltak milyen mértékben számítottak általános gyakorlatnak, de ez mindenesetre egy olyan kérdés, amelynek tisztázása további kutatást igényel.

---

[32] *Inryōken nichiroku:* V. 257.
[33] *Inryōken nichiroku:* V. 285; *Rokuon nichiroku:* I. 55.

Egy idegen követségnek országtól függően akár több száz résztvevője is lehetett. Japán esetében például a Ming-kor elején a kínai törvények 200 főben rögzítették a résztvevők számát, később Kína ezt a számot 300 főre emelte. Ezzel egy időben a hajók számát is kettőről háromra növelték. Ennek ellenére a japán követségek többször is túllépték ezeket a kereteket. Az 1539-ben érkezett követség a korabeli követek által készített feljegyzés, az *Ekiteiroku* 駅程録 szerint például 456 főt számlált.[34]

A követség résztvevőit két nagy csoportra lehet osztani. Az egyik csoportba a hivatalos küldöttek, a hivatalnokok (*yakusha* 役者) – javarészt buddhista szerzetesek – tartoztak.[35] Ők feleltek a követség tagjainak viselkedéséért, ők tartották a kapcsolatot a hivatalos szervekkel, részt vettek Pekingben a császári udvarban rendezett audiencián, és ők ellenőrizték az adóajándékok (*gong* 貢) beszolgáltatását, valamint a hivatalos kereskedelmi tevékenységet. A hivatalnokokat kísérő szerzetesek és a tolmácsok szintén ebbe a csoportba sorolandók. A másik csoportba tartoztak a kereskedők, akik nem hivatalos résztvevőként, hanem valamely udvari nemes, templom vagy földesúr küldöttjeként érkeztek a követséggel együtt, a hivatalos személyek szolgálói, valamint a hajózásért felelős matrózok is.

A külföldiekkel együtt érkező tolmácsok megítélése Kínában nem minden esetben volt pozitív. Bár eredetileg csupán az volt a feladatuk, hogy közvetítsenek a külföldi követség és a kínai hivatalnokok között, mégis néha előfordult, hogy törvénytelen cselekedeteikkel magukra haragították a kínai hivatalnokokat.

Egy Xianzong 憲宗 császár (1447–1487) által a japán sógunnak, Ashikaga Yoshimasának 足利義政 (1436–1490) írt levélből például megtudhatjuk, hogy az előző évben Sziámból érkezett követség tolmácsai a hazaút során számos kínai törvényt megszegtek.[36] A levél szerint a tolmácsok titokban a többi áru közé keverve sót akartak felvinni a hajóikra, mivel azonban a sókereskedelem állami monopólium volt, a sóval való magánkereskedelmet az udvar nem engedélyezte. Ezenkívül nőket vettek, akiket rabszolgaként szintén magukkal

---

[34] *Ekitei roku:* 451.

[35] A követségek hivatalos személyeinek tevékenységével a 2008-ban Hangzhouban rendezett *Higashi-Ajia bunka kōryū – jinbutsu ōrai* 東アジア文化交流－人物往来 című nemzetközi szimpóziumon tartott előadás alapján írt cikkben részletesen foglalkozom. Lásd OLÁH 2009.

[36] TANAKA 1995: 282–284.

akartak vinni. A további problémát az jelentette, hogy a tolmácsok, a követség tagjai és a kínaiak veszekedni kezdtek egymással, és ennek során kardjaikkal több embert is megsebesítettek. Végül a helyi hivatalnokok letartóztatták a rendbontásért felelős személyeket, és kikérdezték őket az incidens körülményeiről. „Eddig együtt éreztem a messziről jött barbárokkal, és egy darabig engedékenyen bántam velük. Most azonban megparancsoltam országuk uralkodójának, hogy büntesse meg őket!" – írta a császár az előbb említett levélben.[37]

A levél megértéséhez fontos tudni, hogy az abban az évben érkezett japán követség tagjai a megengedettnél jóval több eladásra szánt terméket vittek magukkal Kínába. A levél első számú célja tehát az volt, hogy a császár megtiltsa a japánoknak az ilyen nagy mennyiségű áru behozatalát. Ugyanakkor a császár Sziám példáján keresztül arra akarta figyelmeztetni a sógunt, hogy a követség tagjainak kiválasztásánál ő is legyen körültekintőbb, és a jövőben olyan követeket és tolmácsokat küldjön, akik bölcsek, betartják a szabályokat, és ellenőrzés alatt tudják tartani a követség résztvevőit, nehogy azok törvénytelenségeket kövessenek el.

A Ming-kori feljegyzésekből kiderül, hogy a külföldiek illegális – főként kereskedelmi – tevékenysége egyébként is komoly problémát jelentett a kínaiak számára. A Szertartások Minisztériuma a Chenghua időszakban (1465–1487) ezért például arra kérte a császárt, hogy küldjön egy levelet a hazatérő követekkel minden külföldi uralkodónak, amelyben felhívja a figyelmüket az idegen követségek törvénytelenségeire. Ebből a levélből kiderül, hogy a követségek tagjai számos hajót és lovat felhasználtak arra, hogy tiltott termékeket próbáljanak kicsempészni Kínából, sót akartak magukkal vinni, emberkereskedelemmel foglalkoztak, valamint gyakran részegen veszekedtek, feldúlták az útvonalak mentén levő állomáshelyeket (*yi* 驛). A császár ezért elrendelte, hogy az idegen uralkodók a jövőben olyan bölcs és tisztelettudó embereket alkalmazzanak a követségek vezetőiként, akik szigorúan irányításuk alatt tudják tartani a követség résztvevőit, és nem vétenek a törvények ellen.[38] Bár ebben a levélben konkrétan nem volt szó a tolmácsokról, hanem csupán általánosan a „követekről"

---

[37] A japánok által okozott incidensek során több császár is hasonlóan elrendelte, hogy a sógun büntesse meg a japán követségek tagjait. Bár kevés információ áll a rendelkezésünkre, mégis azt lehet mondani, hogy a japánok minden bizonnyal nem vették komolyan ezeket a parancsokat. A kínai császárnak tehát ilyen szinten nem volt beleszólása a környező országok politikájába – Sziám esetében is valószínűleg ez volt a helyzet.

[38] *Xianzong shilu:* 3801, 220. j.

(*shichen* 使臣), a figyelmeztetések bizonyára a tolmácsok kiválasztására is vonatkoztak.

A *Ming shilu*ban további hasonló tartalmú, a korábbi Jingtai időszakból (1450–1456) származó feljegyzést is találhatunk, amely az előzőhöz hasonlóan beszámol arról, hogy a külföldi követségek az állomáshelyeken gyakran halálra vertek kínaiakat. Az illetékes tartományok hivatalnokai a követségek megbüntetését kérték. A Szertartások Minisztériuma ezeket a kéréseket továbbította a császárnak, arra kérve őt, hogy „büntesse meg a főköveteket, a helyettes követeket, valamint a tolmácsokat". Ebből arra lehet következtetni, hogy a tolmácsok is részesei – esetenként okozói – voltak az incidenseknek, ezért kérte a minisztérium az ő megbüntetésüket is. Kína éppen ezért minden bizonnyal nemcsak a követség képviselőire, hanem a tolmácsokra is gondolt akkor, amikor azt kérte az idegen uralkodóktól, hogy legyenek körültekintőbbek a követségek tagjainak kiválasztásánál.[39]

Egyértelműen a tolmácsok kiválasztásáról ír egy kínai levél 1459-ből, amelyet az udvar a koreai uralkodónak címzett. Ebben – a fentiekben Lu Yuannal kapcsolatban már említett – levélben az udvar arra kérte az uralkodót, hogy annak tartalmáról tájékoztassa a sógunt. A már említett *Ming shilu*ban fennmaradt levél szövege azonban egy – a jelen írás szempontjából fontos – ponton eltér az ugyanezt a levelet tartalmazó másik forrásban, a *Boshi nyūminki*ben található szövegtől. Eszerint ugyanis a császár nemcsak bölcs, udvarias és erényes követek kiválasztására szólítja fel Japánt, hanem azt is elvárja, hogy olyan tolmácsokat válasszanak ki a követségek résztvevőinek, akik „becsületesek, valamint szavaik és tetteik átgondoltak". A kínai császár szerint éppen a Kínát jól ismerő tolmácsok egyik feladata lenne az, hogy óvják a japánokat a törvénytelen cselekedetektől, és ügyeljenek arra, hogy a japánok betartsák a törvényeket, ne okozzanak incidenseket és ne bántalmazzanak senkit.[40]

A törvénytelenségek hátterében feltételezhetően az állt, hogy a tolmácsok a követségek révén személyesen is üzleti profithoz akartak jutni, erre azonban csak a törvények megszegésével volt lehetőségük. Mivel ők gyakran kínaiak voltak, a japán követségben tevékenykedő Song Suqinghez hasonlóan minden bizonnyal jól ismerték a kínai körülményeket, s tudták, hogy miként kell megvesztegetni a hivatalnokokat. Természetesen a tolmácsokat alkalmazó külföldiek számára is fontos volt, hogy a követségek gazdaságilag eredményesen

---

[39] *Yingzong shilu:* 5101–5102. 234. j.
[40] *Boshi nyūminki:* 375–376.

végződjenek, ezért az sem kizárható, hogy – ahogyan azt Japán esetében is megfigyelhetjük – a követségek képviselői utasították a tolmácsokat törvénytelen cselekedetekre, például a kínai hivatalnokok megvesztegetésére.

A kínai forrásokban tehát szinte csak olyan feljegyzéseket találhatunk a külföldiek tolmácsairól, amelyek azok törvénytelenségeiről szólnak. Mindezek után felmerül a kérdés: mi volt egy tolmács feladata eredetileg? Erre azért nehéz választ adni, mert a külföldi követségek tevékenységéről alapvetően csak kínai feljegyzések állnak rendelkezésünkre. Kivételt képez ez alól Japán, melynek követei hátrahagytak az utókornak néhány útinaplót. Ezekből levonhatunk néhány következtetést arról, hogy mi is volt a küldöttségekkel együtt Kínába érkezett tolmácsok feladata. Nem túlzás azt kijelenteni, hogy az egyik (nem hivatalos) feladatkör mindenképpen a kínai hivatalnokokkal való kapcsolattartás – esetenként a hivatalnokok megvesztegetése – volt. Erre bizonyára a követségek vezetői utasították őket, hiszen nyelvtudásuk révén a tolmácsok számos előnyhöz tudták juttatni a követségeket.

A japánok által készített feljegyzésekből az derül ki, hogy a helyi kínai hivatalnokokkal való kapcsolattartásért a követséget vezető buddhista szerzetesek voltak felelősek. A kapcsolattartás hivatalos szinten levelezés útján folyt. „Azok, akik országunkban a *zen* tanításokkal foglalkoznak, összegyűjtik és tanulmányozzák országotok írásait. Ezért töltik be ők a követi pozíciókat" – írta egy, a Zhengde időszakban (1506–1521) a japán követséggel együtt Kínába látogató japán szerzetes, aki Suzhouban tett útja során írásban társalgott egy kínaival.[41] E forrás tanúsága szerint is a korabeli Japánban természetes volt, hogy a kínai írott nyelvet ismerő *zen* szerzetesek mentek követként Kínába. Ezzel magyarázható az is, miért a szerzetesek voltak felelősek az írásbeli kapcsolattartásért.

Ugyanakkor a japán hajókon tolmácsok is feltétlenül jelen voltak, ám ezeknek a tolmácsoknak a feladatairól csak töredékes információkat találhatunk a feljegyzésekben. A Kínába küldött japán követségek ideje alatt készített néhány naplóból arra lehet következtetni, hogy a tolmácsok nem elsősorban a mai értelemben vett szóbeli nyelvi közvetítő személy szerepét töltötték be. A naplók legalábbis sehol sem jegyzik fel, hogy tolmácsok szóban közvetítettek volna a japánok és a kínaiak között. Ebben az esetben azonban az továbbra is kérdés marad, hogy a japán követek hogyan kommunikáltak a kínai hivatalnokokkal. A naplók többször is megemlítik, hogy a japánok kínai

[41] *Siyi guangji:* 155.

hivatalnokoknál látogatást tettek, arról azonban nem írnak, hogy ott miről és hogyan beszéltek. Ebben az esetben tehát csak feltételezhetjük, hogy a tolmácsok valószínűleg szóban fordítottak a japán követek és a kínai hivatalnokok között. A naplókból másrészt viszont az egyértelműen kiderül, hogy hivatalos ügyek esetében mindkét fél írásban érintkezett a másikkal; ezeknek a leveleknek a másolatai néhány naplóban fennmaradtak. Egy lehetőség tehát az, hogy az egymásnak küldött levelek egy része egy előzetes, a tolmácsok segítségével folytatott tárgyalás eredményeként született, s a levelek ebben az esetben arra szolgáltak csupán, hogy a hivatalos tárgyalás tartalmát rögzítsék. Az is lehetséges azonban, hogy a levelek a kétoldalú tárgyalás során felmerült kérdésekre reagáltak. Mindenesetre az tény, hogy a mai értelemben vett tolmácsolásról a naplók nem írnak.

Egyetlen olyan feljegyzés található egy japán naplóban, az *Inbō nittōki*ben 允澎入唐記, amely megemlíti, hogy a tolmácsok szóban közvetítettek a kínaiak és a japánok között. Eszerint az 1453-ban a kínai partok felé tartó japán hajókat egy kínai, Shenjiamenből 沈家門 jövő hajó – minden bizonnyal a tengeri védelemért felelős katonai hajó – közelítette meg. A hajón tartózkodók a japánoktól a következőt kérdezték: „Miféle hajók ezek? Honnan jöttek?" A hajó tolmácsa, Zhao Wenduan 趙文端 így felelt: „Ez Japán adóhozó hajója." A következő napokban egy Liu 劉 nevű, Zhejiang keleti partvidékének védelméért felelős katonai parancsnok küldött élelmet a japán hajókhoz.[42] Ezen a feljegyzésen kívül a naplókból csupán azt lehet megállapítani, hogy a tolmácsok feladata a tényleges szóbeli fordítás helyett a követség és a hivatalnokok közötti kapcsolattartás volt.

Erre az *Inbō nittōki*ben szintén találhatunk példát. A japán követségek egyik problémáját akkoriban az jelentette, hogy az udvar túl keveset akart nekik fizetni a Kínába vitt termékeikért. A japánok ezért az átvételi árak megemelését kérték. A kérdés tisztázására a Szertartások Minisztériuma 1454-ben (a 2. hónap 4. napján) a hivatalba rendelte a japánok tolmácsát, Zhao Wenduant. Ő közölte a minisztériummal, hogy a japánok a korábbi kedvezőbb, 1433-as árfolyamon akarják a termékeiket eladni, és addig nem hajlandóak hazautazni, amíg az udvar nem tesz eleget a kérésüknek. A minisztérium végül az 1435-ös, kedvezőtlenebb árfolyam alkalmazásáról döntött.[43] A Szertartások Minisztériuma tehát ebben az esetben a japánok követelésének kivizsgálására hívatta magához a követet, akinek a feladata az volt, hogy a kínaiul nem beszélő japánokat képviselje és mondani-

---

[42] *Inbō nittōki:* 401.
[43] *Inbō nittōki:* 421–422.

valójukat az illetékes hivatalnokok felé közvetítse. Sorrendben tehát először valószínűleg bekéretették a minisztérium részéről a japánok tolmácsát, akivel előzetesen közölték, hogy milyen ügyben – ebben az esetben a termékek átvételi árának ügyében – akarnak vele beszélni. Ezek után a japán követség vezetői elmondták a tolmácsnak, mit kell mondania a minisztériumban. Az ilyen hivatalos ügyekben tehát a tolmácsoknak nem a saját gondolataikat, hanem a követség vezetésének véleményét kellett közvetíteniük a hivatalok felé, és hasonlóan a hivatalban hallottakat kellett „tolmácsolniuk" a japán követek felé.

A tolmácsokat küldöncként is használták, de megjegyzendő, hogy a nyelvtudásnak itt is fontos szerepe volt. Egy 1539-es feljegyzésben azt olvashatjuk, hogy az akkoriban a kínai partokhoz egyre közeledő – de a szélviszonyok miatt a tervezettől délebbre, Changguo 昌國 felé vetődött – japán követeknek Changguo helyőrség parancsnoka többször is ételt és italt küldött. A japán követek elküldték hozzá tolmácsukat, Wu Rongot 吳榮 egy levéllel, melyben megköszönték a finom ételt és italt, amely nagyban enyhítette a hosszú út fáradalmait. Wu tolmács feladata azonban nem csak a levél átadása volt. A japán követek nevében ő fejezte ki háláját szóban a parancsnok nagylelkűségéért.[44]

A japánok ezután néhány nap múlva elérték útvonaluk következő állomását, Dinghait. Érkezésük után a helyi katonai parancsnok emberei látogatták meg őket a hajóikon, ahol átadták nekik a katonai parancsnok levelét. Ebben kérdéseket tett fel a követséggel kapcsolatban (a követség tagjainak száma, adóajándékok és egyéb termékek fajtái, a Japánból való elindulás időpontja stb.), mert így akarta ellenőrizni, hogy a követség betartja-e a kínai törvényeket. Az egyik kérdés a tolmácsok számára vonatkozott, ami arra utal, hogy egy követség nem vihetett magával tetszőleges számú tolmácsot. Mivel a külföldi követségek – amint azt a fentiekben láttuk – többször okoztak olyan incidenst, amelyben a tolmácsok játszották a főszerepet, Kína bizonyára fontosnak tartotta, hogy a külföldiekkel együtt érkező tolmácsok számát szabályozzák. A levélben megfogalmazott kérdés tehát arra irányult, hogy kiderítse, a japánok betartják-e a tolmácsok számára vonatkozó kínai szabályt. A parancsnok minden egyes kérdésre azonnali írásbeli választ várt. A japánok ezután a tolmács, Wu Rong révén köszönetüket fejezték ki a kínai helyőrség katonáinak azért, amiért látogatást tettek náluk a hajón. Hálájuk jeléül a japánok legyezőket – ezek a korabeli Kínában nagy népszerűségnek örvendtek – adtak nekik ajándékba. Ezek után írásban válaszoltak a levél-

---

[44] *Shotoshū:* 143.

re.[45] A naplóból nem derül ki egyértelműen, hogy ki írta a levelet. A kontextusból arra is lehet következtetni, hogy a tolmács volt a levél írója, de az sem kizárható, hogy a naplót író követhelyettes, Sakugen Shūryō 策彦周良 (1501–1579) készítette el azt.

Amint fent már említettük, arra nincs példa, hogy kínai tolmács írta volna a császárnak címzett vazallusi leveleket, arra azonban találunk bizonyítékot a *Jinshin nyūminki*ben 壬申入明記, hogy a tolmácsok közreműködtek azoknak a leveleknek a megfogalmazásánál, amelyeket a japánok küldtek a kínai hivatalnokoknak. A *Jinshin nyūminki* egy dokumentumgyűjtemény, amely az Eishō időszakban (1504–1520) Kínában járt japán követség által írt harminc levelet tartalmazza. Ebből kilenc olyan levél van, amely után a gyűjtemény összeállítója megjegyzéseket írt a levél írójával kapcsolatban. Ezekből a megjegyzésekből kiderül, hogy a kilenc levélből hármat teljes egészében a japán követség akkori tolmácsa, egy bizonyos Zheng 鄭, négyet pedig egy japán szerzetes, Rankō Zuisa 鸞岡瑞佐 írt. A maradék kettő esetében mindketten részt vettek a megírásban. A levél piszkozatát Zuisa készítette el. Zheng, a tolmács ezt nyelvileg kijavította, majd a kijavított levelet Zuisa letisztázta, és elküldte a hivatalnokoknak. Ebben a két esetben tehát Zuisa igénybe vette a tolmácsok nyelvi segítségét, míg a másik négy esetben nem. Függetlenül attól, hogy kínaiak írták, illetve javították a leveleket, az kétségtelen, hogy azokat a japánok szándékai szerint fogalmazták meg. A levél tartalmáról tehát a japánok döntöttek, a kínai tolmácsok csupán nyelvileg korrigálták a leveleket, illetve szükség esetén segítettek a levél megfelelő megfogalmazásában. Természetesen a többi, megjegyzést nem tartalmazó levél esetében sem kizárható, hogy a tolmácsok valamilyen formában részt vettek azok megírásában.

Összefoglalás

A jelen írás a Ming-kori tolmácsok – a kínai hivatalos tolmácsok és a japán követségek tolmácsai – tevékenységének kutatáshoz szükséges néhány alapvető kérdés tisztázására tett kísérletet. A *Da Ming huidian*ben foglaltak szerint azt mondhatjuk, hogy a pekingi kínai hivatalos tolmácsoknak az audienciákon való tolmácsoláson kívül az volt a feladatuk, hogy figyeljenek az idegen követségek tagjaira,

[45] *Shotoshū:* 145–146.

nehogy azok megsértsék a kínai törvényeket. Ezenkívül ők közvetítették a hivatalok leveleit és utasításait a követségek felé, valamint szükség esetén a követségek kíséretét is ellátták. A japán forrásokból az is kiderül, hogy a ningbói Tengeri Kereskedelmi Hivatalnak is, amely a japán követségek ügyeinek intézésére szakosodott, volt saját tolmácsa, aki a pekingi tolmácsokhoz hasonlóan a hivatalok és a követek közötti közvetítő szerepet töltötte be. A japán forrásokban a mai értelemben vett szóbeli tolmácsolásra nem találunk példát, sokkal inkább az derül ki, hogy a kapcsolattartás legfőbb eszköze az írott nyelv volt minden hivatalos kérdésben. Ebben nyújtottak segítséget a japán követségek tolmácsai, akik nemcsak a közvetítő szerepét töltötték be, hanem segítettek a japánoknak a hivatalos levelek megírásában is. Mind a közvetítéshez, mind a levéliráshoz természetesen ugyanúgy elengedhetetlen volt az írott és a beszélt kínai nyelv ismerete, amely a hivatalnokok megvesztegetésekor vagy egyéb illegális tevékenység esetén is fontos tényező volt. Ezzel magyarázható, hogy a japánok tolmácsai – a fennmaradt információk alapján – kivétel nélkül kínaiak, illetve kínai származásúak voltak.

Mivel a jelen cikkben elsősorban japán példákon keresztül vizsgáltuk a tolmácsok tevékenységét, a jövőbeni kutatás feladata lesz további források bevonásával a többi környező ország követségeinek esetében megvizsgálni a „tolmács" fogalmát és pontosabban definiálni a tolmácsok feladatkörét.

Felhasznált irodalom

Boshi nyūminki 戊子入明記. In *Shintei zōho Shiseki shūran* 新訂增補史籍集覧 33, Zoku hen 続編 1. Kyōto, Rinsen Shoten, 1967.

Da Ming huidian 大明會典. In *Yuan, Ming shiliao congbian* 元明史料叢編 2. Taibei, Wenhai Chubanshe, 1961.

Daijōin jisha zōjiki 大乗院寺社雑事記. In TAKEUCHI RIZŌ (ed.) *Zoku shiryō taisei* 続史料大成. Kyōto, Rinsen Shoten, 1978.

Ekitei roku 驛程録. In *Shintei zōho Shiseki shūran* 新訂增補史籍集覧 33, Zoku hen 続編1. Kyōto, Rinsen Shoten, 1967.

Guochao dianhui 國朝典匯. Beijing, Beijing Daxue Chubanshe, 1993.

HUCKER, CHARLES O. 1995. *A Dictionary of Officials Titles in Imperial China*. Taipei, SMC Publishing Inc.

Inbō nittōki 允澎入唐記. In *Shintei zōho Shiseki shūran* 新訂增補史籍集覧 33, Zoku hen 続編 1. Kyōto, Rinsen Shoten, 1967.

Inryōken nichiroku 蔭涼軒日録. In TAKEUCHI RIZŌ (ed.) *Zoku shiryō taisei* 続史料大成 21–25. Kyōto, Rinsen Shoten, 1983.

Kanrin koro shū 翰林葫蘆集. In KAMIMURA KANKŌ (ed.) *Gozan bungaku zenshū* 五山文學全集 4. Tōkyō, Teikoku Kyōikukai Shuppanbu, 1935–1936.
KOBATA ATSUSHI 小葉田淳. 1969. *Chūsei Nisshi tsūkō bōeki shi no kenkyū* 中世日支通交貿易史の研究. Tōkyō, Tōkō Shoin.
Kyōto shōgun kafu 京都將軍家譜. In YUTANI MINORU (ed.) *Nichimin kangō bōeki shiryō* 日明勘合貿易史料. Tōkyō, Kokusho Kankōkai, 1982.
LIAO DAKE 廖大珂. 2007. „Qingdai haiwai maoyi de tongshi chutan 清代海外貿易的通事初探." In ANGELA SCHOTTENHAMMER (ed.) *The East Asian Maritime World 1400–1800: Its Fabrics of Power and Dynamics of Exchanges*. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.
NISHIO KENRYŪ 西尾賢隆. 1999. *Chūsei no Nitchū kōryū to zenshū* 中世の日中交流と禅宗. Tōkyō, Yoshikawa Kōbunkan.
OLÁH CSABA. 2003. „Kínai irodalom, kínai nyelv és a gozan-szerzetesek a középkori Japánban." In HAMAR IMRE–SALÁT GERGELY (szerk.) *Kínai nyelv és irodalom*. (Sinológiai Műhely 4.) Budapest, Balassi Kiadó, 292–312.
OLÁH CSABA. 2005. „Problémák, incidensek a hivatalos japán–kínai kapcsolatok történetében a 15–16. században – a ningbói incidens (1523) és annak hatásai a kínai tengervédelmi politikára." In *Függőkert. Orientalisztikai Tanulmányok* 2. Piliscsaba, Mondat Kft.
OLÁH CSABA. 2007. „Muromachi jidai no Nichimin gaikō ni okeru hyōbun 室町時代の日明外交における「表文」." In SZERDAHELYI ISTVÁN–WINTERMANTEL PÉTER (szerk.) *Japanológiai körkép. Emlékkönyv az ELTE BTK japán szakos képzésének húszéves jubileumára*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 11–42.
OLÁH CSABA. 2008. „Troubles during Trading Activities between Chinese and Japanese in the Ming Period." In ANGELA SCHOTTENHAMMER (ed.) *The East Asian Mediterranean – Crossroads of Knowledge, Commerce, and Human Migration*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 317–330.
OLÁH CSABA. 2009. „Nyūminki kara miru Nihon shisha no Chūgoku ni okeru katsudō to shokumu no tayōsei 入明記からみる日本使者の中国における活動と職務の多様性." In *Higashi-Ajia bunka kanryū* 東アジア文化環流. [Megjelenés alatt.]
PACK, TCHI-HO. 1973. *Bericht des Nosongdang über seine Reise nach Japan aus dem Jahre 1420.* (Veröffentlichung des Ostasien-Instituts der Ruhr-Universität Bochum, Band 8.) Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
Riben yijian 日本一鑑. H. n., k. n., 1939.
Rokuon nichiroku 鹿苑日録. Tōkyō, Zoku Gunsho Ruijū Kanseikai, 1961.
Saitoshū 再渡集. In *Dai Nihon bukkyō zensho* 大日本仏教全書116, *Yūhōden sōsho* 遊方伝叢書 4. Tōkyō, Bussho Kankōkai, 1980–1983.
Sanetaka kōki 實隆公記. Tōkyō, Taiyōsha, 1931–1938.
Sejo shillok 世祖實録. Seoul, Kuksa P'yonch'an Wiwŏnhoe, 1950–1954.
Shotoshū 初渡集. In *Dai Nihon bukkyō zensho* 大日本仏教全書 116, *Yūhōden sōsho* 遊方伝叢書 4. Tōkyō, Bussho Kankōkai, 1980–1983.
Shuyu zhouzi lu 殊域周咨録. Beijing, Zhonghua Shuju, 1993.
Siyi guangji 四夷廣記. In *Xuanlantang congshu* 玄覽堂叢書 2:21. Taibei, Zhengzhong Shuju, 1985.

TANAKA TAKEO (ed.) 1995. *Zenrin kokuhōki, Zoku zenrinkoku hōki* 続善隣国宝記, 善隣国宝記. Tōkyō, Shūeisha.
TANAKA TAKEO 田中健夫. 1996. „Kanji bunkaken no naka no buke seiken, gaikō monjo sakuseisha no keipu 漢字文化圏のなかの武家政権－外交文書作成者の系譜." In TANAKA TAKEO 田中健夫. *Zen Kindai no kokusai kōryū to gaikō monjo* 前近代の国際交流と外交文書. Tōkyō, Yoshikawa Kōbunkan.
WANG JING 王静. 2002. „Mingchao Huitongguan kao 明朝會同館考." *Zhongguo bianjiang shidi yanjiu* 中國邊境史地研究 12.
Xianzong shilu 憲宗實録. Taibei, Zhongyang Yanjiuyuan Lishi Yuyan Yanjiusuo, 1967.
Yingzong shilu 英宗實録. Taibei, Zhongyang Yanjiuyuan Lishi Yuyan Yanjiusuo, 1967.
Zhongguo lishi dacidian 中國歷史大辭典. Shanghai, Shanghai Cishu Chubanshe, 2001.

HORVÁTH CSABA

A kínai észak–dél ellentét az európai expanzió időszakában

Bevezetés

Az 1492-től 1914-ig tartó évszázadok gyökeresen átformálták a világ képét. Az azelőtt gazdaságilag, demográfiailag és katonailag alapvetően egyenrangú nagyrégiók (Európa, iszlám világ, India, Távol-Kelet) rendszerét ebben az időszakban az európai hegemónia korszaka váltotta fel, még ha napjaink tendenciái abba az irányba mutatnak is, hogy ez a nyugati hegemónia csak átmeneti jelenség volt, és a jövőben jó eséllyel visszaállhat a korábbi évszázadok multipoláris struktúrája. Hogy ennek az európai sikertörténetnek mi volt a titka, arról sokféle vélemény létezik, ugyanakkor viszonylag széles konszenzus van abban, hogy az európai expanzióban kulcsszerepet játszott a pénzgazdálkodás magas színvonala és társadalmon belüli elterjedtsége, illetve a tengeri kereskedelem erős intenzitása és a tengeri hajózás technológiájának magas színvonala.

Kínának az európai expanzióval szembeni viszonyát illetően érdekes ellentmondásokba ütközhetünk. A 11–17. századi Kína történelmét nézve azt láthatjuk, hogy ebben az időszakban még megvoltak Kínában mindazok az anyagi feltételek, amelyeket az európai expanzió szükséges összetevőinek tartunk. A pénzgazdálkodás, illetve a kézműipar és a kereskedelem jelentősége már a 10–13. századi Song-dinasztia idején döntővé vált, hiszen az ezen tevékenységeket terhelő adókból származó állami jövedelmek ekkoriban meghaladták a mezőgazdasági jellegű bevételeket.[1] A kínai hajózási technikák színvonalát, illetve az ezek katonai-hódító jellegű felhasználásában rejlő lehetőségeket Zheng He 1405–1433-as tengeri expedíciói mutatják, amelyek nemcsak bejárták az Indiai-óceán teljes medencéjét, hanem nem egy helyen fegyveresen is beavatkoztak, esetenként több ezer kilométerre Kínától, több esetben trónharcok eredményét döntve el az érintett országokban.[2] Márpedig hadiflottákkal több ezer kilo-

[1] GERNET 2001: 256.
[2] GERNET 2001: 312–315.

méterre fekvő országok legmagasabb szintű belpolitikai folyamataiba fegyveresen beavatkozni olyasvalami, amelyet hagyományosan a gyarmatosításhoz társítunk. A magas nyereséget produkáló külkereskedelmi stratégiára, amely az európai expanzió egy további alapfeltételének tartunk, a Ming-kor spontán külkereskedelme szolgál meggyőző erejű példával: a 16–17. század fordulóján évi 57–86 tonna latin-amerikai ezüst áramlott Kínába spanyol közvetítéssel az exportált selyem és porcelán ellentételezéseként, az európai merkantilista iskola elveit annak ismerete nélkül a gyakorlatban példamutatóan megvalósítva.[3]

Joggal merül fel tehát a kérdés, hogy Kína miért nem volt képes a következő háromszáz évben ezen adottságait – a magas fokú haditengerészeti ismereteket, a hatékony merkantilista külkereskedelmet, illetve a kézműipar és pénzgazdálkodás magas színvonalát – Európához hasonlóan kamatoztatni, még csak azon a szinten sem, hogy önmagát sikeresen megvédje a nyugati gazdasági és katonai behatolástól. Dolgozatom e kérdésre keres választ, az utóbbi tíz évszázad kínai császári dinasztiáinak kül- és gazdaságpolitikáját, a régi Kína gazdaságföldrajzának struktúráját, valamint az ezeket meghatározó földrajzi és stratégiai körülményeket vizsgálva.

I.
A kínai tengeri kereskedelem, kézműipar és városiasodás fellendülése, Kína hagyományos gazdaságföldrajzi nagyrégiói

A konfuciánus szellemiség alapvetően ellenségesen vagy idegenkedve viszonyul mind a kereskedelemhez mint foglalkozáshoz, mind pedig a távolsági tengeri hajózáshoz és a tengermelléki életformához.[4] Mindkét attitűd okai logikusan következnek a kínai civilizáció születésének körülményeiből. A kínai birodalom és civilizáció bölcsője a mitikus Xia-dinasztia idején a történelmi Kína északnyugati részén, tengerektől távol, a sztyeppövezet és a csapadékosabb, termékeny síkságok határvidékén, a mai Henan, Shaanxi és Shanxi tartományok területén feküdt. Ezen a területen a döntő földrajzi és klimatikus szempontok meghatározó tényezőkké a földművelést, az alacsony

[3] MOTE–TWITCHETT 1998b: 389–395.
[4] DAWSON 2002: 154–159.

csapadékmennyiséget, a nagy folyók közelségét, valamint a síkságok földművelőinek a szomszédos sztyeppék nomádjaival való konfliktusait tették. Az itt megszülető birodalomnak ezekre a kihívásokra kellett válaszokat találnia, és ezekre a válaszokra épült fel az a kultúra és szellemiség, ami azután a kínai civilizáció alapjait jelentette. Az ókori kínai államok erőteljes expanziója kellett ahhoz is, hogy a Sárga-folyó mentén lefelé haladva egyáltalán elérjék keleten a legközelebbi tengert, ez az elsőként elért tengerpart azonban még a Sárga-folyó termékeny síkságának a hajózás számára kedvezőtlen, mocsaras, sekély vizű partvidéke volt, ahol a kikötők gyorsan eliszaposodnak, az öblök elmocsarasodnak, és a sekély vízben gyakoriak a homokzátonyok. A kínai birodalom terjeszkedése tehát először a Sárga-folyó leginkább ugyancsak növénytermesztésre alkalmas alföldjét kebelezte be: asztalsimaságú síkság, rendkívül termékeny talaj, a növénytermesztéshez többé-kevésbé elegendő, de inkább szűkös, mint bőséges csapadékmennyiség, ugyanakkor víztartalékként a síkságot keresztül-kasul átszelő számtalan folyó és mellékág hálózata jellemzi a vidéket. Forró nyarak, hideg telek, ugyanakkor továbbra is a sztyeppei nomádok fenyegető közelsége.[5] Ebben a régióban Kína délebbi részeivel ellentétben nem a rizs, hanem a köles és a búza jelentette akkoriban is, és jelenti ma is a fő mezőgazdasági terményt.[6]

Nem meglepő, hogy az ebben a környezetben megszületett konfuciánus eszmerendszer a patriarchális földművelő társadalmat teszi eszményképévé, és a különböző társadalmi csoportokat az ebben betöltött szerepük hasznossága szerint értékeli. A kereskedelem ebből a szemszögből nézve a közösség számára haszontalan, a hajózás és a tengeri életforma idegen, a külvilág pedig fenyegető.[7] Azonban a Qin- és a Han-dinasztia idején Kína olyan területeket foglalt el, ahol a földrajzi környezet merőben eltért a Sárga-folyó alföldjétől, egészen más előnyöket és hátrányokat kínálva az ott letelepedni akaróknak.[8] A Jangcétól délre a hegyvidéki területek tagolt, mély vizű, jó kikötőül szolgáló védett öblökkel tarkított partvidéke éppen ellentétes módon hatott a helyi gazdaság és társadalom fejlődésére. A mély vizű, védett öblök jól használható természetes kikötőkként szolgálnak, a monszun éghajlat pedig könnyen kiszámítható széljárást biztosít. Ezenfelül a partvidék szárazföldi hegyes-völgyes hátországa sokkal kedvezőtlenebb körülményeket kínál a földműveléshez, mint északon a Sárga-

[5] HERRMANN 1935: *The beginning of ancient China, 1900–1300 B.C.*
[6] DAWSON 2002: 150–152.
[7] DAWSON 2002: 154–159.
[8] BLUNDEN–ELVIN 1995: 28–29.

folyó termékeny síksága. Jó kikötők, meleg éghajlat, vitorlázáshoz ideális, kiszámítható széljárás, biztonságos földrajzi távolság a sztyeppei nomádoktól, ugyanakkor nehezen művelhető és a szárazföldi közlekedés számára nehezen járható hegyvidéki hátország, egyszóval minden körülmény jelen volt itt ahhoz, hogy a helyi lakosok tekintete a tenger felé forduljon, és a térségben tipikus szubtrópusi tengermelléki kultúra jöjjön létre, ahol kulcsszerepet tölt be a hajózás, a távolsági kereskedelem, a kalózkodás és a halászat.

A Jangce ugyancsak ezekben az évszázadokban meghódított torkolatvidéke, a később Jiangnannak elnevezett terület e két eltérő arculatú vidék, az északi síkságok, valamint a déli partvidék határán helyezkedik el. A tölcsértorkolat szélessége és hajózhatósága meghaladja bármely más, ettől északra elhelyezkedő folyó torkolatáét. Jiangnan, illetve a déli partvidék kikötői egymás elérhető közelségében fekszenek, így logikus volt tengeri kultúrájuk összekapcsolódása. A Jangce torkolatvidéke ugyanakkor földrajzilag az északi síkság déli peremét is alkotja, így ahhoz is sok szállal kötődik. Logikus tehát, hogy ez a vidék a déli tengermelléki társadalmat az északi agrártársadalommal összekapcsoló gazdasági, kulturális és társadalmi csomóponttá vált. Ebből pedig egyenesen következett, hogy Jiangnan hamarosan az egész kínai birodalom megkérdőjelezhetetlen gazdaság központjává lépett elő, és az is maradt hosszú évszázadokon át, egészen a mai napig.

Ezen a területen feküdt a korai Ming-dinasztia fővárosa, Nanjing, valamint a Déli Song-dinasztia fővárosa, Lin'an, mai nevén Hangzhou is. A terület mind mezőgazdasági, mind kereskedelmi szempontból jó adottságokkal bír. Az éghajlat és a földrajzi környezet ideális a rizstermesztéshez, míg a Jangce torkolata a nagy folyó mellékfolyóival, illetve a torkolathoz kapcsolódó tengeröblökkel ideális hajózási feltételeket biztosít mind a Csendes-óceán, mind pedig Kína belső területei felé. A területet már a Song-kor óta erős városiasodottság, fejlett kézműipar, illetve egyaránt virágzó tengeri és kontinentális kereskedelem jellemezte, mely tevékenységek profitjából a helyi elit nagy összegeket fordított kultúrára és művelődésre. A régió előrehaladott városiasodottságát és iparosodottságát az is mutatja, hogy a helyi népesség élelmiszer-szükségleteit már a Ming-korban is jelentős részben Kína más részeiből érkező behozatalból fedezték.

A déli partvidék, valamint Jiangnan mellett a délen meghódított területek harmadik gazdaságföldrajzi régióját a mai Hunan, Hubei és Jiangxi tartományokat magába foglaló hatalmas kiterjedésű medence alkotta a Jangce középső folyásának déli oldalán. Ez a nagyrégió a Sárga-folyó alföldjénél melegebb és csapadékosabb éghajlatának köszönhetően a kínai rizstermesztés központja lett (és maradt

is a mai napig), és hamarosan az iparosodott és városiasodott Jiangnan legfőbb élelmiszer-ellátójává lépett elő, ahová a Jangce folyó jelentett ideális útvonalat az oda nagy mennyiségben szállított rizs számára.

Külön világot képviselt Sichuan tartomány, amely délnyugaton, a Jangce felső folyása mentén terül el, és központját egy minden irányból hegyektől körülvett kör alakú sík medence alkotja, és gazdaságilag a rizstermelés jellemzi.[9]

A Jangce középső és alsó szakaszának közvetlen völgye már egészen korán, a Shang-korban a hanok befolyása alá került, de a Jangcétól délre fekvő területek meghódítása csak a Qin-korban (Kr. e. 221–206) kezdődött el, és a Han-korban (Kr. e. 206–Kr. u. 220) fejeződött be. A Qin-kori terjeszkedés fő csapásirányát a Jangce középső szakaszának déli mellékfolyói jelentették déli irányban, és a Gyöngy-folyó torkolatánál érték el először a Dél-kínai-tengert, keleten pedig a Jangce-torkolattól délre nyomultak előre a partvidéken. A Qin-korban tehát lényegében a mai Hunan és Zhejiang tartományok kerültek kínai fennhatóság alá, valamint Guangdong középső része, a Gyöngy-torkolatnál. A Korai Han-korban a déli terjeszkedés ennek a Jangcétól a Dél-kínai-tengerig nyitott észak–déli irányú folyosónak a keleti és nyugati „kiszélesítésével" folytatódott. Délkeleten a mai Jiangxit és Guangdong keleti részét, délnyugaton pedig a mai Guangdong nyugati részét, valamint Guangxit is Guizhout hódították meg. Ekkorra délkeleten a hegyektől védve már csak a mai Fujian területét elfoglaló Minyue királyság tartott ki a kínai hódítással szemben, de végül a Késői Han-korszakban ezt is bekebelezte Kína.[10] A meghódított déli területek még több száz évig a birodalom vad trópusi határvidékének számítottak. A miao és a thai nyelvcsaládokhoz tartozó őslakosság a kínaiak földművelési technológiáihoz képest elmaradottabb égetéses, kapás, vándorló trópusi földművelést folytatott. Az északról folyamatosan beáramló kínai kolonizátorok fokozatosan olvasztották be és szorították ki ezeket a népeket.[11] A terület kínaiakkal való benépesülése és a birodalom gazdasági vérkeringésébe való beintegrálása csak a Tang-kor végére érte el azt a szintet, hogy e területek adottságaiknak megfelelő gazdasági szerephez jutottak.

A birodalom gazdasági centruma ekkoriban tolódott el a Sárga-folyó alföldjéről délkeleti irányba, a Jangce vidékére, a tengerparti

---

[9] MOTE–TWITCHETT 1998b: 419–421.
[10] BARRACLOUGH–STONE 1992: 80–81.
[11] GERNET 2001: 32.

települések pedig ekkorra érték el azt a fejlettségi szintet, hogy a birodalom érdeklődése az óceán felé fordulhasson. A déli területek kolonizálásában kulcsszerepet játszott a helyi éghajlati adottságokhoz leginkább megfelelő mezőgazdasági technológia kifejlesztése és tökéletesítése is: az északi síkságok köles- és búzatermelésével szemben itt az öntözéses rizstermesztés vált uralkodóvá.[12] A gazdasági-demográfiai központ déli irányú eltolódásának folyamatát legvilágosabban a becsült demográfiai adatok mutatják: a birodalom déli térfelén Kr. u. 600 körül, a Tang-dinasztia uralomra jutásakor még csak Kína népességének egynegyede élt. A Tang-kor közepére ez az arány már a birodalom népességének felére nőtt, 1200 körül pedig már Kína népességének kétharmada élt itt. 750 és 1200 között Fujian népessége megtízszereződött, míg ugyanekkor a Sárga-folyó alsó szakasza mentén fekvő síkságok lakossága közel 50%-kal csökkent. Abszolút számokban mérve a déli térfél népessége 10 millió főről 60 millió főre növekedett 600 és 1200 közt, míg ugyanekkor az északi területek népessége lényegében 30 milliós szinten stagnált.[13] Az őslakos népcsoportokat, akik délkeleten nagyrészt a miao, délnyugaton pedig nagyrészt a thai nyelvcsaládba tartoztak, a betelepülő kínaiak asszimilálták, vagy a hegyekbe szorították vissza. Talán nem túlzás azt állítani, hogy gazdasági jelentőségét tekintve Kína déli felének 7–12. századi kolonizációja az USA nyugati felének 19. századi benépesüléséhez mérhető.

A déli területek ezen kolonizációs folyamat befejeződésével, lényegében a Song-korban nyerték el a fentebb leírt gazdasági szerepüket. Az eltolódás a társadalmi attitűdben is változást hozott, az ortodox konfuciánus felfogással szemben ekkorra jelentősen javult a kereskedők és kézművesek társadalmi-ideológiai megítélése. A déli gazdaság prosperitása egyre inkább felpuhította a konfuciánus szigort.[14] A Kína déli partjait elérő tengeri kereskedelem a korai évszázadokban a perzsa és indiai tengerészek kezében volt, a Song-korra viszont a kínai hajósok kiszorították innen a vetélytársaikat, és az egész délkelet-ázsiai térség vizeinek uraivá váltak. A déli területek felvirágzása mellett a Song társadalom és kereskedelem tenger felé fordulását még külön ösztönözte az is, hogy ezekben az évszázadokban az ősi északi magterület, a Sárga-folyó alföldje különösen szenvedett a nomádok betöréseitől, ráadásul a nomádokkal való háborús konfliktusok

[12] GERNET 2001: 216–217.
[13] BARRACLOUGH–STONE 1992: 126–127.
[14] DAWSON 2002: 156–158.

Észak-Kína hagyományos, Belső-Ázsiába irányuló szárazföldi kereskedelmi útvonalait is elvágták.[15]

E déli területekkel együtt tehát a történelmi Kína innentől hat főbb gazdasági nagyrégióra oszlott, melyek főbb jellemzőikkel a következők voltak:

1. A Sárga-folyó alföldje. Forró nyarak, hideg telek, viszonylag kevés csapadék, termékeny síkság. Mérsékelt övi kontinentális éghajlat, a természetes növényzet erdős sztyepp. Köles- és búzatermelő agrártársadalom, a konfuciánus eszmeiség itt a legerősebb, a sztyeppi nomádok közelsége miatt pedig e terület militarizáltsága jóval magasabb fokú, mint a déli vidékeké. Ez a mai Hebei, Henan, Shanxi, Shaanxi és Shandong tartományokat, valamint a mai Anhui és Jiangsu tartományok északi felét foglalta magába.

2. A délkeleti partvidék. Forró nyarak, enyhe telek, sok csapadék, dús trópusi erdőkkel benőtt hegyes terep, viszont jó kikötők és kedvező széljárás, monszun éghajlat. Emiatt a tengerhez kötődő gazdasági tevékenységek a meghatározóak. Halászat, tengeri kereskedelem, kalózkodás. A mai tartományok területére kivetítve Zhejiang déli fele, valamint Fujian és Guangdong tartozott ide.

3. A két fenti térség közt fekvő Jiangnan. A Jangce torkolatvidéke, a kínai gazdaság központja. Intenzív rizstermesztő mezőgazdaság, fejlett kézműipar és kereskedelem, erős városiasodottság, virágzó tengeri kikötővárosok. A mai tartományokat tekintve Anhui és Jiangsu déli fele, valamint Zhejiang északi fele tartozott ide.

4. A Jangce középső szakaszának vízgyűjtő területe. Szubtrópusi monszun éghajlat: esős, forró nyarak, száraz, enyhe telek, dús szubtrópusi és trópusi erdők. Földrajzilag alacsony hegyláncokkal elválasztott, egymásba nyíló medencék jellemzik ezt a térséget. Ez a rizs- és teatermesztés központja, az iparosodott Jiangnan élelmiszer-ellátója, „mezőgazdasági hátországa". A mai Hunan, Hubei és Jiangxi tartományok területe tartozik ide.

5. A rizsteremelés másik nagy központja, a hegyektől körülzárt sichuani medence.

6. Végül, de nem utolsósorban Kanton környékén a Nanlingnak nevezett terület. A földrajzi körülmények itt teszik lehetővé, hogy a Jangce középső szakaszának vízgyűjtőterületéről érkező útvonalak elérjék a déli tengerpartot a Gyöngy-folyó torkolatánál. Ahogy tehát Jiangnan a Sárga-folyó gabonatermelő alföldjének, a Jangce középső szakasza medencéjének, valamint a délkeleti partvidéknek a metszéspontjában fekszik, és így alkot közlekedési-kereskedelmi-gazdasági

---

[15] DAWSON 2002: 160–161.

csomópontot, úgy Nanling a délkeleti partvidék és a Jangce középső szakasza medencéjének metszéspontjában fekszik. A régió lényegében a mai Guangdong tartományt foglalja magába. Jiangnanhoz hasonló jellegű, bár annak jelentőségét általában el nem érő városiasodott kereskedelmi csomópont, legjelentősebb városa Kanton.

A 7–13. században tehát a Sárga-folyó menti síkság hegemóniájával és a hagyományos konfuciánus ideológia tételeivel ellentétes átrendeződés ment végbe. Minden gazdasági-társadalmi-demográfiai tendencia abba az irányba mutatott, hogy Észak-Kína dominanciáját és az ehhez kapcsolódó merev, tekintélyelvű, szigorúan hierarchizált agrárjellegű társadalmi-gazdasági rendszert egy alapvetően eltérő struktúra váltja fel. Ennek az új rendszernek a központja a Jangce-torkolatvidéke volt, gazdasági-társadalmi szempontból pedig előrehaladott városiasodottság, valamint a kereskedelem és kézműipar dominanciája jellemezte. Úgy tűnt, ebben a folyamatban Észak-Kínára az a sors vár, hogy agrárjellegű perifériájává válik a pezsgő gazdaságú, városiasodott és iparosodott Dél mellett. A Jangce torkolatvidéke és a déli partvidék kalmárszellemisége pedig fokozatosan felülkerekedni látszott a Sárga-folyó alföldjének merev konfuciánus ideológiáján. Végeredményben tehát a birodalom gazdaságilag fejlettebb déli és elmaradottabb északi térfele közt olyan jellegű gazdasági-társadalmi viszonyrendszer kezdett körvonalazódni, amely sokban hasonlított az iparosodott Nyugat-Európa és az elmaradottabb, agrárjellegű Kelet-Európa egymás mellett éléséhez. A Jangce torkolatvidékén és a déli partvidéken zajló gazdasági-társadalmi-technológiai folyamatok pedig látszólag ideális irányt képviseltek egy Nyugat-Európáéhoz hasonló nagyarányú tengeri expanzióhoz.

Az időben hatszáz éve előreugorva mégis azt láthatjuk, hogy a 19. századra Kína lemaradt az expanzív európai gyarmatosító hatalmakkal szemben, még mindig az északon gyökerező klasszikus konfuciánus eszmeiség a meghatározó, a császári udvar az északnál is északabbi Pekingben székel, katonai, politikai és eszmei értelemben pedig Dél Észak árnyékában kénytelen élni, annak ellenére, hogy a birodalom gazdasági centrumát változatlanul a Jangce torkolatvidéke jelenti.

Márpedig ez látszólag súlyos ellentmondás. Miért nem tudott a birodalom gazdasági centruma egyben politikai centrummá is válni, ahogyan az logikusnak tűnne? Hogyan tudta a gazdaságilag elmaradott északi térfél megőrizni a politikai elsőbbséget? Miért maradt a gazdasági centrum politikai periféria, illetve a gazdasági periféria politikai centrum? Hogyan határozta meg ez az ellentmondásos helyzet a déli gazdaság fejlődésének lehetőségeit? A Dél miért nem volt képes gazdasági-demográfiai fölényét katonai-politikai dominanciára váltani? Hiszen belháborúk esetén a több pénz elvben több

zsoldos katonát is jelenthetne, a nagyobb népesség pedig nagyobb embertartalékokat. Észak politikai dominanciája milyen mértékben volt jelen az utóbbi évszázadok során, és mennyiben akadályozta Dél világgazdasági potenciáljának kibontakozását? Dolgozatom ezekre a kérdésekre keresi a választ.

II.
A fővárosok földrajzi elhelyezkedése az egyes dinasztiák idején

A kérdéskör vizsgálatakor érdemes először áttekinteni, hogy az egyes korokban melyik város szolgált a birodalom fővárosaként. Szembetűnő, hogy bár a vizsgált időszakban végig a déli térfél volt a gazdaságilag fejlettebb, a főváros nagyrészt északon volt:

- A Song-dinasztia fővárosa 960–1126 között a Sárga-folyó alföldjének közepén fekvő Kaifeng volt.
- A dzsürcsik inváziója után 1126–1279 között a Déli Song-dinasztia fővárosa a Jangce torkolatától kb. 200 km-re délre fekvő mai Hangzhou, akkori nevén Lin'an volt, tehát egy virágzó déli kikötőváros.
- A még a Sárga-folyó alföldjének is az északi peremén fekvő mai Pekinget a dzsürcsi Jin-dinasztia 1153-ban tette fővárossá, ekkor költöztették át ide székhelyüket őshazájukból, Mandzsúriából.[16] A várost ekkor Zhongdunak hívták.[17]
- A Jin-dinasztia a mongol fenyegetés hatására fővárosát 1214-ben Kaifengbe tette át.[18]
- A Yuan-dinasztia 1264-ben Mongóliából a mai Pekingbe tette át székhelyét, mely a dinasztia 1368-as bukásáig itt is maradt.[19] A város neve ebben az időszakban kínaiul Dadu, mongolul Khanbalik volt.[20]
- 1368–1420 között a Ming-dinasztia fővárosa a Jangce alsó folyása mentén fekvő Nanjing volt.

---

[16] GERNET 2001: 283.
[17] GERNET 2001: 319.
[18] GERNET 2001: 532.
[19] GERNET 2001: 532.
[20] GERNET 2001: 319.

– 1420–1441 között a Ming Kínának elvben két fővárosa volt, az északi Peking és a déli Nanjing.[21]
– 1441-től egészen az 1644-es bukásig Peking volt a Ming-dinasztia egyedüli fővárosa.
– A Qing-dinasztia 1644-ben Pekinget tette fővárossá.

Összességében azt láthatjuk tehát, hogy míg a dolgozatom által vizsgált időszak kezdetén, az Északi Song-korban a főváros a Sárga-folyó alföldjének központjában, Kaifengben feküdt, addig ettől kezdve egy ettől északra és egy ettől délre fekvő földrajzi régió közt váltakozott a főváros elhelyezkedése. Ezek egyike Peking volt az északi határvidéken, a másik pedig a birodalom gazdasági központja, a Jiangnan régió, ahol is a Déli Song-dinasztia idején Hangzhou, a Ming-dinasztia idején pedig Nanjing jelentette a központot.

III.
A tengeri kereskedelem, a délkelet-ázsiai külpolitika az egyes dinasztiák idején

A következőkben azt tekintem át, hogy 960 és 1840 között, tehát a Song-dinasztia hatalomra jutásától az európai expanzióval szembeni első látványos vereségig, az ópiumháborúig tartó időszakban hogyan alakult a déli tengeri külkereskedelem, illetve a déli irányú külpolitika az egyes dinasztiák idején. Mely korszakok jelentettek olyan felívelő periódust, amikor is lehetségesnek látszott, hogy Kína tengeri expanzió terén is sikeresen vegye fel a versenyt Európával, és mely időszakok jelentettek olyan pangást, illetve hanyatlást, amely lefojtotta a kínai hajózási technológiában és tengermelléki gazdaságban rejlő potenciált.

A Song- és a Yuan-kor

A Song volt az első olyan dinasztia, melynek uralkodása alatt már egyértelműen Jiangnan volt Kína gazdasági központja. A korszak a kereskedelem, kézműipar és pénzgazdálkodás soha nem látott fellendülését hozta, mely tevékenységekből az állam is nagy haszonhoz

[21] MOTE–TWITCHETT 1998a: 244.

jutott. A gazdasági konjunktúrához szükséges feltételeket a mezőgazdaság tökéletesítése és így az olcsó élelmiszerárak jelentették. Ez egyrészt könnyítette a nem mezőgazdaságból élő társadalmi csoportok megélhetését, hiszen olcsóbban vásárolhattak élelmiszereket. Másrészt tágította a kézműipari cikkek piacát, hiszen miután az elitnek elég volt jövedelme korábbinál kisebb részét élelmiszerekre költeni, több maradt egyéb árucikkekre. Fellendült a bányászat és a fémkohászat is, 1078-ban Kínában közel kétszer annyi öntöttvasat állítottak elő, mint 1788-ban Angliában. A külkereskedelmet tekintve a fő exportcikkeket ekkor a selyem, a porcelán és a tea, a fő importcikkeket pedig olyan luxustermékek jelentették, mint a korall, orrszarvúszarv, füstölők, drágakövek, ámbra. A folyami és tengeri hajózás technológiája is a 10–11. századra bontakozott ki. Belföldön ekkora vált a szállítás és civil közlekedés fő ütőerévé a Jangce és a Jiangnant a Sárga-folyó alföldjével összekötő Nagy-csatorna. A kínai tengerészek a Song-korban vették át a domináns szerepet az indiai és perzsa hajósoktól a délkelet-ázsiai vizeken. Az állami monopóliumokból, valamint a kereskedelemre és kézműiparra kivetett adókból befolyó jövedelem nagysága a 12. századra elérte a mezőgazdasági adókból befolyó jövedelmekét, a Déli Song-korszakban pedig meg is haladta azt. A pénzgazdálkodás terjedését mutatja, hogy az évente forgalomba kerülő pénzérmék száma az északi Song-korban megtízszereződött.[22]

A Jin- és a Déli Song-dinasztia kétpólusú korszakában a két birodalom közti kereskedelem mérlege is a Songoknak kedvezett. A déli tengerekről érkező, már említett egzotikus luxuscikkek is a Song Birodalom kereskedőinek közvetítésével érték el a Jin Birodalmat, mellettük pedig a rizs és a tea is fontos árucikket jelentett a Jin Birodalomba irányuló exportot illetően. A Jin Birodalomból a Song Birodalomba irányuló kereskedelem fő cikkei ugyanakkor az arany, a ginzeng, a gyöngy és az északi prémek voltak.[23]

A mongol hódítás, a Yuan-dinasztia kora viszonylag rövid időszakot jelentett Dél-Kína történetében, hiszen a hódítástól a dinasztia bukásához vezető felkeléssorozat kezdetéig mindössze 72 év telt el. A Yuan-kor a dél-kínai gazdaságot illetően két hatással járt. Egyrészt Dél-Kínát gyarmatnak tekintette, melynek erőforrásai arra hivatottak, hogy a birodalom politikailag domináns területeit szolgálják, így rendkívül magas adókat vetettek ki Jiangnanra.[24] Másrészt a Song-kor

---

[22] GERNET 2001: 253–260.
[23] MOTE 2003: 286–287.
[24] GERNET 2001: 290–291.

által tökéletesített hajózási technikákat hódításokra próbálták felhasználni, és 1281-ben Japánba, 1283-ban a mai Vietnam déli felén elterülő Csampa államba, 1292–93-ban pedig a jávai Madzsapahit ellen vezettek katonai tengeri expedíciókat.[25]

Korai Ming-kor

A dél-kínai tengeri expanzió rövid fénykora a Ming-dinasztia második császárának, Yongle-nek az uralkodására esett. Yongle hatalmas hadiflottát építtetett, és Zheng He eunuch-admirális vezetésével nagyszabású haditengerészeti expedíciósorozatot indított 1405 és 1422 között. A flotta Nanjing mellett épült, a tengerészeket pedig Fujianből toborozták. A „kincses hajóknak" nevezett hadihajók koruk valóságos hajóóriásai voltak, méretük az ötven méternél hosszabb, ötárbocos kisebb hajóktól a több mint száz méter hosszú, kilencárbocos óriásokig terjedt. Az expedíciók ötletének pontos indítéka ma sem teljesen ismert, de a legvalószínűbb és egyben leggyakorlatiasabb ok Kína politikai és katonai befolyásának kiterjesztése lehetett.

1405 és 1422 közt hat ilyen kínai haditengerészeti expedíció járta be az Indiai-óceánt. Ezek a flották a fent említett hajótípusok közül a legnagyobbakból általában több tucatnyit, a kisebbekből pedig több százat foglaltak magukba, személyzetük létszáma pedig huszonötharminc ezer fő között mozgott. Az expedíciókról az Indiai-óceánra érve általában több kisebb egység különvált, melyek a fő flotta útvonalától távolabb eső országokat derítették fel. Az expedíciók legfontosabb célpontjai a mai Vietnam déli felén elterülő hindu vallású maláj Csampa királyság, valamint a Maláj-félsziget, Jáva, Szumátra, Srí Lanka, és India délnyugati partvidéke voltak. Az expedíciók általában diplomáciai küldetéseket hajtottak végre, felvették a kapcsolatot a helyi uralkodókkal, akik a Ming Kína elsőbbségét elismerve gyakran ajándékokat és követeket küldtek a kínai hajókon Nanjingba. A flották hadereje azonban olykor fegyveresen is beavatkozott a meglátogatott területeken, előrevetítve egy esetleges későbbi hódítás lehetőségét. Fegyveres beavatkozásokra a kínai flották részéről 1407-ben a Malakkai-szorosban, 1409-ben Jáván, 1411-ben Srí Lankán, 1415-ben pedig Szumátrán került sor. Az összeütközések rendre a kínaiak győzelmével és a velük szembekerülő helyi uralkodók foglyul ejtésével végződtek. A legfontosabb említett célpontokon kívül az

[25] HIDAS 1991: 35.

expedíciók érintették még Sziámot, Bengált, valamint Perzsia és Arábia déli partjait és a kelet-afrikai partvidéket is.[26]

A birodalmi Kína tengeri expanziójának korszaka végérvényesen csak Xuande császár uralkodása idején zárult le. A Yongle császár vazallusaivá lett délkelet-ázsiai országok közül Xuande császár uralkodása idején egynél több alkalommal Csampából, Sziámból, Jávából és Szumátráról érkezett a vazallusi kötelezettségeknek eleget tevő követség. A császár 1430-ban rendelte el Zheng He hetedik, s egyben utolsó expedícióját. A flotta végiglátogatta a korábbi expedíciók által érintett államok nagy részét, és fő köteléke 1433-ban tért vissza. Az expedíciók végső leállítására ezután került sor. A tengeri expanzió lezárásának valószínű okai között szerepel a pénzhiány, az erős ellenállás az udvari elit körében, valamint a haditengerészeti infrastruktúra hanyatlása Yongle halála után. Stratégiai szempontból azonban elsősorban a sebezhető északi határok védelmének előtérbe kerülése vonhatta el az állami figyelmet és erőforrásokat a déli tengerekről.[27] Ezen a téren érdekes egybeesés, hogy a két főváros korszakának vége, az északi határvidéken fekvő Peking egyedüli fővárossá válása nagyjából egybeesett a tengeri expanzió korszakának végső lezárásával. 1441-ben, mindössze nyolc évvel Zheng He utolsó expedíciójának vége után került erre sor.[28] 11 évvel később pedig, 1452-ben a hadiflottának a szigeteken létesített támaszpontjait is felszámolták, és a tengeri haderőt a part menti kikötőkbe vonták vissza.[29] Az expedíciók felfüggesztése elszigetelte Kínát a külvilágtól, emellett döntő mértékben demoralizálta és meggyengítette tengeri haderejét, végérvényesen vissza is vonva azt a kelet- és délkelet-ázsiai vizekről.[30] Ez egyfajta hatalmi vákuumot eredményezett ezeken a tengereken, amelyet a kínai partoknál hamarosan a „japán kalózok",[31] Délkelet-Ázsiában pedig előbb az India felől érkező muzulmán kereskedők, majd később az európaiak töltöttek be.[32] Általánosságban elmondható, hogy Peking egyedüli fővárossá válásával egybeesően a Ming külpolitika elveszítette érdeklődését a délkelet-ázsiai térség iránt.[33]

---

[26] MOTE–TWITCHETT 1998a: 232–236.
[27] MOTE–TWITCHETT 1998a: 301–302.
[28] MOTE–TWITCHETT 1998a: 244.
[29] POLONYI 1988: 74.
[30] MOTE–TWITCHETT 1998a: 303.
[31] MOTE–TWITCHETT 1998a: 303.
[32] MOTE–TWITCHETT 1998a: 334–335.
[33] MOTE–TWITCHETT 1998b: 302.

Tengeri kereskedelem a Ming-korban a 15. század után

A tengeri expanzió korszakának lezárulta után Kínának a tengerekkel való kapcsolata igencsak beszűkült. A korábbi önmagának árnyékává lett Ming tengeri haderő tevékenysége innentől a part menti rendfenntartásra korlátozódott, a külvilággal való tengeri kereskedelem pedig szigorú korlátozások alá esett. 1523-ban a pekingi kormányzat még a tengeri külkereskedelem addig engedélyezett igencsak korlátozott formáit is betiltotta. Kevesebb mint száz évvel Zheng He utolsó expedíciója után tehát Kína déli kapuja – hivatalosan legalábbis – hermetikusan bezárult, a külvilággal való kereskedelmi érintkezés a tengereken teljes mértékben tiltottá vált. A valóságban azonban ezeket a rendelkezéseket nem sikerült betartatni, sőt a part menti lakosság tevékenysége egyre agresszívebb formákat öltött. Az 1540-es és 1550-es években minden korábbinál intenzívebbé vált a kínai partok mentén a „japán kalózkodás" néven ismert jelenség. Megtévesztő nevével ellentétben az ebben részt vevő kalózok és csempészek igen jelentős része nem japán volt, hanem a Ming-udvar intézkedései által hátrányosan érintett partvidéki kínai lakosság soraiból került ki. A teljes tilalom évtizedeiben a nagy tételben való csempészet tömegessé és általánossá vált a dél-kínai partvidék mentén, és az illegális kereskedelemből meggazdagodott családok közül többen próbálták elérni a szabályok enyhítését. [34]

1567-ben végül a Ming-udvar feloldotta a tilalmat, ami lehetővé tette a külvilágban igen keresett kínai porcelán és selyem tömeges exportját, különösen Nagasaki és Manila felé.[35] Ez a féllegális külkereskedelem Kína számára a 16. század utolsó és a 17. század első harmadában rendkívüli sikerekkel járt, méghozzá a korabeli vezető nyugati gazdaságpolitikai elgondolások logikájával nézve is. A nagy tömegű, értékű és feldolgozottsági fokú exporttermékek, a porcelán, a selyem és a lakkozott luxusbútorok ellentételezéseként óriási mennyiségű újvilági nemesfém áramlott be Kínába, az európai kereskedők közvetítésével, a spanyol és portugál kereskedők ugyanis latinamerikai ezüsttel fizettek a kínai exportcikkekért. A Spanyolországgal való kereskedelem a Fülöp-szigetek fővárosán, Manilán keresztül bonyolódott le, ahová a spanyol flották Acapulcóból hozták az újvilági ezüstöt. Becslések szerint a 17. század elején egy-egy jobb évben 57–86 tonna ezüst áramlott Kínába csak a spanyolokkal való kereske-

[34] MOTE–TWITCHETT 1998b: 695–697.
[35] MOTE–TWITCHETT 1998b: 697.

delem révén, de például 1602-ben közel 144 tonnára, 1597-ben pedig 345 tonnára becsülték a spanyol gyarmatokról Kínába irányuló éves ezüstbehozatalt. A portugál közvetítéssel Makaón át Kínába áramló amerikai ezüst mennyiségét ugyanerre az időszakra mai becslések évi 6–30 tonna köztire teszik.[36] Ebben a folyamatban az az érdekes, hogy a dél-kínai tengerészek és kereskedők világa a központi hatalom gátló attitűdje ellenére egy olyan folyamatot valósított meg, amely pontosan megegyezett a 17–18. századi Európa domináns gazdaságfilozófiájának, a merkantilizmusnak.

Figyelemre méltó, hogy míg a portugál, spanyol, holland és angol királyok intenzíven támogatták saját kereskedőiket, és hadihajóikkal tisztították meg előttük a terepet, addig a dél-kínai tengerészeknek a 15. század közepétől kezdve a császári udvar ellenséges távolságtartással és gyanakvással terhelt attitűdjével és különféle korlátozó intézkedéseivel szemben kellett eredményeket elérniük. Ez azonban még így is sikerült nekik. Mint láthatjuk, a merkantilista iskola gyakorlatának megfelelően a kínai kézműipar termékeinek exportjával sikerült elérniük, hogy a spanyolok által bányászott nemesfémek nagy tömegben Kínába áramoljanak. Ez lényegében megegyezett azzal a móddal, ahogy Németalföld iparosai és kereskedői fordították a saját javukra a Spanyolországba ömlő nemesfémfolyamot. A világgazdaságba való integrálódás fokát mutatja a kínai kézműipar fellendülése és virágzása a tárgyalt korszakban, valamint a pénzgazdálkodás terjedése és az ezüst inflációja is. A koraújkorban Nyugat-Európában bekövetkezett gazdasági fellendüléssel azonos folyamatok jelentkeztek Kínában, különösen Dél-Kínában: a mezőgazdaság specializálódott, a selyem-, gyapjú- és porcelánipar erőteljes fejlődésen ment keresztül, nőtt a kül- és belföldi kereskedelem intenzitása, fokozódott a városiasodás, terjedt az adók és járulékok ezüstben való beszedése és a pénzgazdálkodás. A kínai gazdaság központja, Jiangnan városai évszázadok óta nem tapasztalt fellendülésen mentek keresztül, mind demográfiai, mind pedig gazdasági értelemben. A vezető iparágat itt a selyemipar jelentette, melynek központja Suzhou városa volt, ennek népessége a 16. század végére meghaladta az 500 000 főt.[37] Hogy Jiangnan városiasodottsága milyen mértékben előrehaladott volt, azt az is bizonyítja, hogy a régió ekkoriban már Kína más, agrárjellegűbb részeiről importált élelmiszert, melynek fedezetét az ipari exportból befolyt nemesfémbevétel jelentette.[38] Ez a jelen-

[36] MOTE–TWITCHETT 1998b: 389–395.
[37] MOTE–TWITCHETT 1998b: 404–405.
[38] MOTE–TWITCHETT 1998b: 419–421.

ség ekkoriban csak Európa legiparosodottabb területein fordult elő. Az 1630-as évek közepén Mexikóvárosban már népes kínai közösség élt,[39] ami különösen annak fényében jelentős, hogy Észak-Amerikában még csak ekkoriban jöttek létre az első angol és francia kolóniák.[40] A Kínában forgalomban lévő ezüst mennyiségének növekedése az ezüst inflációjához vezetett mind az aranyhoz, mind pedig a rézhez képest. 1568 és 1644 között az arany–ezüst árfolyam 1:6-ról 1:13-ra változott, az ezüst:réz árfolyam pedig 1577 és 1620 közt 1:229-ről 1:112-re. Ez az infláció hasonló jellegű európai folyamatokkal egy időben ment végbe, ezúton is mutatva a dél-kínai kereskedelemnek a világgazdaságba való integráltságát.[41]

Érdekes belegondolni, hogy ha még ilyen előnytelen kormányzati attitűd mellett, szigorú korlátozások közé szorítva is ilyen eredményeket tudott felmutatni a dél-kínai kereskedelem, akkor milyen eredmények születtek volna, ha ugyanebben a világkereskedelmi környezetben egy olyan – a tengeri expanziót középpontba helyező vezetés – áll a birodalom élén, mint Yongle időszakában.

Ennek a gazdasági konjunktúrának aztán a Ming-dinasztia bukása körüli időkben egy olyan gazdasági recesszió vetett véget, amely legalábbis részben az ekkor létrejött ezüstalapú monetáris rendszer sebezhetőségéhez is köthető volt. Ez a rendszer olyan mértékben vált függővé a latin-amerikai spanyol ezüsttől, hogy amikor az 1630–1640-es években elapadtak a Mexikóból érkező szállítások, az komoly gazdasági válsághoz vezetett. Ebben az időszakban csökkent a kitermelés a latin-amerikai bányákban, felbomlott a Spanyolország és Portugália közti perszonálunió, így megszűnt a kereskedelmi kapcsolat Manila és Makao közt, IV. Fülöp spanyol király korlátozásokat vezetett be a gyarmatok külkereskedelemével szemben, az angol és holland rajtaütések pedig egyre súlyosabb károkat okoztak a még folyó kereskedelemnek is. Végül 1641-ben a hollandok elfoglalták a portugáloktól Melakát, a délkelet-ázsiai tengeri útvonalak legfontosabb csomópontját. Ráadásul 1635-ben a Tokugawa kormányzat megtiltotta a japán kereskedők számára a külföldre való utazást, majd az 1637-es kyushui keresztény felkelést követően 1639-ben kitiltotta Japánból a portugálokat. Így tehát ebben a két évtizedben Kína lényegében elesett a külföldi nemesfém-behozataltól, ugyanekkor pedig belföldön természeti katasztrófák okoztak súlyos visszaesést a mező-

[39] MOTE–TWITCHETT 1998b: 402.
[40] HIDAS 1991: 56.
[41] MOTE–TWITCHETT 1998b: 403–404.

gazdaságban. E két hatás együttesen súlyos válságot eredményezett a Ming-dinasztia regnálásának utolsó éveiben. Általánossá vált az élelmiszerhiány, a kézműiparból és kereskedelemből élő nagyvárosok pedig hanyatlásnak indultak.[42]

Korai Qing-kor

A mandzsu hódítás logikusan először az északi vidékeket pacifikálta. Délen még hosszú ideig ellenálltak a Mingek hívei, tizenöt éven át létezett egymás mellett a Pekingben székelő mandzsu Qing és a délen egyre reménytelenebb ellenállást folytató Déli Ming-dinasztia. Ez egy olyan forgatókönyv lehetőségét vetítette előre, amely a Jin- és Déli Song-dinasztiák időszakához hasonlóan egy északi, mandzsu etnikumú és egy déli, őshonos kínai dinasztia párhuzamos regnálását jelenthette volna. A tiszavirág-életű Déli Ming-dinasztia abban is hasonlóságot mutatott a szerencsésebb sorsú Déli Songgal, hogy rövid uralma alatt (már amennyire lehet uralomnak nevezni ezeket a háborús éveket) szoros kapcsolatot épített ki a déli partvidék hajósaival, és jelentős mértékben támaszkodott rájuk. A kínai haditengerészeti technológiában még ekkor is rejlő potenciált mi sem mutatja jobban, mint a legnagyobb hatalmú, Mingekhez hű kalózvezér haditettei, akit a nyugati történetírás Koxinga néven ismer. A flottáját a Déli Mingek szolgálatába állító Koxinga a Qing uralom alá került területek ellen végrehajtott rajtaütések mellett 1661-ben könnyedén kisöpörte Taiwanról az 1624 óta ott tartózkodó holland gyarmatosítókat, és 1683-ig fennálló, *de facto* államot hozott létre a szigeten. Azonban a Déli Ming ellenállás 15 év után felmorzsolódott. Az utolsó Ming-császárt Burmában 1661-ben fogták el, majd 1662-ben négyelték fel a Qingek haderői, Koxinga Ming-hű taiwani szigetállamát pedig 1683-ban foglalták el.[43]

A déli partvidék tehát a Ming–Qing háborúban a Mingek bázisterületét jelentette, amelynek 1662–1683 között súlyos megtorlás lett a következménye a Qingek részéről. Koxinga (Zheng Chenggong) tevékenysége pedig a 16–17. század fordulójának merkantilista jellegzetességeket mutató kereskedelméhez hasonlóan érdekes kérdéseket vet fel. Ha egy dél-kínai tartományúr a központi hatalom korlátozó intézkedéseivel és rosszallásával szemben is képes volt olyan

---

[42] MOTE–TWITCHETT 1998b: 408–415.
[43] GERNET 2001: 362–365.

tengeri haderőt kiépíteni, amely Taiwannál legyőzte az akkori világ legjobbjának számító holland flottát, akkor mire lettek volna képesek a dél-kínai tengerészek, ha saját uralkodójuk olyan módon támogatja őket, ahogyan azt saját flottájuk esetében az angol és holland királyok, vagy korábban Kínában Yongle császár tette? Ne feledjük, ez nem a távoli 15. században történt, hanem a 17. század második felében, amikor már javában zajlott az európai expanzió, és amikor a holland flotta az angollal holtversenyben világelsőnek számított.

Ez a háborús időszak ugyancsak rávilágított az észak-déli különbségek geopolitika jelentőségére. A pekingi székhelyű Ming-udvar 1441–1644 között ellenséges távolságtartással viszonyult Jiangnan és Fujian tengermelléki civilizációjához, de amint a menekülő Ming császárok udvarukat délre kényszerültek költöztetni, máris barátságosabb hozzáállást mutattak a kérdésben. Olyannyira, hogy magának Koxingának ez a nyugati neve is onnan ered, hogy szolgálatai elismerése jeléül a legmagasabb császári kegyben részesülhetett: engedélyezték neki a császári család nevének felvételét, *de jure* a császári család hercegévé léptetve őt elő.[44]

Taiwan esetében tehát rövid időre egy olyan helyzet alakult ki, ami meglepő egybeesést mutat a 20. század eseményeivel: ahogy a magát a Ming-dinasztia képviselőjének tartó Koxinga, úgy a 20. században a dél felé visszavonuló, majd a kontinensen végső vereséget szenvedett Guomindang is Taiwanra menekült. Ahogy a Guomindang, úgy a Ming-dinasztia uralmát képviselő Koxinga is a legitim kormányzat menedékének tekintette Taiwant, a „bitorlók" uralma alá került szárazföldi területekkel szemben. Azonban szerencsésebb 20. századi sorstársaival szemben Koxinga nem számíthatott egy külső nagyhatalom segítségére, így Taiwan ilyen jellegű „legitimista" államiságának első korszaka mindössze két évtized után, 1683-ban véget ért. Ez a politikai helyzet azonban olyan „mellékhatásokkal" járt, amelyek rendkívül súlyosan érintették a déli partvidék tengermelléki társadalmát. Amíg Koxinga állama fennállt Taiwanon, addig a Qing hódítók rendkívül bizalmatlanul tekintettek a Taiwannal szemközti fujiani partvidék lakosságára, tartva azok Ming-hű politikai irányultságától és a Taiwannal való esetleges összejátszásuktól. A Qingek brutális egyszerűséggel oldották meg a problémát: 1662 után a déli partvidék lakosságának jelentős részét erőszakkal a tengertől távol eső területekre telepítették át, és teljes tilalmat rendeltek el a tengeri kereskedelmet illetően. Ezt a tilalmat csak Taiwan elfog-

[44] GERNET 2001: 364.

lalása után 10 évvel, 1693-ban oldották fel, és tértek vissza a Ming-dinasztia passzív megengedő politikájához.

Qing-kor

Az 1693 utáni Qing politika hasonlóan viszonyult a tengeri kereskedelemhez, mint a Ming-udvar 1567–1662 között: a déli kereskedőket viszonylag szabadon hagyták tevékenykedni, az európai tengeri hatalmak (vagy éppen Yongle császár) gyakorlatával szemben azonban soha nem tettek kísérletet tengeri expanzióra, soha nem próbálkoztak a Kína kereskedelme szempontjából fontos tengeri útvonalak vagy távoli nyersanyaglelőhelyek ellenőrzés alá vonásával.[45] A Qing-kori külkereskedelem fő haszonélvezőjévé a Nanling régió és központja, Kanton vált. Az első évtizedben az udvar magas kamatú hitelek folyósításával igyekezett részesedést szerezni ennek nyereségéből, majd 1704-ben Kangxi császár egy új rendszert vezetett be: az udvarnak fizetendő vám fejében monopóliumokat osztott különféle kereskedőcéheknek, melyekből Kantonban 16–18 jött létre. A 18. század végére közülük a nyugati világban Kohong (Gonghang) néven ismert céh emelkedett ki, ennek monopóliuma volt az Angol Kelet-indiai Társasággal való kereskedelem.[46] A Kohong jogilag két szálon függött a császári udvartól: egyfelől az európaiak által „hoppónak" nevezett, a kantoni kereskedelmet felügyelő császári főintendánsnak volt alárendelve, másfelől pedig a közigazgatási hierarchia helyi képviselőinek, Guangdong tartomány kormányzójának, valamint Guangdong és Guangxi közös főkormányzójának, akit az európaiak alkirálynak hívtak. A hoppo és a kormányzó egyaránt jogosult volt utasításokat adni a Kohongnak, de kettejük közül a hoppo szerepe volt a nagyobb. A hoppo felelt azért, hogy a Kohong profitjából eljusson Pekingbe a császári udvartartás magánköltségvetését illető részesedés, amely az évi 855 000 tael ezüstöt is elérte. A 18. század végére ebben a rendszerben annyira felerősödött a korrupció, hogy 1775-ben a Kohong tagjai profitjának 10%-ából külön pénzalapot hozott létre, és innentől ha szükség volt rá, ebből vettek ki pénzt a korrupt hivatalnokok igényeinek kielégítésére.[47]

A Ming-korhoz hasonlóan a 18. században a Qing-kori passzív császári politika is elég volt ahhoz, hogy a déli külkereskedelem

---

[45] MOTE 2003: 953.
[46] FAIRBANK–LIU 1980: 587–589.
[47] MOTE 2003: 163–165.

önjáró módon olyan eredményeket érjen el, ami megfelelt a korabeli Európa legfejlettebb államaiban uralkodó merkantilista iskola célkitűzéseinek: az exportcikkek nagy része magas feldolgozottsági fokú selyem- és porcelántermék, nádcukor és tea volt, amelynek ellentételezéseként továbbra is nagy mennyiségű ezüst folyt be az országba. A kínai gazdaságban jelen lévő ezüst kétharmada külföldről érkezett a kereskedelmen keresztül. Az országban keringő ezüst összmennyisége a 18. században átlagban évi 0,9%-kal nőtt, 1644 és 1820 között pedig háromszor annyi áramlott be a birodalomba a nemesfémből, mint a Ming-korban.[48]

Mindezen pozitívumok ellenére a Qing külpolitika is meglehetősen passzív volt Délkelet-Ázsiában, és északnyugatra orientálódott. A Qing fegyveres erők hadvezéreinek jelentős része lényegében a dinasztia regnálásának teljes időtartama alatt mandzsukból állt, a Qingek hadseregeiben mandzsuk, kínaiak és mongolok harcoltak egymás mellett. Ez egyfelől a dinasztia haderejét a közkatonáktól kezdve a hadvezéreken át magukig a császárokig bezárólag jelentős részben olyan emberekkel töltötte fel, akik már csak származási okokból is Belső-Ázsia felé orientálódtak, másfelől pedig technikailag is olyan jelleget adott neki, amely a belső-ázsiai sztyeppés-sivatagos terepviszonyok közti harcra tette őket legalkalmasabbá. Ebben az irányban a Qing Birodalom rendkívül dinamikus, expanzív külpolitikát folytatott a 18. században. Ekkor hódították meg Tibetet, Mongóliát és az ujgur területeket, létrehozva azt a történelmi Kínánál nagyobb területi egységet, amely lényegében a mai Kínát alkotja.[49] Délen ugyanekkor a Qing expanzió lényegében arra korlátozódott, hogy megszilárdítsa a kínai fennhatóságot a már a Ming-dinasztia által meghódított Yunnanban.[50]

A Qing Birodalomnak azzal a 19. századi válságával párhuzamosan az európai nyomás is egyre nőtt a déli partvidéken.

A Qing-kori nyereséges külkereskedelemnek az ópiumbehozatal vetett véget. Az Angol Kelet-indiai Társaság, mely 1786-tól tartotta kezében a Kantonnal folytatott kereskedelem monopóliumát, Kína esetében nem tudta sikerre vinni azt a stratégiát, amely brit textilipari cikkek tömeges exportjával biztosította a pozitív kereskedelmi mérleget a célba vett országgal szemben. Kína saját fejlett textilipara miatt még a 19. század első felében sem jelentett megfelelő felvevő-

---

[48] FAIRBANK–LIU 1980: 587–590.
[49] MOTE 2003: 868–870.
[50] MOTE 2003: 902–903.

piacot a brit textilexport számára. Az Angol Kelet-indiai Társaság azonban végül megtalálta a megfelelő eszközt a Kínával való kereskedelem nyereségessé tételére, ez az eszköz pedig az ópium volt. A társaság 1816-tól tette meg tudatos és tervszerű stratégiává az országgal szembeni kereskedelemben az ópiumexportot. Az ellátást az indiai angol gyarmatok biztosították, ahol is a helyi lakosságot ebből a célból máktermesztésre ösztönözték. Az ópium már korábban is előfordult Kínában mint tiltott kábítószer, de az Angol Kelet-indiai Társaság az indiai ópium soha nem látott tömegével árasztotta el a kínai piacot. A Kínába exportált ópium mennyisége 1790 és 1840 közt megszázszorozódott. Ennek hatására a dél-kínai külkereskedelem több évszázados pozitív mérlege negatívba fordult, az 1820–1825-ös időszaktól kezdve összességében több ezüst áramlott ki az országból, mint oda be. Ez a folyamat az ezüstalapú kínai monetáris rendszert alapjaiban kezdte ki, hiszen addig a Kínában pénzügyi forgalomban lévő ezüst kétharmada a déli kereskedelem aktívumából származott, ez az aktívum azonban ekkor megszűnt, és súlyos külkereskedelmi mérleghiány vette át a helyét.[51]

Ezzel tehát eljutottunk a történet végére, az első ópiumháború kitörésének időpontjához, amikor is Kína először szenvedett látványos vereséget az európai expanziótól. A háború során a kínai tengeri haderő megsemmisítő vereséget szenvedett az európai flottáktól, holott kétszáz évvel korábban Koxinga még legyőzte az akkor világelső hollandokat. A dolog talán nem is meglepő annak tükrében, hogy míg a Koxingától az ópiumháborúig tartó közel két évszázados időszakban Kína a Qing-dinasztia belső-ázsiai külpolitikai orientációja miatt lényegében egyetlen nagyszabású tengeri hadműveletet sem hajtott végre, addig az európai hadiflották fejlesztésében éppen ekkor következett be egy hatalmas ugrás.

A fejezetben áttekintett tényekből a következő következtetéseket vonhatjuk le: míg a Song- és a Yuan-korban, illetve a Ming-kor nanjingi és két fővárosú időszakaiban, tehát 960 és 1441 közt a déli irányú tengeri expanzió a „támogatott" kategóriába esett, addig 1441-től a következő 400 évben a „tűrt" kategóriába. A hosszúra nyúlt „tűrt" időszakot csak kétszer, a 16. század elején, illetve a 17. század végén szakította meg a teljes tiltás egy-egy rövid időszaka. A tengeri haderő fejlesztésére a 11–15. században nagy gondot fordítottak Kína mindenkori vezetői, 1452-től kezdve azonban négyszáz évig gyakorlatilag semmilyen fejlesztés nem történt ezen a téren.

---

[51] GERNET 2001: 408–412.

IV.
Miért és hogyan került mindig északra a főváros?

Felmerül a kérdés, hogy ha már évszázadok óta a Jangce alsó szakaszának vidéke volt Kína gazdaságilag legfejlettebb régiója, akkor a főváros, a politikai és katonai erőcentrum miért nem tudott stabilan ebben a régióban megállapodni. Az ilyen időszakok – a Déli Song-kor, illetve a Ming-dinasztia kezdeti korszaka – inkább a szabályt erősítő kivételt jelentették, a Jin-, a Yuan-, a késői Ming- és a Qing-dinasztiák északi központú korszakai között, illetve mellett. Ezen időszakok fővárosai Pekingben és környékén olyan területre estek, amely gazdaságföldrajzi értelemben a történelmi Kína északi határvidékének nevezhető. Természetesen a főváros északi elhelyezkedése mellett a kínai hagyománytisztelet is szólt, hiszen a birodalom ősi magterülete és régi fővárosai, Kaifeng és Xi'an is itt feküdtek. Az eszmei indokok mellett azonban kézzelfogható gyakorlati okokat is találunk a főváros északra kerülése mögött.

A Ming-dinasztia fővárosának északra vándorlása egy hosszú folyamat eredménye lett, melynek elindítója Yongle császár volt. Yongle személyes északi kötődéseinek, illetve trónra kerülésének gyökerei Hongwu császár uralkodásának idejéig nyúlnak vissza. Hongwu császár másodszülött fiának, Zhu Dinek, a későbbi Yongle császárnak a politikai karrierje apja uralkodása idején kezdődött. Hongwu egy olyan területi-kormányzati struktúrát épített ugyanis ki, amely meglehetősen idegen volt a korábbi és későbbi kínai gyakorlattól: a kulcsfontosságú északi határ védelmét fiaira bízta, mégpedig olyan módon, hogy területi hercegségeket szervezett számukra a határvidéken. A hercegek legidősebbike, a császár másodszülötte, Zhu Di a határvidék mezőgazdaságilag legtermékenyebb és legsűrűbben lakott keleti részét kapta meg ilyen módon, így lett Yan hercege.[52] Zhu Dit hivatalosan 1370-ben, tízéves korában iktatták be a hercegségbe, de a gyakorlatban csak 1380-ban vette át annak vezetését. A határvidék irányítójaként Zhu Di komoly hadvezéri tapasztalatokra tett szert, számos hadjáratot vezetett a mongolok ellen.[53] Hongwu halála után a trónt legidősebb – elhunyt – fiának fia, Yunwen herceg örökölte, aki országlását a Jianwen-kornak, azaz a civil kormányzathoz való visszatérésnek deklarálta. Szinte törvényszerű volt, hogy a Jianwen császár szembekerüljön az északi határvidéket kormányzó nagybáty-

[52] MOTE 2003: 565.
[53] MOTE–TWITCHETT 1998a: 193.

jaival. A hercegek, akik igen jelentős katonai erőket tartottak befolyásuk alatt, az apjuk, Hongwu császár számára a határvidék megbízható felügyelői voltak, az új császár számára viszont, aki unokaöccsük volt, komoly katonai és politikai fenyegetést jelentettek.[54] Röviddel trónra lépése után, még 1398-ban Jianwen császár meg is kezdte a leszámolást nagybátyjaival, és sorban egymás után számolt fel egyetlen év alatt öt hercegséget. A sorban a hercegek legerősebbike, Zhu Di, Yan hercege következett. A Jianwen császár tisztában volt nagybátyja haderőinek nagyságával, így alaposan fel akart készülni a támadásra. Ezzel azonban Yan hercege is időt nyert, így ő is megtette az előkészületeket. A fegyveres összetűzések 1399 nyarán kezdődtek, miután a császári hatóságok felségsértés vádjával letartóztatták, Nanjingba hurcolták, és kivégezték Yan hercegének két katonatisztjét. Yan erre válaszul hadműveletekbe kezdett, azonban ezek célját hivatalosan a rend helyreállításában, illetve a fiatal császárt károsan befolyásoló kétszínű bürokraták és tanácsadók eltávolításában jelölte meg. Az első komoly ütközetre 1399 augusztusában került sor, amikor Yan hercege megverte egy ellene küldött császári hadsereget. 1402-re a herceg sikeresen visszaverte az ellene indított hadjáratokat, és támadásba ment át. Januárban átkelt e Sárga-folyón, áprilisra már Anhui tartományig nyomult előre. A Huai-folyótól délre súlyos harcok árán felmorzsolta a megmaradt császári erők ellenállását, és 1402 nyarán bevette Nanjingot. Jianwen császár palotája a harcok során leégett, a fiatal császárnak pedig nyoma veszett a zűrzavarban. Egyes feltételezések szerint a tűzben lelte halálát, míg mások szerint buddhista szerzetesnek öltözve elmenekült a városból, és élete hátralévő részét bujdosásban töltötte. Mindenesetre Yan hercege holtnak nyilvánította az eltűnt császárt, és 1402. július 17-én maga lépett a trónra, a Yongle nevet választva uralkodási érájának.[55]

Yongle már 1403-ban döntést hozott arról, hogy egykori hercegi székhelyét, a kopár és elmaradott északi határvidéken, a mongol sztyeppék peremén fekvő Beipinget Nanjinggal egyenrangú fővárossá emeli. Yonglet a főváros áthelyezésében több tényező is inspirálta. Egyfelől, miután politikai karrierjét az északi határvidéket felügyelő hercegként kezdte, ez volt számára a „hazai terep", míg Nanjingban idegenül mozgott.[56] A személyes tényezők mellett azonban szerepet játszottak ennél általánosabb stratégiai megfontolások is. Nanjing a Jangce torkolatvidékén, Jiangnan központjában, a kínai gazdaság

[54] MOTE 2003: 584–585.
[55] MOTE–TWITCHETT 1998a: 193–201.
[56] MOTE–TWITCHETT 1998a: 237.

szívében feküdt, így gazdaságorientált logikával a lehető legideálisabb helyszínnek tűnt a fővárosi szerepkörre. Csakhogy mindezen előnyök ellenére Nanjingnek volt egy súlyos stratégiai hátránya. Yongle császár és környezete joggal vélekedett úgy, hogy a birodalom Achilles-sarkát, leggyengébb pontját a mongolok által erősen fenyegetett északi határvidék jelenti, így ennek megfelelően szoros felügyelet alatt tartása kulcsfontosságú egész Kína szempontjából. Márpedig Nanjing földrajzilag túlságosan távol fekszik ettől a területtől, így az északi határ szemmel tartása ebből a fővárosból nehézkes feladat lett volna, az egész birodalmat kitéve a mongol hódítás rémének. Stratégiai téren ez a megfontolás szólt a főváros északra helyezése mellett.[57] Nagyszabású építkezések kezdődtek, melyek hosszú éveken át tartottak, míg végül 1420-ben Peking a birodalom elsődleges fővárosává lett nyilvánítva.[58] A helyzet azonban még sokáig képlékeny maradt, még évtizedekig párhuzamosan két fővárosa volt a birodalomnak. Yongle halála után utódja, Hongxi császár 1425-ben úgy döntött, hogy visszaköltözteti az udvart Nanjingba. Mivel azonban az új császár még ebben az évben meghalt, a visszaköltöztetési munkálatokat felfüggesztették. Utódja, Xuande császár ismét Pekinget tette meg elsődleges fővárossá, azonban Nanjingtól sem vonta meg a fővárosi rangot, így hivatalosan uralkodásának teljes időtartama alatt a birodalomnak két fővárosa volt. A két főváros korszaka csak fia, Zhengtong császár uralkodása alatt, 1441-ben ért véget, amikor is Nanjingtól megvonták a fővárosi rangot, és így Peking egyedüli fővárossá lépett elő.[59]

Azt láthatjuk tehát, hogy a Ming főváros északra költöztetésében Yongle császár személyes motivációi mellett a fő szerepet a sztyeppei nomád mongol stratégiai fenyegetés játszotta. A történelmi tapasztalatok tekintetében érthető volt az északi határ védelmének elsőszámú stratégiai prioritássá emelése, ugyanakkor, mint fentebb láthattuk, hosszú távon ez a délkelet-ázsiai külpolitika elhanyagolásához, a kínai tengeri haderő hanyatlásához és eljelentéktelenedéséhez, valamint a déli partvidék tengeri kereskedőit olykor súlyosan korlátozó törvénykezési gyakorlat megszilárdulásához vezetett.

A mongolok és dzsürcsik, majd később a mandzsuk támadásai a létükben fenyegették az éppen regnáló dinasztiákat. 1127-ben a Jin-dinasztia elfoglalta az ország északi felét a Songoktól, 1234-ben magukat a Jineket semmisítették meg a mongolok, 1279-ben pedig Dél-

---

[57] MOTE–TWITCHETT 1998a: 237.
[58] MOTE–TWITCHETT 1998a: 238–241.
[59] MOTE–TWITCHETT 1998a: 242.

Kínát is elfoglalták;[60] 1644–1683 közt a mandzsuk hódították meg egész Kínát.[61] A Sárga-folyó alföldjét tehát 1127 és 1644 közt három különböző nomád invázió is leigázta. Ezzel szemben a 19. század közepéig Kína parti vizein soha nem tűnt fel olyan tengeri haderő, amely képes lett volna egyenrangú ellenfélként katonailag behatolni a birodalom zárt törzsterületére. Ennélfogva ezekben az évszázadokban a birodalom északi határvidékének védelme létkérdés volt, míg a tengeri expanzió luxus, a part menti vizek védelme pedig nem sokkal több rendőri akciónál. Az északi határok védelme erős szárazföldi haderőt igényelt, különös tekintettel egy olyan lovasságra, mely képes felvenni a harcot a nomádokkal azok saját terepén, a sztyeppi, sivatagi és félsivatagi körülmények között. A másik esetben nem volt létkérdés állandó és ütőképes tengeri haderő fenntartása. Az északi határ védelmének elhanyagolása azonnali és végzetes következményekkel járhatott, míg a déli tengerpart elhanyagolása csak hosszú távon, évszázadok elteltével éreztette káros hatásait.

Ha tehát egy dinasztia nem törődött az északi határ védelmével, a nomád hódítás csak idő kérdése volt. Így a legtöbb dinasztia kénytelen volt erőforrásai nagy részét az északi határ védelmére összpontosítani, ami előbb-utóbb a főváros áthelyezésével járt, ahogy ez a Ming-dinasztia idején történt. A másik lehetőség, az északi határ védelmének elhanyagolása és az ennek következtében bekövetkező nomád hódítás végeredményben ugyanide vezetett: a hódító nomádok saját hátországuk szomszédságában, a szűkebb értelemben vett Kína északi határvidékén állították fel fővárosaikat, ahogy ezt a Jin-, a Yuan- és a Qing-dinasztia is tette. A harmadik elvi lehetőség, az északi határok szemmel tartása egy távoli, déli fővárosból szintén nem volt hosszú távon működőképes. Ahogy az a Ming-dinasztia kezdeti évtizedeiben történt, a birodalom katonai erőinek az északi határvidékre összpontosítása előbb-utóbb oda vezetett, hogy aki e katonai erőt maga mögött tudhatta, az ezt a császári trón megszerzésére használta fel. Első lépésben tehát a nomád fenyegetés szükségszerűen azt váltotta ki, hogy a birodalom egy, az északi határvidékre összpontosuló haderő felállítására és fenntartására fordítsa erőforrásai nagy részét, majd második lépésben e haderő birtokosa uralma alá hajtotta az egész birodalmat.

A tárgyalt időszak északi székhelyű négy dinasztiája közül három – a Jin, a Yuan és a Qing – maga is nomád eredetű volt. A negyedik,

---

[60] HIDAS 1991: 34–35.
[61] HIDAS 1991: 55.

a Ming-dinasztia pekingi időszakának kezdete, a főváros északra helyezése pedig közvetve (Yongle múltja) és közvetlenül is az északi határ védelmével függött össze.

Konklúzió

A fent áttekintett tényekből jó néhány következtetést levonhatunk.

A jelek szerint Kínából nem hiányoztak eredendően az európai expanzióval való verseny feltételei, ezek azonban a birodalmon belül Jiangnanhoz, illetve a tőle délre fekvő partvidékhez, tehát a birodalom déli térfeléhez kötődtek.

A Song-dinasztia idején a nem mezőgazdasági tevékenységekből származó állami bevételek meghaladták a mezőgazdasági tevékenységekből származó jövedelmeket.

Zheng He tengeri expedíciói megmutatták, hogy megfelelő politikai akarat megléte esetén a dél-kínai hajózási hagyományok és technológiák lehetővé tették a 15. században egy olyan tengeri haderő felépítését, amely nemcsak hogy képes volt biztosítani az intenzív és rendszeres összeköttetést az anyaországtól több ezer kilométerre fekvő területekkel, hanem még arra is alkalmas volt, hogy ezeken a területeken hathatós katonai beavatkozásokat hajtson végre.

Koxinga győzelme a hollandok felett 1661–1662-ben azt mutatja, hogy a kínai haditengerészeti technológia még a 17. század közepén is versenyképes volt az akkori legfejlettebb európaival. Persze ebben a háborúban Koxingának nagy előnye volt, hogy hazai terepen harcolt, míg a hollandoknak Jáváról kellett biztosítani az utánpótlást és az erősítéseket, de ezt az előnyt bőven ellensúlyozta, hogy Koxinga csak egy helyi dél-kínai tartományúr volt, így magánhadserege nyilvánvalóan csak töredékét képviselte Kína teljes tengeri potenciáljának.

A 17–19. századi dél-kínai kereskedelem spontán módon, állami támogatás nélkül valósította meg a gyakorlatban a merkantilista elveket. A pozitív külkereskedelmi mérlegen keresztül olyan nagy tömegű latin-amerikai ezüst beáramlását biztosította, amely az arany európai inflációjához hasonló mértékű ezüstinflációt eredményezett a 17. században, illetve a 19. századra a Kínában forgalomban lévő ezüst kétharmadát biztosította.

Már a 18. században tömegesen telepedtek le kínai kivándorlók a délkelet-ázsiai térségben, különösen a mai Malajzia és Indonézia

területén. Itt is igaz volt az, ami a kereskedelemre: míg az európai hatalmak céltudatosan igyekeztek tengerentúli telepesgyarmatokat létrehozni, addig Délkelet-Ázsiában a pekingi vezetés rosszallásával szemben spontán módon telepedtek le tömegesen kínaiak, akik lassacskán irányításuk alá vonták a helyi gazdasági életet.[62]

Ugyanakkor azt is láthattuk, hogy ezen adottságok döntően a birodalom déli térfeléhez kapcsolódtak, a nomád fenyegetés közvetlen és közvetett okozataképpen azonban a birodalom politikai központja a 15. század közepére Pekingben stabilizálódott, és a 20. századig ott is maradt.

A Peking és Jiangnan közti földrajzi távolság igen nagy, hozzávetőlegesen 900 km, ami jóval meghaladja többek között a Párizs–Marseille, a Milánó–Nápoly, a Berlin–Frankfurt, de még a Szentpétervár–Moszkva és a Berlin–Párizs földrajzi távolságokat is.[63] A politikai lobbitevékenység ilyen távolságból még egy rendi jellegű monarchiában is nehézkes lett volna, egy olyan rendkívül centralizált államban pedig, amilyenek a Ming és a Qing Birodalmak voltak, még ennél is nehezebb volt. A Peking és Jiangnan közti földrajzi távolság ráadásul egy hasonlóan nagy eszmei távolsággal is párosult, hiszen a pekingi udvarban uralkodó ortodox konfuciánus felfogás deklarált ellenszenvvel viseltetett a jiangnani kalmárszellemiség iránt, és a külvilággal való tengeri kapcsolattartást sem nézte jó szemmel.

A Ming-dinasztia idején a nomád fenyegetés, a Qing-dinasztia idején pedig a nomád kötődések hatására a 15. század közepétől kezdve egészen a 19. század közepéig a birodalom külpolitikáját a belső-ázsiai orientáció fémjelezte, amely mellett a déli tengerek, a délkelet-ázsiai térség és a Csendes-óceán másodlagosnak számítottak. 1452 és 1839 közt a kínai hadiflotta nem hajtott végre szinte semmilyen nagyszabású vállalkozást, fejlesztése tehát éppen abban a 400 éves időszakban stagnált, amelyben az európai hadiflották fejlődése a legnagyobb ugrást tette meg, nem csoda hát, ha 1839-re a kínai lemaradás igen súlyossá vált ezen a téren. A passzivitás a Ming-dinasztia 1441 utáni korszakában, illetve a Qing-dinasztia idején nem korlátozódott a tengerekre, hanem ezekben a korszakokban Kína egész déli irányú külpolitikáját jellemezte. Míg a Qing-dinasztia nagyszabású hódító hadjáratokat vezetett Belső-Ázsia felé, addig a birodalom déli határai 1911-ben lényegében ugyanazok voltak, mint 1644-ben. A korai Ming tengeri expanzió korszakában ugyanez az expanzió jellemezte Kína

---

[62] GERNET 2001: 375–376.
[63] *New World Edition – Világatlasz:* 91.

szárazföldi politikáját is a délkelet-ázsiai térségben, melynek legnagyobb szabású példája a Vietnam meghódítására és a birodalomba való teljes beolvasztására tett kísérlet volt. Ez az összefüggés is mutatja a hatalmi centrum földrajzi helyzetének fontosságát, hiszen mint láthatjuk, a tengerek kérdése a gyakorlatban nem alkotott elszigetelt problémakört, hanem lényegében az éppen aktuális uralkodók Délkelet-Ázsia-politikájához kötötten hullámzott. Az aktív Délkelet-Ázsia-politikával általában együtt járt a tengeri expanzió, míg a tengereken való passzivitás általában ugyancsak nem izolált jelenség, hanem egy általános délkelet-ázsiai passzivitás része volt.

A még magára hagyottságában is jelentős merkantilista sikereket elérő, tehát valószínűleg igen nagy potenciált magában hordozó déli tengeri külkereskedelmet ebben az időszakban a pekingi politikai vezetés lényegében semmilyen formában nem segítette célzatosan, csupán eltűrte jelenlétét mint erkölcsileg elítélendő, de gazdasági haszna folytán mégis tolerálható jelenséget. Tette pedig mindezt éppen ugyanabban a négyszáz éves időszakban, amikor az európai hadiflották ugrásszerű fejlődése mellett az európai gyarmatosító országok államapparátusa általában elsőrangú prioritásként kezelte a merkantilista jellegű tengeri külkereskedelmet, és minden eszközzel igyekezett azt támogatni.

Hasonlóképpen a pekingi politikai centrum rosszallásával szemben, spontán módon ment végbe dél-kínai telepesek tömeges megjelenése a mai Indonézia és Malajzia területén, valamint ezzel párhuzamosan ezen területek gazdaságának a dél-kínai telepesek irányítása alá kerülése. Ugyanekkor az európai gyarmatosító hatalmak államilag és katonailag támogatták és a prioritások között tartották számon a tengeren túli telepesgyarmatok, „fehér gyarmatok" létesítését.

Összességében azt láthatjuk tehát, hogy az európai expanzió időszakában Dél-Kínában egy ilyen jellegű expanzió szinte valamennyi előfeltétele fellelhető, a magas színvonalú haditengerészeti technológiától kezdve a merkantilista külkereskedelmen át egészen a telepesgyarmatok létesítéséig és távoli, tengerentúli területek gazdasági ellenőrzés alá vonásáig. Csakhogy míg az európai hatalmak esetében ezek a folyamatok állami vezénylettel és támogatással történtek, addig Dél-Kína esetében a 15. század közepe után a pekingi politikai központ nemhogy semmilyen formában nem támogatta ezeket, hanem már az is kedvezőnek számított, ha deklarált ellenszenve mellett egyáltalán engedélyezte őket.

Az európai expanzióval való versenyhez szükséges feltételek nem elhanyagolható része tehát megvolt Dél-Kínában, azonban ezek kibontakozását az északi politikai centrum döntéshozói egészen a 19.

század közepéig akadályozták, ezzel jelentős mértékben lefojtva ezek fejlődését.

A konfuciánus ideológia hagyományosan valóban ellenségesen viszonyult a kereskedelemhez és a tengermelléki életformához, az azonban már mindig az adott dinasztia döntése volt, hogy ennek az ideológiának egy fellazított, pragmatikus változatát teszi magáévá, mint a Song-dinasztia, vagy éppen az ortodox változatát, mint a Qing-dinasztia. A Qing-dinasztiával éppen az európai expanzió kritikus időszakában, a 17–19. században regnált Kínában egy olyan vezetés, amely az utóbbi ezer év dinasztiái közül talán a legortodoxabb konfucianizmust képviselte.[64] Ez nyilvánvalóan éppen azokat az anyagi (tengeri kereskedelem és hadiflotta) és szellemi (rugalmas alkalmazkodóképesség) tényezőket gyengítette, amelyek a legfontosabbak lettek volna az európai expanzióra adandó megfelelő válasz szempontjából. Nyilvánvaló az is, hogy az utóbbi ezer év dinasztiái közül legkevésbé ortodoxnak tekinthető Song-dinasztia ezeken a területeken sokkal otthonosabban mozgott, sőt, ez a 15. század első harmadának tengeri expanziós időszakára is igaz. Ha a kritikus utolsó háromszáz évben egy a Songokhoz vagy Yongle császárhoz hasonló felfogású dinasztia ül a birodalom trónján, akkor Kínának valószínűleg sokkal jobbak lettek volna az esélyei az európai expanzióval szemben.

A Song és a Qing felfogást összehasonlítva azt mondhatjuk, hogy Kínát mind a mongol invázió, mind pedig az európai expanzió szerencsétlen pillanatban érte. Paradox módon a Qing-dinasztiára jellemző struktúra, amely az európai expanzió időszakában állt fenn, valószínűleg sokkal alkalmasabb lett volna a mongol invázióval szemben, mint a Song rendszer. Ugyanez igaz fordítva is: a Song struktúrák valószínűleg jóval hatékonyabbak lettek volna az európai expanzióhoz és az ipari forradalomhoz való alkalmazkodás szempontjából, mint a Qing rendszer. Ezt a helyzetet súlyosbította, hogy ráadásul az expanzió legintenzívebb szakaszában, a 19. században a Qing-dinasztia már pusztán belső problémák folytán is olyan hanyatló szakaszban volt, mint a Ming-dinasztia a 17. században. Nyilvánvaló, hogy már az is nagy különbséget jelentett volna, ha az európai expanzió legerősebb lökéshulláma nem egy hanyatló, hanem egy prosperáló időszakban éri a Qing-dinasztiát.

Dolgozatom végső konklúziója tehát az, hogy Kína társadalmából és történelmi struktúráiból nem hiányoztak eredendően az európaiakkal való versenyhez szükséges képességek, de a körülmények

---

[64] GERNET 2001: 368.

szerencsétlen összjátéka folytán az európai expanzió éppen egy olyan korszakban csapott le a birodalomra, amikor ezek a képességek ugyancsak a körülmények szerencsétlen összjátéka folytán mélyponton voltak. Abban pedig, hogy ez így alakult, kulcsszerepet játszottak azok a körülmények, amelyek hatására az ezen képességek szempontjából fejlettebb Dél sem a birodalmon belüli dominanciára szert tenni, de még csak Észak gyámkodásától tartósan megszabadulni sem volt képes.

A probléma elemzése nem lenne teljes az észak–dél kérdés mai napig érezhető hatásainak rövid szemrevételezése nélkül.

A Qing-dinasztia uralmát megdöntő 1911-es forradalom a Jangce menti Wuchangból indult ki, és elsőként a déli országrész tartományait vonta ellenőrzése alá.[65]

A két világháború közti időszakban a helyi hadurak hatalmával szemben az ország egységesítését és modernizációját célul kitűző Guomindang a nagy déli kikötővárosban, Kantonban gyűjtötte össze erőit, majd innen indította el a hatalomátvételhez vezető északi hadjáratát.[66]

Az 1945–49-es polgárháborúban északi és déli jellegzetességeknek az akkor aktuális geopolitikai körülményekkel való egybeesését figyelhetjük meg. A nyugati hatalmakkal együttműködő Guomindang hátországa a déli térfél volt. Ezt elősegítette az az aktuális körülmény is, hogy a nyugati hatalmakkal való tengeri kapcsolattartás elsősorban a nagy déli kikötővárosokon (Shanghai, Kanton) keresztül folyt. A nyugati gazdasági befolyással szemben elzárkózóbb kommunisták bázisterületeinek nagy része pedig északon volt, amelyet ugyancsak egy aktuális körülmény is elősegített: a Szovjetunió közelsége.[67]

Az 1989-es Tiananmen téri események után a felerősödő keményvonalas hangokkal szemben Deng Xiaoping 1992-es déli körútja biztosította az 1978-ben megkezdett reformirányvonal folytatását és kiteljesedését.[68] Kína napjainkban tapasztalható rendkívüli ütemű fejlődésében pedig ismét az olyan, sok száz éves múltra visszatekintő gazdasági központoké lett a vezető szerep, mint Jiangnan térsége vagy Guangdong tartomány.

---

[65] *Historical Atlas of the Twentieth Century. China. Revolution.*
[66] GERNET 2001: 475–476.
[67] BARRACLOUGH–STONE 1992: 262–263.
[68] *Deng Xiaoping.*

Felhasznált irodalom

BARRACLOUGH, JEFFREY–STONE, NORMAN. 1992. *The Times Atlasz. Világtörténelem*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

BLUNDEN, C.–ELVIN, M. 1995. *A kínai világ atlasza*. Budapest, Helikon.

DAWSON, RAYMOND. 2002. *A kínai civilizáció világa.* Budapest, Osiris.

Deng Xiaoping. China Online, http://www.chinaonline.cn.com/chinese_culture/biography/deng-xiao-ping.html.

FAIRBANK, JOHN K.–LIU KWANG-CHING (eds.) 1980. *The Cambridge History of China. Volume 11. Late Ch'ing, 1800–1911.* Cambridge, Cambridge University Press.

FUNG YU-LAN. 2003. *A kínai filozófia rövid története*. Budapest, Osiris.

GERNET, JACQUES. 2001. *A kínai civilizáció története*. Budapest, Osiris.

HERRMANN, ALBERT. 1935. *History and Commercial Atlas of China*. Boston, Harvard University Press.

HIDAS GÁBOR. 1991. *Történelmi világatlasz*. Budapest, Kartográfiai Vállalat.

Historical Atlas of the Twentieth Century. China. Revolution. http://users.erols.com/mwhite28/chin-rev.htm

MORBY, JOHN E. 1991. *A világ királyai és királynői*. Budapest, Maecenás Könyvkiadó.

MOTE, F. W. 2003. *Imperial China*. Cambridge–London, Harvard University Press.

MOTE, FREDERICK W.–TWITCHETT, DENIS (eds.) 1998a. *The Cambridge History of China. Volume 7. The Ming Dynasty, 1368–1644.* Part 1. Cambridge, Cambridge University Press.

MOTE, FREDERICK W.–TWITCHETT, DENIS (eds.) 1998b. *The Cambridge History of China. Volume 8. The Ming Dynasty, 1368–1644.* Part 2. Cambridge, Cambridge University Press.

New World Edition – Világatlasz – Bolygónk a Föld. Budapest, Magyar Könyvklub, 1997.

POLONYI PÉTER. 1988. *Kína története*. Budapest, Kozmosz.

FAJCSÁK GYÖRGYI

Hatvany Bertalan, az ismeretlen keleti műgyűjtő

Ha peremig töltöd kancsód, kicsordul,
s az agyonköszörült kard: csorba vas.
Ki termeiben kincset kincsre halmoz,
hiába őrzi háza kapuit.
Ki tisztségére, nagy pénzére büszke,
vesztére büszke: elbukik hamar.
Ha dolgod elvégezted, állj tovább,
ne késlekedj. Az Egek Útja ez.
(Lao-tze: Az út és az ige könyve, a Tao-Te King. IX.)[1]

Hatvany Bertalan a híres Hatvany-Deutsch család tagjaként látta meg a napvilágot a 20. század legelején. Indíttatása, családi példák nyomán – egyik unokatestvére Hatvany Ferenc (1881–1958) festő, műgyűjtő,[2] másik az irodalmár Hatvany Lajos (1880–1961); édesanyja, báró Hatvany Józsefné híres porcelángyűjtemény tulajdonosa[3] – Hatvany Bertalan is elkötelezett barátja és támogatója volt a művészeteknek, a magyar irodalomnak (*Szép Szó*, József Attila), ugyanakkor szoros kötelék fűzte a keleti filozófia és művészet világához is. Egyfelől ez utóbbi, keleti – főként kínai – kötődésének gyökereit, Kelet-ismeretének forrásait és munkásságát szeretném bejárni, másfelől Hatvany Bertalant, a műgyűjtőt, illetve gyűjteményét szeretném bemutatni. Hatvany kora jól ismert személyisége volt. Gyűjteménye, ma már jobbára források alapján ismert tárgyai lehetőséget kínálnak Hatvany keleti művészetről vallott felfogásának és gyűjtői ars poeticájának felvázolására.

---

[1] HATVANY 1977: 62

[2] SZŰCS 2003, MRAVIK 2003.

[3] Gyűjteménye kiállításon is szerepelt. A több mint 1100 darabos porcelángyűjteményhez lásd CSÁNYI 1907, MRAVIK 1998: 276–302.

I. Az életút

Báró Hatvany Bertalan az egyik legismertebb magyarországi kereskedő-bankár család tagjaként látta meg a napvilágot 1900-ban[4] Hatvanban. A család eredeti neve Deutsch (József és Bernát nemesítés, 1879, hatvani előnévvel), majd Hatvany-Deutsch (kettős név 1897), illetve Hatvany (egy évvel a bárósítás után, 1911).[5] Az 1856-ban bejegyzett Deutsch Ig. és fia családi cég terménykereskedelemből emelkedett a magyar malomipar és cukoripar leghatalmasabb cégévé,[6] amely kezdetektől fogva foglalkozott pénz- és hitelüzletekkel is.[7] Hatvany Bertalan apai ágon a cégalapító Deutsch Ignác (1803–1873) dédunokája. Apja, Hatvany József (1858–1913) 1884-től társtulajdonosa a Deutsch Ig. és fia cégnek. A nagysurányi (1881) és a hatvani (1889) cukorgyár alapítója. 1910-től a főrendiház választott tagja. Hatvany Bertalan édesanyja báró Hatvany Józsefné, született Laczkó Fanny (1884?–1964), az Osztrák Földhitel Intézet igazgató tanácsosának lánya.

Iskoláit Budapesten végezte, de nem volt különösebben jó tanuló. Vegyészetet és kereskedelmi ismereteket tanult. Az első világháború utolsó hónapjaiban önkéntes honvédtüzérként is szolgált.[8] „Sok bajom volt a pályaválasztással" – írja 1957-ben a müncheni *Látóhatár* kérésére írt önéletrajzában,[9] majd így folytatja: – „Családom döntött helyettem: külföldre küldtek, üzleti mesterséget tanulni. Hamburgban, Berlinben, New Yorkban loptam az időt munkaadóim íróasztala mellett, s időnként világfájdalmas verseket írtam, magyarul…" Huszonöt évesen aztán, 1925-ben New Yorkból Ázsián keresztül világ körüli úton tért haza, és Ázsia egy életre megérintette. „Feléledtek ifjúkori álmaim" – jegyzi meg önéletrajzában.[10] Innen számíthatjuk egészen új életútja kezdetét. Hazatérése után megnősült,[11] 1926-ban megszületett fia,[12] de négy év múlva házassága felbomlott.

---

[4] 1900. május 27. Hatvan–1980. július 24. Párizs. GUDENUS 1990: I. 520–523, 1999: V. 113–114.

[5] KONCZ E. 1983.

[6] A korszakhoz és a Deutsch család történetéhez lásd VÖRÖS 1979, BÁCSKAI 1989, KARÁDY 1993, KÖVÉR 1997, KÖVÉR 1999.

[7] KÖVÉR 2003: 13.

[8] DEMÉNY-DITTEL 1991: 66.

[9] VÁMOS 1980: 2.

[10] VÁMOS 1980.

[11] Felesége Hesselberger Mária (Vera), 1906 München–1987 Róma. Lásd GUDENUS 1990: I. 522.

[12] Hatvany József (1926–1987) fizikus, a kémiai tudományok kandidátusa. Munkásságához lásd ZIMLER 1999 (bibliográfia: 42–61).

Hatvany sohasem szakított a család cégének ügyeivel, 1925 után a Concordia Gőzmalom Részvénytársaság névleges igazgatója lett,[13] de Kelet iránti érdeklődését üzleti tevékenysége alaposan megsínylette. A második világháborúig fontos tagja maradt a Deutsch Ig. és fia közkereseti társaságnak. Cégtagságának kezdete 1935, s 1935–40 között cégjegyzési jogot is szerzett.[14] A családi cégnél eltöltött irodai órák után látott neki – autodidakta módon – a kínai és indiai művelődéstörténet és művészet alapos megismerésének. Ázsia iránti érdeklődése révén került kapcsolatba Felvinczi Takács Zoltánnal (1880–1964), a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum akkori igazgatójával, akit mestereként tisztelt. Tájékozódása irányait, Kelet műértésének szemléletét Takács Zoltántól sajátította el, aki jól ismerte a keleti hagyományok hatásának jelentőségét hangsúlyozó – Joseph Strzygowsky (1862–1941) Grazban dolgozó osztrák művészettörténész nevével összefonódott – értékcentrikus, időtlen szempontú művészettörténeti irányzatot.[15] Strzygowsky követői a keleti és az európai művészet kapcsolatában a fejlődés tagadásával a keleti hagyományok hatásának fontosságát hangsúlyozták.[16] Ez volt az „Orient oder Rom" néven ismert vita, melyben a strzygowskiánusok szembefordultak az ókori hagyományok folyamatosságának tételével, és önálló kultúrák megkülönböztetésével az ezek közötti hatások cseréjére vezették vissza a művészettörténeti változásokat. Különös figyelemmel fordultak a korai középkor, a népvándorlás korának tárgyi kultúrájához, s az etnikumot mint legfőbb meghatározó tényezőt emelték vizsgálataik centrumába.[17] (Ezzel gondolataik egyben a művészettörténeti fajelméletek egyik fő forrásává lettek.) Figyelmük a hellenisztikus Kelet művészete felé fordult, s ennek révén olyan új területeket nyitottak meg az összehasonlító művészettörténeti vizsgálatok előtt, mint Kis-Ázsia, Mezopotámia vagy az örmény és a grúz művészet területe.

---

[13] DEMÉNY-DITTEL 1991: 66; a Concordia Gőzmalom Rt. tulajdonához lásd KÖVÉR 2003:17.

[14] KÖVÉR 2003: 19.

[15] MAROSI 1976: 95, MAROSI 1999: 343. Itt szeretném köszönetemet kifejezni Sinkó Katalinnak, amiért felhívta figyelmemet Felvinczi Takács Zoltán felfogásának és Joseph Strygowsky elméletének kapcsolatára.

[16] STRZYGOWSKI 1931: 253–264.

[17] FELVINCZI TAKÁCS ZOLTÁN: J. Strzygowsky: Die bildende Kunst des Ostens. Ein Überblick über die für Europa bedeutungsvollsten Hauptströmungen. Leipzig 1916. Werner Klinkhardt. Bibliothek des Ostens, 3. Band. In *Ostasiatische Zeitschrift* VII. pp. 137–141. Klny.: Ostasiatische Zeitschrift Jhg.VII. Heft.

Hatvany Bertalannak Ázsia felé forduló figyelme saját gyökereinek és identitásának keresésével is összefonódott.[18] Az 1930-as évek elején megjelent előadásai – *Ázsia és a nacionalizmus;*[19] *Kínai és indiai zsidók*[20] – is ezt igazolták. Közben aktív társadalmi életet élt: ő volt a Magyar Keleti Társaság titkára (alapítója Felvinczi Takács Zoltán, 1932), amelynek ülésein több előadást is tartott „Kínai bronzok, szobrok és sírfigurák ismertetése", „Kínai festmények és porcelánok bemutatása" címmel.[21] 1935-ben látott napvilágot a fő művének tartott *Ázsia lelke* című könyv,[22] amelyben az ázsiai kultúrák történelmének és művészetének átfogó ismertetésére, amolyan kultúrtörténeti időutazásra vállalkozott. „Ázsia szellemét könyvem nem a szigorú tudomány eszközeivel, hanem képekben kívánja tükrözni. A tudomány módszerei fényképet adnak. E sorok írója a lelket akarja festeni. […] S ha az évezredes múltban gyökerező kultúráknak, s az egységes Ázsia lelkének megértését sikerül e könyv útján elősegíteni, akkor a szerző azt hiszi, hogy teljesítette kötelességét" – írta könyve bevezetésében.[23] Hatvany – Felvinczi Takács Zoltán nyomdokain haladva – Okakura Kakuzó (1863–1913)[24] szavainak szellemében, „Ázsia egy és örök" gondolata alapján igyekezett az ázsiai szellemi fejlődés és történelem alapvonalait felfejteni.[25]

---

[18] „Jól mutatja a cionizmus térhódítását a harmincas években a jellegzetes asszimiláns családból származó Hatvany […] Bertalan […] példája, aki a harmincas években fordult a cionizmus felé, s aki 1936-ban kirobbantotta az *Új Kor* című katolikus folyóirat zsidókérdésvitáját. […] Megoldás a zsidókérdésre Hatvany Bertalan szerint csak egyetlenegy van: Palesztina." Gyurgyák 2001: 247/145. jegyzet

[19] HATVANY 1931.

[20] „Azt láttuk, hogy bármilyen kultúrába plántálják a zsidóságot, az mindig hasznos, polgári és nemzeti szempontból megbízható, szorgalmas emberekkel fogja gyarapítani az anyaországot. S itt felvetődik ösztönszerűen a faj és a felekezet kérdése. A zsidó faj ezekben a keleti kolóniákban úgyszólván mint oltás szerepelt […]. Szeretném, ha a kínai zsidóság sorsa a túlzásba vitt asszimiláció veszélyeit példázná…" HATVANY 1933: 11.

[21] Adatok Hatvany Bertalan és Felvinczi Takács Zoltán levelezéséből. Hopp Múzeum Adattár A 2550/L.

[22] Hatvany művét „Akiba budai pap, a »zsidók fejedelme« ötszáz éves emlékének" ajánlotta.

[23] HATVANY 1935: 7, 9.

[24] A hagyományos japán művészet lelkes apostola. Ernest F. Fenollosa (1853–1908) amerikai műkritikussal együtt a hagyományos japán művészet értékeire igyekezett ráirányítani honfitársai szemét. Angolul megjelent munkái fontos műveknek számítottak: FENOLLOSA 1903, 1904.

[25] A könyv recepciójáról lásd SÁRI 2003.

Felvinczi Takács Zoltán Hopp Ferenc születésének centenáriumára, 1933-ban készítette el a *Nagy-Ázsia művészete* címet viselő kiállítást, melynek katalógusában kifejtette,[26] hogy Kelet-Ázsia szellemi erejének leghívebb kifejeződése a buddhista művészet alkotásain keresztül követhető nyomon. Felfogása szerint Ázsia közös nyelve a buddhizmus nyelve. Felvinczi Takács ennek szellemében hasonlította össze Kelet és Nyugat művészetét, mutatta be az ősi kozmikus szimbólumokat és azok változásait. Hatvany mintegy ennek kitágításával, vállalt célkitűzéseként az ázsiai kultúrák összefoglaló, de nem művészettörténeti szempontú leírására, párhuzamosságaik felvázolására vállalkozott. Forrásai között kora legfontosabb, nyugati nyelveken megjelent, keleti tárgyú történeti, művészettörténeti kézikönyvei szerepeltek: Oswald Sirén, Albert von LeCoq, William Cohn, A. Getty, Laurence Binyon, Robert Lockhart Hobson, La Roche, Marcel Granet, de Groot és Joseph Strygowsky munkái.[27] József Attila találóan írta a szerzőről és a műről recenziójában: „Hatvany önnön európaiságától, mondhatnók önnön osztályától menekül Ázsia lelkébe. Tragédiája, hogy az, mit ott találni vél, éppen elveszőben van. […] Akiket a jelenlegi és a történeti ázsiai kultúrák érdekelnek, azok számára úgyis pótolhatatlan ez a könyv, mert együtt ad olyan anyagot, mely csak külön-külön, nagy fáradsággal és csakis idegen nyelven hozzáférhető."[28] Az *Ázsia lelke* című munkájáért Hatvany elnyerte a pécsi Erzsébet Tudományegyetem filozófiai doktorátusát.

A harmincas években még két munkája látott napvilágot: 1936-ban a *Konfuciusztól Nehémiásig*,[29] 1938-ban pedig *A kínai kérdés története* című.[30]

A keleti kultúrák és művészetek iránti érdeklődése mellett az 1930-as években Hatvany Bertalan aktív szerepelt vállalt a magyar irodalmi életben is. 1934-ben ismerkedett meg József Attilával, akihez később szoros baráti szálak fűzték, s akit mecénásként is támogatott pályáján (a költő neki ajánlotta *Költőnk és kora* című versét).[31] 1935-ben Hatvany Lajos Bécsi kapu téri lakásán szerveződött meg a *Szép Szó*. Hatvany Bertalan a lap egyik alapítója (1936–1939) és mecénása volt, de a lap szerkesztésében is részt vett (szerkesztők: József Attila, Ignotus Pál, Gáspár Zoltán). A *Szép Szó* egyik technikai szer-

---

[26] FELVINCZI TAKÁCS 1933.
[27] HATVANY 1935: 444–445 .
[28] JÓZSEF 1936.
[29] HATVANY 1936a.
[30] HATVANY 1938.
[31] VEZÉR 1980b, 1980a.

kesztőjeként ekkor ismerkedett meg Horváth Tiborral (1910–1972),[32] aki később, a második világháború után a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum igazgatója lett (1948–1972).

„1938 őszén úgy éreztem, nincs már maradásom otthon. Nem vállalhattam a »másodosztályú állampolgárság« megaláztatását. Úgy alakulhattak dolgaim, hogy végre elutazhattam Indiába, Indokínába, Indonéziába: háromnegyed éves utam jegyzetei, filmfelvételei azonban a háború alatt elpusztultak" – írta Hatvany önéletrajzában.[33] Utazásáról, második keleti útjáról a Hopp Ferenc Múzeum akkori igazgatójával, Felvinczi Takács Zoltánnal folytatott levelezése maradt csak fenn.[34] 1938 őszén indulhatott, első levele 1938 decemberi keltezésű, míg az utolsó levél dátuma 1939. augusztus 9. A levelekből kirajzolódó útvonala: Bombay–Ceylon (bebarangolta Dél-Indiát)–Bombay–Delhi–Srinagar–Agra–Darjeeling–Calcutta–Rangoon–Mandalay–Pagan–Bangkok–Ayutthaya–Angkor–Szingapúr–Franciaország.

Keleti útjáról 1939 nyarának végén, éppen a háború kitörése előtt tért vissza Európába, s Párizsban telepedett le,[35] ahol a II. világháború kezdetén belépett az idegenlégióba.[36] Német hadifogságba került, de megszökött, és ismét visszatért Franciaországba, ahonnan az ellenállás egyik futára – későbbi felesége[37] – menekítette át 1943-ban Svájcba. 1947-ben Magyarországra látogatott, de nem volt rá itthon szükség. Emigránsként – magyar állampolgárként – Párizsban élt élete végéig, 1980-ban bekövetkezett haláláig.[38]

A háború után a müncheni *Látóhatár* munkatársa lett, amelynek kiadásában látott napvilágot Hatvany *Daodejing*-fordítása *Az út és az*

---

[32] Horváth Tibor régészként végzett a Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1936-ban a *Szép Szó* technikai szerkesztője volt. 1939 májusától a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeumban előbb díjtalan, majd fizetéses gyakornokként dolgozott. 1941 májusában japán csereösztöndíjjal került Japánba, ahonnan 1948-ban tér(hetet)t haza. Vö. FERENCZY MÁRIA vonatkozó szócikke in BODÓ–VIGA 2002: 400.

[33] VÁMOS 1980.

[34] A Hopp Múzeum Adattára A. L. 2548–2564. szám alatt 17 levelet őriz. 13 levél Hatvany 1938–39-es ázsiai utazásáról számol be.

[35] „…Hatvany Bertalan is elkerülhetetlennek látván a háborút, és veszélyben tudván magukat, úgy döntöttek, hogy száműzetésbe vonulnak, melyet ideiglenesnek gondoltak." FEJTŐ 2000: 223.

[36] Az idegenlégióban eltöltött szolgálat alapján francia állampolgárságra vált jogosulttá, de élete végéig nem élt ennek lehetőségével.

[37] Második felesége La Chaise N. (1914–); lásd GUDENUS 1990: I. 113.

[38] Életének e szakaszáról kevés adat áll rendelkezésre. Párizsban a Martinovics szabadkőműves páholy megalapítója volt. GUDENUS 1990: I. 113.

ige könyve címmel (1957, második, átdolgozott kiadása: 1977). A második kiadást mestere, Felvinczi Takács Zoltán és tudós barátja, Horváth Tibor együttes emlékének szánta.[39] Dolgozott még a *Bhagavad Ghita* fordításán is, amelyet ugyancsak a *Látóhatár* gondozásába ajánlott. Írásai megjelentek a *Látóhatár* utódjának számító *Új Látóhatár*, valamint az *Irodalmi Újság* (London, 1957 után) és a *Suisse Contemporaine* hasábjain is.

II. Hatvany Bertalan keleti gyűjteménye

„Gyermekkorom óta érdekelt Ázsia történelme, bölcselete, műveltsége, de mivelhogy lusta és határozatlan ember voltam világéletemben, és fiatal éveimben némileg hajlottam a léhaságra is […], sok bajom volt a pályaválasztással" – kezdi Hatvany 1957-ben a *Látóhatár* kérésére írt önéletrajzát.[40]

A keleti művészetek iránti érdeklődése kezdetét 1925-ben tett (első) ázsiai utazásához köthetjük. Családja külföldre küldte tanulni, s Hatvany New Yorkból Ázsián keresztül tért haza. Ázsiai utazásának útvonalát nem ismerjük, de feltételezhető, hogy érintette Japánt, Kínát, Délkelet-Ázsia országait (Francia Indokínát, Sziámot, Jávát, Szingapúrt), Burmát, Indiát, Iránt, Egyiptomot. Feltehetően utazása során vásárolta keleti gyűjteménye első darabjait.

Hazatérve megismerkedett Felvinczi Takács Zoltánnal, akit mestereként tisztelt, s aki bevezette Kelet ismeretlen világába. Olvasmányai, szemléletének alakulása világosan tükrözik Takács Zoltán elveit és útmutatását.[41]

Az 1929-ben megrendezett Keleti Művészeti Kiállításon,[42] a magyarországi keleti magángyűjtemények nagyszabású bemutatkozásán már nagy kollekcióval vett részt, ami annál inkább meglepő, hogy alig négy év telt el keleti utazása, a keleti művészetekkel való

---

[39] HATVANY 1957; második, átdolgozott kiadás: HATVANY 1977.

[40] VÁMOS 1980.

[41] BARÁT–ÉBER–TAKÁCS 1926. Lásd még HATVANY 1935 könyvészeti anyagát, valamint az 1944-ben Pélpusztára szállított könyvészeti anyag listáját: *Jegyzőkönyv a hatvani Hatvany-Deutsch kastélyból Pélpusztára, a Földbérlő Részvénytársaság épületébe mentett tárgyakról, 1944. október 12.* (Tulajdonosok között Hatvany Bertalan). Zár alá vétetett Csánky Dénes és Miklós által. Kézirat, Szépművészeti Múzeum, Restitúciós Csoport.

[42] FAJCSÁK 2006.

aktív foglalkozásának kezdete óta. A Felvinczi Takács Zoltán és Csányi Károly válogatta kiállítási anyag alapján körvonalazható először Hatvany Bertalan keleti gyűjteménye. Kínai (26 tétel), japán (12 tétel), délkelet-ázsiai (3 tétel) és perzsa (6 tétel) tárgyak szerepeltek gyűjteményéből a kiállítás katalógusában.[43] A tárgyak száma és kvalitása alapján a kínai gyűjteményt tekinthetjük Hatvany keleti kollekciója gerincének. A kínai anyagon belül a plasztikai anyag volt Hatvany gyűjteményének erőssége. Részben temetkezési kísérőtárgyak – a Wei-korból (386–535) és a Tang-korból (618–907) származó sírkerámiák (zenélő nők, előkelő hölgyek, sírőr, belső-ázsiai kereskedő, harcos figurája) –, részben buddhista szobrok (Tang-kor: 7–10. század, Song-kor: 10–13. század és Ming-kor: 14–17. század) alkották kínai gyűjteménye legfontosabb részét.

Géber Antal magyar gyűjtőkről írt kéziratában így jellemezte Hatvany gyűjteményét: „Tudatosan és tervszerűen gyűjtötte a régi kínai sírkerámia emlékeit. Volt egy Wei-beli harcosa és egy ugyancsak e korból való Tu-Kwei („földszellem"; ez Tang-kori volt – *a szerző megjegyzése*).[44] A Tang-korból való volt a zenélő nők csoportja. Legszebb darabja a Buddhát és őt siratók tanítványait ábrázoló hatalakos festett fafaragványok, amelyek stílusa még az indohellenisztikus művészetre emlékeztetett."[45] (Ez utóbbi ötalakos, Song-kori, 11–12. századi – *a szerző megjegyzése*.) Ezen tárgyak mind szerepeltek az 1929-es Keleti Művészeti Kiállítás anyagában.[46]

Hatvany kínai gyűjteményében a plasztikákon kívül textilek: selyemszövetek, selyemhímzések (Ming- és Qing-kor), tekercsképek (Ming- és Qing-kor), valamint lakktárgyak, például vöröslakk doboz (18. század) voltak láthatók még az 1929-es kiállításon.[47]

Japán tárgyai java 19. századi fametszet és festmény volt. Perzsa tárgyai között textilek, kisebb bútorok és egy falicsempe szerepelt a kiállításon. Délkelet-ázsiai anyagából egy buddhista bronzszobor, egy batikkendő és egy vajang figura volt kiállítva.

---

[43] FELVINCZI TAKÁCS–CSÁNYI 1929.

[44] „Tu-kuei, a föld szelleme e figurákban azonosul Yámával, a buddhista alvilág királyával. Világi ábrázolásokban sincs hiány: viszontlátjuk merevebb és méltóságteljesebb alakban a Wei-kor udvari urait és hölgyeit; meglepő, mennyire egyéni és kifejező e szobrocskák némelyike. Kutyák, lovak, tevék eleven sora vonul el előttünk, harcosok, szolgák, barbárok és zenészek alakjairól tudunk: a Tang-korszak kisplasztikája sokoldalúságában egyike a legvonzóbb művészeteknek." HATVANY 1935: 270.

[45] GÉBER 1993: I. 153.

[46] FELVINCZI TAKÁCS–CSÁNYI 1929: 333, 337, 607.

[47] FELVINCZI TAKÁCS–CSÁNYI 1929: 629, 630, 642, 645, 661, 662, 620.

A Hatvany-gyűjtemény 1930-as évekbeli története inkább spirituális, semmint materiális – ha lehet egyáltalán ezt egy gyűjtemény esetében mondani. A keleti művészetben való elmélyülés időszaka volt ez. A Felvinczi Takács Zoltánnal folytatott levelezésből tudjuk, hogy Hatvany gyakran megfordult Európa nagyvárosaiban – Londonban,[48] Párizsban, Berlinben. Látta a fontos kiállításokat, és a kínai művészet szakavatott ismerőjévé vált.[49] Jól ismerte kora jelentős keleti műkereskedőit (C. T. Loo [Lu Qingcai, 1880–1957, Párizs],[50] Schwaiger Imre [1868–1940, London, Delhi],[51] Edgar Worch [1880–1972, Berlin]). Rendszeresen látogatta a külföldi múzeumok kiállításait. A Royal Academy által 1935–1936 telén a londoni Burlington House-ban rendezett kínai művészeti kiállításról hosszú cikkben számolt be. *London 1936 avagy a keleti tárgy és a nyugati ember* című cikke a *Szép Szó* hasábjain jelent meg.[52] Ebben a cikkben világos képet ad a kínai művészetről vallott felfogásáról, s ennek nyomán gyűjtői ars poeticájáról is. A kiállításból a Shang- és Zhou-kor bronzművességét, valamint a kínai festészet anyagát emelte ki mint Kína művészetének legfontosabb területeit. Ezek szimbolikáján, szellemi tartalmain keresztül vélte legjobban levezetni a kínai művészet lényegét a nyugati ember számára. Személyes kötődése, a gyűjtő vonzalma okán azonban a buddhista művészet görög-perzsa hatás alatt álló emberábrázolásai voltak szívének legkedvesebb tárgyai. „A hatalmas Tang-dinasztia idejében (Kr. u. 618–906) virágzik az emberábrázolás a buddhista szobrászatban, meg a kicsi temetkezési figurákban. Talán itt foghatjuk meg a Távolkelet művészetének azt a jellegzetességét, amely legvalóbban, legmélyebben kínai. A harmónia fogalma, a résznek az egésszel való egybesimulása adja meg annak a világképnek az alaptónusát, amelyet De Groot olyan találóan nevezett univerzizmusnak. Nem az elhatárolt egyén a fontos, s az ellentét nem az ember és a világ. Az egyénnek csak mint résznek, mint környezete alkotórészének van létjogosultsága, többet mondunk, léte."[53]

---

[48] Hopp Múzeum Adattár A. 2548/1–2 L.
[49] Hopp Múzeum Adattár A. 2549 L.
[50] Hopp Múzeum Adattár A. 2550 L.
[51] Delhiben 1939 januárjában találkozott Schwaigerrel, aki ajándékokat küldött a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeumnak. Értesíti Felvinczi Takács Zoltánt, hogy Schwaiger londoni üzletét felszámolja, s javasolja, hogy tárgyválogatás végett utazzon Felvinczi Takács Londonba, mihelyt alkalma adódik (Hopp Ferenc Múzeum Adattár: A 2554 L.). Schwaiger Imréről lásd KELÉNYI 1998.
[52] HATVANY 1936b.
[53] HATVANY 1936b:147–148.

Az 1930-as években Hatvanyt szoros szálak fűzték a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeumhoz is. Hatvany állandóan nyomon követte a múzeum gyarapodását, behatóan ismerkedett a múzeum új szerzeményeivel,[54] sőt maga is írt a múzeumról.[55]

Hatvany gyűjteményének 1930-as évekbeli gyarapodása második ázsiai útjához köthető. Leveleiből annyit tudunk, hogy 1938–39-ben tett indiai, hátsó-indiai és délkelet-ázsiai utazása során közel három tucat tárgyat vásárolt: főként szoborszerzeményeiről számolt be részletesen Felvinczi Takács Zoltánnak (Gandhara, Taxila, Gupta, burmai buddhista tárgyak, khmer darabok). Ezen tárgyak jelentős részét letétként haza kívánta küldeni a Hopp Múzeumba,[56] de szándékán túl gyűjteményének erről a részéről ma sem tudunk ennél bővebbet.

Hatvany gyűjteményének gyarapodása abba az alapkoncepcióba illeszkedett, amely a hellenisztikus gyökerekből kivirágzó ázsiai szobrászat anyagát igyekezett felgyűjteni. Új tárgycsoport nem jelent meg az 1938–39-es utazásán vett darabokkal sem gyűjteményében. Inkább a tárgyak területi megoszlása változott: nagyobb lett a gyűjtemény indiai, hátsó-indiai, délkelet-ázsiai anyaga.

A gyűjtemény az 1930-as években nem volt kiállítva. Hatvany Bertalan 1933-ban néhány apróbb tárgyat kölcsönzött csupán a Hopp Ferenc Múzeumnak, a Hopp 100. születésnapja tiszteletére rendezett „Nagy-Ázsia művészete" című kiállításra.[57]

A harmincas évek gyűjteménygyarapítása mindenképpen visszafogottabbnak tűnik a gyűjtemény robbanásszerű kialakulásához képest. Ennek hátterében feltehetően Hatvanynak egy jelentősebb, 1929-re datálható pénzügyi vesztesége húzódhatott meg, amiről maga is beszámolt egy kései interjúban.[58] Másik oka pedig zsidó származásából, az egzisztenciájában és létében is fenyegetett ember helyzetéből következhetett.

A családi cég hasznából ugyanakkor rendre részesedett. „Két ilyesfajta szerződést ismerünk ma, amelyek az 1980-as évek elején a család bizalmasa, Horváth János birtokában voltak – írja Kövér György a Deutsch Ignác és fia cég gazdaságtörténeti vizsgálatában, majd így folytatja: „Az éves intern mérleg alapján a cég tiszta hasznából a családtagok az alábbi százalékok szerint részesültek, az összeg számláikon jóváírás formájában jelent meg. Magát az osztozkodás

---

[54] Hopp Múzeum Adattár A. 2551 L.
[55] HATVANY 1937.
[56] Hopp Múzeum Adattár A 2552/L.–2564/L.
[57] FELVINCZI TAKÁCS 1933: 53. j., 71. tétel.
[58] VEZÉR 1980c.

aktusát »kiöntésnek« nevezték."[59] (Hatvany Bertalan 1921-ben 5%-ot, 1933-ban 6,7%-ot kapott. Csak összehasonlításul: a festő, műgyűjtő Hatvany Ferenc 1921-ben 11%-ot, 1933-ban 12,8 %-ot.)

A második világháború alatt Hatvany Bertalan gyűjteménye teljesen szétszóródott. Az értékesebb darabok 1942–1943 folyamán banki széfbe kerültek (Pesti Magyar Kereskedelmi Bank),[60] könyveinek egy részét pedig a család pélpusztai gazdaságában helyezték el.[61] A banki széfbe került tárgyakat 1945 januárja után a Vörös Hadsereg különleges alakulatai, a Gazdasági Tiszti Bizottságok vették „kezelésükbe". A Vörös Hadsereg által őrizetbe vett tárgyakat 1945 júliusában teherautókon ismeretlen helyre szállították, javarészüket feltehetően ma is Oroszországban őrzik. Egyes tárgyak később még felbukkantak Hatvany Bertalan egykori gyűjteményéből. Ezekkel kapcsolatban ma csak annyit valószínűsíthetünk – Mravik László kutatásai alapján –, hogy a szovjet hadsereg tisztjei a bankokból elvitt letéti műkincsanyag csomagolásánál alkalmazott magyar munkaerőnek fizetségképp kisebb műtárgyakat adhattak.[62]

III. Hatvany gyűjteményének elemzése

Az alig másfél évtizedes történetű Hatvany-gyűjtemény gyűjteménytörténeti helyét vizsgálva azt kell mondanunk, hogy az a 20. század első felének egyik legkarakterisztikusabb keleti gyűjteménye volt.[63] Példaértékű a gyűjteményezés elvszerűsége, következetessége és példaértékű a tárgyakból áradó belső szellemi töltés. A gyűjtemény kialakulása igen rövid időt fog át: 1925-től, az első ázsiai úttól az első (és legjelentősebb) bemutatkozásig, 1929-ig ível. Azt is mondhatjuk, hogy nagyon szerencsés időpontban indult meg e gyűjtemény

---

[59] KÖVÉR 2003: 20.

[60] MRAVIK 1998: 213–222; Dr. Bogyay Tamás által jegyzett, elveszett háborús javak listája: Hatvany Bertalan tárgyai. 1947. május 25. Lásd Magyar Országos Levéltár 1947/369, 395, 561–563 (Szépművészeti Múzeum, Restitúciós Csoport).

[61] MRAVIK 2003: 235, 110 jegyzet, Csánky Dénes emlékiratának részlete.

[62] MRAVIK 1999: 23.

[63] A korszak magyar magángyűjteményeinek anyagában jelentős mennyiségű keleti tárgy fordult elő, de Hatvany gyűjteménye „szigorúbb" – keleti – gyűjtőköre alapján is kiválik a gyűjtemények sorából. Vö.: MRAVIK 2001.

kibontakozása, éppen akkor, amikor – az 1920-as években – a gyűjtők figyelme a régi kínai (régészeti) tárgyak felé fordult. Hatvany a Kelet művészettörténetének jó ismerője, mi több, a korabeli kínai művészettörténet legfrissebb munkáinak olvasója volt, ugyanakkor igazi gyűjtőként bátran és következetesen kifejezésre juttatta autonóm gyűjteményezési elveit. Ennek tudatában csak sajnálhatjuk, hogy a gyűjtemény kiteljesedése be sem következett. Szétszóródott, még mielőtt felépült volna.

A plasztikai anyag domináns jelenléte – főként a buddhista plasztikák vásárlása – jellegzetes gyűjtési irányt tükröz Hatvany anyagában. Már a századfordulón megfigyelhető, hogy az európai gyűjtők figyelme mind erőteljesebben Kelet plasztikái felé fordult (Magyarországon például Delmár Emil gyűjteménye, Ágai-gyűjtemény).[64] Míg a 18–19. századi európai tárgykultúra meghatározó részét alkotta a kínai export porcelánok és lakktárgyak hatalmas, látványos tömege, addig a 19. század végétől az ezoterikus tanok és a buddhizmus iránti általános érdeklődés[65] fokozatosan a plasztikai anyagra terelte a gyűjtők figyelmét, ami természetes befogadási irányt is jelentett az európai gyűjtők plasztikán edződött műízlése számára. Megkönnyítette ezt az a tény is, hogy Kínában a plasztikai anyagnak nem volt különösebb rangja sohasem. Ez a folyamat ugyanakkor összekapcsolódott a kínai tárgykultúra régészeti feltárásával is. A régészeti szempontú művészettörténet egyik úttörője az amerikai régész-sinológus, Berthold Laufer volt, aki 1901–1904 között három évet töltött Kínában, és igen fontos ásatásokat végzett. Eredményeit a kínai kerámiákról és jádékről írt könyveiben tette közzé: *Chinese Pottery of the Han dynasty*[66] (1909), *Chinese Clay Figures*[67] (1914), valamint *Jade. A Study in Chinese Archaeology and Religion*[68] (1912). A kínai császárság kezdete, a Han-dinasztia kora (Kr. e. 206–Kr. u. 220) állt vizsgálatainak középpontjában. Kína korai tárgykultúrájának feltárása forradalmian új iránynak számított a 20. század elején, hiszen a kínai művészet mozdulatlanságának hitét váltotta fel egy dinamikus, történelmi szemléletmóddal. A régészeti ásatások megindulásával, valamint a belső kínai tartományokba vezető vasút

---

[64] Ágai Béla (1870–1944) és neje gyűjteményéről lásd FAJCSÁK 2005a. Delmár Emil (1876–1959) gyűjteményéről lásd FAJCSÁK 2004.

[65] FAJCSÁK 2005b. A buddhizmusról magyar nyelven megjelent munkák közül lásd BRASSAI 1890, VAY 1906. Nemzetközi kitekintést OPPENHEIM 1985.

[66] LAUFER 1909.

[67] LAUFER 1914.

[68] LAUFER 1912.

kiépülésével az 1920-as évektől kezdve egy merőben más kínai tárgykultúrával ismerkedhetett meg a világ. Ekkor irányult egyre nagyobb figyelem Kína saját esztétikájának megismerésére is, így ez a kor fedezte fel az ókori bronztárgyak,[69] a monokróm porcelánok szépségét, valamint a korai kínai kerámiaművesség értékeit, melynek része volt a sírkerámiák (a Han-kor és a Tang-kor tárgyai) hatalmas tömege is.[70] Az 1920-as évekre széles körben ismert és elfogadott lett ez a századfordulón bontakozni kezdő szemlélet, amely egyben a kínai művészet új felfedezését is jelentette. S ez volt az a pillanat, amikor Hatvany Bertalan keleti gyűjteményének keretei kiépültek. Nagyon jól érzékelhető ez a váltás az 1920-as évek hazai keleti magángyűjteményi anyagában is.[71]

Hatvany gyűjteményének legértékesebb része a buddhista plasztikai anyag volt: indiai, kínai, délkelet-ázsiai kő-, fa-, porcelán- és stukkótárgyak. Különösen fontos tárgyai a Song-kori kínai Parinirvána szoborcsoport, valamint egy 7. századi turfáni bódhiszattvafej.[72] Vitathatatlanul értékesek, noha mai szemmel már kevésbé újszerűek a figurális kínai sírkerámiák Wei- és Tang-kori sorozatai.[73] Különlegességük alapvetően gyűjteménytörténeti helyükből eredeztethető.

A Hatvany-gyűjtemény egykor közel száz tárgyat számlálhatott. Ebből ma alig fél tucat kínai tárgyat őriz a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum.[74] Két kínai tárgyat Hatvany Bertalan ajándékozott a gyűjteménynek: 1929-ben egy Wei-kori álló harcos sírszobrával (Lt. sz.: 2799),[75] 1930-ban egy ordoszi, észak-ázsiai öltözetű bronz lovasszobrocskával (Han-kor, Lt. sz.: 4045)[76] gazdagította a múzeumot. E két ajándékozás tényéről Géber Antal is megemlékezett.[77]

---

[69] BUTZ 2001.

[70] PIERSON 2000.

[71] Fleissig József (1896–1944), Herzog Mór Lipót (1869–1934), Perlmutter Alfréd (1870-es évek–1930-as évek) gyűjteményének keleti tárgyai. Lásd FAJCSÁK 2004; nemzetközi összevetést kínál: PIERSON 2000.

[72] FELVINCZI TAKÁCS–CSÁNYI 1929: 685.

[73] FELVINCZI TAKÁCS–CSÁNYI 1929: 331, 332, 333, 334, 335, 337, 339, 340.

[74] A kínai tárgyak mellett Hatvany Bertalan négy japán ajándékát tartjuk számon: két *menuki*t: legyet fogó pókok (Lt. szk.: 526., 527.), valamint két pengét (Lt. sz.: 5425., 5426.).

[75] „A Szépművészeti Múzeum 1929–1930-ban": 218. A tárgyat lásd FAJCSÁK 1999.

[76] Hatvany egy kölni aukción vásárolta a darabot (FELVINCZI 1963: 224.). Az adományozásról lásd „A Szépművészeti Múzeum 1929–1930-ban": 218.

[77] Igaz, mindkettőt 1930-ra datálta. Lásd GÉBER 1993: I. 153.

A további darabok a második világháború után kerültek letéti anyagként a múzeumba. Egyikük a rendkívül jelentős Parinirvána szoborcsoport egyik sirató tanítványa (festett fa, Song-kor, Lt. sz.: L.116);[78] továbbá köztük van egy álló Guanyin bódhiszattva szobra (festett fa aranyozás nyomaival, Song-kor, Lt. sz.: L.115)[79] és egy trónuson ülő bódhiszattva szobra (fa, festés nyomai, Ming-kor, Lt. sz.: L.117).[80]

E tárgyak egy jelentős gyűjtemény mementói csupán, de talán azt sugározzák így kiragadottan is, amit gyűjtőjük vallott: a keleti civilizáció tanát ember és környezete azonosságáról.[81]

Felhasznált irodalom

BÁCSKAI VERA. 1989. *A vállalkozók előfutárai*. Budapest, Magvető.

BARÁT BÉLA–ÉBER LÁSZLÓ–TAKÁCS ZOLTÁN. 1926. *A művészet története*. Budapest, Világirodalmi Könyvkiadó.

BODÓ SÁNDOR–VIGA GYULA (szerk.) 2002. *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok.* Budapest, Pulszky Társaság–Tarsoly Kiadó.

BRASSAI SÁMUEL. 1890. *A Buddhizmusról.* Keresztény Magvető Kiadó.

BUTZ, HERBERT. 2001. „The Aesthetics of Collecting and Presenting East Asian Art in Berlin. Some Historical Perspectives." In *The 3rd Symposium on Oriental Aesthetics and Arts, November, 8, 2001.* Taipei, National Museum of History, 49–82.

CSÁNYI KÁROLY. 1907. *A budapesti amateur gyűjtemények kiállításának lajstroma*. Budapest, Országos Magyar Iparművészeti Múzeum

DEMÉNY-DITTEL LAJOS. 1991. „Hatvany Bertalan." *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 1991/10: 66.

FAJCSÁK GYÖRGYI. 1994. *A kínai buddhizmus művészete a 10–19. században.* Budapest, Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum.

FAJCSÁK GYÖRGYI. 1999. *Fehér arany, mohamedánkék és hamvas őszibarack. Korai kínai kerámiák a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményében*. Szakkatalógus I. kötet DVD. Budapest, Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum.

FAJCSÁK GYÖRGYI. 2004. *Keleti tárgyak gyűjtése Magyarországon kitekintéssel Kínára a 19. század elejétől 1945-ig a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum tárgyainak tükrében.* Doktori disszertáció, kézirat. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem.

---

[78] FAJCSÁK 1994: 82.
[79] FAJCSÁK 1994: 74.
[80] FAJCSÁK 1994: 76b.
[81] HATVANY 1936b: 149.

FAJCSÁK GYÖRGYI. 2005a. „»A mi otthonunk.« Ágai Béla és neje keleti gyűjteménye." In DEDE FRANCISKA (szerk.) *Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére hatvanadik születésnapja alkalmából*. Budapest, Kortárs Kiadó, 191–202.

FAJCSÁK GYÖRGYI. 2005b. „»Bevezetés a Buddhó tanába.« A buddhizmus magyar nyelvű irodalma és művészeti kapcsolatai a 19–20. század fordulóján." BIRTALAN ÁGNES–RÁKOS ATTILA (szerk.) *Bolor-un gerel. The Chrystal Splendour of Wisdom. Essays presented in Honour of Professor Kara György's 70th Birthday.* Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Belső-Ázsiai Tanszék, CD-rom, 253–266.

FAJCSÁK, GYÖRGYI. 2006. „Exhibition of Oriental Art, 1929. Collecting Chinese Artefacts in Hungary in the 1920s and 1930s." *Ars Decorativa* 24: 147–181.

FEJTŐ FERENC. 2000. *Magyarság, zsidóság.* Zeke Gyula közreműködésével. História Könyvtár Monográfiák 14. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.

FELVINCZI TAKÁCS ZOLTÁN. 1933. *Hopp Ferenc emlékkiállítás. 1933. Nagy Ázsia művészete*. Budapest, Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum.

FELVINCZI TAKÁCS ZOLTÁN. *J. Strzygowsky: Die bildende Kunst des Ostens. Ein Überblick über die für Europa bedeutungsvollsten Hauptströmungen. Leipzig 1916. Werner Klinkhardt. Bibliothek des Ostens, 3. Band.* In *Ostasiatische Zeitschrift* VII. pp. 137–141. Klny.: Ostasiatische Zeitschrift Jhg.VII. Heft.

FELVINCZI TAKÁCS, ZOLTÁN. 1963. „Some Notes to the Bronzes of the Chinese Collection II." In *Az Iparművészeti Múzeum és a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum Évkönyve* VI., 224.

FELVINCZI TAKÁCS ZOLTÁN–CSÁNYI KÁROLY. 1929. *Keleti művészeti kiállítás. Katalógus.* Budapest, Magyar Gyűjtők és Művészetkedvelők Egyesülete.

FENOLLOSA, ERNEST F. 1903. *The Awakening of Japan*. New York, Century.

FENOLLOSA, ERNEST F. 1903. *The Ideals of the East*. London, John Murray.

GÉBER ANTAL. 1993. *Magyar gyűjtők. I–II.* Kézirat. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria Adattár 23408/1993.

GUDENUS JÁNOS JÓZSEF. 1990–1999. *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája.* I–V. kötet. Budapest, Natura.

GYURGYÁK JÁNOS. 2001. *A zsidókérdés Magyarországon.* Budapest, Osiris.

HATVANY BERTALAN. 1931. *Ázsia és a nacionalizmus*. Cobden-Könyvtár 59. szám, Budapest, Magyar Cobden Szövetség Kiadása.

HATVANY BERTALAN. 1933. *Kínai és indiai zsidók.* In *Izraelita Magyar Irodalmi Társaság Évkönyve* 1933.

HATVANY BERTALAN. 1935. *Ázsia lelke*. Budapest, Franklin.

HATVANY BERTALAN. 1936a. *Konfuciusztól Nehémiásig*. Budapest.

HATVANY BERTALAN. 1936b. „London 1936 avagy a keleti tárgy és a nyugati ember." *Szép Szó* 1936/5: 145–150.

HATVANY BERTALAN. 1937. „Keleti művészet Pesten." *Budapesti Napló* 1937, 225–230.

HATVANY BERTALAN. 1938. *A kínai kérdés története*. Világesemények 2. Budapest, Pantheon Kiadás.

HATVANY BERTALAN. 1957. *Az Út és az Ige könyve: a Tao-Te King.* München, Látóhatár. (Második, átdolgozott kiadás: HATVANY 1977.)
HATVANY BERTALAN (ford.) 1977. *Lao-tze: Az út és az ige könyve, a Tao-Te King*. Hatvany Bertalan fordítási kísérlete és tanulmánya. München, Új Látóhatár.
JÓZSEF ATTILA. 1936. „Ázsia lelke." *Szép Szó* 1936/4: 70–71.
KARÁDY VIKTOR. 1993. „Asszimiláció és társadalmi krízis – A magyar zsidó társadalomtörténet konjunkturális vizsgálatához." *Világosság* XXXIV/3: 33–60.
KELÉNYI BÉLA. 1998. „Schwaiger Imre, a connaisseur. Egy családregény fejezete a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum történetéből." *Művészettörténeti Értesítő* XLVII/1–2: 53–65.
KONCZ E. KATALIN. 1983. „A Hatvany-Deutsch család." *História* V/2: 28–30.
KÖVÉR GYÖRGY. 1997: „Nagy vagyonok legendáriuma." *Café Bábel* 1997/1: 13–35.
KÖVÉR GYÖRGY. 1999. „Budapest »legjobb adósai« (1879–1890)." In GYÁNI GÁBOR–PAJKOSSY GÁBOR (szerk.) *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére.* Debrecen, Csokonai, 125–137.
KÖVÉR GYÖRGY. 2003. „Deutsch Ig. és fia." In HORVÁTH LÁSZLÓ (szerk.) *A Hatvanyak emlékezete. A 2001. szeptember 19-én, Hatvanban megrendezett tudományos konferencia kibővített anyaga.* Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 18. Hatvan, 13–23.
LAUFER, BERTOLD. 1909. *Chinese Pottery of the Han Dynasty*, Leiden, E. J. Brill.
LAUFER, BERTOLD. 1912. *Jade. A Study in Chinese Archaeology and Religion*. Chicago, Chicago Field Museum.
LAUFER, BERTOLD. 1914. *Chinese Clay Figures. Prolegomena on the History of Defensive Armor.* Chicago, Chicago Field Museum.
MAROSI ERNŐ (vál., ford.) 1976. *Emlék márványból vagy homokkőből: Öt évszázad írásai a művészettörténet történetéből*. Budapest, Corvina.
MAROSI ERNŐ (szerk.) 1999. *A magyar művészettörténet-írás programjai. Válogatás két évszázad írásaiból.* Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet–Corvina.
MRAVIK LÁSZLÓ. 1998. *Sacco di Budapest*. Budapest, Hungarian National Gallery for the Joint Restitution Committee at the Hungarian Ministry of Culture and Education.
MRAVIK LÁSZLÓ. 1999. „Törvénytelen műtárgymozgások." *Mozgó Világ* 1999/3: 3–35.
MRAVIK LÁSZLÓ. 2001. „Budapest műgyűjteményei a két világháború között." *Budapesti Negyed,* 2001. nyár–ősz (32–33. szám) 156–190.
MRAVIK LÁSZLÓ. 2003. „Báró Hatvany Ferenc műgyűjteményének története." In HORVÁTH LÁSZLÓ (szerk.) *A Hatvanyak emlékezete. A 2001. szeptember 19-én, Hatvanban megrendezett tudományos konferencia kibővített anyaga.* Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 18. Hatvan, 113—266.
OPPENHEIM, JANET. 1985. *The Other World. Spiritualism and Psychical Research in England 1850–1914.* Cambridge, Cambridge University Press, 1985.
PIERSON, SARAH. 2000. „The David Collection and the Historiography of Chinese Ceramics." In *Collecting Chinese Art: Interpretation and Display*.

Colloquies on Art and Archaeology in Asia, No. 20. London, Persival David Foundation of Chinese Art, SOAS, 57–69.
SÁRI LÁSZLÓ. 2003. „Ázsia hasznáról. Hatvany Bertalan, az orientalista." In HORVÁTH LÁSZLÓ (szerk.) *A Hatvanyak emlékezete. A 2001. szeptember 19-én, Hatvanban megrendezett tudományos konferencia kibővített anyaga.* Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 18. Hatvan, 33–42.
STRZYGOWSKI, JOSEF. 1931. „Történelem, kutatás, időtelen összehasonlítás." *Magyar Művészet* VII. 253–264.
„A Szépművészeti Múzeum 1929–1930-ban." In PETROVICS ELEK (szerk.) *Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei*. VI. 1929–30. 237–253.
SZŰCS GYÖRGY. 2003. „Az ecset poétája – Hatvany Ferenc." In HORVÁTH LÁSZLÓ (szerk.) *A Hatvanyak emlékezete. A 2001. szeptember 19-én, Hatvanban megrendezett tudományos konferencia kibővített anyaga.* Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 18. Hatvan, 113–266.
VÁMOS IMRE. 1980. „Hatvany Bertalan önmagáról." *Élet és Irodalom* 1980/32: 2.
VAY PÉTER. 1906. *Kelet császárai és császárságai.* Budapest, Franklin Társulat.
VEZÉR ERZSÉBET. 1980a. „Hatvany 80 éves." *Élet és Irodalom* 1980/21: 7.
VEZÉR ERZSÉBET. 1980b. „Mecénások alkonya." *Élet és Irodalom* 1980/31: 6.
VEZÉR ERZSÉBET. 1980c. „Beszélgetés Hatvany Bertalannal." *Kritika* 1980/12: 21–24.
VÖRÖS KÁROLY. 1979. *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917.* Budapest, Akadémiai, 1979.
ZIMLER TAMÁS. 1999. *Hatvany József emlékére.* Budapest, Tertia.

VÁMOS PÉTER

„Mi történt a kínaiakkal?"

A magyar–kínai kapcsolatok 1956–1966 között

A Kádár-korszak külpolitikája 1962–1963-ig a rendszer nemzetközi elismertetése jegyében zajlott.[1] Az MSZMP belpolitikája 1956 után némileg eltért a korábbi doktriner kommunista vonaltól, más irányba mozdult, mint a szovjet modell. A konszolidációra törekvő pártvezetőség kényszerű kompromisszumokat kötött, és végrehajtott több olyan változtatást, amelyeket a társadalom már 1953 óta remélt. Előtérbe került az életminőség javítása (többek között a korábbi időszakot sokszorosan meghaladó lakásépítés kezdődött). Az oktatás, a kultúra és a tudomány területein mérsékelt önállósodás mehetett végbe. A gazdaság irányítására reformterveket kezdeményeztek, amelyek épp a vizsgált évtized végén, 1966-ban öltöttek testet az MSZMP határozatában.[2]

Kádár viszonylag szabad kezet kapott a Szovjetuniótól az ország belső ügyeinek alakításában. Ennek érdekében és feltételeként viszont nemzetközi ügyekben szinte teljesen alávetette magát Moszkva akaratának. Kádár hazai elfogadottságát liberalizációval igyekezett megteremteni, és ezt a belpolitikai törekvését szigorú ideológiai követelmények hangoztatásával és a szovjet külpolitika fenntartás nélküli kiszolgálásával védte. A külpolitikai felzárkózás a magyar–kínai kapcsolatokban is megmutatkozott. Kádár nagyra értékelte ugyan a kínai eredményeket, amelyekről 1956-os és 1957-es látogatása alkalmával személyesen is módja volt meggyőződni, elfogadta Mao Zedong 毛泽东 politikai iránymutatását és anyagi támogatását, de hűségesen és fenntartások nélkül követte a szovjet Kína-politika változásait. A magyarok ideológiai-politikai kezdeményezései vagy a kínai

[1] A szerző köszönetét fejezi ki a taiwani Chiang Ching-kuo Alapítványnak (Chiang Ching-kuo Foundation for International Scholarly Exchange) a magyar–kínai kapcsolatok dokumentumainak kutatásához nyújtott támogatásért.

[2] MOL MKS 288 f. 4/ 80–81 ő.e. Az MSZMP Kb ülésének jkv. 1966. május 25–27.

megnyilvánulásokra adott válaszok soha nem hágták át a szovjet irányítású szocialista országok egyeztetett kereteit.

A politikai kapcsolat elsődleges szerepe

A szovjet–kínai viszony 1956–1966 közötti évtizede a nyílt konfrontációba torkolló ideológiai vita időszaka volt.[3] A kommunista világon belüli hidegháborúhoz vezető vita három, ideológiai köntösbe bújtatott politikai téma körül bontakozott ki: a sztálini társadalmi-gazdasági fejlődési modell alkalmazhatósága; a Szovjetunióban zajló desztalinizáció, illetve annak a szocialista világon végigsöpört hatása; valamint az imperializmussal szembeni helyes viszony kérdése körül. Kína számára nem volt nemzetbiztonsági kérdés a Varsói Szerződéshez tartozó államokkal fenntartott kapcsolat, de a Szovjetunióhoz fűződő különleges viszonyuk miatt nem tekintette őket függetlennek, így a Moszkvával folytatott vitái – és a nézeteltéréseket kísérő intézkedések – ezeket az országokat, így Magyarországot is közvetlenül érintették.

Az SZKP XX. kongresszusát követően a szovjet párt politikájától lassan eltávolodó, de a nyílt szembefordulóshoz elég erőt még nem érző kínai vezetés 1956 őszén még csak azt tűzhette ki célul, hogy befolyását igyekezzék a lehető legnagyobb mértékben kiterjeszteni a szovjet érdekszférába tartozó kelet- és közép-európai szocialista országokra. E törekvése a legnagyobb sikerrel Magyarország esetében járt. A magyar politikusok és kínai partnereik között kialakult jó személyes viszony, az 1956-os magyar események kínai belpolitikai tanulságai, a szocializmus építésében elért magyar eredmények kínai megítélése, illetve az (ugrásszerű) kínai fejlődés magyar elismerése – 1960-ig legalábbis – hozzájárult ahhoz, hogy a magyar–kínai kapcsolatok lassabban és nem olyan drámai módon romlottak meg, mint a szovjet–kínai viszony. A budapesti kínai nagykövetség 1957-es éves összefoglaló jelentésében azt hangsúlyozza, hogy egy év alatt a kínai–magyar kapcsolatokban ugrásszerű fejlődés következett be. A jelentés az okok között a *Renmin Ribao*ban 人民日报 1956. december 29-én megjelent „Még egyszer a proletárdiktatúra történelmi tapasztalatairól" című vezércikk magyarországi hatását említette, valamint Zhou Enlai 周恩来 miniszterelnök látogatását, amelynek során Zhou

[3] A téma legújabb feldolgozását lásd LÜTHI 2008.

a 600 milliós kínai nép nevében teljes támogatásáról biztosította az új magyar vezetést.[4] A magyarországi események értékelése a kínai vezetők belpolitikájában fontos hivatkozássá vált, és kimondva-kimondatlanul mindig vonatkozási pont maradt a szovjet–kínai, illetve a magyar–kínai tárgyalásokon.

1956-ot követően, és különösen a hatvanas évektől Kína igyekezett a Szovjetunió és szövetségesei közötti, bizalomra épülő kapcsolatokat „puha" és „kemény" módszerek változatos felhasználásával (diplomácia, kereskedelmi kapcsolatok, politikai kampányok, illetve fegyveres erő) elbizonytalanítani, a szövetségeseket elválasztani egymástól. Magyarország „megnyerésére" az első ilyen próbálkozás az 1956-os forradalom utáni időszakban történt.[5]

Kádár erős személyes kötődést és érdeklődést mutatott a kínai ügyek iránt, mindvégig szimpátiával figyelte a kínai belpolitika és a szovjet–kínai kapcsolatok alakulását, és mindent elkövetett annak érdekében, hogy az ideológiai viták a lehető legkisebb mértékben legyenek befolyással a magyar–kínai kapcsolatokra. Ha az MSZMP KB vagy PB ülésein Kínával kapcsolatos ügyeket tárgyaltak, mindig előterjesztéseket tett, mások előterjesztéseihez megjegyzéseket fűzött, és – természetesen – a legtöbb esetben az ő álláspontja kerekedett felül.

Az 1956–59 közötti három év a magas szintű párt- és állami vezetők rendszeres látogatásainak és a széles körű kulturális kapcsolatoknak időszaka volt.[6] A pekingi külügyminisztérium Szovjetunió–Kelet-Európa Osztálya 1958 végi értékelése a kínai–magyar viszonyt az egység, barátság és kölcsönös segítségnyújtás alapján álló testvéri kapcsolatként jellemezte.[7] A jó kapcsolat a Kölcsönös Barátsági és Segítségnyújtási Szerződés 1959. májusi aláírásával teljesedett ki, amelyet

---

[4] *Zhu Xiongyali dashiguan 1957 nian gongzuo zongjie baogao (A magyarországi nagykövetség 1957-es összefoglaló jelentése).* Budapest, 1958. január 26. Zhonghua Renmin Gongheguo Waijiaobu Dang'anguan (A KNK Külügyminisztériumának Levéltára, a továbbiakban KNKKL) 109-01145-01.

[5] A kérdésről bővebben lásd VÁMOS 2006.

[6] Csak két példa: Zhou Enlai volt az első kormányfő, aki az októberi események után, 1957. január 16-án Magyarországra látogatott. 1957. október 1-jén a kínai nemzeti ünnep díszvendége a Kádár János vezette magyar párt- és kormányküldöttség volt. Kádár az ünnepi felvonulást Mao Zedong mellől, a Mennyei Béke Kapujának erkélyéről nézhette végig.

[7] *Waijiaobu Su Ou si guanyu Xiongyali 1958 nian xingshi he Zhongxiong guanxi de nianzhong zongjie (A külügyminisztérium Szovjetunió–Kelet-Európa Osztályának év végi összefoglaló értékelése az 1958-as magyarországi helyzetről és a kínai–magyar kapcsolatokról).* Peking, 1958. december 30. KNKKL 109-01200-08.

Pekingben Münnich Ferenc miniszterelnök írt alá (a 20. században ez volt az utolsó magyar kormányfői vizit). Ugyanebben az évben Kínában járt Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke, Magyarországon Zhu De 朱德, az államelnök helyettese és Peng Dehuai 彭德怀 marsall, honvédelmi miniszter. A Kínába látogató magyar küldöttségek csodálattal beszéltek a népi kommunák rendszeréről és a nagy ugrás eredményeiről. A magas szintű állami delegációkat 1960-ban egy magyar pártküldöttség kínai látogatása követte.

1959 decemberében az MSZMP VII. kongresszusát a kínai sajtó történelmi jelentőségű eseménynek, a szocialista építés mérföldkövének, és az imperializmusra mért újabb csapásnak nevezte. A magyar párt eredményeit mind Hruscsov, mind Tan Zhenlin 谭震林, a kínai delegáció vezetője nagyra értékelte. A pekingi magyar ügyvivő teljesen elégedett volt a magyar pártkongresszus kínai sajtóvisszhangjával.[8] A budapesti kínai nagykövetségnek a kínai–magyar kétoldalú kapcsolatok első évtizedét értékelő jelentése arról számolt be, hogy a magyarok rendkívül nagy figyelemmel kísérik a kínai párt és személyesen Mao elnök állásfoglalásait: „bármilyen jelentős nemzetközi probléma felmerülése esetén sokan kíváncsiak arra, hogy a kínai párt és az Elnök hogyan nyilvánít véleményt".[9]

A nemzetközi kommunista mozgalom irányvonalát illető kínai vélemény a hatvanas évek elejére jelentős változáson ment keresztül. A szovjet–kínai ideológiai vita nyilvánosságra kerülésének első jelzése az „Éljen a leninizmus!" című cikk volt, amely a párt elméleti folyóirata, a *Hongqi* 红旗 *(Vörös Zászló)* áprilisi számában jelent meg. A szöveg, amelyet a *Renmin Ribao* szerkesztőségi cikke és Lu Dingyi 陆定一 beszéde követett, megerősítette a népi kommunák gyakorlatának helyességét, Lenin megingathatatlan antiimperializmusának követésére szólított, és támadást intézett a „Tito-klikk által képviselt modern revizionizmus" ellen. Az év folyamán a kínaiak minden adandó alkalmat megragadtak saját álláspontjuk kifejtésére. Az első nyilvános összecsapásra a Román Kommunista Párt júniusi kongresszusán került sor, ahol a kínai küldött támadta Hruscsovot, sürgette a „nemzetközi kommunista mozgalomra leselkedő legnagyobb veszély", a revizionizmus elítélését. Szeptembertől a kommunista és munkáspártok moszkvai konferenciájára készülőben, illetve az

---

[8] *Szigeti Károly ideiglenes ügyvivő jelentése (előadó: Bajnok József): Hogyan foglalkozott a kínai sajtó az MSZMP VII. kongresszusával.* Peking, 1959. december 18. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína-27/b-001453-1960.

[9] *Zhu Xiong dashiguan: Zhongxiong liangguo guanxi de zongjie (Magyarországi nagykövetség: A kínai–magyar kétoldalú kapcsolatok összefoglalása.)* Budapest, 1959. KNKKL 109-01398-03.

értekezlet idején a KKP igyekezett a tizenegy szocialista ország állampártjainak küldötteit meggyőzni az SZKP álláspontjának helytelen voltáról. E kísérlet azonban kudarcot vallott, mivel minden „testvérpárt" felsorakozott a szovjet párt mögé.[10]

A kínaiak törekvései ebben az időszakban még nem voltak nyilvánvalóak sem a Kínában dolgozó magyar diplomaták, sem a budapesti politikusok előtt. Alig néhány nappal a román pártkongresszus után, nem sokkal a szovjet szakértők Kínából történő kivonása előtt, a pekingi magyar ügyvivő az alábbiakat jelentette Kínából:

„A múlt évi további nagy ugrás eredményei lelkesedést váltottak ki, s tovább ösztönözték a dolgozó tömegeket az idei nagy eredményekre, a nagy ugrás ez évi folytatására. 1960 első néhány hónapjában jelentős gazdasági eredmények születtek. Ezekben a hónapokban történt meg Kína 10 éves történelmében először, hogy az előző év végére nagy erőfeszítésekkel elért eredmények után a következő év elején nem esett vissza a termelés, hanem egyenletesen tovább növekedett."[11]

A magyar diplomata arról számolt be, hogy a modern revizionizmus elleni harc folytatódott, de a támadások célpontja kizárólag Tito és Jugoszlávia volt. Véleménye szerint a szocialista országok és Kína közötti véleménykülönbségek az imperializmussal való békés egymás mellett élés vagy konfrontáció kérdésében Kína sajátos belső és nemzetközi helyzetéből adódtak. A magyar ügyvivő külön kiemelte, hogy 1960 első felében a szocialista országok és Kína kapcsolata tovább erősödött, amit számos kereskedelmi, konzuli, politikai és gazdasági segélyegyezmény tett még szorosabbá.

Ha a magyar diplomata véleményét összevetjük a Mihail Zimjanyin, a szovjet külügyminisztérium Távol-keleti Osztályának vezetője által 1959 szeptemberében, Hruscsov pekingi látogatását megelőzően készített háttéranyaggal,[12] azt találjuk, hogy összességében mindkét diplomata véleménye pozitív, de miközben a szovjet politikus jobban összpontosít a problémákra, és a két párt közötti feszültséget hangsúlyozza, a magyar diplomata nem tulajdonít akkora

---

[10] A szovjet–kínai polémia az év folyamán folytatódott, mind a nyilvánosság előtt, mind a kulisszák mögött, és a 81 kommunista és munkáspárt 1960. november 10.–december 1. között Moszkvában megtartott második értekezletén kulminált, ahol Mao jelenlétének hiányában Deng Xiaoping vitte a prímet a szovjetek kritizálásában.

[11] *Szigeti Károly ideiglenes ügyvivő: Követi összefoglaló jelentés.* Peking, 1960. június 13. MOL XIX-J-1-j Kína 5/a-004879/1960. Másolatban: M-KS-288/32/9/1960.

[12] KRAMER 1995.

jelentőséget a gondoknak, és figyelmen kívül hagyja a Kína és a szovjet tömb országai közötti különbségeket.

1960 nyarán az új magyar nagykövet, Martin Ferenc bemutatkozó látogatást tett többek között Chen Yi 陈毅 külügyminiszternél, Guo Moruónál 郭沫若, a Kínai Tudományos Akadémia elnökénél, valamint a szocialista országok misszióvezetőinél (Cservonyenko szovjet nagykövettel háromszor találkozott).[13] Chen Yi hangsúlyozta, hogy a viták a szocialista tábor országai között is elkerülhetetlenek, aminek okaként az egyes országok belső gazdasági helyzetét és a nemzetközi politikában elfoglalt helyét jelölte meg. Ugyanakkor azt nevezte lényeges elemnek, hogy ezen országok elvi kérdésekben azonos álláspontón vannak, és szorosan tömörülnek a Szovjetunió vezette szocialista táborba. A magyar nagykövet szerint e kérdésben a kínai vezetők őszintesége „teljesen meggyőző" volt. Azonban rögtön azt is hozzátette: „ennek ellenére úgy gondolom, hogy egyet kell értenünk Cservonyenko elvtárs véleményével, hogy a vitatott kérdések tisztázásánál a kínai elvtársak nem mutatnak teljes őszinteséget".[14]

A kommunista és munkáspártok moszkvai értekezletére készülő magyar párt politikai bizottsága szeptember 6-i ülésén tárgyalt a követendő magyar magatartásról és a képviselendő álláspontról.[15] A KKP az MSZMP-nek küldött levélben fejtette ki álláspontját. A magyar pártvezetés kötelesnek érezte magát a válaszra, de a válasz tartalmát illetően vita alakult ki. A magyar álláspont tervezetét a „Nézeteltéréseinkről a világhelyzet megítélésében, a nemzetközi kommunista mozgalom stratégiájának és taktikájának kérdésében" címmel Nemes Dezső, a KB külügyekért felelős titkára készítette. A PB-ülés feladata a szöveg véglegesítése volt. Ezt azután azon huszonhat párt képviselőinek kívánták eljuttatni, amelyek szeptember 30. és október 22. között a nagyobb konferencia által elfogadandó javaslattervezet elkészítésén dolgoztak. A PB-ülésen kilencen vettek részt, a dokumentum vitájához öten szóltak hozzá (Fock Jenő, Kádár János, Szirmai István, Gáspár Sándor és Marosán György). Minden hozzászóló egyetértett abban, hogy a dokumentumot nem kell nyilvánossága hozni, a szövegben nem kell érinteni a kínai belpolitikai helyzetet, hogy ne érhesse őket az a vád, hogy beavatkoznak Kína belügyeibe; hogy a stílus ne legyen túl kritikus; hogy személyesen Mao

---

[13] *Martin Ferenc pekingi nagykövet levele Sík Endre külügyminiszternek.* Peking, 1960. augusztus 21. MOL XIX-J-1-j Kína 5/bc-0035/RT-1960. Másolatban: M-KS-288/32/9/1960.

[14] Uo. 4.

[15] Az MSZMP PB 1960. szeptember 6-i ülésének jegyzőkönyve. MOL M-KS-288/5/199/1960.

Zedongot nem kell támadni; és hogy a dokumentum nyelvezete tiszteletet sugalljon a KKP felé. Kádár többek között a következőket mondta:

„Induljunk ki abból, hogy a kínai testvérpárt forradalmi proletárpárt, melynek politikájában az utóbbi időben dogmatikus, szektás és a személyi kultusz jelenségei találhatók. Ez baj. Hogy ebből a politikából milyen szörnyűség jöhet ki, arra példa korábbi esetekből a magyar párt is. Nekünk ezt figyelembe véve kell állást foglalni. Tehát a kérdés felvetésénél, a tónusban feltétlen figyelembe kell venni, hogy nagy proletárpárttal, testvérpárttal vitatkozunk, de azt is, hogy elvi vita folyik, és ebben következeteseknek kell lennünk. A kérdés felvetésénél, a tónusnál tehát lehetünk figyelemmel bizonyos dolgokra, de elvi dolgokban ez nem segít, csak árt. Elvi kérdésekben engedményt tenni a legnagyobb veszély a nemzetközi munkásmozgalomban."[16]

Néhány általános kérdés (háború és béke, békés átmenet) számbavételét követően Kádár egy „csiklandós kérdést" vetett fel. Helytelennek és károsnak nevezte azt, hogy a kínaiak nem zárt ajtók mögött, a testvérpártokkal egyeztetve alakították ki álláspontjukat, hanem egy nyilvánosan megjelenő, bárki számára hozzáférhető újságcikkben fejtették ki nézeteiket, majd ezt követően egy pekingi nemzetközi tanácskozáson (a Szakszervezeti Világszövetség főtanácsának 1960. júniusi nyilvános pekingi ülésén) hangoztatták azokat (vagyis szovjetellenes nézeteiket, a kétoldalú kapcsolatokat érintőnek tekintett vitájukat nemzetközi fórum elé vitték, ahol a résztvevők többsége nem pártemberekből állt). Kádár javasolta, hogy a szövegbe foglalják bele a baráti véleménycsere, az elvtársi vitatkozás fontosságát, amitől nem szabad sajnálni sem időt, sem fáradságot, mert az segít és biztosítja a kommunisták harcának egyik elengedhetetlen feltételét, hogy „a zászló megbonthatatlan egységében harcoljunk tovább az imperializmus ellen".[17] A vita egy későbbi pontján Kádár hozzátette:

„Most nincs Komintern, és senki sem mondhatja meg, hogy Kínában hogyan kell építeni a szocializmust, csak az ottani párt. Mi ezt a dolgot csak akkor vitathatjuk, ha ők ezt igénylik, vagy azt igénylik, hogy mint nemzetközileg érvényes tapasztalatot propagáljuk."[18]

A vitában ötvenhat szelleme is kísértett. Kádár véleménye a moszkvai értekezleten követendő magyar magatartással kapcsolatban jól tükrözi az első titkár ötvenhatos komplexusát, amely egész politikáját

---

[16] Uo. 15.
[17] Uo. 15–17.
[18] Uo. 24.

áthatotta. Azzal kapcsolatban, hogy Moszkvában Magyarország felvesse-e a véleménynyilvánítás módszerének kérdését, ezt mondta:

„Ne legyünk az első sorban, és ne legyünk az utolsó sorban sem. Ne mi javasoljuk ezt. Beszélj erről, Nemes [Dezső] elvtárs, a csehekkel, kérd meg őket, vessék ők fel a javaslatot. Nekünk esetleg azt mondhatják: mit okoskodnak, maguk már megmutatták, »hogyan kell szocializmust építeni«."[19]

A magyar–kínai kapcsolatokban érzékelhető változásokról először Martin Ferenc pekingi magyar nagykövet Sík Endre külügyminiszternek írt, 1960. november 7-én (!) kelt levelében esik szó. Ebben Martin a politikai viszonyt úgy értékeli, hogy „az a felszínen igen szívélyes, lényegében azonban nem a »régi«." Az ötvenhatos magyar események kínai értékeléséről szólva megjegyzi, hogy „a kínai e-sak abból a tényből, hogy nálunk volt ellenforradalom, talán azt a következtetést vonták le minden más mellett, hogy csak jobboldali veszély van, és baloldali elhajlás valójában nem is létezik". Az új magyar nagykövet értékelése szerint 1956 után a magyarok iránti kínai szimpátia oka az a megfontolás volt, hogy „mi az ellenforradalom tanulságai alapján hű szószólói leszünk az ő különböző elképzeléseiknek, miután természetszerű, hogy nálunk is egy nagy balra tolódási folyamat fog beállni". A magyarokkal szembeni kínai viselkedésben a fordulatot Martin szerint a bukaresti értekezlet hozta meg, azóta „úgymond leálltak rólunk". A kínaiak „befelé fordulásával" magyarázta azt is, hogy november elejéig csak állami vezetőknél tehetett bemutatkozó látogatást, pártvezető még nem fogadta.[20] 1960 második felében a kínai hatóságok bizonyos „nagyon finoman érvényesített" mozgási korlátozást is bevezettek a kereskedelmi kirendeltség munkatársai és a beosztott diplomaták esetében.[21] (Nem volt ez másként a többi Szovjetuniót támogató szocialista ország diplomatái esetében sem.)[22]

---

[19] Uo. 25.

[20] *Martin Ferenc nagykövet levele Sík Endre külügyminiszternek. Tárgy: Kínai gazdasági helyzet és kínai–magyar kapcsolatok.* Peking, 1960. november 7. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 24/b t. – 0059/RT – 1960.

[21] *Martin Ferenc nagykövet jelentése. Tárgy: A magyar–kínai politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatok jelenlegi állása.* Peking, 1960. november 7. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 4/b t. – 004252/2 – 1960.

[22] Egy 1960-ban kiadott belső utasítás szerint a baráti országok diplomatáit erőteljesen figyelték, vidéki útjaikra pedig gépkocsival is követték őket. Erről a budapesti kínai nagykövetség munkatársa egy magánbeszélgetésen számolt be Hetényi Istvánnak. Lásd *Hetényi István főosztályvezető-helyettes feljegyzése (KÜM II. Területi Osztály): Kínai elvtárs látogatása.* Budapest, 1962. február 5. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 12 t. – 00770/2 – 1962.

1960 után a budapesti kínai nagykövetség egyre gyakrabban tett bíráló megjegyzéseket a magyar sajtóban megjelent egyes megfogalmazásokkal kapcsolatban, ami rövidesen tiltakozási hullámmá nőtte ki magát. A problémás esetek között szerepelt például, hogy a *Népszabadság* egy cikkében Lhaszát Tibet fővárosaként aposztrofálta.[23] A magyar külügyminisztérium területi osztályán tett tiltakozások voltak az első barátságtalan kínai lépések, amelyeket 1961-től továbbiak követtek. A kínai diplomaták propagandatevékenységet folytattak többek között a magyar sinológusok körében is.[24] A kereskedelmi kapcsolatok terén is sor került vitákra, amelyek azonban elsősorban technikai jellegűek voltak, és a rossz minőségű magyar termékek elleni kínai kifogások adták az alapjukat.[25] A tudományos és kulturális kapcsolatok is megromlottak. A tudóscsere 1960-ban évente 100 hét látogatási keretet irányozott elő mindkét fél részére, amit kínai kezdeményezésre 1961-ben 60, 1962-ben 20, 1963-ban pedig 16 hétre csökkentettek.[26]

Magyarország igyekezett tartózkodni a viszonosság elvének alkalmazásától, a magyar diplomácia „az elvi kereteken belül" mindent megtett, hogy „a kínai elvtársak ne provokáljanak ki olyan helyzetet, amely indokot nyújthat kapcsolataink rontására",[27] de kénytelen volt néhány megszorító intézkedést bevezetni a budapesti kínai nagykövetség tevékenységének korlátozása érdekében.[28]

---

[23] *Gál Péterné feljegyzése (KÜM V. Területi Osztály, Kínai referatúra): Lu Pe-je kínai nagykövetségi II. titkár tevékenysége.* Budapest, 1961. október 23. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína – 001/1962.

[24] A kínai nagykövetség munkatársának Tőkei Ferencnél tett látogatásáról lásd: *Nagy János osztályvezető feljegyzése (KÜM V. Területi osztály).* Budapest, 1961. november 14. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 27/f – 0082 – 1961.

[25] *KÜM V. Területi Osztály, Kínai referatúra. Feljegyzés. Zavaró jelenségek magyar részről a magyar–kínai kapcsolatok terén.* Budapest, 1962. szeptember 11. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 26 t. – 00712/3 – 1962.

[26] Az 1962-ig erjedő időszakról lásd: *Szigeti Károly és Gál Péterné feljegyzése (KÜM V. Területi Osztály): Magyar–kínai kapcsolatok alakulása 1962-ben.* Budapest, 1962. december 18. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 26 t. – 00712/4 – 1962. Az 1963-as további csökkentésről: *A KÜM V. Területi Osztály Kínai referatúra (Újlaki György, Pataki Sándor, Szabados László) feljegyzése. Tárgy: Magyar–kínai kapcsolatok alakulása 1963-ban.* Budapest, 1963. december 20. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 26 t. – 00196 – 1963.

[27] *Martin Ferenc nagykövet jelentése (előadó: Szigeti Károly): Magyar–kínai kapcsolatok.* Peking, 1962. január 31. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 4/b – 00712/1 – 1962.

[28] A viszonosság elvét elsősorban a nagykövetség kirándulásainál, illetve az információadás gyorsaságánál érvényesítették. 1962-ben először nem

A pekingi magyar nagykövet a szocialista országokkal szembeni differenciáló kínai politikáról először 1961. február 14-i külpolitikai összefoglalójában tett említést:

„Amíg az előző években a kínai elvtársak nagyon ügyeltek arra, hogy a propagandában, bánásmódban stb. egyenlő szinten kezeljék a szocialista országokat, addig a tárgyalt időszakban (1960 második felében) ezen országok egyre differenciálódó kezelése vált jellemzővé. Egy-egy ország felé tanúsított magatartást minden esetben meghatározta a szocialista táboron belül folyó ideológiai vita pillanatnyi állása és az egyes országok pártjainak a vitatott kérdésekben elfoglalt és kinyilvánított álláspontja."[29]

A magyar nagykövet „nem megnyugtatónak" nevezte, hogy miközben a szocialista országok viszonylatában Kína kulturális kapcsolatai csökkentek, a rossz gazdasági helyzet ellenére a latin-amerikai és afrikai országokkal fenntartott, sokkal nagyobb költségeket felemésztő kulturális kapcsolatok bővültek.

„Minden tényezőt figyelembe véve abban bizonyosak lehetünk, hogy a kínai külpolitika mindig előtérben tartja a szocialista országokkal való együttműködést, elsődleges fontosságot tulajdonít a Szovjetunió és Kína, valamint kommunista pártjaik közötti együttműködésnek és egységnek. Viszont azt is látni kell, hogy Kínának, mint nagyhatalomnak, a jövőben is lesznek önálló törekvései, amelyek ebből és sajátos nemzetközi helyzetéből fakadnak, s időnként zavarólag hatnak a szocialista államok harmonikus politikai együttműködésére."[30]

1961 februárjában Martin látogatást tett Peng Zhennél 彭真, a Politikai Bizottság tagjánál, Peking polgármesterénél. Rövid kölcsönös udvariassági bevezető után Peng vette át a szót, és több mint egy órán keresztül az 1956-os magyar „ellenforradalmi" események kapcsán több kínai belpolitikai és néhány külpolitikai problémáról beszélt. Elismeréssel beszélt a magyar párt jó munkájáról, és elmondta, hogy Kínában az 1949-es „felszabadulás" óta 3,8 millió ellenforradalmi elemet tartóztattak le. Közülük 890 ezret ítéltek halálra, olyanokat, akiknek a kezén egy vagy több ember vére szárad. Peng elmondta, hogy Kínában is volt olyan jellegű szervezkedés, mint Magyarországon

---

jelent meg az MSZMP első titkára a kínai nagykövetség nemzeti ünnepi fogadásán. Lásd: *Szigeti Károly és Gál Péterné feljegyzése (KÜM V. Területi Osztály): Magyar–kínai kapcsolatok alakulása 1962-ben.* Budapest, 1962. december 18. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 26 t. – 00712/4 – 1962.

[29] *Martin Ferenc pekingi nagykövet 1961. február 14-én kelt, Sík Endre külügyminiszterhez intézett levele.* MOL M-KS-288/32/14/1961.

[30] Uo.

a Petőfi Kör, csak az ehhez tartozók úgy voltak, mint a patkányok, nem mertek előbújni egészen 1957-ig, „de akkor mi kicsaltuk, kiugrattuk őket a lukaikból", és „1957. június 8-ig 450 ezer jobboldali lepleződött le". „A magyar események is, a mi tapasztalataink is azt bizonyítják – mondotta –, hogy a kizsákmányolók jószántukból nem lépnek le a történelem színpadáról, még a népi hatalom 10., illetve 8. éve után sem." Peng elismerőleg nyilatkozott arról, hogy a magyar sajtó állandóan közöl leleplező cikkeket az amerikai imperializmusról, és így a nép éberségét nem hagyja elaludni, elmondta, hogy a kínai sajtó hasonlóan cselekszik, miközben a Kína és a Szovjetunió közötti ellentétekről nem tett említést.[31]

1961. május 6-án, a Magyar–Kínai Barátsági és Együttműködési Szerződés aláírásának második évfordulóján a magyar ügyvivő vacsorán látta vendégül Chen Yi miniszterelnök-helyettes-külügyminisztert. Pohárköszöntőjében Chen az egység jelentőségét emelte ki, de hangsúlyozta, hogy „az egységen belül fontos országaink egyenlősége is. A táboron belül természetesen legfontosabb a két szocialista nagyhatalom egysége, de ez nem jelenti azt, hogy a többi szocialista ország nem teljesen egyenrangú tagja a tábornak."[32]

Mivel a két ország gazdasági kapcsolatai önmagukban egyik fél számára sem voltak elsődleges fontosságúak, a kereskedelmi és tudományos együttműködésben mutatkozó hullámzás a politikai kapcsolatok alakulásának mutatója is volt.[33] A politikai viták elmérgesedése miatt a gazdasági kapcsolatok is hanyatlásnak indultak. A kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok mértéke 1961-ben az előző évihez képest hatvan százalékkal csökkent. Az ötvenes évek végén több mint száz magyar szakértő dolgozott Kínában, jórészt geológusok. A magyar szakemberek szerződését a szovjet tanácsadók és szakértők 1960-as kivonását követően nem hosszabbították meg, 1962-ben hazatértek.

A gazdasági kapcsolatok kereteit kétoldalú kereskedelmi megállapodások adták, amelyeket különböző időtartamokra kötött, általában éves kereskedelmi megállapodások követtek, s végül a külke-

---

[31] Uo.

[32] *Másolat Martin Ferenc pekingi nagykövet 1961. május 10-én kelt jelentéséből: Vacsora Csen Ji [Chen Yi] elvtárssal.* MOL M-KS-288/32/14/1961.

[33] A két ország kereskedelmi kapcsolatai 1957–63 között a következőképpen alakultak: 1957: 87 millió rubel; 1958: 111,3 millió rubel; 1959: 67,4 millió rubel; 1960: 74,7 millió rubel; 1961: 29,5 millió rubel; 1962: 23,8 millió rubel; 1963: 18,2 millió rubel. *Halász József nagykövet 1964. évi követi jelentése.* Peking, 1965. február 5. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína-IV-142-001822-1965. (70. d.)

reskedelmi vállalatok és kormányszervek közötti konkrét megállapodásokban realizálódtak. A több évre szóló együttműködési megállapodásokat évente újratárgyalták, hogy a termelés és a politikai környezet realitásának változásaihoz igazítsák őket. A magyar diplomaták megjegyezték, hogy Peking a magyar–kínai gazdasági és műszaki-tudományos együttműködésben elsősorban azon területeken volt érdekelt, amelyek elősegítették Kína honvédelmi potenciálját. Magyarország elsősorban műszaki és tudományos területeken nyújtott segítséget Kínának, míg Kínából jórészt nyersanyagok érkeztek Magyarországra.

1961 márciusában a magyar nagykövet értékelte Zhou Enlai március 8-án, a szocialista országok nagykövetei előtt tartott beszámolóját, amelyben a kínai miniszterelnök ismertette országa gazdasági helyzetét és annak kihatását a külkereskedelmi kapcsolatokra. Martin nem tartotta kielégítőnek a kínai magyarázatot a szocialista országokkal folyó kereskedelmi forgalom csökkenésére és az ezzel egy időben kapitalista relációban mutatkozó növekedésre.[34] A magyar nagykövet szovjet kollégájával 1961. március 17-én folytatott beszélgetésén Cservonyenko is beszélt a gazdasági nehézségekről és az olyan kérdésekről, amelyek „ma még érthetetlennek tűnnek", elsősorban Kína gazdasági és külkereskedelmi kapcsolatairól a többi szocialista országgal. A szovjet nagykövet értesülése szerint a külkereskedelmi forgalmat a baráti országokkal az előző évi 40–50%-ára kívánják leszorítani, miközben a nyugati országokból származó import mértéke folyamatosan nőtt. Cservonyenko véleménye szerint a kínai lépések mögött politikai megfontolások voltak, „valami olyasmi, hogy »ki kell szakadni« az európai szocialista országok gazdasági függőségéből".[35]

A magyar és a szovjet nagykövet beszélgetésén felmerült többek között a „szocialista országok testvéri kritikája a szocializmus építésében követett kínai módszereket illetően". Cservonyenko megjegyezte, hogy a kínai elvtársak nem fogadták azt szívesen, „gyakorlatilag azonban úgy néz ki, hogy sok bírált hibát kijavítanak, helyes intézkedéseket hoznak".[36] Az egység kínai értelmezéséről elmondta,

---

[34] *Martin Ferenc jelentése (előadó: Szigeti Károly): Csou En-laj [Zhou Enlai] elvtárs beszámolója.* Peking, 1961. március 23. MOL XIX-J-1-j-Kína-24/b-003648/1961. Másolatban: MOL M-KS-288/32/14/1961.

[35] *Martin Ferenc nagykövet jelentése: Martin e. beszélgetése Cservonyenko e-sal, a Szovjetunió pekingi nagykövetével.* Peking, 1961. március 26. MOL XIX-J-1-j-Kína-5/f-003646-1961. Másolatban: M-KS-288/32/14/1961.

[36] *Martin Ferenc nagykövet jelentése: Martin e. beszélgetése Cservonyenko e-sal, a Szovjetunió pekingi nagykövetével.* Peking, 1961. március 26. MOL XIX-J-1-j-Kína-5/f-003646-1961. Másolatban: M-KS-288/32/14/1961.

hogy „a kínai vezető elvtársak nagy jelentőséggel beszélnek a szocialista tábor egységének fontosságáról, de az egységet kicsit sajátos módon értelmezik. Az egység kérdését elsősorban és túlzottan a közös ellenség, az imperializmus elleni harcra szűkítik."[37]

Az egység újabb csapást szenvedett 1961 októberében, az SZKP XXII. kongresszusán, ahol a Sztálin és Albánia elleni éles kritika Zhou Enlai látványos kivonulását eredményezte. A kongresszus kínai visszhangját elemző magyar jelentés nem tekintette pozitív lépésnek, hogy a kínai küldöttséget az a Zhou Enlai vezette, aki a párt egyik alelnökeként harmadik-negyedik embernek számított a kínai vezetők sorában, ráadásul „e nagy elvi kérdésekkel foglalkozó kongresszusra egy gyakorlati politikust, vagyis olyat küldtek, kinek elméleti kérdésekben nincsen komoly tekintélye Kínában".[38] A magyar nagykövet szerint Zhou beszéde tartalmazott mind pozitív, mind negatív elemeket. A negatív elemek közé sorolta, hogy az SZKP programját nemzeti programként értékelte, amivel azt érzékeltette, hogy a KKP nem ért egyet a kommunizmusba való átmenet alapelveivel. Negatívan értékelendő volt az is, hogy a szovjet nép eredményeit Zhou a XXI. kongresszusig vezette vissza, és nem ismerte el a XX. kongresszus fontosságát, amint ezt az SZKP és a testvérpártok vezetői tették. Továbbá a kínai képviselő volt az egyetlen, aki nem értett egyet az Albán Munkapártot és annak vezetését ért bírálattal. Összegzésében a magyar nagykövet megállapította, hogy a kínai propaganda tevékenységének eredményeként a kongresszus anyagából lényegében az albán kérdés volt az egyetlen, amely ismertté vált a kínai tömegek előtt. Martin ezzel kapcsolatban a következőket jelentette:

„E kérdésben viszont ma már nyíltan ki lehet jelenteni, hogy a kínai párt az albán párt és annak vezetői mellé állt. A háttérben egyre világosabban kirajzolódik, hogy az albán problémák igazi mozgatói a kínai elvtársak, akik egy jól átgondolt terv alapján támadást indítottak az SZKP XX. kongresszusa határozatai ellen – melyek új korszak kezdetét jelentették a nemzetközi kommunista mozgalomban – azzal a céllal, hogy azt megbuktassák. Ez egyben támadás az 1957-es és 1960-as moszkvai nyilatkozatok egyes tételei ellen is. Sok jel mutat arra, amire már az 1960-as ideológiai viták idején is céloztak, hogy Pekinget olyan forradalmi központtá akarják tenni, amely irányítja az egész világ forradalmi mozgalmait, és amely bizonyos mértékig

---

[37] Uo.

[38] *Martin Ferenc nagykövet jelentése: XXII. kongresszus kínai visszhangja.* Peking, 1961. november 14. MOL XIX-J-1-j-Kína-27/a-008248-1961.

szemben áll az »elpuhult« európai mozgalmakkal és ezek moszkvai központjával."[39]

A magyar–kínai kapcsolatok Moszkva és Peking akaratának és viszonyának megfelelően alakultak. A külügyminisztérium megfogalmazása szerint 1962-ben „a magyar–kínai politikai kapcsolatok alakulása szorosan követte a nemzetközi munkásmozgalomban kialakult ideológiai vita hullámzásait". Ennek megfelelően az év első hónapjaiban, egészen február végéig, vagyis a Kínában lefolytatott szovjetellenes kampány idején a Kína és a szovjet tömb országai közötti kapcsolatok is gyengültek, kínai részről több volt a provokatív megnyilvánulás. Ezt követően augusztusig kisebb mértékű javulás, majd később a kapcsolatok újabb lazulása következett. A magyarok tevékenységét a Külügyminisztérium területi osztályának feljegyzése szerint „a negatív tényezők ellensúlyozására és kiküszöbölésére irányuló törekvés jellemezte".[40] A kapcsolatok alakításában egyértelműen a kínai fél szándéka és magatartása volt a mérvadó. A viszony romlását az azt célzó kínai törekvések eredményezték. A magyarok a hatvanas évek elején a jelenséget igyekeztek ugyan ellensúlyozni, azonban az ország méreteiből adódó politikai szerepe, illetve gazdasági teljesítőképessége sem tette lehetővé a viszony bármiféle számottevő befolyásolását egyetlen területen sem.

A kínaiak a már korábban is tapasztalt megosztó politikát igyekeztek alkalmazni, ami az év folyamán elsősorban nagyobb mennyiségű információ adásában, egyes nagykövetségi rendezvényeken a magasabb szintű és nagyobb létszámú kínai részvételben, a feltételekhez kötött kedvezőbb utazási feltételek felajánlásában jutott kifejezésre. A kínaiak elsősorban a lengyeleket és a magyarokat részesítették előnyben. Ezt a magyarok kezdetben „a magyarországi ellenforradalom kínai részről várt visszahatásaira vonatkozó elképzeléseinek" tulajdonították, később úgy vélték, hogy a kínaiak mindkét országban a nacionalista érzelmeket vették számításba. Az MSZMP 1962 decemberében megtartott VIII. kongresszusán részt vevő kínai delegáció (amelynek vezetője a KKP KB Nemzetközi Osztályát vezető Wu Xiuquan 伍修权 volt) jelentette a két párt közötti utolsó hivatalos személyes kapcsolatot. A vitákkal tűzdelt találkozó része volt annak a vitasorozatnak, amely a szovjet–kínai ideológiai vita leképeződéseként 1962–63 folyamán több kelet-európai párt kongresszusán is napirendre került.

---

[39] Uo.

[40] *Szigeti Károly és Gál Péterné feljegyzése (KÜM V. Területi Osztály): Magyar–kínai kapcsolatok alakulása 1962-ben.* Budapest, 1962. december 18. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 26 t. – 00712/4 – 1962.

A magyar–kínai kapcsolatok hatvanas évek eleji története nem csupán negatív tendenciákkal jellemezhető. Ennek egyik oka a puhább és keményebb intézkedések váltott alkalmazása, a másik a már említett differenciáló politika, amely pozitívként értékelhető lépéseket is eredményezett, a harmadik pedig, hogy a magyarok igyekeztek megóvni a kapcsolatot a visszafordíthatatlan romlástól. 1960-ban egy Peking melletti népi kommuna felvette a Kínai–Magyar Barátság nevet, amire válaszul 1961-ben a perkátai termelőszövetkezet felvette a Magyar–Kínai Barátság nevet. 1961 áprilisában a Magyarországról több mint hat év diplomáciai szolgálatot követően távozó Hao Deqing 郝德青 nagykövetet a Vörös Zászló Érdemrend első fokozatával tüntették ki. Néhány magyar delegáció járt Kínában, köztük a Magyar–Kínai Baráti Társaság küldöttsége, pártmunkások és parlamenti képviselők delegációja. 1962-ben, csakúgy, mint 1956 és 1971 között minden évben Magyarország Kína érdekében felszólalt az ENSZ-ben.

A nyilvános vita időszaka: a kapcsolatok 1963 júniusa után

Amíg az elsősorban ideológiai természetűnek tűnő viták nem a nyilvánosság előtt zajlottak, és hatásuk elsősorban a pártközi kapcsolatok megromlását eredményezte, a magyar párt- és állami vezetők nem láttak kibékíthetetlen ellentmondást a két nagy ország között. A magyar vezetés az egymással ellentétes nézetek közötti valódi különbséget 1963 nyarán értette meg, amikor a Kádár János vezette pártküldöttség Moszkvában első kézből jutott információhoz a vitáról, a *Renmin Ribaó*ban június 14-én megjelent cikk kapcsán, amelyben a kínai vezetés huszonöt pontban foglalta össze elvi álláspontját az 1963 júliusában Moszkvában megrendezésre kerülő szovjet–kínai tárgyalásokon megtárgyalandó kérdésekről. Itt ismerték meg a július 13-án a *Renmin Ribaó*ban közölt szovjetellenes szerkesztőségi cikket, valamint a *Pravda* másnapi cikkét, amelyben Moszkva hosszasan fejtegetve mutatta be a vita eredetét és történetét.

A Moszkvában tárgyaló magyar párt- és kormányküldöttség a magyar–szovjet közös közleményben is értékelte az eseményeket:

„Az utóbbi idők eseményei szemmel láthatólag megmutatták, hogy a dogmatizmus és a szektásság – ahogyan erre a kommunista és munkáspártok képviselői 1960-as értekezletének nyilatkozata rámutat – bizonyos körülmények között fő veszéllyé válhat egyes pártok

bizonyos fejlődési szakaszában. A tapasztalat azt mutatja, hogy a dogmatizmus és a szektásság komolyan akadályozhatja a kommunisták és a világ többi haladó erőinek tömörítését az imperializmus ellen folytatott harcban."[41]

Hazaérkezését követően Kádár az MSZMP KB kibővített ülésén számolt be moszkvai tapasztalatairól. Említést tett a KKP-nak az SZKP részére küldött június 14-i leveléről, valamint a szovjet és kínai vezetők közötti találkozóról:

„A mi benyomásaink szerint – és a szovjet elvtársakkal persze beszélgettünk, ugyanaz az ő véleményük is – ez a nézeteltérés eljutott arra a pontra, hogy a mi kínai elvtársaink elhatározták magukat a szakításra és a harcra, az álláspontjukat megkísérlik győzelemre vinni. Azt hiszem, ez az új mozzanat ebben a helyzetben. Nem tudom, itthon a közvélemény hogy fogadta ezt az első órákban, az első napokban, ott a Szovjetunióban mi láttuk. Bizony a szovjet kommunistákat és általában a szovjet népeket úgy érintette, mintha egy kő a fejére esik valakinek, mert bizony az SZKP sem traktálta a tömegek között a nézeteltéréseket. Végtelenül elkeseredettek, és bántotta az embereket, megdöbbentette, meglepetésszerűen érte őket, váratlanul bizonyos tekintetben, hiszen ez súlyos és nagy kérdés természetesen a szovjet közvélemény számára is. És ott is olyasmi kérdések merültek fel – láttam ilyen itthoni jelentéseket, hogy hogy fogadták itt nálunk ezt –, hogy egyszerűen nem értik az emberek. Mi ennek az oka, mi történt a kínaiakkal, mit csinálnak, és miért, mit akarnak?! Körülbelül hasonló kérdések merültek fel. Persze erre lehet válaszolni, nem könnyű, de lehet.

A kínai fellépésnek a magyarázata nyilván abban van, hogy a KKP-ban eluralkodott a dogmatizmus, a szektarianizmus és a baloldali kalandorság, a nacionalizmus, a hegemón törekvés, és hát én már nem szívesen ragasztom hozzá, de alig lehetne más fogalmat találni, mint a személyi kultusz. Ezek a részek együttesen nálunk úgy ismeretesek, mint személyi kultusz. Dogmatizmus, betűrágás, szektarianizmus, kalandorkodás, nacionalizmus, és így tovább…

Elvtársak, bennünket tájékoztattak a szovjet–kínai tárgyalásról – mert mi ez alatt ott tartózkodtunk –, hogy hogy megy ez, és miről van szó. Én is szeretnék erről valamit mondani. Ezt is úgy értem, hogy magunknak, akik itt vagyunk. Ez tulajdonképpen még jobban megmutatja, hogy hol tartanak a kínaiak, mert hogy mi az álláspontjuk, azt a nyilvános fellépésükből is világosan lehet látni. De ez a tárgyalás még jobban megmutatta. Hát a szovjet elvtársak megmondták, hogy

---

[41] *Népszabadság*, 1963. július 23. Idézi VÁRNAI 1976: 193.

a tárgyalás olyan volt, mintha két süketnéma tárgyalna egymással, szóval egyik hajtogatja a magáét, és a másik is hajtogatja a magáét, ez volt tulajdonképpen a tárgyalás. Így a kínaiak valamilyen okból kitalálták, hogy nem fogadják el a szinkron fordítást – vagyis miközben beszél az illető, már a másiknak a nyelvén mondják –, hanem ragaszkodtak a régebbi fordítási technikához, hogy előbb a saját nyelven, aztán azt lefordítják. Az egész tárgyalás úgy ment, hogy egy egész álló napig beszélt az egyik fél képviselője, akkor a másik nap, egy álló napig a másik fél képviselője, és így tovább, végig a tárgyalás egész menetén. A tárgyalások azzal záródtak – mint ismeretes –, hogy felfüggesztik a kínai fél javaslatára a tárgyalásokat azzal, hogy a Központi Bizottságok által egyeztetett későbbi időpontban majd folytatni kell…"[42]

Kádár vitát összegző és lezáró felszólalása az ún. „gulyáskommunizmusról" alkotott elképzeléseinek tipikus példája:

„Aztán itt vannak ezek a nagy tételeink, a békés egymás mellett élés, és békés verseny, békés versenyben legyőzni a kapitalizmust. De ez nem ugyanazt jelenti mindenütt. Pl. a magyar társadalmi fejlődés bizonyos pontra eljutott, az országnak vannak bizonyos adottságai, az élet elért egy nívót, és itt mi kimondjuk, hogy békés versenyben győzzük le a tőkéseket. S aztán körülnézünk a szomszédoknál, az osztrákoknál, vagy akárhol, és látjuk, hogy ez olyan perspektíva, ami reális, a magyar dolgozók szemléletében elfogadható. Mert azt mondják, így néz ki, úgy néz ki, amúgy néz ki, azt mondják, kell tíz év, tizenkét év, és elérjük az osztrákokat ebben is, abban is. És sok mindenben már elértük. Aztán a dologhoz hozzátartozik, elvtársak, a 2900 meg 3100 kalória is. Hogyha azt az év minden napján bepakolja, azzal még egy tízéves perspektívát ki lehet bírni, közben versenyezhet is. De ha az ember úgy veszi, hogy hol áll Kína, milyen szinten van, és hol áll a kínai dolgozó életszínvonala, mondjuk, mennyi jut neki táplálékra, ruházkodásra stb. Nekik a békés verseny nagyon nehezen elképzelhető, hogy nyolc–tíz–tizenkét év alatt lehet csak valamit elérni, és azonkívül addig is hát hogyan kell élni. Azt hiszem, mi nem sokat gondolkoztunk annak idején ezen, és valójában ez is olyan helyzetet teremt, hogy könnyebb ott a tömegeket egy ilyen kalandos irányba ösztönözni. »Mi az istent fogunk mi tíz-húsz esztendeig, beruházni, meg fejleszteni – mondják –, az elég egy hónapra, aztán majd csak vége lesz az imperializmusnak, és utána majd berendezzük a kommunista világot.«"[43]

---

[42] MOL M-KS-288/4/63, 1963. augusztus 2., 24–26.
[43] Uo. 99–100.

A KB-ülés határozata szorosan felzárkózott az SZKP véleménye mögé:

„A Központi Bizottság megállapítja, hogy Kína Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1963. június 14-i levele önkényesen értelmezi, durván elferdíti a kommunista és munkáspártok 1957. és 1960. évi nyilatkozatait, és alaptalanul vádolja a nyilatkozatok szellemében harcoló testvérpártokat. Kijelenti, hogy teljes mértékben egyetért a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1963. július 14-i nyílt levelével, mert az a ma egyedül lehetséges tudományos, marxista-leninista, a gyakorlat által igazolt álláspontot fejti ki a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom, a szocialista építés és a nemzetközi helyzet kérdéseiben, s megvédelmezi a kommunista mozgalom közös lenini irányvonalát Kína Kommunista Pártja Központi Bizottságának alaptalan támadásával szemben."[44]

Nemcsak a magyar párt bírálta a kínait, a kínai propaganda is nyíltan bírálni kezdte Magyarországot, amiért beállt a Szovjetunió által dirigált Kína-ellenes kórusba. A nukleáris fegyverkísérletek megtiltását célzó részleges atomcsendegyezmény 1963. augusztus 5-i moszkvai aláírását követően a kínai vezetés harcot indított az SZKP és a keleti blokk kommunista és munkáspártjai ellen gyakorlatilag a külügyeket érintő minden kérdésben. A budapesti kínai nagykövetség felerősítette azt a gyakorlatát, hogy provokatív anyagokat közöljön bulletinjében, amelynek terjesztésében az ösztöndíjas kínai diákok is részt vettek. (A kérdésről és a diákok esetleges hazaküldéséről az MSZMP Politikai Bizottsága is tárgyalt![45]) A kínaiak minden lehetőséget megragadtak a tiltakozásra Magyarország Kína ellen tanúsított „barátságtalan és ellenséges viselkedése" miatt. A magyar újságírók által elkövetett hibákra válaszként a kínai diplomaták azonnal a külügyminisztériumban tiltakoztak. A kínaiak gyártottak is ügyeket, amelyekkel azt igyekeztek bebizonyítani, hogy a magyarokat terheli a felelősség a kapcsolatok megromlásáért. A kereskedelmi kapcsolatok 8,1 millió rubellel tízéves mélypontra jutottak. A problémák a kulturális kapcsolatokra is hatással voltak. Az éves kulturális egyezmény aláírására csak májusban került sor, és egyik fél sem mutatott sok hajlandóságot az abban szereplő kötelezettségek teljesítésére.

1963 utolsó negyedéve viszonylag nyugodtan telt. Magyarország igyekezett tartózkodni a Kína-ellenesség demonstratív megnyilvánu-

---

[44] *Népszabadság*, 1963. augusztus 4. Idézi VÁRNAI 1976: 194.

[45] *Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1963. július 30-án megtartott üléséről.* MOL M-KS-288 f.-5 cs.-308. őe.

lásaitól. Magas szintű utazásokra 1963 folyamán ugyan nem került sor, ám Halász József új magyar nagykövetet magas rangú kínai vezetők fogadták, és egy sor érzékeny kérdést is megvitattak. 1964 elején a kereskedelem volumene növekedett, és kulturális eseményekre is sor került.

A magyar pártvezetés véleménye szerint az 1964. február 4-én a *Renmin Ribaó*ban és a *Vörös Zászló*ban egyszerre megjelent „Az SZKP vezetői korunk legnagyobb szakadárjai. Hetedik kommentár az SZKP nyílt levelére" című cikk a vita új szakaszának kezdetét jelentette. A február 20–22. között megtartott KB-ülésen a magyar vezetők megvitatták a KKP ellen teendő lépéseket. Nemes Dezső felszólalásában úgy értékelte, hogy a vita új szakaszba jutott, hiszen a kínaiak már nem azzal vádolják a szovjeteket és a tömb többi pártját, hogy „keblükre ölelik a jugoszláv árulókat", hanem közvetlenül a Szovjetuniót és szövetségeseit támadják. Nemes a kínai nézetek elleni harc fontosságát hangsúlyozta, egyrészt azért, hogy „a káros nézetek és a szakadár tevékenység ellen folyó küzdelem tapasztalataival is magasabb fokra emeljük pártunk ideológiai színvonalát és politikai felvértezettségét", másrészt azért, mert a személyi kultusz magyar hívei is „itt-ott megmaradtak", és „most rokonszenvvel tekintik a kínai szakadár tevékenység fejleményeit", harmadrészt azért, mert „a testvérpártok figyelemmel kísérik részvételünket a kommunista világmozgalom marxista-leninista egységéért folyó küzdelemben. Ezért is kellő gondot kell fordítanunk arra, hogy erőnkhöz mérten teljesítsük internacionalista kötelezettségünket, segítsük elő a nemzetközi kommunista mozgalomban keletkezett nehézségek leküzdését."[46]

1964 szeptemberében Kádár fogadta a kínai nagykövetet, és a szocialista tábor egységének fontosságáról beszélt. A KNK megalakulásának 15. évfordulójára a KKP KB és a kínai kormány szeptember 15-i keltezésű levelében 5–15 tagú párt- és kormánydelegációt hívott meg.[47] A szocialista országok úgy döntöttek, hogy elfogadják

---

[46] *Jegyzőkönyv az MSZMP KB 1964. február 20–22-i üléséről. Nemes Dezső: Tájékoztató időszerű politikai kérdésekről.* 299–300; 303–304. MOL M-KS-288/4/67/1964.

[47] Chen Yi külügyminiszter szeptember 19-én a Pekingben tartózkodó külföldi szakértők előtt (a magyar nagykövetség jelentése szerint „döntő többségükben kapitalista országokból származó, nem kommunista személyek előtt beszélt, ahol jelen voltak például a SEATO-tag Pakisztánból jött katonák is, akik a kínai katonai akadémián tanulnak") a meghívást így kommentálta: „Végül mondok egy jó hírt. Közeledik a nemzeti ünnepünk, s Jugoszláviát kivéve minden szocialista országba meghívót küldtünk, hogy küldjenek magas rangú delegációt – ha lehet miniszterelnöki

a meghívást, annak ellenére, hogy a pekingi csehszlovák nagykövet neheztelt a kínaiakra, amiért azok a meghívást csak két héttel az esemény előtt adták át, és magyarázatként azonnal közölték, hogy a meghívottak részvételére nem számítanak. (Wang Bingnan 王炳南 külügyminiszter-helyettes szeptember 16-án bekérette a magyar nagykövetet, és elmondta neki, hogy ez alkalommal nem a legfelső vezetőket kívánják meghívni, mert tekintettel kívánnak lenni elfoglaltságukra, majd hozzátette: „amennyiben Önöknek a jelen helyzetben nehezére esne delegációt küldeni Kínába, úgy természetesen lehet nem küldeni is".[48]) A KB Külügyi Osztálya javaslata alapján a PB döntése értelmében Magyarország háromtagú delegációt küldött, amelynek tagja volt Komócsin Zoltán, a Politikai Bizottság külpolitikai szakértő tagja, a *Népszabadság* főszerkesztője, Molnár Erik, a Magyar–Kínai Baráti Társaság elnöke, volt kulturális miniszter, valamint Halász József pekingi magyar nagykövet. A Külügyi Osztály előterjesztésében megjegyezte, hogy az „SZKP-tól kapott információ szerint az SZKP és a szovjet kormány öttagú delegációt küld az ünnepségre. Az összetételre egyelőre nincs határozat, de az előzetes javaslat szerint a delegáció vezetője az SZKP elnökségének póttagja, vagy olyan miniszterelnök-helyettes lesz, aki nem tagja az elnökségnek. A delegáció többi tagja nem magas rangú szakszervezeti, tömegszervezeti funkcionáriusokból, valamint a Szovjet–Kínai Baráti Társaság vezetői közül kerül kiválasztásra."[49]

A szocialista országok készségét látva a kínai vezetés még egy utolsó kísérletet tett a tábor egységének helyreállítására, de legalábbis Kína és a Szovjetunióval „szorosan egyeztető" országok kapcsolatának javítására. A magyar delegáció jelentéséből úgy tűnik, hogy Magyarország e tekintetben kiemelt elbánásban részesült. Az összes küldöttséget katonai díszszázaddal, a himnuszok eljátszásával fogadták és búcsúztatták, és bemutatták a megjelent hivatalos személyisé-

---

vagy helyettesi szinten, vagy Politikai Bizottság tagja szinten, ha ez sem lehet, valamilyen magas szinten. Hétköznapokon sokat vitatkozunk és harcolunk, de most ünnep van, s ne vitatkozzunk. Mindnyájan békésen üljünk le az ünnepi asztalhoz." *Halász József nagykövet jelentése (előadó: Iván László): Csen Ji [Chen Yi] beszéde a Pekingben tartózkodó külföldi szakértők előtt.* Peking, 1964. szeptember 23. MOL XIX-J-1-j-Kína-5/b-005348/1964.

48 *Halász József nagykövet jelentése (előadó: Varga L., Iván L.): Kínai vezetők levelének felterjesztése Kádár és Dobi elvtárshoz.* Peking, 1964. szeptember 18. MOL XIX-J-1-j-Kína-6b-005281/1964.

49 MOL M-KS-288/5/344. *MSZMP KB Külügyi Osztálya: Előterjesztés és Határozat-tervezet az MSZMP KB Politikai Bizottságának.* Budapest, 1964. szeptember 19.

geknek.[50] A reptéren több száz fős tömeg „dobokkal, cintányérokkal, virággal" fogadta a vendégeket. A magyar küldöttség fogadásakor a vendéglátók nem az állami, hanem a pártbeli rangsorolást vették alapul, tehát fővendégként Komócsin Zoltánt kezelték. A magyar vendégek látogatást tettek gépgyárban, voltak a „Kínai–Magyar Barátság" kommunában és a Peking Egyetemen. Komócsin hazaérkezését követően, a PB ülésén tartott szóbeli beszámolójában elmondta, hogy a beszélgetések „általános síkon mozogtak, és döntően konvencionális dolgokról – az időjárásról, a gabonatermésről, a kínai és a magyar konyha különbözőségeiről és hasonlóságairól – volt szó".[51]

Mao Zedong szeptember 30-án este, az Országos Népi Gyűlés épületében tartandó fogadás előtt a KNK legfelső vezetői társaságában fogadta a küldöttségeket. A szocialista országokból érkezett delegációk egy fogadóteremben gyűltek össze. Az eredeti terv szerint a szocialista küldöttségeket egyszerre fogadták volna a kínai vezetők, és közös fényképfelvétel is készült volna róluk, de közvetlenül a fogadás előtt kiderült, hogy a fogadásra mégis külön-külön kerül sor. A magyar nagykövetség munkatársának értesülése szerint a változtatás oka az volt, hogy az albán és a koreai delegáció ellenezte a közös fogadást és fényképfelvételt. A mintegy öt percig tartó, protokolláris eseményen a magyar delegációra a lengyel és a kubai delegáció fogadását követően került sor. Mao a küldöttség üdvözlésekor elmondta, hogy örül a látogatásnak, és üdvözli Kádár és Dobi elvtársat, majd hozzátette: „Kádár elvtárs nekem jó barátom". A fényképezéskor Mao a két oldalán álló Komócsin és Molnár Erik kezét is fogta.

Az ünnepi vacsorán Liu Shaoqi 刘少奇 államelnök volt a szónok, aki a szocialista országok közül csak a koreai, a román és az albán küldöttséget említette, beszédében a Szovjetunióról nem esett szó. Az október 1-jei felvonulás ünnepi szónoka Peng Zhen pekingi polgármester volt, aki beszédében arról is szólt, hogy a KKP szilárdan

---

[50] A reptéri fogadáson jelen volt Deng Xiaoping (a KKP KB főtitkára, miniszterelnök-helyettes), Tan Zhenlin (PB-tag, miniszterelnök-helyettes), Lu Dingyi (PB-póttag, miniszterelnök-helyettes), Bo Yibo (PB-póttag, miniszterelnök-helyettes), Yang Shangkun (a KB Titkárságának póttitkára), Wu Xiuquan (KB-tag, a KB Külügyi Osztály helyettes vezetője), Wu Lengxi (a KB Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője, a *Renmin Ribao* főszerkesztője), három külügyminiszter-helyettes és mások.

[51] *Komócsin Zoltán szóbeli tájékoztatója a Politikai Bizottság 1964. október 6-i ülésén a KNK 15. évfordulójának ünnepségein részt vett küldöttség tapasztalatairól.* MOL M-KS-288/5/345/1964.

harcol a modern revizionizmus ellen. A felvonulást hatalmas Mao-szobor nyitotta meg, a magyar diplomaták beszámolója szerint a felvonulásra „minden eddiginél jellemzőbb volt Mao Zedong személyének dicsőítése".[52] Tan Zhenlin már a megérkezés napján, Wang Bingnan pedig az október 1-jei ebéden arról beszélt, hogy szeretnék, ha a delegáció tovább maradna Kínában, és „ha lenne még mondanivalója", a KKP vezetői „elfoglaltságuk ellenére is" szívesen találkoznak vele. A pekingi nagykövetség által készített jelentés megjegyzi: a többszöri, hangsúlyozott marasztalás és a más vezetőkkel folytatandó beszélgetés felajánlása mögött azt lehetett, hogy a kínai vezetők vélekedése szerint a baloldali nézeteiről ismert Komócsin Zoltán esetleg „fontosabb pártközi kérdések" megtárgyalására is megbízást kapott.[53]

A szocialista országok küldöttségeivel szemben hasonlóképpen jártak el, igyekeztek őket minél hosszabb ideig marasztalni. Wang Komócsinnak Maót idézte, aki nagyon szívélyesen fogadta a szovjet delegációt, üdvözletét küldte Hruscsov és Mikojan elvtársnak, elmondta, hogy „mi nagyon szívélyesen fogadjuk a testvérországokból érkezett vendégeket", és hangsúlyozta, hogy „a Szovjetunió és Kína között kis veszekedés, de nagy egység van". Peng Zhen a magyar delegációval töltötte a legtöbb időt (a tervezett húsz perc helyet egy órát), és hangsúlyozta, hogy „pártjaink, kormányaink és népeink között nincs érdekellentét, és a céljaink is azonosak". A külügyminiszter-helyettes elmondta, hogy számon tartják, és nagyra értékelik, hogy a meghívásra magyar részről kaptak először választ, és külön megköszönte, hogy a levelet Kádár János és Dobi István írta alá. A magyar delegáció „legfőbb házigazdája", Tan Zhenlin PB-tag, miniszterelnök-helyettes hosszabb beszélgetést folytatott a magyarokkal, amelynek hangneme Komócsin szerint „igen szívélyes, sőt barátságos" volt. Komócsin elmondta: „Csodálkoztam is, mert olyasmit mondott, hogy lehet építeni a szocializmust külön-külön, egyedül is, de jobb együtt, mert az gyorsabb. Utána kifejtette, hogy ők tulajdonképpen mindenkivel jó viszonyban vannak, nincs problémájuk a Szovjetunióval és az SZKP-val sem. Nekik csak Hruscsovval van

---

[52] Komócsin a PB-nek elmondta: „Az a személyi kultusz, ami ott van, minden képzeletet felülmúl. Nem lehet úgy beszélni senkivel, hogy a harmadik mondat után már ne idézgetné Mao Ce-tungot [Mao Zedong], de olyan dolgokban is, hogy »Mao Ce-tung azt mondta, jó dolog, ha esik az eső, mert akkor jobb lesz a termés«." Uo.

[53] *Összefoglaló a Komócsin elvtárs vezette MNK delegáció programjáról. (előadó: Iván László)*. Peking, 1964. október 3. MOL M-KS-288/32/21/1964.

problémájuk, aki nem szavahihető ember, mert ma letagadta azt, amit tegnap mondott."[54] A hatvanas években (és egészen a nyolcvanas évek közepéig) ez volt az utolsó Kínába küldött magyar pártdelegáció.[55]

Hruscsov október 14-i leváltását és a két nappal későbbi kínai atombomba-robbantást követően mind a szovjetek, mind a kínaiak várakozó álláspontra helyezkedtek, ami Zhou Enlai novemberi moszkvai látogatásáig tartott. A kínaiak azt remélték, hogy a szovjet vezetésben bekövetkezett változás a szovjet politika vereségének és a kínai politika győzelmének jeleként értelmezhető.

1964 decemberében az Országos Népi Gyűlés elfogadta az „imperializmus, a modern revizionizmus és a különböző országok reakciós körei elleni harc" politikáját, ami beigazolta, hogy a kínaiak szándékosan rontották kapcsolataikat a szocialista országokkal. Ilyen körülmények között a kínaiak minden lehetőséget megragadtak a kínai–magyar kapcsolatok megrontása érdekében.

Koszigin 1965. februári pekingi látogatása azt bizonyította a szovjeteknek, hogy a kínai vezetés nem hajlandó együttműködni a Szovjetunióval még az imperializmus elleni harc legalapvetőbb kérdéseiben sem. A magyar külügyi iratok tanúsága szerint nem csak a szovjetek, hanem a magyarok is reménykedtek a kínai hangnemváltásban. A magyar vezetés számára ekkor vált teljesen nyilvánvalóvá, hogy a problémák oka nem személyes természetű, hanem annál sokkal mélyebb.

1965 októberében a Fock Jenő (PB-tag, miniszterelnök-helyettes) vezette, Vietnam felé Kínán átutazó magyar delegáció néhány napra

---

[54] Komócsin szerint „az ünnepségen – főleg kimondatlanul – nagyon érezhető volt a szovjetellenesség". Egy példát említett, amikor október 2-án a Nyári Palota meglátogatásán a csoport kísérője, Wu Lengxi (a *Renmin Ribao* főszerkesztője) a kínai atomrobbantás bejelentésével kapcsolatos amerikai találgatások kapcsán elmondta, hogy a kínaiakat „nagyon bántja, hogy a Szovjetunióval ilyen rossz a viszonyuk, hogy a Szovjetunió jobb viszonyban van az USA-val, mint velük, és különösen nem érthető, hogy a Szovjetunió miért nem adta oda az atombomba titkát nekik." Wu következő, románokkal kapcsolatos megjegyzése már a Szovjetunió csatlósállamainak szóló üzenet volt: „mikor a románok ott jártak náluk, megkérdezték őket, mi lenne a véleményük, ha Kínának atombombája volna. Erre a románok azt válaszolták: az jó lenne, mert ezzel eggyel több szocialista ország rendelkezne atombombával." *Komócsin Zoltán szóbeli tájékoztatója a Politikai Bizottság 1964. október 6-i ülésén a KNK 15. évforduló jának ünnepségein részt vett küldöttség tapasztalatairól.* MOL M-KS-288/5/345/1964.

[55] Uo.

megállt Pekingben, amiről a magyarok tájékoztatták a KKP KB-t. A küldöttséget egy osztályvezető fogadta, és a kormány egyik vendégházában szállásolták el. A Wu Xiuquannel való találkozón éles vita bontakozott ki. A magyar delegáció az egységes fellépés fontosságát hangsúlyozta, különösen a vietnami háború kapcsán, a kínaiak azonban visszautasították a magyar érvelést. A magyarok a problémák háttérbe helyezését javasolták, de a kínaiak kitartottak a nézeteltérésekkel kapcsolatos nyílt vita mellett. Közel két évtizedre ez volt az utolsó személyes kapcsolat a két párt között. A Brutyó János PB-tag által vezetett magyar szakszervezeti delegációt, amely 1965-ben szintén csupán átutazott Kínán, a kínai SZOT egyik osztályvezető-helyettese fogadta, és a találkozó szintén éles vitába torkollott.

A kommunista és munkáspártok 1965-ös moszkvai találkozóját követően a magyar–kínai kapcsolatok tovább romlottak, a pártkapcsolatok pedig gyakorlatilag megszűntek. Az ideológiai nézeteltérések közvetlen befolyást gyakoroltak az államközi kapcsolatokra, annak ellenére, hogy a kínai vezetők rendszeresen arról beszéltek, hogy a pártok közötti vita nem befolyásolhatja az államközi kapcsolatokat.

Kína 1965-ben, a magyar–kínai kapcsolatok stagnálása idején, a kereskedelmi kapcsolatok bővítését javasolta, és a Budapesti Nemzetközi Vásáron részt vett egy miniszterhelyettes által vezetett kínai delegáció is.

A kapcsolatok mélypontja: 1966

A kulturális forradalom első éve a két ország kapcsolatainak mélypontját jelentette. Ebben az időszakban a magyar–kínai kapcsolatok minimális külkereskedelmi forgalomra és a Vietnamba küldött magyar segélyszállítmányok kínai tranzitjára korlátozódtak.

A kulturális forradalom meghirdetését követő hónapokban Kína kapcsolatai a Szovjetunióval és a szovjetbarát szocialista országokkal a KNK 1949-es megalakítása óta eltelt időszak legalacsonyabb szintjére jutottak. Magyarország a kezdetektől nyíltan bírálta a kulturális forradalmat. 1966 újabb töréspontot is jelentett a két ország kapcsolatában. A KNK történetének egyetlen magyarellenes kampánya a pekingi magyar nagykövetség előtti tüntetésekben kulminált. Kína a magyarok ügyét összekapcsolta a szovjetek Kína-ellenes politikája elleni általános harccal, és Magyarországot Kína-ellenes tevékenységgel vádolta.

A kínai hatóságok az úgynevezett ösztöndíjas-ügyet használták fel a kapcsolatok megrontására. Elsőként szovjet viszonylatban történtek lépések:

„1966. szeptember 20-án a kínai hatóságok közölték, hogy kormányuk döntése értelmében egyévi szünetet tartanak a kínai főiskolákon tanuló külföldi diákok oktatásában, s követelték, hogy a szovjet hallgatók 10–15 napon belül térjenek vissza hazájukba. A szovjet diákok kénytelenek voltak elhagyni Kínát. Kölcsönösségi alapon a Szovjetunióban tartózkodó kínai diákok és aspiránsok oktatásában is szünetet rendeltek el. Egyszersmind a szovjet fél tudatta, hogy kész megvizsgálni a diákcsere kölcsönös felújításának kérdését, mihelyt a kínai fél erre hajlandóságot mutat. A KKP vezetői felhasználták a kínai diákok visszatérését a szovjetellenes hisztéria felkorbácsolására. Október végén a pekingi szovjet nagykövetség előtt ismét szovjetellenes tüntetésre került sor… még november 7-én, az októberi forradalom 49. évfordulóján sem szünetelt ez a randalírozás."[56]

Amikor a kínai hatóságok megtagadták két, előző évben Kínába érkezett magyar egyetemi hallgató ösztöndíj-hosszabbítási kérelmét, a magyar hatóságok az ország elhagyására szólították fel azt az öt kínai egyetemistát, akik magyarországi tanulmányaik megkezdésére érkeztek Budapestre. A döntés nem érintette azokat a kínai egyetemistákat, akik már korábban megkezdték magyarországi tanulmányaikat. A „kiutasított" diákokat Chen Yi külügyminiszter fogadta, és a „revizionizmus elleni harc bajnokainak" nevezte őket. A budapesti kínai nagykövet is részt vett a kampányban azzal, hogy a kínai sajtóban megjegyzéseket tett a magyar kormányra.

A pártkapcsolatok megszakításának következményeként a KKP nem reagált az MSZMP levelére, amelyet a kínai párt megalakulásának 45. évfordulója alkalmából küldött, és visszautasította a magyar párt 9. kongresszusára szóló meghívást, kommunistaellenes magatartással és tevékenységgel vádolva a magyar pártot és annak vezetőit. A levél szövege megegyezett a bolgár pártnak küldött levél szövegével.

1966-ban Kína önálló pavilonnal vett részt a BNV-n, amely azonban kereskedelmi célok helyett inkább a hivatalos propaganda eszközéül szolgált. Hogy ne szakítsák meg teljesen a kapcsolatokat, és legalább a párbeszéd néhány csatornáját működésben tartsák, a kínaiak a maguk számára hasznosnak ítélt néhány területen – ilyen volt a műszaki-tudományos együttműködés és a filmcsere – a tárgyalásokat 1966-ban is folytatták.

---

[56] BORISZOV–KOLOSZKOV 1973: 247–248.

1967-től kezdve a kínaiak nem használták az „elvtárs" megszólítást a magyar vezetőkkel folytatott levelezésükben. 1967. augusztus 7-én a kínai nagykövet és a nagykövetség több más munkatársa előzetes értesítés nélkül elhagyta Budapestet. (A nagykövet távozásának tényét a kínaiak hivatalosan 1969. április 21-én jelentették be.) Az újonnan kinevezett nagykövet 1970-es megérkezéséig a kereskedelmi tanácsos látta el az ideiglenes ügyvivő feladatait.

Összefoglalás

Az 1956–66 közötti időszak szocialista országokkal szemben követett kínai politikáját a fokozatos távolodás, a növekvő konfrontáció és a különbségtétel jellemezte, attól függően, hogy ezen országok mennyire függetlenedtek a Szovjetuniótól. Liu Shaoqi szavaival: „Úgy kell bánni a szocialista országokkal, mint a parasztnak a rizzsel, minden egyes tövet külön kell gondozni."[57] A szovjet (és ennek megfelelően a magyar) elemzésekben, a hivatalos szóhasználatban a szocialista országok közösségével szemben folytatott kínai differenciáló törekvésekről beszéltek. A differenciáló megközelítés a különböző szocialista országok gazdasági helyzetének és belpolitikai viszonyainak különbségeire és változásaira épített, és abban nyilvánult meg, hogy a kínaiak igyekeztek beférkőzni ezen országok életének különböző területeire, a hatvanas évektől kezdve pedig megpróbálták „aláásni" és „megrendíteni" a szocialista tábor egységét, és növelni befolyásukat a társadalom különböző rétegei, különösen az ifjúság körében. Kína mindent elkövetett, hogy akkor is erősítse gazdasági, sőt politikai kapcsolatait is a kelet-európai „testvérországokkal": Bulgáriával, Csehszlovákiával, Lengyelországgal, Magyarországgal és az NDK-val, amikor a tárgyalásokra vonatkozó szovjet javaslatokat elutasította.

A magyar levéltári forrásokból kiderül, hogy a szocialista országok és Kína kapcsolata mennyire állt szovjet irányítás és befolyás alatt, és hogy a „testvérországok" felé mennyiben volt elvárás a szovjet utasítások követése.

---

[57] *KÜM IV. Területi Osztály, Kínai referatúra, Újlaki György feljegyzése. Tárgy: A KNK külpolitikája és a magyar–kínai kapcsolatok alakulása az elmúlt egyéves időszakban.* Budapest, 1964. július 7. MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j-Kína 26. t. – 153/1964.

A magyar párt- és állami vezetők véleménye az ideológiai és gyakorlati kérdésekben mutatkozó nézeteltérések kínai nyilvánosságra hozataláig inkább pozitív volt. A hatvanas évek közepén bekövetkezett kínai–szovjet szakítást követően a magyar vezetők, lehetőségeikhez mérten, mindent elkövettek, hogy megakadályozzák a kapcsolatok további romlását, és elkerüljék a két ország közötti teljes szakítást. A döntés azonban, mint 1949 óta mindig, a moszkvai és a pekingi vezetés kezében volt.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

Magyar Országos Levéltár – MOL
Zhonghua Renmin Gongheguo Waijiaobu Dang'anguan (A KNK Külügyminisztériumának Levéltára) – KNKKL

Másodlagos források

BORISZOV, O.–KOLOSZKOV, B. 1973. „A szovjet–kínai kapcsolatok megromlásának története." (Részlet *A Szovjetunió lenini Kína-politikája* című, 1968-ban Moszkvában megjelent kötet tanulmányából.) In PÁLOS TAMÁS–POLONYI PÉTER (szerk.) *Kínai múlt és jelen.* Budapest, Kossuth, 176–254.
KRAMER, MARK. 1995. „The USSR Foreign Ministry's appraisal of Sino-Soviet relations on the eve of the split, September 1959." *CWIHP Bulletin 6-7*: 170–185.
LÜTHI, LORENZ M. 2008. *The Sino-Soviet Split: Cold War in the Communist World.* Princeton, Princeton University Press.
VÁMOS PÉTER. 2006. „Kína." In BÉKÉS CSABA (szerk.) *Evolúció és revolúció. Magyarország és a nemzetközi politika 1956-ban.* Budapest, 1956-os Intézet–Gondolat, 111–154.
VÁRNAI FERENC. 1976. *A maoisták útja.* Budapest, Kossuth.

SZILÁGYI ZSOLT*

Kínai–mongol kapcsolatok a 20–21. század fordulóján

Kína és a határaitól északra élő nomádok kapcsolata már évszázadok óta meghatározza a térség társadalmi és politikai viszonyait. Kína mindig is hatással volt a nomád birodalmakra, ahogyan rendszeres támadásaikkal, a kínai gazdagság, a Kína feletti hatalom megszerzésére irányuló lépéseikkel a nomád birodalmak is befolyásolták a kínai történelmet. A történeti léptékben gyakran változó északi nomád birodalmak számára Kína mindig az állandóság, az „öröktől fogva létező" hatalom szimbóluma volt. A nomádok mindig a kínai dinasztiákkal egyenrangú hatalom kiépítésére törekedtek. Ezt kihasználva Kína nemcsak fegyverrel, hanem a gyakran önként sinizálódó nomád uralkodók politikai ellehetetlenítésével is igyekezett győzedelmeskedni a kínai területre betörő barbárok ellen.

A mongolok megjelenésével, a Nagy Mongol Birodalom létrejöttével új helyet alakult ki a nomádok és Kína viszonyában. A mongolok voltak az első hódítók, akik képesek voltak Kína egész területét fennhatóságuk alá vonni, s dinasztiájuk bukása után sem tűntek el a belsőázsiai történelemből. Így a mai Kína és Mongólia kapcsolata jelentős történelmi távlatokra tekinthet vissza, melyben mindkét fél komoly befolyással volt szomszédja történelmére, századokon keresztül uralta annak területét, befolyásolta társadalmi viszonyait és politikai rendszerét is. A huszadik század végén bekövetkezett átalakulások után azonban alapvetően új politikai környezetben kellett megfogalmazni, hogy a két ország milyen elvek mentén kívánja folytatni kapcsolatait.

Az 1990-es évek elején Mongóliában bekövetkezett politikai fordulat alapvetően változtatta meg az ország berendezkedését. Az átalakulás nem csupán belpolitikai téren, a gazdaságban és – napjainkban már – a társadalom átalakulásában érezteti hatását, de komoly változásokat generált az ország külkapcsolatainak vonatkozásában is. Ezek egy része igen gyorsan következett be, mások inkább hosszabb

* Szilágyi Zsolt kutatásait az MTA Bolyai János ösztöndíja és az OTKA 68 673 számú pályázata támogatta.

folyamat eredményei, s nem függetleníthetők az elmúlt évtizedektől, sőt évszázadoktól sem.

Mongólia, lélekszámát és gazdasági erejét tekintve is eltörpül mind északi, mind déli szomszédja mellett. Létezése sem független ezektől a nagyhatalmaktól, s az ázsiai politikai térképen betöltött szerepét alapvetően meghatározza a hozzájuk való viszonya. Azt, hogy napjainkban Mongólia és Kína között milyen kapcsolatok működnek, ezek milyen irányban fejlődhetnek, nemcsak a politikai és gazdasági helyzet határozza meg, de az is, hogy képesek-e ezek az államok a korábbi időszakok negatív hatásait félretéve, azokon átlépve olyan kapcsolatot kialakítani, mely a későbbi együttműködés alapja lehet.

A két ország – a természetesen elvárható békés egymás mellett élésen kívül – kölcsönös gazdasági előnyöket vár ettől az együttműködéstől. Ez – a kölcsönösség – azonban gyakran nehezen kialakítható. Kapcsolatukat alapvetően meghatározza történelmi hagyományuk. Viszonyuk az utóbbi száz – de akár csak az utóbbi ötven – évben is több alkalommal markánsan megváltozott, s ez a történelmi örökség gyakran nehezíti az új kapcsolat kialakítását.

Történelmi áttekintés

A két szomszédos nagyhatalom – Oroszország és Kína – először a 17. század folyamán került szembe egymással a belső-ázsiai, illetve mongol területek birtoklásáért folytatott küzdelemben. Az összecsapás a mandzsuk győzelmét hozta, így a huszadik század első évtizedéig a mai Mongólia, valamint Belső-Ázsia mongolok lakta területének jelentős része a Mandzsu Birodalomba tartozott. A mongol területek részben fegyveres, részben diplomáciai erőfeszítések eredményeként, csaknem másfél évszázados harc után kerültek a mandzsu dinasztia fennhatósága alá. Ez alól csak a burját területek jelentettek kivételt, melyek a cári orosz birodalomhoz tartoztak.

A mandzsu fennhatóság korszaka jelentős társadalmi változásokat eredményezett a mongol területeken, és a hatalmat a 18. század végére látszólag sikerült konszolidálni is, de ez nem hozott végleges megoldást. A 19. században a Qing-dinasztia meggyengülése a mongol területeken is felerősítette az elszakadási törekvéseket. Mivel a mongolok képtelenek voltak önállóan elszakadni Kínától, az oroszokhoz fordultak segítségért.

Ezzel Kína és Oroszország között gyakorlatilag újraindult a rivalizálás a mongol területekért, s ennek köszönhetően a huszadik század

nagy részében a mongol–kínai viszonyt is alapvetően az befolyásolta, hogy a két nagyhatalom egymással milyen kapcsolatban volt. Bár az oroszok a huszadik század első két évtizedében kifejezetten elzárkóztak a mongolok függetlenedési törekvéseinek teljes támogatásától, a húszas évek elején – az 1921-es mongol forradalom győzelme után – mégis a bolsevik Szovjet-Oroszország volt az első és sokáig egyetlen állam, amely függetlennek ismerte el Mongóliát.

A Szovjetunió – belső problémái ellenére – 1921 után sikeresen őrizte vezető pozícióját a mongol területeken. Mongólia gyakorlatilag az északi szomszéd szatellitjévé vált, s ez a függés a második világháború után csak tovább erősödött. A harmincas években már tudatosan ütközőállamként kezelték ezt a területet, 1939-ben Kelet-Mongóliában állították meg a szibériai orosz területeket fenyegető, a mandzsu bábállamból, Mandzsukuóból mint hátországból induló japán támadást.

Az 1945-ös jaltai konferencián Sztálin a későbbi győztes nagyhatalmak képviselői előtt is megerősítette igényét Mongóliára. A hozzájárulás elnyerése után, a csendes-óceáni hadszíntéren történő japán kapitulációt követően megtörténtek azok a diplomáciai lépések, melyek Mongólia függetlenségének nemzetközi elismertetését és így közvetve a szovjet érdekek érvényesülését szolgálták. A kínai kormányzat feltételekhez kötötte a megállapodás létrejöttét. Kínai követelés hatására tartottak népszavazást Mongóliában még az év őszén, melyben a lakosság elsöprő többséggel a Kínától való elszakadás mellett tette le voksát.[1] 1946-ban tehát – több mint két évtizeddel az oroszok után – jórész szovjet nyomásra Kína is elismerte a Góbitól északra eső területek, tehát a korábbi Külső-Mongólia teljes függetlenségét.[2] A mongolok által lakott terület jelentős része azonban továbbra is Kína fennhatósága alatt maradt, s ezekből a déli- vagy belső-mongol területekből hozták létre 1947-ben a Belső-mongol Autonóm Területet. A politikai alku véglegesítette a halha- és déli-mongol terület szétszakítását, biztosította a Szovjetunió befolyását Mongóliában, a termékeny belső-mongol területek hovatartozását pedig később senki sem vitatta.[3] A Kínai Népköztársaság 1949-es megalakulása

---

[1] 1945. október 20. A szavazók 98,4%-a szavazott az elszakadás mellett. A szavazásról készült jegyzőkönyvet a mongol Kis Hurál elnöksége november 10-én küldte meg a kínai kormányzatnak.

[2] 1946. január 5. BATBAYAR 2006: 273.

[3] A huszadik század elején, az 1904–1905-ös orosz–japán háború után a cári Oroszország és Japán több szerződést is kötött, melyek a belső-mongol területeket japán befolyási övezetként ismerték el. A világháború után megfosztották Japánt a korábban birtokolt területeitől, s az 1947-es szerződés az új helyzet szovjet részről történő elismerését is rögzítette.

után rövid időre rendeződött a három szocialista ország kapcsolata. 1949. október 16-án az új kínai kormányzat is felvette a hivatalos diplomáciai kapcsolatot Mongóliával. Egy évvel később mindkét fővárosban nagykövetségeket hoztak létre, majd 1957-ben Huhotban (Hohhot) is nyílt egy mongol konzulátus.

Az ötvenes években Mongólia és Kína viszonya baráti volt, a kölcsönös partnerségen alapult. Ez a kapcsolat azonban elsősorban ideológiai alapon nyugodott, s nagyban függött a szovjetek állásfoglalásától. 1949–1962 között jó diplomáciai és gazdasági viszony jellemezte a két ország kapcsolatát. Több együttműködési szerződést is kötöttek, majd 1962-ben létrejött egy kétoldalú határmegállapodás is.

A hatvanas években fagyossá váló szovjet–kínai viszony következtében azonban Mongólia is jelentősen eltávolodott déli szomszédjától. A szovjet befolyás soha nem látott mértékben erősödött nem csak politikai, de gazdasági értelemben is. Mongóliára sokan gyakorlatilag mint a Szovjetunió 16. tagállamára tekintettek. *Kurica ne ptica, Mongolia ne zagranica* (A tyúk nem madár, Mongólia nem külföld) – tartotta az orosz közmondás. A változásnak köszönhetően Mongólia ismét az ütközőállam szerepében találta magát, csak most nem a Mandzsukuo irányából érkező japán betörés, hanem az esetleges kínai–szovjet konfliktus során kellett volna helytállnia. A hidegháború idején ez az állapot állandósult, s bár az 1980-as évek közepétől némi javulás volt megfigyelhető, Mongólia és Kína kapcsolatába a tényleges változást ismét csak a harmadik oldalon bekövetkezett események eredményezték.

Kínai–mongol kapcsolatok a rendszerváltás után

Az 1990–91-es mongóliai rendszerváltás, a Szovjetunió felbomlása a kelet- és belső-ázsiai térségben új politikai környezetet teremtett. A szabadon választott mongol vezetésnek lehetősége volt alapvetően új alapokra helyezni a mongol–kínai viszonyt, amihez a kínai kormányzat megfelelő partner volt.

Kína hidegháború utáni politikájában is jelentős változások történtek. Alapvetően békés és kiegyensúlyozott partneri viszonyra törekszik a szomszédos országokkal, melynek célja, hogy megfelelő piaci környezetet teremtsen fejlődő gazdaságának, és önmagáról egy felelős, megbízható hatalom pozitív képét alakítsa ki.

Annak ellenére, hogy a mongol rendszerváltás épp az egypártrendszer felszámolását, a kínaitól részben idegen gazdasági modell

és a piacgazdaság kialakítását célozta, a kínai vezetők siettek elismerni Mongólia teljes függetlenségét és önállóságát.[4] Kína már a nyolcvanas évek végétől igen jelentős figyelmet fordított északi szomszédjára. Sok tekintetben a korábban domináns szovjet pozíció helyét fokozatosan a kínai kapcsolatok vették át. Részben ennek is köszönhető a kínai kormányzat gyors reagálása a mongol rendszerváltás által kialakított új politikai közegben. Kína kijelentette, hogy tiszteletben tartja a demokratikus átalakulást, s ezután felvette a kapcsolatot a legfontosabb mongol politikai erőkkel, így a Mongol Népi Forradalmi Párttal és a Mongol Demokrata Párttal is.

1994-es ulánbátori látogatása idején írta alá Li Peng az új kétoldalú egyezményt. Egyúttal vázolta Kína elképzeléseit Mongóliával kapcsolatban:

1. Kína elismeri Mongólia függetlenségét, önállóságát, területi integritását.

2. Cél a kölcsönös előnyön alapuló kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok fejlesztése.

3. Kína támogatja Mongólia atomfegyvermentes státuszát.

4. Megfigyelői szerepet kíván Mongólia harmadik országokkal kötött szerződéseivel kapcsolatban, és segíteni szeretné ezek létrejöttét.[5]

5. Kijelentette, hogy a korábbi ütközőállam szerep miatt Mongólia kiemelt fontosságú a térségben.[6]

A következő mongol választásokon[7] hatalomra került új kormány Oroszországgal is rendezni kívánta az elmúlt években fagyossá vált viszonyt. Ez a kínai diplomáciai offenzíva láttán az orosz érdekekkel is egybeesett, így már a választások utáni évben megkötötték a két ország közötti új barátsági és együttműködési szerződést. Mivel a rendszerváltás előtti években a mongol gazdaság gyakorlatilag

---

[4] Már az 1991-ben hivatalos látogatásra Mongóliába érkező kínai delegáció is biztosította erről az új mongol kormányt.

[5] A kínai kormányzat a térség vezető hatalmaként több, az ázsiai és csendes-óceáni országokat összekötő kereskedelmi és gazdasági szövetség tagja. Támogatásával Mongólia is több ilyen jellegű szervezetben teljes jogú tagságot, illetve megfigyelői pozíciót kapott. Ilyen például az APTA (Asia Pacific Trade Agreement), az Asia Pacific Economic Cooperation Council, illetve az SCO (Shanghai Cooperation Organization), melyben a mongolok Kína, Oroszország, Kazahsztán, Üzbegisztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán mellett megfigyelői státusszal rendelkeznek, csakúgy, mint az ASEAN biztonságpolitikai fórumában (ASEAN Regional Forum on Security).

[6] BATBAYAR 2002.

[7] 1992. június 28.

a szovjet „köldökzsinóron" keresztül jutott hozzá a nyersanyagok és energiahordozók jelentős részéhez, ez a szerződés a mongol fél számára nélkülözhetetlen volt. Ugyanakkor tovább folytatódott a kínai–mongol közeledés, ami lehetőséget adhatott az egyoldalú függőség megszüntetésére. 1994-ben – egy évvel a hasonló orosz–mongol megállapodás után – megszületett az új államközi szerződés a két ország között. Ez új alapot teremtett a gazdasági kapcsolatok fejlesztéséhez is, amit rendszeres beszámolók formájában közösen értékelnek is.[8]

Kína és Mongólia között található Kína leghosszabb összefüggő határvonala. A mongol területek közvetlenül határosak Belső-Mongóliával, de a nyugati területen olyan – gyakran belpolitikai kockázatokat is rejtő – tartományokkal is, mint Xinjiang. Ezért Kína belpolitikai stabilitása, illetve a kínai biztonságpolitika szempontjából is alapvetően fontos ez a kapcsolat. A kínai–mongol határmegállapodásokat már az 1980-as években is felülvizsgálták, de 1996-ban egy háromoldalú szerződésben rögzítették is az aktuális megállapodást.[9] 2001-ben és 2003-ban ismét felülvizsgálták a kínai–mongol határt, amely jelenleg több mint négyezer kilométer hosszú.[10] 2004-ben N. Bagabandi pekingi látogatásakor született megállapodás arról, hogy a közös határon összesen 13 határátkelőt építenek.[11]

A politikai közeg változásai

Az 1980-években, a hidegháború lezárulása után Kína a nyitás politikájával regionális vezető szerepre tört. Békés, baráti viszony kialakítására törekedett a szomszédos országokkal, így az akkor még jelentős orosz (szovjet) befolyás alatt álló Mongóliával is. Fő céljai a regionális béke, stabilitás kialakítása és gazdasági együttműködés kiépítése voltak.

---

[8] Ilyen közös egyeztetésekre került sor 1998-ban, illetve 2003–2005 között évente is.

[9] Érdekes, hogy az 1915-ben szintén mindhárom ország képviselőinek részvételével lezajlott kjahtai konferencia, illetve a májusban aláírt szerződés még csak a részleges mongol autonómiát rögzítette, illetve azt, hogy Külső-Mongólia Kína elidegeníthetetlen része.

[10] 4767 km.

[11] Ezek közül jelenleg 6 működik, de nem mindegyiken engedélyezték a nemzetközi forgalmat. Ilyen határátkelő a teljes rendszer megvalósulása esetén összesen 5 létesül.

1989 és a Tiananmen téri események után a nyugattal hűvösebbé váló viszony ismét felértékelte a lehetséges ázsiai szövetségeseket. Mongólia szerepe ismét fontosabbá vált. Ugyanakkor az ezredforduló körüli években a kínai külpolitika három fontos kérdés köré szerveződött. Ezek a következők:

1. A 21. század Ázsiáé és a csendes-óceáni térségé.
2. Az ázsiai gazdaság fellendülése (ázsiai modell).
3. Regionális blokk kiépítése a kétpólusú világ felbomlása után.

Kína az új politikai környezetben vezető pozícióra tör, ezért egy stabil és kínai vezetés alatt álló ázsiai szövetségi rendszer kiépítését tűzte ki célul, mely a kínai nagyhatalmi státusz megalapozója lehet. Érdekeit gazdasági eszközökkel is megpróbálja védeni, ugyanakkor igyekszik más nagyhatalmak szerepét és pozícióit gyengíteni a térségben.

Ilyen értelemben az 1994-ben aláírt kínai–mongol barátsági és együttműködési szerződés nem csupán a korábbi orosz dominancia feléledésének megakadályozását, illetve az oroszok pozícióinak megszerzését szolgálta, de legalább annyira célja volt az USA megelőzése is. Kína hozzáállását alapvetően befolyásolta Oroszország, az USA és Japán reagálása.

A kínai kormányzat figyelemmel kíséri az USA és Mongólia folyamatos közeledését. A mongolok számára kiemelten fontos az amerikai kapcsolat, s úgy tűnik, az USA is nagyobb figyelmet fordít az országra, mint amennyire azt például gazdasági jelentősége indokolná. A kínai és a mongol álláspont alapvetően különbözik az USA terrorizmusellenes tevékenységének megítélésében. Mongólia sietett csatlakozni az USA által szervezett szövetséghez, s ezek a lépései a washingtoni kormányzat figyelmét is az országra irányították. Ilyen értelemben fontos szerepet szánnak neki az észak-ázsiai stratégia kialakításában. Ezzel párhuzamosan a gazdasági együttműködésük is fejlődött, az USA Mongólia harmadik legnagyobb kereskedelmi partnere lett.

A két ország közös katonai partnerségi programja különös fontosságú, különösen a 2001. szeptember 11-én bekövetkezett események után. Ugyanakkor a terrorizmus elleni harcban a mongolok erőn felül teljesítenek. Mind az iraki, mind az afganisztáni programokban részt vesznek, s bár mindez katonailag csekély jelentőségű, az amerikai–mongol viszony tekintetében fontos, hiszen az USA számon tartja szövetségeseit.

2001 után természetesen jelentősen változtak a nemzetközi politika prioritásai is. A biztonságpolitika a kínai kormányzat kiemelt programjai közé emelkedett, s ilyen értelemben Mongólia regionális szerepe is felértékelődött. Ez új lendületet adott a két ország közele-

désének, ugyanakkor ehhez jelentően hozzájárult az a tény is, hogy a mongol kormányzat számára gyakorlatilag nem létezett a „két Kína" kérdés,[12] az egyetlen tárgyaló félnek a Kínai Népköztársaságot tekintette.

Gazdasági kapcsolatok

Az új diplomáciai kapcsolat kialakítása után a Kína és Mongólia közötti gazdasági együttműködés újraértelmezésére is sor került. A kínai gazdasági robbanás természetesen alapvető hatással volt Mongóliára is, annál is inkább, mivel Mongólia a rendszerváltás generálta politikai változások következtében elvesztette addigi legjelentősebb gazdasági partnerét.

1992-ben az orosz kivonulással párhuzamosan a gazdasági kapcsolatok a mélypontra zuhantak. Addig a KGST és a Szovjetunió volt Mongólia legfőbb partnere. Mind a kivitel, mind a behozatal tekintetében ebben a relációban valósult meg a legnagyobb forgalom.[13] A KGST megszűnése és az orosz kivonulás igen jelentős következményekkel járt, a mongol gazdaság gyakorlatilag az összeomlás szélére került. Az így megüresedett piaci pozíciókat Kína könnyedén be tudta tölteni. 1995-ben Kína már a második legnagyobb kereskedelmi partnere volt Mongóliának, 1999-re pedig a vezető szerepet is megszerezte. 2004-ben a mongol export 48 százaléka irányult Kínába, és a Mongóliába irányuló külföldi befektetések 38%-a származott Kínából. Ez Kína északkeleti és északnyugati tartományainak is jövedelmező lépés volt, ugyanakkor a kínai külpolitika is jelentősen profitált belőle. A gazdasági befolyás kialakításával, az egyre nyomasztóbb gazdasági erőfölény felhasználásával egyre inkább lehetősége lett a kétoldalú kapcsolatok irányítására is.

Gazdasági értelemben Mongólia számára Kína közelsége áldás és átok is egyben. A kínai gazdaság szinte kielégíthetetlen nyersanyagigénye komoly lehetőségeket rejt a mongol gazdaság számára.

---

[12] A taiwani kormányzat, illetve annak tibeti és mongol ügyekkel foglalkozó hivatala – mely a mandzsu kori Lifanyuan közvetlen utóda – csak 2002-ben járult hozzá, hogy a mongolok saját útlevelüket használva léphessenek a szigetre. Ameddig a taiwani kormányzat nem ismeri el Mongóliát önálló államként, addig nem is kérdéses, hogy a mongol kormányzat is csak a Kínai Népköztársaság kormányát tekintheti tárgyaló félnek.

[13] KOVÁCS 2001.

Mongólia területe igen jelentős készletekkel rendelkezik nemesfémek és egyéb ásványkincsek tekintetében. Nagy mennyiségű szén, vas, arany, illetve más nemes- és színesfém található ezen a területen. Ezek a nyersanyagok alapvető fontosságúak a kínai ipar számára, ugyanakkor kitermelésük nehézségekbe ütközik. A szovjet befolyás időszakában az infrastrukturális fejlesztések Mongóliában korántsem voltak átfogóak, elsősorban a városi lakosság körülményeinek szerény javítását, illetve a szovjet ipar szükségleteinek kiszolgálását célozták. Ennek köszönhetően nem épült ki olyan út- és vasúthálózat, energiagazdálkodás, mely lehetővé tenné az új lelőhelyek gyors kiaknázását. A bányaalapításoknak, illetve a kitermelés megindításának alapfeltétele az infrastruktúra kiépítése. Ehhez Mongóliában nincs megfelelő tőke. A kínai befektetők így jó lehetőséghez jutnak, amit a két ország kormányzata is támogat.

2003-ban első külföldi útján – mely szintén a kiemelt kínai figyelem bizonyítéka – Hu Jintao hivatalosan is megerősítette, hogy Kína érdekelt a mongóliai beruházások fokozásában, a gazdasági kapcsolat megerősítésében.

Egy évvel később, 2004-ben a mongol államfő, N. Bagabandi pekingi viszontlátogatásakor szintén üdvözölte a kínai befektetéseket. A két ország együttműködésének köszönhetően a 2003-as 23 millió dollárnyi kínai bányászati beruházás egy évvel később már 3,7-szeresére, 86 millió dollárra nőtt. A kínai részesedés a külföldi bányászati beruházások 30%-a volt.[14] Ugyanakkor még 2003-ban egy 300 millió dolláros kedvezményes kölcsönt is kilátásba helyeztek a mongol bányászat mint kiemelten fontos gazdasági tényező fejlesztése érdekében.

A következő táblázat a két ország közötti kereskedelmi forgalom alakulását foglalja össze a mongol rendszerváltást követően 2005 végéig. Az adatok millió dollárban értendőek, és a Mongóliából Kínába irányuló exportforgalmat, illetve az onnan érkező importot mutatják be.[15]

	1990	**1991**	**1992**	**1993**	**1994**	**1995**
Teljes forgalom	33,6	69,1	126,9	186,1	84,2	112,6
Export	11,3	52,8	69,4	120,2	62,8	73,2
Import	22,3	16,3	57,6	65,9	21,4	39,4

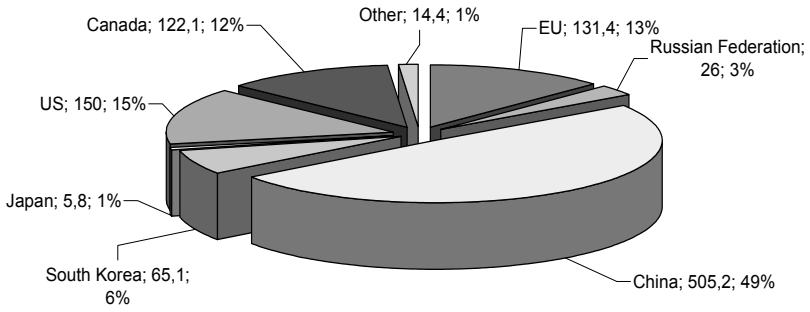
[14] BATČIMEG 2005: 2.

[15] A kínai mongol követség honlapja: http://www.mongolembassychina.org/index.php?module=content&pid=2

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Teljes forgalom	139,0	158,5	143,4	255,7	377,2	314,1
Export	75,0	60,3	88,4	191,7	267,07	200,6
Import	64,0	98,2	55,0	64,0	109,5	113,5

	2002	2003	2004	2005. 12.		
Teljes forgalom	360,0	448,2	661,5	811,0		
Export	220,0	276,6	407,8	505,5		
Import	140,0	171,5	253,5	305,5		

A táblázatból is jól érzékelhető, hogy a rendszerváltás után az ezredfordulóig jól látható, egyenletes fejlődés valósult meg a két ország árucsere-forgalmában, majd az ezredfordulón és az azt követő években ugrásszerű fejlődés következett be, mely csak egy pillanatra torpant meg 2001-ben.

Source: Ministry of Industry and Trade 2006

A fenti ábrából jól látható,[16] hogy Mongólia gazdasági kapcsolataiban ugyan az Európai Unió, Japán és az USA is fontos szerepet játszik, de egyértelműen és egyre jelentősebb mértékben Kína válik az első számú kereskedelmi partnerré. Ez a kapcsolat egy bizonyos szintig mindkét államnak érdeke, de a tendenciák a gazdasági függés

[16] Jörg Janzen „Mongolian Pastoral Economy during the Transformation Period since 1990" címmel tartott e témában érdekes előadást a 2008. november 24-én a Magyar Tudományos Akadémián megrendezett *Mongolian Studies in Europe* című konferencián. Előadásának szerkesztett változata az ELTE Belső-ázsiai Tanszékének gondozásában fog megjelenni.

kialakulásának irányába mutatnak. A mongol kormányzat minden erejével azon van, hogy ne essen olyan csapdába, mint a 20. század nagy részében, amikor északi szomszédja és annak szövetségi rendszere jelentette a mongol gazdaság működtetésének egyetlen lehetőségét. A gazdasági elszigetelődésből ugyanakkor igen nehéz kitörni. A gazdaság fejlődésének a tőkehiány mellett a szegényes infrastruktúra a legnagyobb gátja. Ennek fejlesztése is komoly tőkebevonást igényel, amit a mongol vállalkozók, sőt a mongol kormány sem képes önállóan előteremteni. Mindenképpen külső forrásokat kénytelenek bevonni, s a beruházások finanszírozásában a kínai bankok, illetve más kínai gazdasági szereplők is vezető pozíciókat szereztek. Ugyanakkor a mongol gazdaság számára kitörési pontot jelenthet az ugyancsak tőkeigényes bányászati szektor fellendítése, ami egy újabb problémát is felvet. Amennyiben sikerülne harmadik (nem orosz, illetve nem kínai) befektetőt szerezni, a kitermelés megindítása után felszínre kerülő nyersanyagokat csak vasúton lehet kijuttatni az országból. Ez mindkét szomszédos országot olyan alkupozícióhoz juttatja, melyet könnyedén kihasználhatnak más gazdasági befektetőkkel szemben.

Az új piaci környezet több, a mongol gazdaság számára hagyományosan vezető pozíciót biztosító területen is sajátos helyzetet teremtett. Jó példa erre a kasmír-előállítás. Jelenleg Mongóliáé a világ kasmírtermelésének nagyjából 20%-a. A jelentős termelési kapacitásokat és a növekvő keresletet kihasználva kínai kereskedők már az ezredforduló előtt jó lehetőséget láttak ebben az árucikkben. A kilencvenes évek végén kezdték jelentős mértékben már az országhatáron belül felvásárolni a kasmírt. A nyersanyagot azonban kivitték az országból, így a kínai feldolgozás fejlesztésével Mongólia piacokat veszít, nem tudja saját kapacitásait megfelelő mértékben kihasználni. Ugyanakkor a növekvő kereslet miatt egyre több mongol pásztor alakítja át gazdaságát egyoldalúan kasmír előállításra. Ez a tendencia elsősorban a kínai–mongol határhoz közel, a déli területeken, a Góbi-sivatag környékén figyelhető meg. Az egyre növekvő túlspecializálódott állatállomány azonban nem alkalmas az ezen a területen történő legeltetésre, így feléli a természeti erőforrásokat, fokozatosan elveszti ellenálló képességét, és ez hosszú távon jelentős negatív változásokat is eredményezhet.

Az egyre jelentősebb gazdasági befolyás, a kínai beruházók mongóliai jelenléte olyan, elsősorban társadalmi jellegű változásokat is generál, melyek rossz hatással lehetnek a két ország kapcsolatára. Ezek nem emelkedtek kormányzati szintre, és mindkét állam vezetői kategorikusan elhatárolódtak tőle, de a probléma ennek ellenére létezik.

Nacionalizmus, pán-mongolizmus

Mint láthattuk, a hidegháború után, a korai kilencvenes évek óta a mongol–kínai kapcsolatok robbanásszerűen fejlődtek. A bukdácsoló, nehéz helyzetben lévő mongol államnak és gazdaságnak fontos volt – és ma is nélkülözhetetlen partner – egy tőkeerős, független szövetséges. A kínai befektetések látványos növekedése jelentős pozitív hatással volt a mongol gazdaságra, a gyors fejlődés azonban negatívumokkal is járt. A mongol politikai és közéletben Kína, illetve a kínaiak megítélése folyamatosan változott. Nőtt a bizalmatlanság, amit egyes sajtóorgánumok is gerjesztettek, bár a kínai politika mindig megpróbálta megakadályozni ezt a tendenciát.

A bizalmatlanság egyrészt abból fakad, hogy egy gazdaságát, területét és lélekszámát tekintve is nyomasztó fölényben lévő állam közelsége a hetvenéves orosz befolyás után rossz emlékeket ébresztett és ébreszt ma is a mongolokban. Az egyre jelentősebb gazdasági kiszolgáltatottság nyomasztó, s a kínai beruházásokkal párhuzamosan jelentősen nő a kínai betelepülők száma is. Ugyanakkor a mongóliai rendszerváltás felszínre hozott olyan politikai törekvéseket is, melyek előzményeit már egy évszázaddal korábban is megfigyelhettük. A huszadik század elején is voltak olyan elképzelések, hogy meg kellene teremteni a mongol népek egyesítésének, az egységes mongol állam kialakításának lehetőségét. A rendszerváltás felszínre hozta a mongol identitás és nemzeti öntudat olyan megnyilvánulási formáit is, melyek a korábbi pán-mongol eszme felélesztését célozták.

A rendszerváltás után a politikai ellenzék megpróbált tőkét kovácsolni az új nacionalista retorikából.[17] A Mongol Demokrata Párt vetette fel a „három Mongólia egyesítésének" ötletét. Ez a burját, a külső-mongol és a belső-mongol területek egyesítését jelentette volna. Ugyanakkor nem vetették el egyfajta unió létrehozását sem, melyben Mongólia, Belső-Mongólia, Burjátia és a „mongol Xinjiang" egyesítését vizionálták.[18] Egy egységes beszélt és irodalmi nyelv

---

[17] Az 1991-es években a keleti blokk összeomlását követően a rendszerváltó országok között egyedülálló módon Mongóliában az utódpárt képes volt saját céljai szolgálatába állítani a nemzeti öntudat, illetve a nacionalizmus szalonképesebb megjelenési formáit. A Mongol Népi Forradalmi Párt retorikájában sikeresen használja a „dzsingiszi hagyományokat", a Nagy Mongol Birodalom, illetve és az állam- és birodalomalapító mongol kánok képét. Ezzel egyik legfontosabb fegyverétől fosztotta meg politikai ellenzékét.

[18] WANG WEI-FANG 2005: 1.

kialakítását is javasolták, ami összeköti a nemzetet, illetve felmerült a vallási unió is.

1993 szeptemberében Ulánbátorban találkoztak egymással az „egyetemes mongolság", az országon belüli és a határon túli mongol népesség képviselői. Ez a mozzanat az 1919-től a japánok által támogatott pán-mongol eszme felújításának tekinthető. Négy évvel később, 1997-ben immár az USA-beli Princeton University adott otthont az újabb összejövetelnek. Érkeztek küldöttek Kínából, az USA-ból, Mongóliából, Németországból. Megalakították a Belső-Mongóliai Néppártot, és megemlékeztek a Belső-mongol Autonóm Terület létrehozásának 50. évfordulójáról. Ezt tekinthető a mongol tiltakozási akciók alapjának.[19]

A kínai kormány természetesen nem nézi jó szemmel az ilyen jellegű megnyilvánulásokat. A kínai nézőpont szintén történelmi alapokon nyugszik: a mongol területek hosszú évszázadokig kínai (mandzsu) fennhatóság alatt voltak. Belső-Mongólia diplomáciai értelemben nem is lett soha független, 1947-es létrejötte kínai belügy. Kína teljes mértékben elutasítja a nacionalista megmozdulásokat, ilyen értelemben ez a terület nem esik más megítélés alá, mint Tibet, Xinjiang vagy Taiwan. Ezért ezek a mozgalmak hatással lehetnek a kínai kormány távlati terveire Mongóliával kapcsolatban.

A két ország viszonyát alapvetően más történeti nézőpontból vizsgálják a kínaiak és a mongolok. A mongolok magukat Ázsia legrégibb nemzetei közé sorolják, akik – a dzsingiszidák idején – még Kínát is képesek voltak fennhatóságuk alá vonni, és ilyen értelemben a kínaiakhoz hasonlítják magukat, ellenben a kínai közvélemény a mongol területeket Kína régi részeinek tekinti. Míg mongolok természetesen szívesen emlékeznek a Nagy Mongol Birodalom és a Yuan-dinasztia időszakára, amikor Kína mongol fennhatóság alatt állt, addig Kína a Qing-dinasztia korszakára hivatkozik. A mongolokra úgy tekintenek, mint a kínai kisebbségekre. Ebből a szempontból nem mellékes, hogy ma a Belső-mongol Autonóm Területen nagyjából kétszer annyi (5,8–2,7 millió) mongol él, mint az „anyaországban".

Sajátos módon az, hogy Kínában ilyen jelentős számú mongolság él, csak részben segíti a két ország együttműködésének szorosabbá válását. 1912-ben a külső-mongóliai függetlenség kikiáltásával, az Autonóm Mongólia 1915-ös elismerésével a Góbi-sivatagtól északra és délre eső mongol területek végérvényesen elszakadtak egymástól. Mongólia és Belső-Mongólia népessége között nincs olyan szoros kapcsolat, melyet a nyelvi és kulturális kapcsolatok indokolhatnának.

---

[19] WANG WEI-FANG 2005: 3.

A mai Mongóliában a déli területekről érkező mongolokat meglehetős bizalmatlansággal kezelik. Sok tekintetben nem különböztetik meg őket a han kínaiaktól, és egyszerűen a kínai migrációs politika eszközének tekintik őket. A mai városi mongol népesség körében általános megnyilvánulásnak tekinthető, hogy egyszerűen „kínaiaknak" titulálják őket. Ilyen értelemben tehát a politikai és közélet több szegmensre is bontható. Az átlagos mongol polgár számára a dzsingiszi tradíció, a Nagy Mongol Birodalom történeti hagyományának használata a mongol identitás szerves részét képezi, de nem jelent komolyabb politikai tartalmat. A mongol kormányzati politika, miközben tudatosan használja a nemzeti identitás jelképeit, ezeket sohasem emelte be a nemzetközi diplomácia eszközei közé. Ugyanakkor léteznek politikai szervezetek a határon kívül is,[20] melyek a nacionalizmust, a nemzeti identitást politikai eszközként kezelik. Ezeket azonban a hivatalos mongol kormányzat sohasem támogatta, különösen, ha szerepük a kínai–mongol kapcsolatokat negatívan befolyásolhatná. Ezek a szervezetek a kínai kormány alapvető érdekeit sértik, ezért destabilizáló tényezőnek tekintik őket. Követeléseiknek nincs reális alapja, velük a mongol kormányzat sem keresi a kapcsolatot.

Mint említettük, 2001 után a hangsúly a nemzetközi politikában egyértelműen a terrorizmus elleni harcra helyeződött. A mongol–kínai kapcsolatokban is prioritást kapott ez a kérdés, így jelen pillanatban az említett területek függetlenségéről beszélni nem aktuális. A mongol–kínai kapcsolatokban is elsősorban a regionális biztonságpolitikára és a gazdasági együttműködésre helyezik a hangsúlyt.

Ugyanakkor sajnálatos, hogy a mongol fővárosban nő a kínaiakkal szembeni ellenséges hangulat. Ulánbátor leglátványosabb beruházásain, a jelentős építkezéseken (szállodák, lakóházak, irodaépületek) egyre több kínai munkást lehet látni. A beruházók elemi érdeke, hogy a képzett, jól teljesítő kínai munkaerőt alkalmazzák, ez azonban a mongol fővárosban megfigyelhető jelentős munkanélküliség mellett gyakran ellenszenvet és idegenellenességet generál.

A fentiek ellenére azonban kijelenthető, hogy a két ország kapcsolatai az utóbbi két évtizedben látványos módon fejlődtek. A hivatalos politika mindkét oldalon képes volt túllépni a történeti hagyományok negatív hagyatékén, és mindkét fél deklarált célja a békés egymás

---

[20] Belső-mongóliai Néppárt, Déli-mongol Demokratikus Szövetség, melyet 1992-ban alapítottak. Céljai között említik az emberi jogok védelméért folytatott küzdelmet, a tiltakozást a han népesség Belső-Mongóliába telepítése ellen, illetve a terület függetlenségének kivívását.

mellett élés, az együttműködés, a gazdasági és politikai kapcsolatok fejlesztése. Mongólia számára komoly lehetőséget jelent a látványos ütemben fejlődő kínai gazdaság. A jövőben szükség van a gazdasági kapcsolatok továbbfejlesztésére, melynek során cél lehet egy kiegyensúlyozottabb, nemcsak a mongol nyersanyagok kínai piacon történő értékesítését jelentő, de a mongol feldolgozóipar számára is lehetőségeket adó kapcsolat kialakítása. Ezzel párhuzamosan az ázsiai és regionális gazdasági és politikai szövetségi rendszerekben való jelenlét, biztonságpolitikai együttműködés is mindkét fél érdeke.

Felhasznált irodalom

BATBAYAR, CEDENDAMBIIN. 2002. *Mongolia's Foreign Policy in the 1990's: New Identity and New Challenges.* Ulaanbaatar, Institute for Strategic Studies.

BATBAYAR, CEDENDAMBIIN. 2005. *Mongol ba ix gürnüüd XX. Juunii exiin xagast.* Ulaanbaatar.

BATČIMEG, MIGGEDDORǰ. 2005. „Future Challenges for the PRC and Mongolia: A Mongolian Perspective." *China Brief,* Vol. 5, Issue 10. http://www.jamestown.org

BLAGOV, SERGEI. 2005. „Mongolia Drifts away from Russia to China." *China Brief,* Vol. 5, Issue 10. http://www.jamestown.org

CAMPI, ALICIA. 2005. „Sino-Mongolian Relations from Beijing's Viewpoint." *China Brief,* Vol. 5, Issue 10. http://www.jamestown.org

ENXTÖWŠIN, B.–OČIR, A. 2004. *Mongol Ulsiin tüüx. 5.* Ulaanbaatar.

KOVÁCS ATTILA ENDRE. 2001. „A mongol demokratizálódás rövid története." *Új Keleti Szemle,* 3. évf. 1–2: 48–68.

ROSSAABI, MORRIS. 2005. *Modern Mongolia. From Khans to Comissars to Capitalists.* Berkely, University of California Press.

ŠURTUU, D. 2005. „Xyatadiin šine diplomat bodlogo ba mongol-hyatadiin xarilcaa." *Unuugiin Xyatad,* Vol. 1. Ulaanbaatar, 12–17.

WANG WEI-FANG. 2005. „»Pan-Mongolism« and U.S.-China-Mongolia Relation." *China Brief,* Vol. 5, Issue 10. http://www.jamestown.org